

Samyuttanikāyaṭṭhakathāya

Nidānakhandhasaḷāyatana mahāvaggānam

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Samyuttaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsanasamiti

Ṭikā Series 17

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပာ	ဣ လာ
ကွ kka	ဠ င္ဂa	ဣ န္ဓa	ဥ သ္ဃa	ဦ ပာ	ဣ လာ
ကျ kya	ဣ င္ဂa	ဣ န္ဓa	ဣ န္ဓa	ဣ ဝ္ဃa	ဣ လာ
ကြ kri	ဣ ဣa	ဣ န္ဓa	ဣ န္ဓa	ဣ ဝ္ဃa	ဣ ဝ္ဃa
ကလ kla	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ ဝ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ကွ kva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ချ khya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ခွ khva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ဂွ gga	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ဣွ ggha	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ဂျ gya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ဂြ gra	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ မ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ကံ ṅka	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ ဝ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
နံ ṅkha	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ ဝ္ဃာ	ဣ ဝ္ဃာ
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Samyuttaṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhāṅka

1. Nidānasamyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā	1
2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	13
3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā	21
4. Vipassīsuttavaṇṇanā	22
5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā	24

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā	25
2. Moliyaphaggunasuttavaṇṇanā	32
3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	35
4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	36
5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā	36
6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā	39
7. Acelakassapasuttavaṇṇanā	40
8. Timbarukasuttavaṇṇanā	45
9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā	45
10. Paccayasuttavaṇṇanā	48

3. Dasabalavagga

1. Dasabalasuttavaṇṇanā	53
2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā	53

Mātikā	Piṭṭhaṅka
3. Upanisasuttavaṇṇanā	63
4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā	68
5. Bhūmijasuttavaṇṇanā	69
6. Upavāṇasuttavaṇṇanā	71
7. Paccayasuttavaṇṇanā	71
8. Bhikkhusuttavaṇṇanā	71
9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	72
10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	72

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā	72
2. Kaḷārasuttavaṇṇanā	73
3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā	77
4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā	79
5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	79
6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	80
7. Natumhasuttavaṇṇanā	81
8. Cetanāsuttavaṇṇanā	81
9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā	84
10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā	84

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā	84
2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā	86
3. Dukkhasuttavaṇṇanā	86
4. Lokasuttavaṇṇanā	87
5. Ñātikasuttavaṇṇanā	88
6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	89

Mātikā			Piṭṭhaṅka
7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā	89
8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā	89
9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā	90
10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā	90

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā	90
2. Upādānasuttavaṇṇanā	96
3-4. Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā	96
5-6. Mahārukkhasuttadvayaṇṇanā	97
7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā	98
10. Nidānasuttavaṇṇanā	98

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā	105
2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā	108
3. Puttamāṃsūpamasuttavaṇṇanā	109
Dutiyāhāraṇṇanā	113
Tatīyāhāraṇṇanā	114
Catutthāhāraṇṇanā	115
4. Atthirāgasuttavaṇṇanā	115
5. Nagarasuttavaṇṇanā	116
6. Sammasasuttavaṇṇanā	119
7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā	121
8. Kosambisuttavaṇṇanā	122
9. Upayantisuttavaṇṇanā	123
10. Susimasuttavaṇṇanā	123

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmaṇasuttādivaṇṇanā	125
---------------------------	-----	-----	-----

9. Antaraṇḍeyyālavagga

1. Satthusuttādivaṇṇanā	126
-------------------------	-----	-----	-----

2. Abhisamayasaṃyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā	127
2. Pokkharāṇīsuttavaṇṇanā	127
3. Saṃbhejja-udakasuttādivaṇṇanā	128
5. Pathaviṣuttādivaṇṇanā	128

3. Dhātusaṃyutta**1. Nānattavagga**

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā	129
2. Phassanānattasuttavaṇṇanā	129
3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā	130
4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā	130
5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā	131
6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā	131
7. Saññānānattasuttavaṇṇanā	131
8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā	132
9. Bāhiraphassanānattasuttavaṇṇanā	132

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā	133
2. Sanidānasuttavaṇṇanā	134
3. Giṇṇakāvasathasuttavaṇṇanā	136

Mātikā		Piṭṭhaṅka
4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā	...	138
5. Caṅkamasuttavaṇṇanā	...	138
6. Sagāthāsuttavaṇṇanā	...	139
7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā	...	140
8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā	...	140

3. Kammaṭṭhavagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā	...	140
3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā	...	141
7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā	...	145

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā	...	146
2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā	...	146
3. Acariṃsuttavaṇṇanā	...	148
4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā	...	148
5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā	...	148
6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā	...	149

4. Anamataggasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā	...	150
2. Pathavīsuttavaṇṇanā	...	150
3. Assusuttavaṇṇanā	...	151
4. Khīrasuttavaṇṇanā	...	151
5. Pabbatasuttavaṇṇanā	...	151
6. Sāsapasuttavaṇṇanā	...	152
7. Sāvakasuttavaṇṇanā	...	152

Mātikā		Piṭṭhaṅka
8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā	...	152
9. Daṇḍasuttavaṇṇanā	...	152
10. Puggalasuttavaṇṇanā	...	153

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā	...	153
2. Sukhitasuttavaṇṇanā	...	153
3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā	...	153
4-9. Mātusuttādivaṇṇanā	...	154
10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā	...	154

5. Kassapasāṃyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā	...	155
2. Anottappīsuttavaṇṇanā	...	156
3. Candūpamasuttavaṇṇanā	...	157
4. Kulūpakasuttavaṇṇanā	...	159
5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā	...	160
6. Ovādasuttavaṇṇanā	...	161
7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	162
8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	162
9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā	...	162
10. Upassayasuttavaṇṇanā	...	163
11. Cīvarasuttavaṇṇanā	...	164
12. Parammaraṇasuttavaṇṇanā	...	169
13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā	...	170

6. Lābhasakkārasāṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā	...	173
2. Baḷisasuttavaṇṇanā	...	173

Mātikā	Piṭṭhaṅka
3-4. Kummasuttādivaṇṇanā	173
5. Mīlhakasuttavaṇṇanā	174
6. Asanisuttavaṇṇanā	174
7. Diddhasuttavaṇṇanā	174
8. Siṅgālasuttavaṇṇanā	175
9. Verambhasuttavaṇṇanā	175
10. Sagāthakasuttavaṇṇanā	175

2. Dutiyavagga

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā	175
--------------------------------	-----	-----	-----

3. Tatiyavagga

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā	176
2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā	176
3-6. Eka puttakassuttādivaṇṇanā	176
7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	176
8. Chavisuttavaṇṇanā	177
9. Rajjusuttavaṇṇanā	177
10. Bhikkhusuttavaṇṇanā	177

4. Catutthavagga

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā	177
5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā	178
6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā	178
7-13. Mātusuttādivaṇṇanā	178

7. Rāhulasāmyutta

1. Paṭhamavagga

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā	179
9. Dhātusuttavaṇṇanā	180
10. Khandhasuttavaṇṇanā	180

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā	180
12. Apagatasuttavaṇṇanā	181

8. Lakkhaṇasaṃyutta**1. Paṭhamavagga**

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā	182
2. Pesisuttavaṇṇanā	183
3. Piṇḍasuttavaṇṇanā	183
4. Nicchavisuttavaṇṇanā	183
5. Asilomasuttavaṇṇanā	184
6. Sattisuttavaṇṇanā	184
7. Usulomasuttavaṇṇanā	184
8. Sūcilomasuttavaṇṇanā	184
9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā	184
10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā	184

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā	185
3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā	185
4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā	185
5. Okilinīsuttavaṇṇanā	185
6. Asīsakasuttavaṇṇanā	185
7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā	186

9. Opammasaṃyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā	187
2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā	187

Mātikā	Piṭṭhaṅka
3. Kulasuttavaṇṇanā	187
4. Okkhāsuttavaṇṇanā	188
5. Sattisuttavaṇṇanā	188
6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā	189
7. Āṇisuttavaṇṇanā	190
8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā	191
9. Nāgasuttavaṇṇanā	192
10. Bilārasuttavaṇṇanā	192
11. Siṅgālasuttavaṇṇanā	193
12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā	193

10. Bhikkhusaṃyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā	194
2. Upatissasuttavaṇṇanā	195
3. Ghaṭasuttavaṇṇanā	195
4. Navasuttavaṇṇanā	195
5. Sujātasuttavaṇṇanā	196
6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	196
7. Visākkhasuttavaṇṇanā	197
8. Nandasuttavaṇṇanā	197
9. Tissasuttavaṇṇanā	197
10. Theranāmakasuttavaṇṇanā	198
11. Mahākappinasuttavaṇṇanā	199
12. Sahāyakasuttavaṇṇanā	200

1. Khandhasaṃyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā	201
2. Devadahasuttavaṇṇanā	208

Mātikā	Piṭṭhaṅka
3. Hālidikānisuttavaṇṇanā	209
4. Dutiyahālidikānisuttavaṇṇanā	211
5. Samādisuttavaṇṇanā	211
6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā	212
7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	212
8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	212
9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā	213
10-11. Kālattaya dukkhasuttādivaṇṇanā	213

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā	213
----------------------------	-----	-----	-----

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā	213
2. Pariññasuttavaṇṇanā	214
3. Abhijānasuttavaṇṇanā	215
4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā	215
10. Aghamūlasuttavaṇṇanā	215
11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā	215

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā	216
3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	216
4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	216
5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā	217
7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā	218

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā	219
2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā	219

Mātikā	Piṭṭhaṅka
3. Aniccasuttavaṇṇanā	219
4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā	220
5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā	220
6. Khandhasuttavaṇṇanā	221
7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā	221
9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā	222

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā	222
2. Bijasuttavaṇṇanā	223
3. Udānasuttavaṇṇanā	223
4. Upādānaparivattasuttavaṇṇanā	225
5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā	226
6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā	226
7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā	227
8. Mahālisuttavaṇṇanā	227
9. Ādittasuttavaṇṇanā	227
10. Niruttipathasuttavaṇṇanā	227

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā	229
2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā	230
7. Anattaniyasuttavaṇṇanā	230
8-10. Rajanīyasaṅṭhitasuttavaṇṇanā	230

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā	230
4. Arahantasuttavaṇṇanā	231

Mātikā	Piṭṭhaṅka
5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā	232
6. Sīhasuttavaṇṇanā	232
7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā	235
8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā	239
9. Pālileyysuttavaṇṇanā	241
10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā	242

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā	243
2. Tissasuttavaṇṇanā	244
3. Yamakasuttavaṇṇanā	245
4. Anurādhasuttavaṇṇanā	245
5. Vakkalisuttavaṇṇanā	246
6. Assajisuttavaṇṇanā	247
7. Khemakasuttavaṇṇanā	247
8. Channasuttavaṇṇanā	248
9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā	248

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā	249
2. Pupphasuttavaṇṇanā	249
3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā	249
4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā	252
7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā	252
8. Dutiya-gaddulabaddhasuttavaṇṇanā	252
9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā	254
10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā	255

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā	257
2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā	257

Mātikā	Piṭṭhaṅka
4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā	257
5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā	258
(12) 2. Dhammakathikavagga			
1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	258
3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā	258
4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā	259
5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā	259
10. Sīlavantasuttavaṇṇanā	259
11. Sutavantasuttavaṇṇanā	260
12-13. Kappasuttādivaṇṇanā	260
(13) 3. Avijjāvagga			
1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā	260
(14) 4. Kukkuḷavagga			
1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā	260
(15) 5. Diṭṭhivagga			
1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā	261
10. Ānandasuttavaṇṇanā	261
2. Rādhasaṃyutta			
1. Paṭhamavagga			
1. Mārasuttavaṇṇanā	262
2-10. Sattasuttādivaṇṇanā	262
2. Dutiyavagga			
1-12. Mārasuttādivaṇṇanā	262

Mātikā		Piṭṭhaṅka
3-4. Āyācanavaggādi		
1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā	...	263
3. Diṭṭhisamyutta		
1. Sotāpattivagga		
1. Vātasuttavaṇṇanā	...	264
2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā	...	264
5. Natthidinnasuttavaṇṇanā	...	265
6. Karotosuttavaṇṇanā	...	266
7. Hetusuttavaṇṇanā	...	268
8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā	...	269
11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā	...	272
2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā	...	272
4. Okkantasaṃyutta		
1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	273
5. Uppādasamyuttavaṇṇanā	...	273
6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā	...	273
7. Sāriputtasamyutta		
1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā	...	274
10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā	...	274
8. Nāgasamyutta		
1. Suddhikasuttavaṇṇanā	...	275
2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā	...	275
9. Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā	...	276
10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā	...	276

Mātikā		Piṭṭhaṅka
11. Valāhakaṣaṃyuttavaṇṇanā	...	277
12. Vacchagottaṣaṃyuttavaṇṇanā	...	278
13. Jhānaṣaṃyutta		
1. Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā	...	278
2-55. Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā	...	279
1. Saḷāyatanaṣaṃyutta		
1. Aniccavagga		
1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā	...	281
2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā	...	283
4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā	...	283
7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā	...	283
2. Yamakavagga		
1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā	...	283
5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā	...	284
7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā	...	284
3. Sabbavagga		
1. Sabbasuttavaṇṇanā	...	285
2. Pahānasuttavaṇṇanā	...	286
3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā	...	287
4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	287
5. Duttiya-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	287
6. Ādittasuttavaṇṇanā	...	288
7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā	...	289
8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā	...	289

Mātikā		Piṭṭhaṅka
9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	290
10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	290
4. Jātidhammavaggavaṇṇanā	291
5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā	291
(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā	291

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā	292
6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā	292
7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā	293
8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā	293
9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	293
10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	294
11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	294

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	294
7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā	294
8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā	295
10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā	295

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā	295
2. Suññatalokasuttavaṇṇanā	295
3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā	295
4. Channasuttavaṇṇanā	295
5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā	297
7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā	299
9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā	299

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā	300
2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā	301
3. Parihānasuttavaṇṇanā	303
4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā	303
5. Saṃvarasuttavaṇṇanā	303
6. Samādhisuttavaṇṇanā	304
7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā	304
8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā	304
10. Udakasuttavaṇṇanā	304

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā	305
2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā	305

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā	305
3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā	306
4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā	308
5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā	308
7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā	309
8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā	309

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā	310
4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā	310
6. Ghositasuttavaṇṇanā	311
7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā	312

Mātikā		Piṭṭhaṅka
9. Lohiccaṣuttavaṇṇanā	...	312
10. Verahaccānisuttavaṇṇanā	...	313
(14) 4. Devadahavagga		
1. Devadahasuttavaṇṇanā	...	313
2. Khaṇasuttavaṇṇanā	...	314
3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā	...	314
4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā	...	315
(15) 5. Navapurāṇavagga		
1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā	...	315
2-5. Aniccānibbānasappāyasuttādivaṇṇanā	...	316
6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā	...	316
8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā	...	317
9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā	...	318
(16) 1. Nandikkhayavagga		
1-4. Ajjhātanandikkhayasuttādivaṇṇanā	...	318
5-6. Jīvākambavanasamādhisuttādivaṇṇanā	...	319
7-9. Koṭṭhika-aniccaṣuttādivaṇṇanā	...	319
10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā	...	319
(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga		
1-60. Ajjhāta-aniccachandasuttādivaṇṇanā	...	319
(18) 3. Samuddavagga		
1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā	...	320
2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā	...	322
4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā	...	322

Mātikā		Piṭṭhaṅka
7. Udāyīsuttavaṇṇanā	...	322
8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā	...	323
9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā	...	324

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā	...	324
2. Rathopamasuttavaṇṇanā	...	329
3. Kummopamasuttavaṇṇanā	...	331
4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	332
5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	334
6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā	...	334
7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā	...	340
8. Kimsukopamasuttavaṇṇanā	...	341
9. Viṇopamasuttavaṇṇanā	...	344
10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā	...	347
11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā	...	350

2. Vedanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā	...	353
2. Sukhasuttavaṇṇanā	...	353
3. Pahānasuttavaṇṇanā	...	354
4. Pātālasuttavaṇṇanā	...	355
5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā	...	356
6. Sallasuttavaṇṇanā	...	356
7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā	...	357
8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā	...	357
10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā	...	357

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā	358
4. Agārasuttavaṇṇanā	358
5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	359
9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā	359

3. Aṭṭhasatpariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā	360
2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā	361
11. Nirāmisasuttavaṇṇanā	362

3. Mātugāmasaṃyutta**1. Paṭhamapeyyālavagga**

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā	364
3. Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā	364
4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā	364

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā	365
2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā	365

4. Jambukhādakaṃyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā	366
3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā	367
16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā	368
5. Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā	368

Mātikā

Piṭṭhaṅka

6. Moggallānasamyutta

1-8. Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā	369
9. Animittapañhasuttavaṇṇanā	369
10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā	370

7. Cittasamyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā	371
2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā	371
3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā	371
4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā	371
5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā	372
6. Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā	373
7. Godattasuttavaṇṇanā	376
8. Niḡaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā	377
9. Acelakassapasuttavaṇṇanā	378
10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā	378

8. Gāmaṇīsamyutta

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā	379
2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā	379
3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā	380
6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā	381
7. Khettūpamasuttavaṇṇanā	381
8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā	381
9. Kulasuttavaṇṇanā	382
10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā	383
11. Bhadrakasuttavaṇṇanā	384
12. Rāsiyasuttavaṇṇanā	384
13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā	385

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Asaṅkhatasaṃyutta**1. Paṭhamavagga**

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā	387
----------------------------------	-----	-----	-----

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā	387
--------------------------------	-----	-----	-----

10. Abyākatasam̐yutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā	389
2. Anurādhasuttavaṇṇanā	389
3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā	390
9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā	390
10. Ānandasuttavaṇṇanā	390
11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā	391

1. Maggasam̐yutta**1. Avijjāvagga**

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	393
3. Sāriputtasuttavaṇṇanā	396
4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā	396
5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā	398
7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	399
8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	399
9. Sūkasuttavaṇṇanā	402
10. Nandiyasuttavaṇṇanā	403

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā	412
3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā	412
5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā	413

2. Bojjhaṅgasam̐yutta**1. Pabbatavagga**

1. Himavantasuttavaṇṇanā	414
2. Kāyasuttavaṇṇanā	415
3. Sīlasuttavaṇṇanā	419
4. Vatthasuttavaṇṇanā	421
5. Bhikkhusuttavaṇṇanā	422
6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā	422
8. Upavānasuttavaṇṇanā	424
9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā	424

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā	425
4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	425

3. Upāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā	425
3-5. Ṭhānīyasuttādivaṇṇanā	425
6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā	426
8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā	426
9. Ekadhammasuttavaṇṇanā	426
10. Udāyisuttavaṇṇanā	427

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā	427
8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā	428
9. Rukkhasuttavaṇṇanā	428
10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā	428

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā	429
2. Cakkavattisuttavaṇṇanā	429
4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā	430

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā	431
2. Pariyāyasuttavaṇṇanā	443
3. Aggisuttavaṇṇanā	445
4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā	445
5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	447
6. Abhayasuttavaṇṇanā	448

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā	448
------------------------------------	-----	-----	-----

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā	448
----------------------------	-----	-----	-----

3. Satipaṭṭhānasamūyutta**1. Ambapālivagga**

1. Ambapālisuttavaṇṇanā	450
2. Satisuttavaṇṇanā	457

Mātikā		Piṭṭhaṅka
3. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	468
4. Sālasuttavaṇṇanā	...	469
5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā	...	469
6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā	...	469
7. Makkaṭasuttavaṇṇanā	...	470
8. Sūdasuttavaṇṇanā	...	470
9. Gilānasuttavaṇṇanā	...	471
10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā	...	472
2. Nālandavagga		
2. Nālandasuttavaṇṇanā	...	474
3. Cundasuttavaṇṇanā	...	478
4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā	...	480
6. Uttiyasuttavaṇṇanā	...	480
8. Brahmasuttavaṇṇanā	...	480
9. Sedakasuttavaṇṇanā	...	480
10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	481
3. Sīlaṭṭhitivagga		
1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā	...	483
3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā	...	483
6. Padesasuttavaṇṇanā	...	483
7. Samattasuttavaṇṇanā	...	483
8-10. Lokasuttādivaṇṇanā	...	483
4. Ananusuttavaggavaṇṇanā	...	484
5. Amatavagga		
2. Samudayasuttavaṇṇanā	...	484
4. Satisuttavaṇṇanā	...	484

Mātikā			Piṭṭhaṅka
6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā	484
7. Duccaritasuttavaṇṇanā	486
4. Indriyasaṃyutta			
1. Suddhikavagga			
1. Suddhikasuttavaṇṇanā	487
Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	487
8. Dabbasuttavaṇṇanā	488
9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā	488
2. Mudutaravagga			
1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā	489
2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā	489
3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	491
4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	491
5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā	491
8. Paṭipannasuttavaṇṇanā	493
9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā	493
3. Chaḷindriyavagga			
2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā	493
3. Aññindriyasuttavaṇṇanā	493
4. Ekabījīsuttavaṇṇanā	494
5-10. Suddhikasuttādivaṇṇanā	496
4. Sukhindriyavagga			
1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā	496
6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā	496

Mātikā	Piṭṭhaṅka
9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā	497
10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā	497

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā	498
2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	499
5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā	500
10. Āpaṇasuttavaṇṇanā	500

6. Sūkaravagga

1. Sālasuttavaṇṇanā	501
2. Mallikasuttavaṇṇanā	501
3. Sekhasuttavaṇṇanā	501
6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā	501
8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā	502
7. Bodhipakkhiyavagga	502
5. Sammappadhānasāmyutta	502
6. Balasāmyutta	502

7. Iddhipādasāmyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā	503
5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā	503
6. Samattasuttavaṇṇanā	503
10. Cetiyasuttavaṇṇanā	503

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā	510
3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā	510

Mātikā			Piṭṭhaṅka
4. Moggallānasuttavaṇṇanā	513
5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	513
9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā	513
10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	513
3. Ayoguḷavagga			
2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā	514
3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā	515
8. Anuruddhasaṃyutta			
1. Rahogatavagga			
1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā	516
3. Sutanusuttavaṇṇanā	516
4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā	516
9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā	516
2. Dutiyavagga	517
9. Jhānasam̐yutta	517
10. Ānāpānasam̐yutta			
1. Ekaḍhammavagga			
1. Ekaḍhammasuttavaṇṇanā	518
6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā	518
8. Padīpopamasuttavaṇṇanā	518
9. Vesālīsuttavaṇṇanā	519
10. Kimilasuttavaṇṇanā	522
2. Dutiyavagga			
1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā	525
3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	525

Mātikā

Piṭṭhaṅka

11. Sotāpattisaṃyutta**1. Veḷudvāravagga**

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā	527
2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā	528
3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā	528
4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā	528
6. Thapatisuttavaṇṇanā	528
7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā	529
8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā	529

2. Rājakārāmvagga

1. Sahassabhikkhunisamghasuttavaṇṇanā	532
2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā	532
4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā	532
6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā	532
7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā	533

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā	533
3. Godhasakkasuttavaṇṇanā	533
4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	534
5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	534
6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	534
7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	535

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā	535
4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā	535

Mātikā			Piṭṭhaṅka
8. Vassasuttavaṇṇanā	535
10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā	536

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā	536
2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā	536
3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā	536
4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā	537

6. Sappaññavagga

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā	537
3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā	537
4. Gilānasuttavaṇṇanā	538
9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā	538

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā	538
--------------------------	-----	-----	-----

12. Saccasaṃyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā	539
3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā	539
10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā	539

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā	540
9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā	542
10. Tathasuttavaṇṇanā	542

Mātikā			Piṭṭhaṅka
3. Koṭigāmaṅga			
1. Koṭigāmasuttavaṅṅanā	543
2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṅṅanā	543
7. Tathasuttavaṅṅanā	543
8. Lokasuttavaṅṅanā	543
10. Gavampatisuttavaṅṅanā	543
4. Sīsapāvanavagga			
3. Daṅḍasuttavaṅṅanā	543
5. Sattisatasuttavaṅṅanā	544
9. Indakhīlasuttavaṅṅanā	544
10. Vādatthikasuttavaṅṅanā	544
5. Papātavagga			
1. Lokacintāsuttavaṅṅanā	544
2-3. Papātasuttādivaṅṅanā	545
5. Vālasuttavaṅṅanā	545
8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṅṅanā	545
6. Abhisamayavaggavaṅṅanā	546
7. Paṭhama-āmakadhaññaṅṅavagga			
3. Paññāsuttavaṅṅanā	546
4. Surāmerayasuttavaṅṅanā	546
10. Pacāyikasuttavaṅṅanā	546
8. Dutiya-āmakadhaññaṅṅavagga			
8. Bijaḅamasuttavaṅṅanā	547
9. Vikālabhojanasuttavaṅṅanā	547
10. Gandhavilepanasuttavaṅṅanā	547

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭhāvagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā	547
2. Uccāsayanāsuttavaṇṇanā	548
3. Jātarūpasuttavaṇṇanā	548
4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā	549
5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā	549

10. Catuttha-āmakadhaññaṭṭhāvagga

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā	549
4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā	549
6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā	550
Nigamanakathāvaṇṇanā	551

Saṃyuttaṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Nidānavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Nidānasamyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi paṭiccasamuppādavaseneva desitānīti āha “**paṭhamam paṭiccasamuppādasuttan**”ti. Tatrāti padam ye desakālā idha viharāṇakiriyāya visesanabhāvena vuttā, tesam paridīpananti dassento “**yam samayam -pa- dīpeti**”ti āha. Tam-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavituṃ arahatī, na aññassa. Ayam tāva tatra saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana idisesu ṭhānesu tatra saddo dhammadesanāvisiṭṭham desam kālañca vibhāveti, tasmā vuttam “**bhāsītabbayutte vā desakāle**”ti. Tena tatrāti yattha bhagavā dhammadesanattham bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hīti**-ādinā tamevattham samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanam paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyam ṭhitova tassa

dhammaṃ desesīti? Saccametaṃ. Adesetabbakāle adesaṇāya hi idaṃ udāharaṇaṃ. Tenāha “**akālo kho tāvā**”ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaragharaṃ paviṭṭhamhā”ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattamaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihārattham bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesaṇāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”ti evamādikaṃ idha **ādisaddena** saṅgahitaṃ. “Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā”ti evamādīsu¹ padapūraṇamatte **kho**-saddo, “dukkhaṃ kho agāro viharati appatisso”ti-ādīsu² avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvaka vivekaṃ nānusikkhanti”ti-ādīsu³ ādikālatthe, vākyārambheta attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ. Tasmā “āmantesi evā”ti āmantane niyamo dassito hotīti.

“**Bhagavāti lokagarudīpanan**”ti kasmā vuttaṃ, nanu pubbe “bhagavā”ti padaṃ vuttanti? Yadi pi pubbe vuttaṃ, taṃ pana yathāvuttaṭṭhāne vihāraṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadattham puna “bhagavā”ti pāḷiyam vuttanti. Tassattham dassetuṃ “**bhagavāti lokagarudīpanan**”ti āha.

Kathāsavanayuttapuggalavacananti vakkhamānāya

paṭiccasamuppādadesaṇāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisaṇaṃ desanaṇaṃ visesena bhājanabhūtāti sātisaṇa sāsanasampañiggāhakabhāvadassanattamaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddattham dassetuṃ “**apicā**”ti āha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanasilattā bhikkhanadhammattā bhikkhūti-attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** buddhādīhipi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandham pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so

1. Ma 3. 203 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.) 2. Am 1. 328 piṭṭhe. 3. Ma 1. 17 piṭṭhe.

kasigorakkhādīhi jīvikakappanaṃ hitvā liṅgasampañcchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nayanāti “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge**¹ āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane paṭivedaneti attho. **Bhikkhanasīlatā**, na kasivāñijjādīhi jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhantī”ti² evaṃ vuttabhikkhanasabhāvata, na yācanākoḥaṇṇasabhāvata. **Bhikkhane sādhuḅkārītā** “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti³ vacanaṃ anussarivā tatha appamajjātā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tathādhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataṃ. Apare pana **“sīlaṃ** nāma vatavasena samādānaṃ. **Dhammo nāma** paveṇi-āgataṃ cārittaṃ. **Sādhuḅkārītā** sakkaccakārītā ādarakiriya”ti vaṇṇenti.

Hīnādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññaṃ maññanti, tesaṃ ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattiyaṭo ca sussūsājananaṃ, sakkaccasavanamanasikāranīyojanañca hoti, tasmā tamatthaṃ dassento **“bhikkhavoti iminā”**ti-ādimāha.

Tattha **sādhukāṃ manasikārepīti** sādhuḅkaṃ savane sādhuḅkaṃ manasikāre ca. Kathaṃ pavattitā savanādayo sādhuḅkaṃ pavattitā hontīti? “Addhā

1. Abhi 2. 254 piṭṭhe. 2. Khu 5. 162 piṭṭhe. 3. Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade.

imāya paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan”ti¹. Tenāha “**sādhukaṃ manasikārāyattā hi sāsanasampatti**”ti. **Sāsanasampatti** nāma silādinipphatti. **Paṭhamaṃ uppannattā** adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** silādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisambhavato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**.

Santikattāti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ saṃvuttibhāvato. **Yathānusiṭṭhanti** anusāsaniyānurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhūti** ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe “sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā”ti-ādinā bhikkhūnaṃ eva āmantanakāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ “**kimatthaṃ pana bhagavā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintentāti** aññavihitā. **Vikkhittacittāti** asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantāti** hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati manasā avekkhantā. “Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkotī”ti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”ti-ādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti, ayaṃ hi iti-saddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi-anekatthapabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccatī”ti-ādīsu² hetumhi dissati, “tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādīsu³ parisamāpane, “itī vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu⁴ ādi-atthe, “māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā

1. Am 1. 154 piṭṭhe. 2. Saṃ 2. 71 piṭṭhe. 3. Ma 1. 15 piṭṭhe. 4. Dī 1. 6 piṭṭhe.

paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”ti-ādīsu¹ padatthavipariyāye, “iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito”ti-ādīsu² pakāre, “atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā Ānanda atthītissa vacanīyaṃ. Kim paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīyaṃ”ti-ādīsu³ avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho Kaccāna ayameko anto, sabbaṃ natthīti ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu⁴ nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. **Bhikkhavoti** āmantanākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena **bhaddanteti**-ādīsūpi yathārahaṃ itisaddassa attho veditabbo.

Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttatā “bhagavato paccassosun”ti idha “bhagavato”ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “**bhagavato āmantanaṃ paṭi-assosun**”ti vuttaṃ. **Bhagavatoti** idaṃ pana paṭissavasambandhena sampadānavacanaṃ. Ettāvataṃ yaṃ kāladesadesakaparisāpadesaṭṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsītanti sambandho. Etthāha—kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmataṃ mahākassapena “paṭiccasamuppādasuttaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsītan”ti-ādīnā desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti āyasmataṃ ānandena imassa suttassa nidānaṃ bhāsītaṃ.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi

1. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 47 piṭṭhe.

2. Ma 3. 107 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha
 appaṭihatañānacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā
 ācariyamutt̐hidhammacariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi.
 Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa
 parānuggahappavatti, evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ
 diṭṭhisilasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi
 ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjanakehi ca saṃ
 buddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca
 antarāyikanīyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito
 pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo
 attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā hoti tattha tattha
 sampattaparīsāya ajjhāsayanurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānena
 dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa
 tisandhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa
 paṭiccasamuppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ
 “satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.
 Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā
 pavatti¹, attahitatthā vā, tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa
 sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
 vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ
 sattānaṃ anusānaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracana. Tayidaṃ satthucaritaṃ
 kāladesadesakaparīsāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi
 yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana dvādasapadikapaccayākāravibhāvanena
 tena. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ
 pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ
 heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvitanti
 veditabbaṃ. “Bhagavā”ti ca iminā Tathāgatassa
 rāgadosamohādisabbasaṃkilesamaladuccaritādidossappahānadīpanena
 vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakarūṇā
 diguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvādīpanena
 ayamatto sabbatthā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacane
 payojananidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccatīti “suttanikkhepaṃ tāva vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī”ti sāmāññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tato heṭṭhā “kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āradadhā”ti kenaci codanāya katāya “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipadhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **“cattāro hi suttanikkhepā”**ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāti saddhim saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca”ti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro hi suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tادantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcetta ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho—nikkhipiyatīti nikkhepo, suttam eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā

nikkhipiyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena “pucchāvasiko”ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyāṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayāṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Dasabalasuttantahāra**koti dasabalavagge anupubbena nikkhittānaṃ suttānaṃ āvali, tathā **candopamahāra**kādayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhijjhānakkhantiṃ. **Mananti** cittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujghanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṃ jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādihi netabboti **neyyo**. Byañjanapadaṃ paramaṃ assāti **padaparamo**. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayogo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattārosatipaṭṭhānā”ti-ādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena

ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipañcitaññū”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassavāti¹ attho, “uddisato”tipi pāṭho, ayamevattho. **Paripucchatoti** paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ katvā ṭhitattā “padaparamo”ti vuccati.

Ekacarāti vivekābhiratiyā ekavihārino. **Dvicarāti** dve ekajjhāsaya hutvā ñāṇacariyādivasena vicarantā. Esa nayo sesesu. Sattasuññatāpakāsanena **suññataṃ**. Tato eva **saṇhaṃ sukhamaṃ**. “Paresaṃ² ajjhāsayaivasena bhagavā idaṃ suttaṃ³ ārabhi”ti vatvā te pana “pare”ti vuttapuggalā aparikkammikā suparisodhitapubbabhāgapāṭipadā cāti duvidhā, tadubhayesu satthu paṭipattiṃ upamāmukhena pakāsentā “yathā hī”ti-ādimāha. **Rūpaṃ na samuṭṭhāpeti** likhanavasena na uppādeti. **Akatābhinivesanti** vipassanābhāvanāya akatānuyogaṃ. **Sīla -pa- sampadāyāti** asamādinnaṣīlaṃ sīlasampadāya, suparisuddhasīlaṃ samādhisampadāya, anujukatadiṭṭhijukammaṃ diṭṭhisampadāya yojentoti yojanā.

Yanti yaṃ pubbabhāgapāṭipadaṃ sandhāya. **Sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Diṭṭhi** cāti kammassakatādiṭṭhi ceva kammapathasammādiṭṭhi ca. **Tividhenāti** ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhāti evaṃ visayabhāvato tippakārena. Yathāvuttadiṭṭhivissuddhiyā visesapaccayaṃ sīlaṃyeva bhāvanāya adhiṭṭhānanti vuttaṃ “**sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā**”ti.

Sudhantasuvanṇaṃ apagatasabbakāḷakaṃ. Caturassādidhoto **suparimajjitamaṇikkhandho**. Paccayadhammānaṃ avijjādīnaṃ tassa tassa paccayuppannaṃsa hetupaccayādibhāvo paccayākāro. So pana atthato avijjā

1. Uddisanatoti uddisanahetu. Uddisikassāti uddisāpitassāti (Ka)

2. Tesāṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Imaṃ desanaṃ (Ka)

evāti āha “**paṭiccasamuppādanti paccayākāraṇaṃ**”ti. Tenāha “**paccayākāro hi**”ti-ādi.

Kāmaṃ vo-saddo padaparaṭṭhito paṭiyogī-atthavisesavācako nāmaparabhūto pana taṃ taṃ kattukammakaraṇādisāddhanavisiṭṭhameva pabodheti, hi-nipātaparabhūto pana vacanālaṅkāramattamevāti āha “**voti -pa- dissati**”ti. **Taṃdesananti** tassa paṭiccasamuppādassa desanaṃ. Sā hi idha ta-saddena paccāmasīyati. “**Suṇātha**”ti sotaviññeyyatāvacanato na kevalaṃ paṭiccasamuppādo.

Ekatthametaṃ padaṃ ka-saddena padavaḍḍhanamattassa katattā, tasmā sādhu-saddassa kato atthuddhāro sādhu-kasaddassapi kato eva hotīti adhippāyo. **Sādhu bhanteti** yācāmaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha “**āyācane**”ti. Puna **sādhu bhanteti** evaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha “**sampaṭicchane**”ti. **Sādhu sādhu**ti aho ahosi ayamettha atthoti vuttaṃ “**sampahaṃsane**”ti. **Sādhu dhammarucīti** puññakāmo sundaroti attho. **Paññāṇavāti** paññavā. **Addubbhōti** adūsako. **Daḷīkammeti** thirīkaraṇe sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “**Suṇātha sādhu**kaṃ manasi karoṭhā”ti hi vutte sādhu-kasaddena savanamamasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. **Āyācanatthatā** viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho.

Sotindriyavikkhepanivāraṇaṃ savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti hi attho.

Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti** “**suṇātha**”ti padaṃ. **Etthāti** “**suṇātha, manasi karoṭhā**”ti padadvaye, etasmim vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthavipallāsaggāho hoti.

Dhammassavane niyojeti “**suṇātha**”ti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsūti** ettha upaparikkhaggahaṇeneva tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhippetaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha

byañjanehīti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho**, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**ti-ādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanam. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhāca, tasmā gambhīrā. Tena vuttam **“yasmā ayaṃ dhammo -pa- sādhuḥkaṃ manasi karoṭhā”**ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānam desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetum asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇupattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanam** nāma uddisanam saṅkhepadassanasadisam. Tathā hi **vibhaṅgasutte** “desessāmī”ti vatvā puna “bhāsissāmī”ti vuttam. Tassa niddisanam bhāsananti idhādhippetanti āha **“vitthāratopi nam bhāsissāmīti vuttam hotī”**ti. Paribyattam kathanam vā **bhāsanam**.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. **Paṭibhānam** saddo. **Udīrayīti** uccāriyati, vuccatīti attho. **Evaṃ vutte ussāhajātāti** evaṃ “suṇātha sādhuḥkaṃ manasi karoṭha, bhāsissāmī”ti vutte “na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī”ti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmaññato pucchābhāvo ñāyati, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvam kathento **“kathetukamyatā pucchā”**ti vatvā teneva pasaṅgena mahāniddeṣe āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **“pañcavidhā hi pucchā”**ti-ādīnā. Tattha adiṭṭham joteti etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭham samsandīyati etāyāti **diṭṭhasamsandanā**. Samsandanañcetha sākacchāvasena vinicchayakaraṇam. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchanaṃ **anumatipucchā**. “Tam kim maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya hi “kātumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti ñāturū pucchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na diṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ idan”ti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena ñāṇena akataññākiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūṭanti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvīṭanti** ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṃ sabbato na santi, tā dassetvā idhādhippetapucchaṃ nigametum **“tathā”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasamuppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti āha **“ettha cā”**ti-ādi. **Paccayuppannampi katheti** paccayuppannadassanena paccayadhammānaṃ paccayabhāvassa kathitabhāvato. **Āhāravaggassā**ti-ādi “paccayākāro paṭiccasamuppādo”ti dassanatthaṃ vuttaṃ. “Sambhavantī”ti pāḷiyaṃ parato vuttaṃ kiriyāpadam ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṃ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato **“avijjāpaccayā”**ti-ādikā **anulomapaṭiccasamuppādakathā**.

“Avijjāya tvevā”ti-ādikā pana tassa vilomato **paṭilomakathā**. Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti **virāgo**, maggo. **Asesanirodhāti** asesetvā nirodhā samucchindanā. **Evaṃnirodhānanti** evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhā. Iti avijjādīnaṃ nirodhavacanena arahattaṃ vadati. **Sakalassāti** anavasesassa. **Satthavirahitassāti** paraparikkappitajīvarahitassa. **Vinivattetvāti** anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha **“tuṭṭhacittā”**ti. “Tassa vacanaṃ abhinanditabban”ti ettha abhinandanasaddo anumodanattho, “abhinanditvā”ti ettha sampaṭicchanaṭtho. Idha pana ubhayatthopi vaṭṭatīti āha **“anumodimsu ceva sampaṭicchimsu cā”**ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. **Dutiye**pīti dutiyasuttepi. Pi-saddena tadaññesu suttasupīti attho. “**Visuddhimagge vuttā evā**”ti vatvāpi tadekadesaṃ idha viniyogakkhamaṃ dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** mūlaṃ. **Vitthāradesananti** “vibhajissāmi”ti padassa atthassa dassanavasena pavattaṃ vibhaṅgadesanaṃ. Uddesadesanā paṭhamasutte anulomadesanāsadisāva. **Puna vaṭṭavivaṭṭaṃ dassetoti** “iti kho bhikkhave”ti-ādinā pavattimnivattiṅca dasseto. Paṭhamam uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭaṃ dassitaṃ, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇaṃ.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti idaṃ kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmāññato byāpetvā gahaṇanti āha “**saṅkhepato -pa- niddeso**”ti. **Gatijātivasenā**ti pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena ca. “Cittaṃ mano”ti-ādīsu viya kiccavisesaṃ, “mānasaṃ”ti-ādīsu viya samāne atthe saddavisesaṃ, “paṇḍaraṃ”ti-ādīsu viya guṇavisesaṃ, “cetasikaṃ hadayaṃ”ti-ādīsu viya nissayavisesaṃ, “cittassa ṭhiti”ti-ādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesaṃ, “alubbhanā”ti-ādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesaṃ, “alubbhitattaṃ”ti-ādīsu viya aññassa abhāvatāvisesanti evamādikaṃ anapekkhitvā dhammamattaṃ vā dīpanā sabhāvaniddeso. Jiṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro **jīraṇatā**ti āha “**ākāraniddeso**”ti.

Kālātikkame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjantīti “khaṇḍiccaṃ”ti-ādayo kālātikkame jarāya kiccaniddesā. **Pakatiniddesā**ti phalavipaccanapakatiyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā niddesā. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti udakādigatamaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggā-icceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā jaram pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo pakatiniddesā, tasmā vuttam **“pacchimā dve pakati niddesā”**ti. Tenāha **“imehi panā”**ti-ādi.

Aviññāyamānantarattā **avīcījarā** maṇi-ādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca khaṇe khaṇe jīṇnavikārādīnam **duviññeyyattā. Tato aññesūti** maṇi-ādito aññesu ahicchattakādīsu, pāṇīnam ekabhavapariyāpanne sakala-āyusmiṃ gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikkamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha hi jarāvīsesassa suviññeyyattā **savīcījarā nāma.**

Cavanakavasenāti cavanakānam khandhānam vasena. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha **“bhāvavacanena lakkhaṇanidassanan”**ti, pāḷiyam **“cutī”**ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. **Bhaṅgupatti** bhijjamānatā. Tena **“bhedo”**ti iminā khandhānam bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. **Ṭhānābhāvaparidīpananti**, kenacipi ākārena avaṭṭhānābhāvadīpanam. **Ghaṭṭasevāti** hi visadisūdāharaṇam. Yathā ghaṭṭe bhinne kapālādi-avayavaseso labbhati, na evam cutikkhandhesu bhaṅgesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetuṃ **“antaradhānan”**ti vuttam. **Maccusaṅkhātām maraṇanti** maccusaññītam maraṇam. **“Kālamaraṇan”**ti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtam khīṇāsavānam maraṇam **samucchedamaraṇam.** **Ādi-saddena** khaṇikamaraṇam saṅgaṇhāti. **Tassakiriyāti** antakassa kiriyā, yā loke vuccati **“maccū”**ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā vīsesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānam bhedapavattiyeva. **“Maccu maraṇan”**ti vā ettha samāsam akatvā yo **“maccū”**ti vuccati bhedo, tameva maraṇam **“pāṇacāgo”**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yam nikkhipeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmattam gahetvā **“ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo”**ti vutto. **Catuvokāravasena cāti ca-**saddena **“sesadvayavasena khandhānam bhedo”**ti imamattham dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato.

sesadvayavasenāti sesabhavadvayavaseneva kaḷavarassa nikkhepo. Yadi pi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati¹, kaḷevaranikkhepo pana natthīti “**kaḷevarassa sabbhāvato**” icceva vuttaṃ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷevarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṃ nikkhipīyati etenāti maraṇaṃ **kaḷevarassa nikkhepo. Ekato katvā**ti ekajjhaṃ katvā, ekajjhaṃ gahaṇamattena.

Jāyanatthenāti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Keci pana “kattubhāvavasena padadvayaṃ vuttan”ti vadanti. “**Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti sañjāti**”ti pana kattari sāminiddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti **sañjāti**. Pākaṭā nibbatti **abhinibbatti. Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ -pa- abhinibbattī**ti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvo kārabhavesu dvinnāṃ, sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmādhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannaṃca āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. **Santatiyanti** yena kammaṇā khandhānaṃ pātubhāvo, tena abhisankhatasantatiyaṃ. Taṅca kho paṭisandhikkhaṇavasena veditabbaṃ.

Kammaṃyeva **kammabhavo** “bhavati etasmā upapattibhavo”ti katvā. Kammena niyyādita-attabhāvupapattivasena bhavatīti bhavo, tathā tathā nibbattavipāko kaṭattārūpaṃ ca. Aṭṭhakathāyaṃ pana “bhavatīti katvā bhavo”ti upapattibhavassa vakkhamānattā “**kammaṃ phalavohārena bhavoti vuttan**”ti kathitaṃ.

Upādiyanti sattā daḷhaggāhaṃ gaṇhanti **etena** kilesakāmena. Na kevalaṃ idha karaṇasādhanameva, atha kho kattusādhanampi labbhatīti vuttaṃ “**sayam vā**”ti. **Tanti** vatthukāmaṃ. Kāmo ca so kāmanatthena, upādānaṃca bhusamādānatthenāti **kāmupādānaṃ. Etanti** kāmupādānapadaṃ. Puna **etanti** kāmupādānasankhātāṃ.

1. Bhijjati (Ka)

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi dalhīkaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati, evaṃ “natthi dinnan”ti-ādikāpīti. Attaggaṇaṃ pana “attavādupādānaṃ”ti idaṃ na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cā**ti attaggaṇavinimuttataggagaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Yena micchābhīnivesena gosīlagovatādiṃ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so gosīlagovatādīnīti adhippetāni. Tenāha “**gosīla -pa- sayameva upādānāni**”ti. **Abhinivesatoti** abhinivesanato.

Attavādupādānanti “attā”ti vādassa paññāpanassa gagaṇassa kāraṇabhūta diṭṭhīti attho. **Attavādamattamevā**ti attassa abhāvā “attā”ti idaṃ vacanamattameva. **Upādiyanti** dalhaṃ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṃ taṇhāya rūpataṇhādibhāvassa kāraṇavacanaṃ chadvārārammaṇikadhammānaṃ paṭiniyatārammaṇattā. **Javanavīthiyā pavattāyā**ti idaṃ tassā pavattiṭṭhānadassanaṃ. Sabhāveneva utṭhātuṃ asakkontassa veḷu¹ viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccayabhāvato ārammaṇampi taṃsadisaraṃ vuttaṃ. **Rūpeti** visaye bhūmaṃ. Sā tivadhā hotīti sambandho. **Kāmatāṇhā** kāmassādabhāvena pavattiyā. **Evaṃ assādentī**ti sassatadiṭṭhiyā sahaajāta nissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayabhūtāya saṃsaṭṭhattā niccadhuvasassa tābhīnivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā taṇhā **bhavataṇhā**. Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalopena, bhavassādavasena pavattiyā ca. Iminā nayena **vibhavataṇhā**ti ettha attho veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṃ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. **Evaṃ tāni aṭṭhārasā**ti yā cha kāmatāṇhā cha bhavataṇhā cha vibhavataṇhā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni taṇhāpaccayo. **Ajjhattanti** sakasantatīyaṃ. **Bahiddhā**ti tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayaraṃ pana **atītāni chattīṃsa taṇhāvicarītāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. “Aṭṭhasaraṃ

1. Veḷuvatthūnaṃ (Ka)

taṇhāvicaritānī”ti-ādinā sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni dassetuṃ “**ajjhattikassā**”ti-ādimāha. Tattha **ajjhattikassā**ti ajjhattikakhandhapañcakaṃ. Upayogathe hi idaṃ sāmivacanāṃ. **Upādāyāti** gahetvā. **Asmīti hotīti** yadetaṃ ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmim̐ satīti attho. Idha pana rūpādi-ārammaṇavasena attho veditabbo. **Itthamasmīti hotīti** khattiyādīsu “idampakāro ahan”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ.

Evamādīnīti ādi-saddena “evamasmi, aññathāsmi, ahaṃ bhavissam̐, itthaṃ bhavissam̐, evaṃ bhavissam̐, aññathā bhavissam̐, asasmī, satasmī, ahaṃ siyam̐, itthaṃ siyam̐, evaṃ siyam̐, aññathā siyam̐, apāham̐ siyam̐, apāham̐ itthaṃ siyam̐, apāham̐ evaṃ siyam̐, apāham̐ aññathā siyam̐”ti etesaṃ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṃ samato asamato vāti taṃ dassetuṃ “evamasmi, aññathāsmī”ti ca vuttaṃ. Tattha **evamasmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyō, evaṃ ahamasmīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyō tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissanti**-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesam̐ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmīti** sassato asmi, niccassetam̐ adhivacanāṃ. **Satasmīti** asassato asmi, aniccassetam̐ adhivacanāṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyanti**-ādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatutte vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāham̐ siyanti**-ādīni pana cattāri “api nāmāham̐ bhavēyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu—

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā¹.

Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma, “asmi, bhavissam̐, siyam̐, apāham̐ siyam̐”ti ete cattāro **suddhasīsā** nāma,

1. Dve diṭṭhisīsāni aññe, cattāro sīsamūlakā. (Ka) (Abhi-Ṭṭha 2. 497 piṭṭhe pana passitabbam̐.)

“itthamasmi”ti-ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti veditabbaṃ. Idha pāḷiyam rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha “**ajjhattikarūpādinissitānī**”ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicaritānīti ānetvā sambandho. **Iminā asmīti** iminā abhisekasenāpaccādinā “Khattiyo ahan”ti mūlabhāvato¹ “asmī”ti hoti sesaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. **Saṅgaheti** taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṃkhipanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. “Chayime bhikkhave taṇhākāyā”ti-ādi **niddeso**. “Rūpe taṇhā rūpataṇhā”ti-ādi **niddesattho**. “Kāmarāgabhāvenā”ti-ādiko, “ajjhattikassupādāyā”ti-ādiko ca **niddesavittthāro**. “Rūpādīsu ārammaṇesu chaṭṭhevā”ti-ādiko **saṅgaho**.

Yasmā cakkhudvārādīsu ekekasmim dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjham gahetvā “cha vedanākāyā”ti vuttanti āha “**vedanāsamūhā**”ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātu-ādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsam mātusadisatā vuttā. **Cakkhusamphassahetūti** nissayādicakkhusamphassapaccayā. **Ayanti** ayam vedanā “cakkhusamphassajā vedanā”ti-ādinā sādharmaṇato vuttā. **Etthāti** etasmim vedanāpade. **Sabbasaṅgāhikāti** kusalākusalavipākakiriyānam vasena sabbasaṅgāhikā. Evam vibhaṅge āgatanayena sādharmaṇato vatvāpi idhādhippetavedanameva dassetuṃ “**vipākavasena panā**”ti-ādimāha. **Cakkhumhi samphassoti** cakkhumhi nissayabhūte uppannaphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmāññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvitāni tasmā “**yam vattabbaṃ -pa-vuttamevā**”ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukham hutvā namanasabhāvaṃ tena² vinā appavattanato. **Ruppanalakkhaṇam** heṭṭhā vuttameva. **Vedanākkhandho** pana ekāva vedanā. **Sabbadubbalacittāni** nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha

1. Mūlabhāvabhāsato (Ka)

2. Namanabhāvato na (Ka) Mūlapaññāsake sammādiṭṭhisuttaṭikāyam passitabbaṃ.

jīvitacittaṭṭhitiyo ca santīti? Saccam, tāsam pana kiccaṃ na tathā pākaṭam, yathā cetanādinanti te evettha pāḷiyam uddhaṭā. **Yena** mahantapātubhāvādinā **kāraṇena**. **Etthā**ti etasmim mahābhūtaniddese. **Añño vinicchayanayoti** “vacanatthato kalāpato”ti-ādinā lakkhaṇādinicchayato añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavatthāne vutto, na rūpakkhandhaniddese? Tattha vuttopi¹ “catudhātuvavatthāne vuttānī”ti atidesavasena vuttattā “**rūpakkhandhaniddese vutto**”ti vuttam. **Upādāyāti** paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānaṃ upādārūpaṃ “tāni gahetvā”ti vuttam avissajjanato. **Nissāyātipi eke** tesam nissayapaccayabhāvato. Pubbakālakiriya nāma ekaṃsato aparakālakiriyaṭṭhāti pāḥasesena attham vadati. Vibhattivipallāsena vinā eva attham dassetuṃ “**samūhatthe vā**”ti-ādi vuttam. Samūhasambandhe sāmīniddesena samūhattho dīpitoti tam dassento āha “**samūham upādāyā**”ti. Dhammasaṅgaṇiyam² āgatanayena “**tevīsatividhan**”ti vuttam. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭham, “yam rūpaṃ nissāyā”ti vā paṭṭhāne³ āgatattā hadayavatthumpi gahetvā jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā “**tevīsatividhan**”ti vuttam.

Cakkhussa viññānanti vā **cakkhuviññānam**. Asādhāraṇakāraṇena cāyam niddeso. “Sāṅkhārapaccayā viññānaṃ”ti ettha sabbalokiyavipākaviññānaṃ gahetabbattā “**tebhūmakavipākacittassetam adhivacanan**”ti vuttam.

Abhisāṅkharāṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. **Copanavasenāti** viññāntisaṃcopanavasena, kāyaviññāntiyyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. **Vacanabhedavasenāti** vacībheduppādavasenā, vacīviññāntiyyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. Evaṃ copanam na bhavēyyāti dassetuṃ “**raho nisīditvā cintentassā**”ti vuttam. **Ekūnatimsāti** ettha abhiññācetanāvinimuttā eva ekūnatimsa cetanā veditabbā tassā vipākaviññānaṃ paccayattābhāvato.

Dukkhēti ekampi idaṃ bhumnavacanam sāmsilesananissāyavisayabyāpanavasena⁴ attānam bhinditvā viniyogam gacchatīti “**catūhi kāraṇehī**”ti-ādi vuttam.

1. Vuttopi (Ka)

3. Abhi 8. 5 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

4. Sāmsilesananissayacopanavasena (Ka)

Ekopi hi vibhattiniddeso anekadhā viniyogaṃ gacchati yathā taddhitatthe uttarapadasamāhāreti. **Tanti** aññāṇaṃ. **Dukkhasaccanti** hadaya vatthulakkhaṇaṃ dukkhasaccam. **Assāti** aññāṇassa.

Nissayapaccayabhāvenāti purejātanissayabhāvena.

Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṃsahajātā phassādayo vattabbā.

Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccam assa ārammaṇanti yojanā.

Dukkhasaccanti upayoga-ekavacanaṃ. **Etanti** aññāṇaṃ. **Tassāti**

dukkhasaccassa. **“Paṭicchādeti”**ti ettha vuttam paṭicchādanākāraṃ dassetuṃ

“yāthāvā”ti-ādi vuttam. Ñāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato

lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti **“yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā”**ti

vatvā **“ñāṇapavattiyā cettha appadānenā”**ti vuttanti vadanti. Purimaṃ pana

paṭivedhaññupattiyā nisedhakathādassanaṃ, pacchimaṃ

anubodhaññupattiyā. Evamettha attho veditabbo. **Etthāti** dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccam vatthu hoti nissaya

paccayabhāvatoti vuttam **“vatthuto”**ti. **Ārammaṇato**

ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā samudayasaccam aññāṇassa ārammaṇam

hoti tasmā **“dukkhasamudaye aññāṇan”**ti vuttanti attho. Paṭicchādanaṃ

dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ

asambhavato, kiṃ pana etaṃ ekaṃ kāraṇanti āha **“paṭicchādanato”**ti. Idam

vitthārato vibhāvetuṃ **“nirodhapaṭipadānaṃ hī”**ti-ādi vuttam. **Tadārabbhāti**

taṃ ārabbhā taṃ ārammaṇam katvā. **Pacchimaṃ hi saccadvayanti** nirodho

maggo. Taṃ hi nayagambhīrattā. **Duddasanti** saṃhasukhumadhammattā

sabhāveneva gambhīratāya duddasaṃ duviññeyyaṃ duravaggāhaṃ. **Tatthāti**

purime saccadvaye. **Andhabhūtanti** andhakārabhūtaṃ. **Napavattati**

ārammaṇam kātuṃ na visahati. **Vacaniyattenāti** vācakabhāvena tathā

upaṭṭhānato. **Sabhāvalakkhaṇassa duddasattāti** pīlanādi-āyūhanādivasena

“idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ samudayo”ti¹ yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa

duddasattā duviññeyyattā purimadvayaṃ **gambhīraṃ**. **Tatthāti** purimasmiṃ

saccadvaye. **Vipallāsaggāhasena pavattatīti** subhādiviparītaggāhānaṃ

paccayabhāvavasena aññāṇam pavattati.

1. Ma 2. 437; Ma 3. 85 piṭṭhesu.

Idāni “dukkhe aññāṇan”ti-ādisu pakārantarenapi atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti ettāvatāti** “aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe”ti ettakena. **Saṅghatoti** samodhānato¹. **Kiccatoti** asampāvedhakiccato. **Aññāṇamivāti**² visayasabhāvaṃ yāthāvato paṭivijjhitaṃ appadānakiccamaiva. “Dukkhe”ti-ādinā tattha avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṃ hotīti katvā sabbattheva tathā avisiṭṭhasabhāvadassanaṃ idanti dassetuṃ “**avisesato panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṃ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṃ idha “nirodho”ti adhippeto, so ca nesam sabbaso anuppajjanamevāti āha “**nirodho hotīti anuppādo hoti**”ti. “Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho”ti evaṃ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitatā daṭṭhabbā. Tenāha “**nibbānaṃ hi**”ti-ādi. **Vaṭṭavivaṭṭanti** vaṭṭaṅca vivaṭṭaṅca. “**Dvādasahi**”ti idam paccekaṃ yojetabbaṃ “anulomato dvādasahi padehi vaṭṭam, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭam idha dassitan”ti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggio dukkhāvahattā. Tam **micchāpaṭipadaṃ**. Tenāha “**aniyyānikapaṭipadā**”ti. **So** puññābhisankhāro **katham micchāpaṭipadā hotīti?** Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. **Vaṭṭasīsattāti** vaṭṭapakkiyānaṃ uttamaṅgabhāvato. **Antamasoti** ukkaṃsapariyantam sandhāya³ vadati avakāmsapariyantato³. “Idam me puññaṃ nibbānādhiḡamāya paccayo hotū”ti evaṃ **nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ**. **Paṇṇamuṭṭhidānamattanti** sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṃ. **Appatvāti** antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho.

1. Samādhānato (Ka)

2. Aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

3-3. Vadati. Avakāmsapariyantanti (Ka)

Yadaggena vā paṭipajjanato arahattaṃ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti “**appatvā**”ti vuttaṃ. **Anulomavasenā**ti anulomapaṭiccasamuppādavasena. **Paṭilomavasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Paṭipadā pucchitā**ti etena paṭipadā desetum āraddhāti ayampi attho saṅgahito yathāraddhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā. Anulomapaṭiccasamuppādadesanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṃ asambhavoti vuttaṃ “**nibbānaṃ bhājitaṃ**”ti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṃ. Vakkhati hi pariyosāne “vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ”ti. **Niyyātaneti** nigamane. **Phalenā**ti pattabbaphalena **paṭipadāya** sampāpakahetuno **dassitattā**. Yathā hi tividho hetu nāpako nibbattako sampāpakoti, evaṃ tividhaṃ phalaṃ nāpetabbaṃ nibbattetabbaṃ sampāpetabbanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṃsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha “**phalena hetthā**”ti-ādi. **Ayaṃ vuccatīti** evaṃ nibbānaphalā ayaṃ “sammāpaṭipadā”ti vuccati. **Asesavirāgā asesanirodhā**ti samucchadappahānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Taṃ hi nibbānaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ ettha adhippāyo—yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṃ āgamma hoti, taṃ maggaṃ dassetunti. **Evaṃ hi satīti** evaṃ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. **Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotīti** avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇenettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṃ “**vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ**”ti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. **Vipphandantīti** nimisanavasena. **Animisehīti** vigatanimisehi ummilanteheva. **Tena vuttaṃ** mahāpadāne. **Etthāti** etasmim “vipassī”ti pade, etasmim vā “animisehī”ti-ādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa animisalocanato “vipassī”ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ aññesampi mahāsattānaṃ carimabhava animisalocanattāti codanaṃ sandhāya “**ettha cā**”ti-ādiṃ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Palālayamānassāti** tosentassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. **Aṭṭassāti** atthassa.

Puññussayasaṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti “**bhāgyasampannassā**”ti vuttaṃ. **Sammāti** sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṃ hotīti āha “**nayena hetunā**”ti. Saṃ-saddo “sāmaṇ”ti iminā samānatthoti āha “**sāmaṇ paccattapurisakārenā**”ti, sayambhuññānenāti attho. Sammā, sāmaṇ bujjhi etenāti **sambodho** vuccati maggañāṇaṃ, “bujjhati etenā”ti katvā idha Sabbaññutaññāṇassapi saṅgaho. **Bodhimā satto bodhisatto**, purimapade uttarapadalopo yathā “sākapatthavo”ti. **Bujjhanakasattoti** ettha mahābodhiyānapaṭipadāya bujjhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti **bodhisatto**. **Patthayamāno pavattatīti** “kudāssu nāma mahantaṃ bodhiṃ pāpuṇissāmī”ti sañjātacchando paṭipajjati. **Dukkanti** jāti-ādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutupapātāpi maraṇajātiyo, “jāyati mīyati”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ tesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “**idaṃ -pavuttan**”ti. **Tassa nissaraṇanti** tassa jarāmarāṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jīṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmarāṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikārassa pavattanato. **Samāyogo ahoṣīti** yāthāvato paṭivijjhanavasena samāgamo ahoṣi. **Yoniso manasikārāti** hetumhi nissakkavacananti tassa “yoniso manasikārenā”ti hetumhi karaṇavacanena āha. **Jātiyā kho sati jarāmarāṇanti** “kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, kimpaccaṃ jarāmarāṇaṃ”ti jarāmarāṇe kāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca

na hoti, taṃ tassa kāraṇaṃ”ti evaṃ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhana¹, “jātiyā kho sati jarāmaṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti yā jarāmaṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa² abhisamayo paṭivedho ahoṣīti attho.

Iti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Hīti** nipātamattaṃ. **Idanti** yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṃ. Tenāha “**evamidān**”ti. Idha avijjāya samudayassa āgatattā “**ekādasasu tḥānesū**”ti vuttaṃ. **Samudayaṃ sampiṇḍetvāti** saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. Anekavāraṃ hi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā samudayo samudayo”ti āmedītavacanaṃ. Atha vā “evaṃ samudayo hotī”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattidassanaparaṃ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya paṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti avoca. Tenāha “**avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hotī**”ti. **Dassanaṭṭhena cakkhūti** samudayassa paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. **Ñātaṭṭhenāti** ñātabhāvena. **Pajānaṇaṭṭhenāti** “avijjāsaṅkhārāditaṃtaṃpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo”ti pakārato vā jānaṇaṭṭhena. **Paṭivedhanaṭṭhenāti** “ayaṃ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccayabhāvato samudayo”ti paṭivijjanaṭṭhena. **Obhāsaṇaṭṭhenāti** samudayabhāvapaṭicchādakassa mohandhakārassa kilesandhakārassa vidhamanavasena avabhāsanavasena. **Taṃ panetaṃ** “cakkhun”ti-ādinā vuttaṃ ñāṇaṃ. **Nirodhavāreti** paṭilomavāre. So hi “kissa nirodhā jarāmaṇanirodho”ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīstavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Na evaṃ yojetvāti “sikhissapī”ti-ādinā samuccayavasena evaṃ na yojetvā. **Kasmāti-ādinā** tattha kāraṇaṃ vadati. **Ekāsane**

1. Pariggaṇhane (Ka)

2. Upapajjati yāvassa (Ka)

adesitattāti vuttamevattham pākaṭam kātuṃ “**nānāṭhānesu hī**”ti-ādi vuttam. Yadipi tāni visum visum vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. “Buddhā jātā”ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānam pacchimabhave paropadesena payojanam atthi.

Gatamaggenevāti paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. **Gacchantī**ti catūsu satipaṭṭhānesu paṭiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesam paṭhamavipassanābhiniveso hoti, tam dassetuṃ “**sabbabodhisattā hī**”ti-ādi vuttam. Buddhabhāvānam vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā **buddhavipassanā**.

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. **Āharantī**ti ānenti uppādentī, upatthambhentīti attho. **Nibbattā**ti pasutā. **Bhūtā nāma** yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhavasaddo** cettha gabbhaseyyakānam vasena pasūtipariyāyo, itaresam vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavam uppattim esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitatā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamattham dasseti. Yo ca “kāla ghaso bhūto”ti-ādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācītā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanatto** “agginā vā udakena vā”ti-ādīsu viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātappa-anuggaho hotīti adhippāyenāha “**vacanabhedo -pa- eko yevā**”ti. **Sattassa uppannadhammānanti** sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhatī”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “**avicchedāyā**”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “**anuppannānaṃ uppādāyā**”ti. **Etānīti** ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha datṭhabbāni** na yathāsambandhato.

Vatthugatā oḷā vatthu viya tena saddhiṃ ajjhoharitambatam gacchatīti vuttaṃ “**ajjhoharitambatam āhāro**”ti, nibbattita-oḷānaṃ pana sandhāya “kabalīkāro āhāro oḷāṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya na vatthuno thūlatāya kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā oḷā hoti, tam oḷārikam. Sappādayo dukkhuppādatatāya **oḷārikā** veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesam mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃ āhāro sukhumo** taruṇatīṇasassa khādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo** māsamuggakurādibhojanattā. **Tesanti** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevāti** na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva niṭṭham patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthivasena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādīmāha. **Parissayanti** khudāvasena uppannaṃ vihiṃsaṃ sarīradarathaṃ. **Vinodetīti** vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletunti** sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nirojattā. **Na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkamenevettha phassādīnaṃ dutiyādītā, na aññena kāraṇenāti, āha “**desanānayo eva cesā**”ti-ādi. Manaso sañcetanā

na sattassāti dassanattamaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti, cetovimutti cā”ti āha “**manosañcetanāti cetanāvā**”ti. **Cittanti** yaṃ kiñci cittameva. **Ekarāsim katvāti** ekajjhaṃ gahetvā vibhāgaṃ akatvā, sāmāññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṃ upādiṇṇakādivibhāgaṃ dassetuṃ “**kabaḷikāro āhāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Āhārattham na sādheṇṭīti** tādisassa āhārassa anāharaṇato. **Tadāpīti** bhijjitvā vigatakālepi. **Upādiṇṇakāhāroti vuccantīti** keci. **Idaṃ pana ācariyānaṃ na rucati** tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. **Paṭisandhicitteneva sahaḷatīti** lakkhaṇavacanametam, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya ojāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanatto. **Sattamāti** uppannadivasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṃ **pāleti** paveniḡhaṇavasena. **Ayamevāti** kammaja-ojā. Kammaja-ojaṃ pana paṭicca uppanna-ojā akammajattā anupādiṇṇa-āhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo veditabbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha “**lokuttarā pana ruḷivasena kathitā**”ti. Yasmā tesam kusalānaṃ upetapariyāyo natthi, tasmā vipākānaṃ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷivasena vuttoti veditabbo.

Pubbe “āhārāti paccayā”ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhoti-ādinā codeti, **atha kasmā ime eva cattāro vuttāti** atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesappaccayattāti** etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā “āhārāti vuttā”ti imamattham dasseti. Idāni tam atirekapaccayatam dassetuṃ “**visesapaccayo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabaḷikāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “rūpārūpanaṃ upathambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti¹. Upathambhakattaṃ hi satīpi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ

1. Visuddhi 2. 170; Abhi-Ṭṭha 3. 350 piṭṭhesu.

āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upathambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upathambhayamāno eva janetīti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso** visesapaccayo. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti vacanato **viññāṇassa manosañcetanā**. “Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti pana vacanato **nāmarūpassaviññāṇaṃ** visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha “viññāṇaṃca hi Ānanda mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”ti-ādi¹. Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayatam avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ “**ko panetthā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Mukhe ṭhapitamatto eva**² asaṅkhādito, tattakenāpi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “**aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti**”ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo**. **Sabbathāpīti** cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesam vasena sabbappakāropi **phassāhāro** yathārahaṃ **tisso vedanā āharati**, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenāti** kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenāti** sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṃ hi attanā sahajātanāmassa sahajāta-aññamaññavipākindriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāreti vuttaṃ sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṃ aññamaññapaccayaṃca ṭhapetvā itaresaṃ paccayānaṃ vasena yojanā kātābbā. **Tānīti** napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato. **Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā** visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti, tenāha “**avisesena panā**”ti-ādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vuttanti**

1. Dī 2. 53 piṭṭhe.

2. Ṭhapitamatteyeva (Ṭṭha) (Ma-Ṭṭha 1. 213 piṭṭhepi passitabbameva)

etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa viśesato paccayatāya etesaṃ āhārattho, evaṃ avisesatopīti dassetuṃ “**avisesenā**”ti-ādi vuttam. Tattha **taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammānanti** tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṃ yathārahato daṭṭhabbaṃ, **samuṭṭhān**aggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhārikiccaṃ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasaṃmuṭṭhāpaneneva panassa upathambhanakiccāsiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva¹. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārikiccaṃ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhārikiccāsādhanañca tesaṃ vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. **Kāyatṭhapanenā**ti² kasmā vuttam, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “**kammajanitopī**”ti-ādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “**dvinnaṃ rūpasantatīna**”ti vuttam. Upatthambhanameva sandhāya “**anupālako hutvā**”ti ca vuttam. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālānā. **Sukhādivatthubhū**tanti sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevā**ti idam phassassa phusanasabhāvattā vuttam. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “**sukhādi -pa-hotī**”ti. Na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūta vedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitā³, tathā hi “**manosañcetanā -pa- bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī**”ti vuttā. Tato eva **viññānaṃ vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamattho.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā, rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷīkāre āhāre balavatī⁴, tenevettha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ,

1. Abhisaddahantī-eva (Ka)

3. Abyāpitā (Ka)

2. Kāyatṭhambhanenāti (Ka)

4. Balavatāro saṃkilesa (Ka)

nikantiyeva bhayaṃ mahānatthahetuto¹. Upagamanāṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādi-uppattihetutāya “bhayan”ti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanāṃ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanāṃ** abhisandahanāṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “**bhayan**”ti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇatāya “**bhayan**”ti vuttaṃ. Idāni nikanti-ādīnaṃ sappaṭibhayataṃ vitthārato dassetuṃ “**kiṃkāraṇā**”ti-ādi āradhāṃ. Tattha **nikantiṃ katvāti** ālayāṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho. **Sītādīnaṃ purakkhatāti** sītādīnaṃ purato thitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedāṃ phassaṃ pavattentā. **Phassassādinoti** kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasāṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbatāṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇāṃ uddhaṭāṃ “**paesaṃ rakkhitagopitesū**”ti-ādīnā. **Phassassādinoti** vā phassāhārassā dinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha “**phassassādamūlakan**”ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “**tammūlakan**”ti vuttaṃ, kammāyūhananimittanti attho. **Bhayaṃ sabbanti** pañcavīsati, tividhamahābhayaṃ, aññaṇca sabbabhayaṃ **āgatameva hoti** bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisī. **Tammūlakattāti** nāmarūpa nibbattimūlakattā. Sabbabhayānaṃ **abhinipātoyeva bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇaṃ, taṃ niyyādeti viya. **Tanti** phalaṃ. **Tatoti** kāraṇato. **Etesanti**

1. Pahānatthahetuto (Ka)

āhārānaṃ. **Yathāvuttenā**ti “phalaṃ nideti”ti-ādinā vuttappakārena **atthena**. **Sabbapadesū**ti “vedanānirodhenā”ti-ādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhim ādim katvāti paṭisandhikkhaṇaṃ ādim katvā. Upādiṇṇaka-āhāre sandhāya “**attabhāvasaṅkhātānaṃ āhārānaṃ**”ti vuttaṃ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. **Paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattanantativasenā**ti paripuṇṇāyatanānaṃ sabhāvakānaṃ cakkhu sotāṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṃ sattannaṃ santatīnaṃ vasena. **Sesānaṃ** aparipuṇṇāyatanānaṃ andhabadhira-abhāvakānaṃ. **Ūna-ūnasantativasenā**ti cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūna-ūnasantativasena. Paṭisandhiyaṃ jātā ()¹ **paṭisandhikā**. **Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādī**ti ādi-saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṃ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. **Vatṭaṃ dassetvā**ti sarūpato nayato ca sakalameva vatṭaṃ dassetvā. Idāni tamatthaṃ vitthārato vibhāvetuṃ “**imasmiṃca pana ṭhāne**”ti-ādimāha. **Atītābhimukhaṃ desanaṃ katvā**ti paccuppannabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṃ tabbisayaṃdesanaṃ katvā tathākāraṇena. **Atītena vatṭaṃ dassetī**ti atītābhavena kammakilesavipākavattāṃ dasseti. **Attabhāvoti** paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṃ kasmā “atītene vatṭaṃ dassetī”ti vuttanti? Nāyaṃ doso “atītenevā”ti anavadhāraṇato, evaṃca katvā atītābhimukhaggahaṇaṃ janakakammaṃ gahitaṃ taṇhāsīsenā nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṃ kammanti taṇhāsīsenā vuttakammaṃ. **Dassetunti** taṃ atītaṃ attabhāvaṃ dassetuṃ. **Tassattabhāvassa janakaṃ kammanti** tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṃ. Tato parampi attabhāvaṃ āyūhitaṃ kammaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṃ. **Dvīsu ṭhānesū**ti āhāraggahaṇena vedanādiggahaṇenāti dvīsu ṭhānesu. **Attabhāvoti** paccuppannakāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna **dvīsū**ti taṇhāggahaṇe avijjāsaṅkhārāggahaṇeti dvīsu ṭhānesu. **Tassa janakanti** paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṃ kammaṃ vuttanti

1. ... (cakkhu sotāṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti) (Ka)

yojanā. Kammaggaḥaṇena cettha yattha taṃ kammaṃ āyūhitaṃ, sā atitā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṃsāravaṭṭassa anamataggataṃ dīpeti.

Saṅkhepenāti saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅghetabbadhammānaṃ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭaṃ dassitaṃ, evaṃ sati sappadesā paṭiccasamuppādadhammadesanā hotīti dassento “**tatrāyan**”ti-ādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatena vaṭṭaṃ idha na dassitaṃ, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭiccasamuppādadesanāti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Udakapiṭṭhe nipannanti** udakaṃ pariḷavavasena nipannaṃ. **Parabhāganti** para-uttamaṅgabhāgaṃ. **Oratoti** tato aparabhāgato olokeno. **Aparipuṇṇoti** vikalāvayavo. **Evamsampadanti**-ādi upamāya saṃsandanaṃ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṃ mūlaṭṭhānabhūtā, evaṃ attabhāvasandhārakānaṃ saṅkhārānaṃ mūlabhūtā taṇhāti vuttaṃ “**gīvāya diṭṭhakālo**”ti. Yathā vedanādi-anekāvayavasamudāyabhūto attabhāvo, evaṃ phāsukapiṭṭhikaṇḍakādi-anekāvayavasamudāyabhūtā piṭṭhīti “**piṭṭhiyā -pa-tassa diṭṭhakālo**”ti vuttaṃ. **Taṇhāsaṅkhātanti** taṇhāya kathitaṃ. Idha desanāya paccayā avijjāsaṅkhārā veditabbāti “naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā”ti vuttaṃ. Tathā hi pariyoṣāne “naṅguṭṭhamūlaṃ passeyyā”ti upamādasanaṃ kataṃ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ anāgatassāpi paccayavaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassanīyattā ādito phalahetusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahetusandhīti evaṃ tisandhikattā **catusaṅkhepameva vaṭṭaṃ dassitanti**.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. **Imasmimīyeva ṭhāneti** “cattārome bhikkhu -pa- āhārā”ti evaṃ cattāro āhāre sarūpato dassetvā “ime kho bhikkhave -pa- anuggahāyā”ti nigamanavasena dassite imasmimīyeva ṭhāne. **Desanaṃ**

niṭṭhāpesi catu-āhāravibhāgadīpakam desanam uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṅhī nisīdi. **Diṭṭhigatikoti** attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko.

Varagandhavāsitanti sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā varagandhavāsitam.

Ratanacaṅkoṭavarenāti ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. **Desanānusandhim ghaṭentoti** yathādesitāya desanāya anusandhim ghaṭento, yathā uparidesanā vaddheyya, evaṃ ussāham karonto. **Viññāṇāhāram āhāretī**ti tassa āhāraṇakiriyāya vuttapucchāya taṃ diṭṭhigataṃ uppāṅento “**yo etaṃ -pa-bhuñjati vā**”ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṃ, so “ko nu kho”ti ayaṃ pucchāya adhippāyo. **Utusamayeti** gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. “Udakena aṇḍāni mā nassantū”ti **mahāsamuddato nikkhamitvā**. Gijjhapotakā viya āhārasañcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosañcetanāhārena yāpentīti ayaṃ tassa therassa laddhi. **Kiñcāpi ayaṃ laddhī**ti phassamanosañcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayaṃ laddhi. **Imaṃ pañhanti** “ko nu kho bhante viññāṇāhāram āhāretī”ti imaṃ pañham etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchati adhippāyo. **Soti diṭṭhigatiko. Na niggahetabbo** ummattakasadisattā adhippāyaṃ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha “āhāretīti nāham vadāmi”ti-ādi.

Tasmim mayā evaṃ vutteti tasmim vacane mayā “āhāretī”ti evaṃ vutte sati. **Ayaṃ pañhoti** “ko nu kho bhante viññāṇāhāram āhāretī”ti ayaṃ pañho yutto bhaveyya. **Evaṃ pucchite pañheti** sattupaladdhim anādāya “katamassa dhammassa paccayo”ti evaṃ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. **Teneva viññāṇenā**ti teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannam nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatim punabbhavābhinibbattīti idhādhippetam. **Nāmarūpe jāte satī**ti nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtam bhinditvā saḷāyatanaṃ hoti.

Tatrāyaṃ paccayavibhāgo—nāmanti vedanādikhandhattayaṃ idhādhippetam, rūpaṃ pana sattasantatipariyāpannam, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni

jīvitindriyaṃ āhāro ca. Tattha vipākanāmaṃ paṭisandhikkhaṇe hadayavatthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa saha-jāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṃ ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Itaresaṃ pana pañcāyatanānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ sahāyo hutvā saha-jātanissayavipākavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṃ purimasadisāṃ. Pavatte vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena sattadhā paccayo hoti, avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapaccayaṃ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṃ pana paccuppannaṃ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṃ. Rūpato pana vatthurūpaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhassa saha-jāta-aññamaññanissayavippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ saha-jātanissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhāpaccayo hoti. Rūpajīvitaṃ atthi-avigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayaṃ hettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato¹ gahetabbo.

Pañhassa okāsaṃ dentoti “ko nu kho bhante phusati”ti imassa diṭṭhigatikapañhassa okāsaṃ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. **Sabbapadesūti** diṭṭhigatikena bhagavatā ca vuttapadesu. **Sattoti** attā. So pana ucchedavādinopi yāva na ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādinō. **Bhūtoti** vijjamāno **nipphattoti**² nipphanno. Na tassa dāni nippādetabbaṃ kiñci atthīti laddhi. **Idappaccayā idanti** imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṃ nāmarūpaṃ. Puna **idappaccayā idanti** imasmā nāmarūpapaccayā idaṃ saḷāyatananti evaṃ bahūsu ṭhānesu bhagavatā kathitattā yathā paccayato nibbattaṃ saṅkhāramattamidanti saññattim upagato. **Tenāpīti** saññattupagatenāpi. **Ekābaddhaṃ katvāti** yathā pucchāya avasaro na hoti, tathā ekābaddhaṃ katvā. **Desanāruḷhanti** yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya “saḷāyatanapaccayāphasso”ti-ādinā desanā paṭiccasamuppādavīthim āruḷhameva. **Tamevāti**

1. Visuddhi 2. 163 piṭṭhe.

2. Nibbattoti (Ka)

saḷāyatanapadameva gahetvā. **Vivajjentoti vivatṭento. Evamāhāti** “channaṃtvevā”ti-ādi ākārena evaṃ desite, “vineyyajano paṭivijjhatī”ti evamāha. Viññāṇāhāro āyatim punabbhavābhiniḃbattiyāti evaṃ purimabhavato āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā **“viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhī”**ti vuttaṃ. Tadinā viññāṇaggahaṇena abhisāṅkhāravīññāṇassāpi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbāṃ.

Moliyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṃ samatthā, te bāhirakaliṅge ṭhitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvināṃ samitabāhitapāpataṃ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatā yevāti te nivattetuṃ **“saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā”**ti vuttaṃ.

Dukkhasaccavasenati dukkha-ariyasaccavasena. Aññathā kathaṃ bāhirakāpi jarāmarāṇaṃ dukkhanti na jānanti. Saccadesanābhāvato “saha taṇhāyā”ti vuttanti keci. Taṃ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha bhave paṭhamābhiniḃbatti idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena, taṇheva sā jāti.

Jarāmarāṇaṅcetha pākaṭameva adhippetāṃ, na khaṇikaṃ, tasmā sataṇhā eva jātijarāmarāṇassa samudayoti bhūtakathanametāṃ daṭṭhabbāṃ.

Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi.

Sabbapadesūti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu.

Yena samannāgatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṃ sāmāññaṃ brahmaññaṅcāti āha **“ariya -pa- brahmaññaṅcā”**ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe niruḷho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vattuṃ arahatīti vuttaṃ

“ubhayatthāpi”ti. **Ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesi**

avijjāsamudayassa anuddhaṭṭatā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. **Ime dhamme katame dhammeti** ca ettha **iti-saddo ādi-attho** tena “imesaṃ dhammānaṃ katamesaṃ dhammānaṃ”ti imesaṃ padānaṃ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmaraṇādīnaṃ sādharmaṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtānīti āha “**ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ -pa-ajjhāsayaṇā**”ti. Iminā tāneva jarāmaraṇādīni gahetvā puggalajjhāsayavasena ādito “ime dhamme”ti-ādīnā sabbapadasādharaṇato desanā āradhā. Yathānulomasāsaṇaṃ hi suttantadesanā, na yathādhammaśāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi “sammādiṭṭhī”ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsānikāpi anussavādivasenaṃ attapaccakkhenapi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya āmedītavasena “**sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti bhante vuccatī**”ti āha. Tathānidḍiṭṭhatādassanattamaṃ hissa ayaṃ āmedītapayogo¹. Ayaṃ hettha adhippāyo—“aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā panāyaṃ evaṃ vuccamānā atthañca lakkhaṇaṃ upādāya kittāvataṃ nu kho bhante sammādiṭṭhi hotī”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “sammādiṭṭhī”ti vacane yasmā viññū eva pamāṇaṃ, na aviññū, tasmā “**yaṃ paṇḍitā**”ti-ādi vuttaṃ. Dve avayavā assāti dvayaṃ, duvidhaṃ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṃ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti **dvayanissito**. Tenāha “**dve koṭṭhāse nissito**”ti. Yāya diṭṭhiyā “sabboyam loko atthi vijjati sabbakālaṃ upalabbhatī”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṃ loko atthīti pavattagāhatāya sassato, taṃ **sassataṃ**. Yāya diṭṭhiyā “sabboyam loko natthi na hoti ucchijjati”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṃ **ucchedaṃ**.

1. Āmedītapaccayo (Ka)

loko nāma saṅkhāraloko tamhi gahetabbato. **Sammappaññāyāti** aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha “**savipassanā maggapaññā**”ti. **Nibbattesu dhammesūti** yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. **Paññāyantesvevāti** santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. **Yā natthīti** yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato vinassanato koci ṭhito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. **Sā na hotīti** kammāvijjātaṇhādibhedanā paccayaṃ paṭicca saṅkhāralokassa samudayanibbattiṃ sammappaññāya passato sā ucchedadiṭṭhi na hoti nappavattati avicchedena saṅkhārānaṃ nibbattidassanato. **Lokanirodhanti** saṅkhāralokassa khaṇikanirodham. Tenāha “**saṅkhārānaṃ bhaṅgan**”ti. **Yā atthīti** hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṃ loko atthīti uppajjeyya. **Sā na hotīti** uppānuppānānaṃ nirodhassa navanavānaṅca uppādassa dassanato sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha “**anulomapaccayākāran**”ti. Paccayadhammānaṃ hi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṃ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṃtaṃhetunirodhato taṃtaṃphalanirodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādānaṃ paccayadhammānaṃ hetu-ādipaccayabhāvo, so nippariyāyato lokasamudayo. **Paccayuppannassa** saṅkhārādikassa. **Anucchedaṃ passatoti** anucchedadassanassa hetu. **Ayampīti** na kevalaṃ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamaṇaṭṭhena taṇhāva **upayo**. Tathā **diṭṭhupayo**. **Eseva nayoti** iminā upayehi upādānādānaṃ anattantarataṃ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccānaṃ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṃ vuttānaṃ. Kāmaṃ “**aharaṃ mamaṃ**”ti ayathānukkamena vuttānaṃ, yathānukkamaṃyeva pana attho veditabbo. **Ādi**-saddena paroparassa subhaṃ asubhanti-ādānaṅca saṅgaho veditabbo. **Te dhammeti** tebhūmakadhamme.

Vinivisantī¹ virūpaṃ nivisanti, abhinivisantīti attho. **Tāhīti** taṇhā diṭṭhīhi. **Vinibaddhoti**² virūpaṃ vimuccituṃ vā appadānavasena niyametvā baddho.

“Abhiniveso”ti upayupādānānaṃ pavatti-ākāraviseso vuttoti āha “**tañcāyanti tañca upayupādānaṃ**”ti. **Cittassāti** akusalacittassa. **Paṭiṭṭhānabhūtaṃ** ādhārabhūtaṃ. Dosamohavasena pi akusalacittappavatti taṇhādiṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādiṭṭhiyo akusalassa cittassa adhiṭṭhānanti vuttā. **Tasminti** akusalacitte. **Abhinivisantīti** “etaṃ mama, eso me attā”ti-ādinā abhinivesanaṃ pavattenti. **Anusentīti** thāmagatā hutvā appahānabhāvena anusenti. **Tadubhayanti** taṇhādiṭṭhidvayaṃ. **Na upagacchatīti** “etaṃ mamā”ti-ādinā taṇhādiṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na allīyati. **Na** upādiyatīti na daḥhaggāhaṃ gaṇhāti. **Na adhiṭṭhātīti** na taṇhādiṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe hotīti vuttaṃ “**attāme**”ti. Idaṃ dukkhaggahaṇaṃ upādānakkhandhāpassayaṃ tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṃ “**dukkhamevāti pañcupādānakkhandhamattamevā**”ti. “Saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti³ hi vuttaṃ. **Kaṅkhaṃ na karotīti** saṃsayaṃ na uppādeti sabbaso vicikicchāya samucchindanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. **Missakasammādiṭṭhiṃ āhāti** nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā lokiyalokuttaramissakaṃ sammādiṭṭhiṃ avoca. **Nikūṭantoti** nihīnanto. Nihīnapariyāyo hi ayaṃ nikūṭa-saddo. Tenāha “**lāmakanto**”ti. **Paṭhamakanti** ca garahāyaṃ **ka**-saddo. **Sabbaṃ natthīti** yathāsaṅkhatam bhaṅgupattiyā natthi eva, sabbaṃ natthi ucchijjati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca yathā asaṅkhatam atthi vijjati, sabbakālam upalabbhatīti adhippāyo. **Sabbanti** cettha sakkāyasabbaṃ veditabbaṃ “sabbadhammāpariyāyan”ti-ādīsu⁴ viya. Tam hi pariññānāṇānaṃ paccayabhūtaṃ. **Iti**-saddo nidassane. Kim nidasseti? Atthi-saddena vuttaṃ. “Atthitan”ti niccataṃ. Sassataggāho hi idha paṭhamo antoti adhippeto. Ucchedaggāho dutiyoti tadubhayavinimuttā ca idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṃ, nirujjhantānaṃ

1. Abhinivisanti (Ṭṭha)

3. Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhesu.

2. Vinibandho (Ṭṭha)

4. Ma 1. 1 piṭṭhe.

asati nibbānappattiyāṃ yathāpaccayaṃ punūpagamanakathanato ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṃ desetī idappaccayatānayaena. Tena vuttaṃ “ete -pa- ante”ti-ādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. **Nibbindanattāyāti** nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi jarāmaṇasīsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati. **Virajjanattāyāti** virāgānupassanāpaṭilābhāya. **Sīlato paṭṭhāyāti** vivaṭṭasannissitasīlasamādānato paṭṭhaya. Sotāpattiyāṅgehi samannāgato vivaṭṭasannissitasīle paṭiṭṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle paṭiṭṭhito bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha “**yāva arahattamaggā paṭipannoti vedītabbo**”ti. **Nibbānadhammassāti** nibbānāvahassa ariyassa maggassa. **Anurūpasabhāvabhūtaṃ** nibbānādhiḡamassa anucchavikasabhāvabhūtaṃ. **Nibbidāti** iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṃ vipassanaṃ vadati. **Virāgā nirodhāti** padadvayena ariyamaggāṃ, itarena phalaṃ. **Etthāti** imasmim̐ sutte. **Ekena nāyenaṃ** paṭhamena nāyena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito taṃ matthakaṃ pāpetvā vissajjesi. Yo hi vipassanaṃ maggaṃ anupādāvimuttiṃ pāpetvā kathetuṃ sakkoti, so ekantadhammakathiko. Tenāha “**dhammakathikassa pucchā kathitā**”ti. **Dvīhīti** dutiyatatiyanāyehi. **Tanti** pucchāṃ. **Visesetvāti** visitṭhāṃ katvā. Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṃ dassento dhammānudhammapaṭipattim̐ anupādāya vimuttisaṅkhātaṃ visesaṃ pāpetvā. Bhagavā hi appaṃ yācito bahuṃ dento uḷārapuriso viya dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato ca uttariṃ dhammānudhammapaṭipattim̐ anupādāvimuttañca vissajjesi. Tattha “nibbidāya -pa- dhammaṃ desetī”ti iminā dhammadesanaṃ vāsānābhāgiyaṃ katvā dassesi. “Nirodhāya paṭipanno hotī”ti iminā nibbedhabhāgiyaṃ, “anupādāvimutto hotī”ti iminā desanaṃ asekkhabhāgiyaṃ katvā dassesi. Tenāha “**sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhā**”ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. **Liṅgena acelako**¹ti pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti **nāmenāti** gottanāmena **kassapoti**. Deseti pavedeti saṃsayavigamanam etenāti deso, nicchayahetūti āha “**kiñcideva desan**”ti-ādi. So hi saṃsayavigamanam karotīti **kāraṇam**. **Okāsanti** avasaṃsandana-padesam. Tenāha “**khaṇam kālan**”ti. **Antaragharam** antonivesanam. Antare gharāni etassāti **antaragharam**, antogāmo. **Yadākaṅkhasī**ti yaṃ ākaṅkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti tenāha “**yaṃ icchasi**”ti. **Yadākaṅkhasī**ti yaṃ ākaṅkhasi, kassapa tikkhattum paṭikkhipantopi pucchasi, yaṃ ākaṅkhasi, tameva pucchāti attho.

“Yāvatatiyaṃ paṭikkhipī”ti vuttattā “tatiyampi kho”ti-ādinā paṭhena bhavitabbari. So pana nayavasena saṃkhitoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattum yācāpetvā cassa paṇham kathesi, tam dassetum “**kasmā panā**”ti-ādimāha. **Gāravajananattham yāvatatiyaṃ paṭikkhipi** taṅca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānam ṇāṇaparipākam āgamayamāno yāvatatiyaṃ yācāpetīti² vibhattivipariṇāmasena sādharmaṇato padaṃ yojetvā puna “ettakena kālenā “ti kassapassa vasena yojetabbari.

Māti paṭisedhe nipāto. **Bhaṇīti** punavacanavasena kiriyāpadaṃ vadati. **Mā evam bhaṇi**, kathesīti attho. “Iti bhagavā avocā”ti pana saṅgītikāravacanam. **Sayaṃkataṃ dukkhanti** purisassa uppajjamānadukkham, tena kataṃ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammassa upacittatīti ayam nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttam niccam kārakavedaka lakkhaṇam attānam parikappetvā tassa vasena “sayamkataṃ dukkhan”ti pucchati bhagavā “mā hevan”ti avoca, tenāha “**sayaṃkataṃ dukkhanti vatthum na vaṭṭati**”ti-ādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikappito atthā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpā vijahanato kassaci visesādhanassa katum asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanattham, hi te ca vattanattham upadeso canippayojano

1. Acelo (Tṭha)

2. Yācāpesīti (Tṭha)

siyā attavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā himsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana “dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vassenāyaṃ kiriyāvohāro”ti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ. Te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tato aññe vā siyumuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādavināsasambhavato kuto niccatāvakaṃso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatevāyaṃ attavādo. Tenāha “**attā nāma koci dukkhassa kāraṇo natthīti dīpetī**”ti. **Paratoti** “paraṃkataṃ dukkhan”ti-ādike parasmaim tividhepi naye. **Adhiccasaṃuppannanti** adhicca yadicchāyakiñci kāraṇaṃ kassaci vā pubbaṃ vinā saṃuppannaṃ. Tenāha “**akāraṇena yadicchāya uppannaṃ**”ti. **Kasmā evamāhāti** evaṃ vakkhamānoti adhippāyo. **Assāti** acelassa. **Ayanti** bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Sodhentoti** sayāṃ visuddhaṃ katvā pucchitamattaṃ eva attano pucchāya suddhiṃ dassento. Laddhiyā “sayāṃkataṃ dukkhan”ti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammaṃ karoti. **So paṭisaṃvedayatīti** kāravēdakānaṃ anaññattadassanaparaṃ etaṃ, na pana kammakiriyāphalānaṃ paṭisaṃvedanānaṃ samānakālatādassanaparaṃ. **Itīti** nidassanatthe nipāto. **Khoti** avadhāraṇe. “So evā”ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. **Āditoti** bhummatthe nissakkavacānanti āha “**ādimhi yevā**”ti. “Sayāṃkataṃ dukkhan”ti laddhiyā pageva “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvīpallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivīpallāso, tenāha “**evaṃ sati pacchā sayāṃkataṃ dukkhanti ayaṃ laddhi hotī**”ti.

Evam sati saññācittavipallāsānam brūhito micchābhiniveso, yadidaṃ “sayamkatam dukkhan”ti laddhi. Tasmā paṭinissajjetum pāpakam diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā “sayamkatam -pa- etam pareti”ti. **Vaṭṭadukkham adhippetam** avisesato atthīti ca vuttattā. **Sassatam** sassatagāham **dīpeti** paresam pakāseti, tathābhūto ca **sassatam** daḥhaggāham **gaṇhātīti**. **Tassāti** diṭṭhigatikassa. Tam “sayamkatam dukkhan”ti evam pavattam viparītadassanam. **Etam** sassataggahaṇam. **Pareti** upeti. Tenāha “**kārakañca -pa- attho**”ti. **Ekameva gaṇhantanti** satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantam.

Idha “ādimhiyevā”ti pade. “Paramkatam dukkhan”ti laddhiyā pagevāti-ādinā hettha vuttanayānusārena attho vedītabbo. Ayam hettha yojanā— “paramkatam dukkhan”ti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisamvedayatīti saññācittavipallāsā bhavantīti sabbam heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbam. **Evam satīti** evam muduke ucchedavipallāse paṭhamuppanne sati pacchā “paramkatam dukkhan”ti ayam laddhi hotīti sambandho. **Kārakoti** kammassa kārako. **Tena katanti** kammakārakena katam. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. **Evanti** diṭṭhisahagatā vedanā sātasa bhāvā kilesaparilāhādinā saporissayā sa-upāyāsā, evam. “Pageva itare”ti vuttavedanāya **abhitunnassa viddhassa**. Vuttanayena yojetabban”ti vatvā tam yojanam dassento “**tatrāyan**”ti-ādimāha. **Ucchedanti** sato sattassa ucchedam vināsam, vibhavanti attho. Asato hi vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānam sabhāvadhammānam satipi ekasantānapariyāpannānam bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānam paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānam viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇam ucchedābhinivesassa kāraṇam, evam hetuphalabhūtānam dhammānam vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetum “sattassā”ti vuttam pāḷiyam. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaḡgāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaḡgāho, yāvāyam atthā

na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti “ucchedan”ti vuttaṃ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dasanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṃ “adassanan”ti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḥhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināseṇa ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā “sayamkataṃ dukkhan”ti ca puṭṭhena mayā “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”ti-ādinā, “añño karoti, añño paṭisaṃvedayatī”ti-ādinā ca paṭikkhittā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā **ete teti** yattha puthū aññatitthiyā anupacitaññāṣambhāratāya paramagambhīraṃ saṅhaṃ sukhumaṃ suññataṃ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṃ ukkhipituṃ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. **Desetīti** paṭhamaṃ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇanubhāvena majjhimāya paṭipadāya ṭhito, karuṇānubhāvena desanāddhamme majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ deseti. **Ettha hīti hi-**saddo hetu-attho. Yasmā kāraṇato -pa- niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṃ dīpitanti yojanā, abhidheyānurūpaṃ hi liṅgavacanāni honti. **Assāti** phalassa. **Na koci kārako vā vedako vā niddiṭṭho**, aññadatthu paṭikkhitto hetuphalamattatādassanato kevalaṃ dukkhakkhandhagahaṇatoti. **Ettāvatāti** “ete te kassapa -pa- dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti ettakena tāva padena. **Sesapañhāti** “sayamkatañca paramkatañca dukkhan”ti-ādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kim nu kho bho gotama natthi dukkhan”ti pañho pāḷiyaṃ sarūpeneva paṭikkhittoti na uddhato. **Paṭisedhitā hontīti** tatiyapañho tāva paṭhamadutiyapañhapaṭikkhepeneva paṭikkhitto, so hi pañho visuṃ visuṃ paṭikkhepena ekajjhaṃ paṭikkhepena ca. Tenāha “**ubho -pa- paṭikkhitto**”ti. Ettha ca yassa attā kārako vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbadhammappavattiyā rūpādidhammānaṃ

viya, sukhādidhammānaṃ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantaṭā āpajjati. Uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa “sayamkatan”ti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano niruḥhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṃ, pubbe viya vā pacchāpi. **Sesapañhāti** tatiyapañhādayo. **Tatiyapañho paṭikkhittoti** evañca tatiyapañho paṭikkhitto veditabbo—“avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā satataṃ samitaṃ paccayāyattassa dipanena dukkhassa adhiccasamuppannatā paṭikkhittā, tato eva tassa ajānanañca paṭikkhittaṃ. Tenāha bhagavā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti¹.

Yaṃ parivāsaṃ samādiyivā parivasatīti yojanā.

Vacanasiliṭṭhatāvasenāti “bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampadan”ti yācanta tena vuttavacanasiliṭṭhatāvasena.

Gāmappavesanādīnīti ādi-saddena nātidivāpaṭikkamaṇaṃ, navesiyādigocarāṭā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatā² imesaṃ saṅgaho. **Aṭṭha vattānīti** imāni aṭṭha titthiyavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmappavesanā tattha visuddhakāyavacīsamācārena piṇḍāyacarivā “nātidivāpaṭikkamaṇaṃ”ti idamekaṃ vattaṃ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṃ kassapasutte ayaṃ pāṭho. **Aññatthāti** sīhanādasuttā³ dīsu. **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** yathā suvaṇṇaṃ nighaṃsitvā adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṃ parivāsavattacaraṇena ghaṃsitvā suddhabhāvavīmaṃsaṇena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo idha gayhati. **Tibbacchandatanti** sāsanaṃ anupavisitvā brahmacariyavāse tibbacchandataṃ dalhatarābhīrucitaṃ. **Aññataram bhikkhuṃ āmantesīti** nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ āṇāpesi ehibhikkhu-upasampadāya upanissayābhāvato. **Gaṇe nisīditvāti** bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 3. 109; Saṃ 1. 296; Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 100 piṭṭhe.

3. Dī 1. 165 piṭṭhe.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā timbaruko “vedanā attā, attāva vedayatī”ti evaṃladdhiko, tasmā tāya laddhiyā “sayamkamaṃ sukhadukkhaṃ”ti vadati, taṃ paṭisaṃharitum bhagavā “sā vedanā”ti-ādiṃ avoca. Tenāha “**sā vedanāti-ādi sayamkamaṃ sukhadukkhaṃ laddhiyā nisedhanattham vuttan**”ti. Etthāpīti imasmimpi sutte. **Tatrāti** yaṃ vuttam “sā vedanā -pa- sukhadukkhaṃ”ti, tasmim paṭhe. **Ādimhiyevāti** ettha bhummavacanena “ādito”ti to-saddo na nissakkavacane. **Eva-kārena** kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva. Tattha pana “vedanāto añño attā, vedanāya kārako”ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha “vedanā attā”ti evaṃladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha “**evam hi sati vedanāya eva vedanā katā hotī**”ti-ādi. **Imissāti** yāya vedanāya sukhadukkhaṃ kamaṃ, imissā. **Pubbepīti** sassatākārato pubbepi. **Purimaṃ hi atthanti** anantarasutte vuttam attham. **Aṭṭhakathāyanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Tanti** purimasutte vuttamattham. **Assāti** imassa suttassa. Yasmā timbaruko “vedanāva attā”ti gaṇhāti, tasmā vuttam “**aham sā vedanā -pa- na vadāmi**”ti.

Aññā vedanāti-ādisupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttanayameva. **Kāravedanāti** kattubhūtavedanā. **Vedanāsukhadukkhaṃti** vedanābhūtasukhadukkhaṃ kathitaṃ, na vaṭṭasukhadukkhaṃ. “**Vipākasukhadukkhaṃ eva vaṭṭati**”ti vuttam “sayamkamaṃ sukhaṃ dukkhaṃ”ti-ādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti **avijjānīvaraṇo**, avijjāya nivutoti āha “**avijjāya nivāritassā**”ti. **Ayaṃ kāyoti** bālassa appahīnakilesassa paccuppannaṃ attabhāvaṃ rakkhaṃ katvā avijjāya paṭicchādītādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṃtambhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti,

tehi ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. **Assāti** bālassa. **Ayam atthoti** “ayam kāyo nāmarūpanti ca vutto”ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesam dhammānam. **Evametam dvayanti** evam avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṃyuttattā evam saparasantānagatasaviññānakakāyasankhātā dvayam hoti. **Aññatthāti** suttantaresu. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññānam, tiṇṇam saṅgati phasso”ti¹ādinā ajjhattikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhattikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā “**dvayam paṭicca phasso**”ti, tasmā **mahādvayam nāma kiretam** anavasesato ajjhattikabāhirāyatanānam gahitattā. **Ajjhattikabāhirāni āyatanāni**ti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. **Phassakāraṇāni**ti phassapavattiyā paccayāni. **Yehīti** hetudassanamattanti āha “**yehi kāraṇabhūtehi**”ti. Phasso eva phusanakicco na phassāyatanāni vuttam “**phassena phuttho**”ti. **Paripuṇṇavasena**ti avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānam hīnāni phassassa kāraṇāni honti tesam viyāti “etesam vā aññatarenā”ti vuttam. **Kāyanibbattanādimhīti** saviññānakassa kāyassa nibbattanam kāyanibbattanam, kāyo vā nibbattati etenāti kāyanibbattanam, kilesābhisankhārā. **Ādi**-saddena phassasaḷāyatanādisaṅgaho. Adhikam payasati payuñjati etenāti adhippayāso, visesakāraṇanti āha “**adhikapayogo**”ti.

Bhagavā amhākam uppādakabhāvena mūlabhāvena **bhagavarimūlakā**. **Ime dhammāti** ime kāraṇadhammā. Yehi mayam bālapaṇḍitānam samānēpi kāyanibbattanādimhi visesam jāneyyāma, tenāha “**pubbe kassapasammāsambuddhena uppādītā**”ti-ādi. **Ājānāmāti** abhimukham paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmāti** tasseva vevacanam, adhigacchāmāti attho. **Netāti** amhākam santāne pāpetā. **Vinetāti** yathā alamariyāñānadassanaviseso hoti, evam visesato netā, tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. **Anunetāti** anurūpam netā. Antarantarā yathādhammapaññattiyā paññāpitānam dhammānam anurūpato dassanam hotīti āha

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

“yathāsabhāvato -pa- dassetā”ti. Āpātham upagacchantānam bhagavā paṭisaraṇam samosaraṇaṭṭhānanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā** dhammā. Tenāha “**catubhūmakadhammā**”ti-ādi. Paṭisarati paṭivijjhatīti paṭisaraṇam, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**api cā**”ti-ādi. **Phasso āgacchatīti** paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpātham āgacchati, āpātham āgacchantoyeva so atthato “ahaṃ kinnāmo”ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hotīti vuttam “**ahaṃ bhagavā**”ti-ādi. **Upaṭṭhātūti** ñāṇassa paccupaṭṭhātu. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātūti** bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva nam attano bhāgam katvā vissajjetūti attho, bhagavato bhāgo yadidaṃ dhammassa akkhānam, amhākaṃ pana savanam bhāgoti ayamettha adhippāyo. Evaṃ hi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti attham vadanti ñāṇena dissatu desiyatūti vā attho. Tenāha “**tumheveva no kathetvā dethāti attho**”ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā **avijjā ca taṇhā ca**. Tenāha “**kammaṃ -pa- niruddhā**”ti. **Javāpetvāti** gahitajavanam katvā, yathā paṭisandhim ākaḍḍhitum samattham hoti, evam katvā. Yadi niruddhā, katham appahīnāti vuttanti āha “**yathā panā**”ti-ādi. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāneva osadhāni, tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti ca. **Dukkhakkhayāyāti** tadatthavisesanatthanti āha “**khayatthāyā**”ti. **Paṭisandhikāyanti** paṭisandhigahaṇapubbakam kāyam. Pāḷiyam “bālenā”ti karaṇavacanam nissakketi āha “**bālato**”ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā **sappaṭisandhiko**. Yo pana ekantato tenattabhāvena arahattam pattum bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā “appaṭisandhiko”ti, tato visesanattham “**sappaṭisandhiko**”ti vuttam. Kiñcāpi vuttam, so ca yāva ariyabhūmim na okkamati, tāva bāladhammasamaṅgī evāti katvā “**sabbopi puthujjano bālo**”ti vuttam. Tathā hi “appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito”ti khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evam sekkhā kathanti āha “**sotāpannā**”ti-ādi. Tehi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na vattabbā khīṇāsavā viya,

balavatarānaṃ pana bāladhammānaṃ pahīnattā bālātipi na vattabbā puthujjanā viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampañivedhaṃ upādāya paṇḍitapakkaṃ bhajanti, na bālapakkaṃ vuttakāraṇeṇāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhataṃ appaṭicca uppannaṃ nāma natthīti paccayadhammopi attano paccayadhammaṃ upādāya paccayuppanno, tathā paccayuppannadhammopi attano paccayuppannaṃ upādāya paccayadhammoti yathārahaṃ dhammānaṃ paccayapaccayuppannatā. Yesaṃ vineyyānaṃ paṭiccasamuppādadesanāyeva subodhato upaṭṭhāti, tesāṃ vasena suṭṭhu vibhāgaṃ katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesāṃ pana vineyyānaṃ tadubhayasmiṃ vibhajja sute eva dhammābhisaṃmayo hoti, te sandhāya bhagavā tadubhayaṃ vibhajja dassento “paṭiccasamuppādaṅca vo bhikkhave desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme”ti imaṃ desanaṃ ārabhīti imamatthaṃ vibhāvento “**satthā imasmiṃ sutte**”ti-ādimāha. Paccayassa bhāvo paccayattaṃ, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na labbhatīti “**sabhāvadhamme**”ti vuttaṃ. Nanu ca jāti jarā maraṇaṅca sabhāvadhammo na hoti, yesāṃ pana khandhānaṃ jāti jarā maraṇaṅca, te eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyaṃ doso, jāti jarāmarāṇaṃ hi paccayanibbattānaṃ sabhāvadhammānaṃ vikāramattaṃ, naññesaṃ, tasmā te gahitāti. **Uppādā vā Tathāgatānanti** na vineyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya jātipaccayā jarāmarāṇuppatti Tathāgatuppādāyattā, atha kho sā Tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotiyeva. Tasmā sā kāmaṃ asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi “sabbakālikā”ti etena jātipaccayato jarāmarāṇuppattīti dasseti. Tenāha “**jātiyeva jarāmarāṇassa paccayo**”ti. **Jātipaccayāti** ca jātisāṅkhātāpaccayā. Hetumhi nissakkavacanaṃ. Ṭhitāva sā dhātu, yāyaṃ idappaccayatā jātiyā jarāmarāṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni na **kadāci jāti jarāmarāṇassa paccayo na hoti** hotiyevāti jarāmarāṇassa paccayabhāve niyameti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo

yattha hoti, tattha avassambhāvitaṃ dasseti. Tenāha bhagavā “**ṭhitāva sā dhātū**”ti. **Dvīhi** padehi. **Tiṭṭhantīti** yassa vasena dhammānaṃ ṭhiti, sā idappaccayatā **dhammaṭṭhitatā**. **Dhammeti** paccayuppanne dhamme. **Niyameti** viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evaṃ dhammatāniyāmo evāti.

Aparo nayo—**ṭhitāva sā dhātūti** yāyaṃ jarāmarāṇassa idappaccayatā “jātipaccayā jarāmarāṇan”ti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na Tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmarāṇassa sabbakālaṃ jātipaccayatato sambhavoti ṭhitāva sā dhātu, kevalaṃ pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato “ayaṃ dhammo Tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca Tathāgato “dhammasāmī”ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttaṃ “**ṭhitāva sā dhātū**”ti. Sā eva “jātipaccayā jarāmarāṇan”ti ettha vipallāsā bhāvato evaṃ avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā theva bhāvato ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, jāti vā jarāmarāṇassa uppādaṭṭhiti pavatta-āyūhanasaṃyogapalibodhasamudayahetu paccayaṭṭhitīti taduppādādibhāvenassā ṭhitatā “dhammaṭṭhitatā”ti phalaṃ pati sāmattiyato hetumeva vadati. Dhārīyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhiti, dhammassa ṭhiti **dhammaṭṭhiti**. Dhammoti vā kāraṇaṃ paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa ṭhiti sabhāvo dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tenāha “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇan”ti¹. Dhammaṭṭhiti eva **dhammaṭṭhitatā**. Sā eva dhātu “jātipaccayā jarāmarāṇan”ti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, “na jātipaccayā jarāmarāṇan”ti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato² niyāmatā vavatthitabhāvoti **dhammaniyāmatā**. Phalassa vā jarāmarāṇassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, asati asambhavo **dhammaniyāmatāti** evaṃ phalena hetum vibhāveti, taṃ “**ṭhitāva sā dhātū**”ti-ādinaṃ vuttaṃ. Imesaṃ jarāmarāṇādīnaṃ paccayatāsankhātānaṃ idappaccayatānaṃ **abhisambujjhati**

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Sambhavābhāvato (?)

paccakkhakaṇṇaṇa abhimukhaṃ buj्jhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyoṣāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamattaṃ niddisaṇṇasena pakārehi ṇāpento **paññāpeti**. Pakārehi eva paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathāniddiṭṭhaṃ paṭiniddesaṇṇasena **vivarati vibhajati**. Vīvaṭaṇhi vibhattaṇṇa atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākāṭaṃ karonto **uttānīkaroti**. Uttānīkaronto tathā paccakkhabhūtaṃ katvā nigamaṇṇasena **passathāti cāha**.

Jātipaccayā jarāmarañanti-ādīsūti jāti-ādīnaṃ jarāmarañapaccayabhāvesu. **Tehi tehi paccayehīti** yāvatakehi paccayehi yaṃ phalaṃ uppajjamānārahaṃ, avikalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha “**anūnādhikeheva**”ti. Yathā taṃ cakkhurūpālokamaṇṇasikārehi cakkhuviññāṇassa sambhavoti. Tena taṃtaṃphalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakāratā **tathatāti** vuttāti dasseti. **Sāmagginti** samodhānaṃ, samavāyanti attho. **Asambhavābhāvato**ti anuppajjanassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyaṃ hi satipi phalassa anuppajjane tassāvīvaṭatā siyā. **Aññadhamaṇṇapaccayehīti** aññassa phaladhamaṇṇassa paccayehi. **Aññadhamaṇṇanuppattitoti** tato aññassa phaladhamaṇṇassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamaṇṇasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññatthā nāma siyā, na cetāṃ atthīti “**anaññatthā**”ti vuttaṃ. **Paccayatoti** paccayabhāvato. **Paccayasamūhatoti** etthāpi eseva nayo. Idappaccayā eva **idappaccayatāti tā-**saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ¹ yathā “devoyeva devatā”ti, idappaccayānaṃ samūho **idappaccayatāti** samūhattho **tā-**saddo yathā “janānaṃ samūho janatā”ti imamatthaṃ sandhāyāha “**lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato vedītabbā**”ti.

Na niccaṃ na sassatanti **aniccaṃ**. **Jarāmarañanaṃ na aniccaṃ** saṅkhārānaṃ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi “aniccaṃ”ti pariyaṇena vuttaṃ. Esa nayo saṅkhatādīsipi. **Samāgantvā kataṃ** sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṃ samecca sambhuyya paccayehi katanti

1. Taddhitaṃ (Ka)

saṅkhatam. Paccayārahaṃ paccayaṃ paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti **paṭiccasamuppannam.** Tenāha “**paccaye nissāya uppannam**”ti. **Khayasabhāvanti** bhijjanasabhāvaṃ. **Vigacchanakasabhāvanti** sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṃ. **Virajjanakasabhāvanti** palujjanakasabhāvaṃ. **Nirujjanakasabhāvanti** khaṇabhaṅgavasena pabhaṅgusabhāvaṃ. **Vuttanayenāti** jarāya vuttanayena. **Janakappaccayānam** kammādīnam. **Kiccānubhāvakkhaṇeti** ettha **kiccānubhāvo** nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṃ uppajjati, tathā pavatti, evaṃ santassa pavattanakkhaṇe. Idaṃ vuttam hoti—yasmim khaṇe paccayo attano phaluppādanam pati byāvaṇo nāma hoti, imasmim khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesam tato uppatti niddhāriyati, evaṃ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṃ khaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṃ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā “ekena pariyāyenā”ti vuttanti? Jāyamānadhammānam vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṃ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā “**ekena pariyāyenettha aniccāti-ādīni yujjanti**”ti vuttam. Na pana jarāmaraṇe, janakappaccayānam kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva “ettha ca aniccanti -pa-aniccaṃ nāma jātan”ti vuttam.

Savipassanāyāti ettha **saha-saddo** appadhānabhāvadīpano “samakkhikam, samakasan”ti-ādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtadassanamaggapaññā pajānāti. “Purimam antan”ti vuccamāne paccuppannabhāvassapi gahaṇam siyāti “**purimam antam atītan**”ti vuttam. **Vijjamānatañca avijjamānatañcāti** sassatāsaṅkam nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānan”ti atīte attano vijjamānatam, adhiccasamuppatti-āsaṅkam nissāya “yato pabhuti aham, tato pubbe na nu kho ahosiṃ”ti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppatti-ākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparisappanapavattikam katthacipi appaṭivattihetubhūtam vicikiccham kasmā uppādetīti na vicāretabbametanti dassento āha “**kimkāraṇanti na**

vattabban”ti. **Kāraṇaṃ** vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṃ adasāvitā cāti daṭṭhabbaṃ. **Jātiliṅgupapattiyoti** khattiyabrāhmaṇādijātim, gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ, devamanussādi-upapattiṅca. **Nissāyāti** upādāya. Tasmim kāle yaṃ santānaṃ majjhimaṃ pamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā “appamāṇiko”ti veditabbo. **Kecīti** sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu kho”ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti. **Paramparanti** pubbāparappavattim. **Addhānanti** kālādhivacanaṃ, taṅca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Vijjamānataṅca** **avijjamānataṅcāti** sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgataṃ addhānaṃ”ti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya “yasmiṅca attabhāve ucchedanaṅkhā, tato paraṃ nu kho bhavissāmi”ti anāgate attano avijjamānataṅca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannaṃ addhānanti addhāpaccuppannassa idhāhippetattā “paṭisandhimādim katvā”ti-ādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ, idaṃ kathaṃ”ti pavattanato kathaṃ kathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathamkathī**. Tenāha “**vicikicchī**”ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Tarṃ** mahāmātāya puttaṃ. **Muṇḍesunti** muṇḍena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhamavasena yathā ekacce kulatāpasā. Rājabhayenāti ca vadanti. **Sitibhūtanti** idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. “Setabhūtaṃ”tipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṅḥo viya sūtaputtasaññī, sūtaputtasaññīti sūriyadevaputtassa puttasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “ahaṃ”ti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evampi siyā kaṅkhā”ti¹. **Manussāpi ca rājāno viyāti** manussāpi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. **Vuttanayameva** “saṅṭhānākāraṃ nissāyā”ti-ādinā. **Etthāti** “kathaṃ nu khosmi”ti pade. **Abbhantare**

1. Evaṃ hi siyā kaṅkhāti (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭṭikāyaṃ)

jīvoti paraparikappitaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādīnanti ādi-**saddena sarīraparimāṇa-aṅguṭṭha¹ yavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapaññatti jīvavisayāti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha “**attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ**”ti. Yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho. **Sotāpanno adhippeto** vicikicchāpahānassa diṭṭhattā. **Itarepi tayoti** sakadāgāmi-ādayo avāritā eva. “Ayañca -pa- sudiṭṭhā”ti nippadesato saccasaṃpaṭivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dasabalavagga

1. Dasabalaṣuttavaṇṇanā

21. **Paṭhamam dutiyasseva saṅkhepo** paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthāravasena dutiyasuttassa desitattā, tañca pana bhagavā paṭhamasuttaṃ aṅkhepato desesi, dutiyam tato vitthārato. Paṭhamam vā saṅkhittarucīnaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyam pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmaṃ dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha atthavaṇṇanaṃ karissāma, tasmim saṃvaṇṇite paṭhamam saṃvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalaṣuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadasabalaṣuttavaṇṇanā

22. **Tatthāti** dutiyasutte. **Dasati balehīti** dasahi anaññasādhāraṇehi nāṇabalehi, tāni Tathāgatasseva balānīti Tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmañca tāni ekaccānaṃ sāvakānampi uppajjanti,

1. Sarīraparimāṇaparimaṇḍala-aṅguṭṭha (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭīkāyam)

yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni uppajjanti, na tādisāni tadaññesaṃ kadācipi uppajjantīti. **Hatthikulānusārenāti** vakkhamānahatthikulānusārena. **Kāḷāvakanti** kulasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Esa nayo sesesupi. **Pakatihatthikulanti** giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakāḷāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimanāṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa Tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanam**, vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Tathāgatassa kāyabalanti** Tathāgatassa pākatikakāyabalaṃ. **Saṅghaṃ na gacchati** attano balābhāvato, tato evassa **bāhirakatā lāmakatā ca**. Tadubhayaṃ panassa kāraṇena dassetuṃ “**etaṃ hi nissāya**”ti-ādi vuttaṃ. **Aññanti** kāyabalato aññaṃ tato visumyeva. **Dasasu ṭhānesu** dasasu nātabbaṭṭhānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayaṅca akampayaṃ, puggalaṅca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampanaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**”ti.

Ṭhānaṅca ṭhānatoti kāraṇaṅca kāraṇato. Kāraṇaṃ hi yasmā phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā “ṭhānaṃ”ti vuccati. Vipariyāyena **aṭṭhānanti** akāraṇaṃ veditabbaṃ. Tadubhayaṃ bhagavā yena nāṇena ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānāti. taṃ sandhāyāha “**ṭhānaṅca -pa- jānanaṃ ekaṃ**”ti. **Kammasamādānānanti** kammaṃ samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammaññeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ca hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbatthagāminīpaṭipadājānananti sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanaṃ, bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ hanantesu “imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayanigāminī”ti iminā nayena ekavattusmimpi kusalākusalacetanāsankhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato

sabhāvajānanam. **Anekadhātunādhātulokajānananti** cakkhuhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā bahudhātuno, tāsāmyeva dhātūnam viparītāyā nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānanam. **Parasattānanti** paresam sattānam. **Nānādhimuttikatājānananti** hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānanam. **Tesamīyevāti** parasattānamīyeva. **Indriyaparopariyattajānananti** saddhādīnam indriyānam parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānanam.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattinanti paṭhamādīnam catunnam jhānānam, “rūpī rūpāni passati”ti-ādīnam aṭṭhannam vimokkhānam, savitakkasavicārādīnam tiṇṇam samādhīnam, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannam anupubbasaṃpattīnam.

Saṃkilesavodānavuṭṭhānajānananti hānabhāgiyassa, viśesabhāgiyassa “vodānampi vuṭṭhānam, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan”ti¹ evam vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṅgaphalasaṃpattīnañca jānanam. Heṭṭhimam heṭṭhimam hi paguṇajjhānam uparimassa uparimassa padaṭṭhānam hoti, tasmā vodānampi “vuṭṭhānan”ti vuccati. Bhavaṅgena pana asabbajhānehi vuṭṭhānam hoti. Phalasaṃpattiyā nirodhasaṃpattito vuṭṭhānameva sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānan”ti vuttam. **Pubbenivāsajānananti** pubbenivāsānussatiñāṇena nivuṭṭhakkhandhānam jānanam.

Cutūpapātājānananti sattānam cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānanam. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** vuttanayeneva veditabbo. **Āsavakkhayaajānanam** āsavakkhayañāṇam, maggañāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṃvaṇṇitāni, tāni dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādīmāha.

Byāmahabhayavasena saraṇapariyesanam sārājjanam sārado, byāmahabhayam. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjanam**. Tam pana ñāṇasampadam pahānasampadam desanāvīsesasampadam khemam nissāya pavattam catubbidham paccavekkhaññāṇam. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”ti-ādi. **Catūsūti** paraparikappitesu vatthūsu, paraparikappitesu vā vatthumattesu codanākāraṇesu. **Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti** “aham sammāsambuddho”ti evam paṭijānantena tayā. **Ime dhammāti** “idam pañcamam ariyasaccam, ayam chaṭṭho upādānakkhandho,

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

idaṃ terasamaṃ āyatanan”ti veditabbā ime dhammā. **Anabhisambuddhā** appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmim̐ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvattusmim̐. **Kocīti** samaṇādīhi añño vā yo koci. **Saha dhammenāti** saha hetunā. “Dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu viya hetupariyāyo idha **dhamma**-saddo. **Hetūti** ca uppattisādhanahetu veditabbo, na kāraṅko sampāpako vā. **Nimittanti** kāraṇaṃ, taṃ panettha codanā vatthumeva. **Na samanupassāmi** sammāsambuddhabhāvato. **Khemappattoti** akhemappattarūpāya codanāya¹ anupaddavaṃ patto niccalabhāvappatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvappatto. Sesesupī eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—**ime āsavāti** kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayavacanenettha sabbakilesappahānaṃ vuttaṃ. Na hi so kilesa atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahīyeyye. **Antarāyikāti** antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho, dhammo hi yo saṅkilesato niyyāti, so “niyyāniko”ti vutto. Dhamme niyyante taṃsamaṅgīpuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto “**so na niyyāti**”ti āha. Kathaṃ pana desanādhhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasamādhānato, so abhedopacārena “niyyāti”ti vutto. Atha vā “Dhammo desito”ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, asantanaṭṭhena² āsabhaṃ viyāti **āsabhaṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ Sabbaññutaṃ. Āsabaṭṭhānaṭṭhāyitāya **āsabhā** nāma **pubbabuddhā**. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, catasso vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**. Catassopi hi parisā buddhābhimukhā eva tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. **Idampīti** “usabho”ti idampi padaṃ. **Tassāti** nisabhassa. Yesaṃ baluppādāvaṭṭhānānaṃ vasena usabhassa āsabaṇḍānaṃ icchitaṃ, tato sātīsayānaṃ eva tesaṃ vasena āsabaṇḍhānaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci loke upamaṃ nāma buddhaguṇānaṃ nidassana bhāvena vuccati, sabbaṃ taṃ nihīnameva. **Tiṭṭhamāno cāti** atīṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. **Upagacchatīti** anujānāti.

1. Vedanāya (Ka)

2. Asantāpanaṭṭhena (Ka)

Aṭṭha kho imāti idam vesārajaññaṇassa baladassanam. Yathā hi byattam parisam ajjhogāhetvā viññūnam cittaṃ ārādhanaśamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evam imā aṭṭha parisā patvā satthu vesārajaññaṇassa balam pākaṭam hoti. Tena vuttam “**parisāsū**”ti. **Khattiyaparisāti** khattiyānam sannipatitānam samūho. Esa nayo sabbattha. **Māraparisāti** mārakāyikānam sannipatitānam samūho. Mārasadisānam mārānam parisāti māraparisā. Sabbā cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi “ettha rājā nisinno”ti vutte pakativacanampi vuttam na sakkonti, kacchehi sedā muccanti, evam uggā khattiyaparisā, brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ca akkharacintāya ca kusalā, samaṇā sakavādaparavādesu kusalā, tesam majjhe dhammakathākathanam nāma ativiya bhāriyam. Devānam uggabhāve vattabbameva natthi. Amanussoti hi vuttamatte manussānam sakalasarīram kampati, tesam rūpam disvāpi saddam sutvāpi sattā visaññitāpi honti. Evam amanussaparisā uggā. Iti cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena vuttā. Kasmā panettha yāmādirisā na gahitāti? Bhusam kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tathābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādentī, mahābodhisattānam pana buddhānaṅca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci nesam payirupāsānādīni karonti tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi taṇnimittā bahulā nāhosi. **Setṭhanādanti** kenaci appaṭihatabhāvena uttamanādam. **Abhītanādanti** vesārajjayogato kutoci nibbhayanādam. **Sīhanādasuttenāti** khandhiyavagge āgatena sīhanādasuttena. **Sahanatoti** khamanato. **Hananatoti** vidhamanato viddhamāsanato. **Yathā vāti-**ādi “sīhanādasadisam vā nādam nadatī”ti saṅkhepato vuttassa atthassa viññāpanam.

Etanti “brahmacakkan”ti etam padam. **Paññāpabhāvitanti** cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppāditaṃ. **Karuṇāpabhāvitanti** “kiccham vatāyam loko āpanno”ti-ādinayappavattāya mahākaruṇāya uppāditaṃ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānam

ariyamaggādhigamanavirodhinī paṭipatti natthi, evaṃ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. **Phalakkhaṇeti** aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ vajirūpamatāyeva sātisayo paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**”vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍañassa¹ sotāpatti -pa- phalakkhaṇe pavattanaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaranassa ṭhānaṃ viya. **Ubhayampīti pi**-saddena lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṃ sampiṇḍeti. Uraṣi jātatāya uraso sambhūtaṃ **orasam** ñāṇaṃ.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassa natthoti tassa “**idaṃ rūpan**”ti etena sādharmaṇato ca sarūpanidassanamāha. **Ettakaṃ rūpanti** etena anavasesato “ito uddhaṃ rūpaṃ natthī”ti nimittassa aññaṃ abhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthāro dassetuṃ “**ruppanasabhāvañcevā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ruppanaṃ** sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppati. **Ādi**-saddena ajjhantikabāhirādibhedam saṅgaṇhāti. **Lakkhaṇa -pa- vasaṇā**ti kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandhāraṇādirasavasena sampaṭicchanādipaccupaṭṭhānavasena bhūtattayādipadaṭṭhānavasena ca. Evaṃ **pariggahitassā**ti evaṃ sādharmaṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. **Avijjāsamudayā**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhāve siddhāya avijjāya sati imasmim bhāve rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. **Taṇhāsamudayā kamma** samudayāti etthāpi eseva nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesam sahaṅkārīkāraṇabhūtaṃ upādānampi gahitamevāti veditabbaṃ. Pavattipaccayesu kabalīkāra-āhārasa balavatāya so eva gahito, “āhārasamudayā”ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānipi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṃ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṃ. **Nibbattilakkhaṇanti**-ādinā

1. Aññātaḷaṅkaṇaṇassa (Ka)

kālavasena udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṃ passitvā ṭhito idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpaniroduhoti** aggamaggañāṇena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Paccayanirodhenāti** avijjāsankhātassa paccayassa niroduhabhāvena. **Tañhānirodhāti** etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhāti** pavattipaccayassa kabalīkārāhārassa abhāvā. **Rūpaniroduhāti** taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesam heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Vipariṇāmalakkhaṇanti** bhavakālavasena hetudvayadassanaṃ. Tasmā taṃ padaṭṭhānavasena pageva passitvā ṭhito idha santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti vedanāti-ādīsipi vuttanayena attho veditabbo. **Sukhādibhedanti** sukhadukka-adukkhamasukhādivibhāgaṃ. **Rūpasaññādibhedanti** rūpasaññā, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammasaññādivibhāgaṃ. **Phassādibhedanti** phassacetanāmanasikārādivibhāgaṃ. **Lakkhaṇa -pavasenāti** iṭṭhānubhavanalakkhaṇādilakkhaṇavasena iṭṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyika-assādātipaccupaṭṭhānavasena iṭṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”¹ti vacanato tīsu vedanādīsū khandhesu **phassasamudayāti vattabbaṃ**. “Viññāṇappaccayā nāmarūpan”ti vacanato **viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti** vattabbaṃ. **Tesaṃyeva vassenāti** “avijjānirodho vedanānirodho”ti-ādinā tesaṃyeva avijjādīnaṃ vasena yojetabbaṃ.

Upādānakkhandhānaṃ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṃ avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāraavisayo anaññasādhāraṇo dassiyatīti āha “**ayampi aparo sīhanādo**”ti. **Tassāti** “imasmim sati”ti-ādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapāḷiyā. Ettha ca “imasmim sati idaṃ hoti, imassa niroduhā idaṃ nirujjhatī”ti avijjādīnaṃ bhāve saṅkhārādīnaṃ bhāvassa, avijjādīnaṃ niroduhe saṅkhārādīnaṃ niroduhassa kathanena purimasmim paccayalakkhaṇe niyamo dassito

1. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

“imasmim̐ sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā”ti. Tenedaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nirodhoti ca avijjādīnaṃ virāgā vigamena¹ āyatim̐ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ “avijjāya tveva asesavirāga nirodhā”ti-ādi. Nirodhavirodhī ca uppādo, yena so uppādanirodhavibhāgena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti. Tenetaṃ dasseti “asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccatī”ti. “Imasmim̐ sati idaṃ hotī”ti idameva hi lakkhaṇaṃ. Pariyā yantarena “imassa uppādā idaṃ uppajjatī”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na vattamānaṃyeva sandhāya “imasmim̐ satī”ti vuttaṃ, atha kho maggena anirujjhanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmim̐ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddeṣaṃ vadantena bhagavatā “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato idha na kevalaṃ atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvito hoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññaṃ visesaṇavisesitabbabhāvena sātthakanti veditaṃ. Ko paṇāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena² phaluppādanārahata cāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **udānatthakathāyaṃ**³ vuttanayena veditaṃ.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenāti pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmim̐ hi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha “**pañcakkhandhapaccayākāraddhammo**”ti. Ācariyamutṭhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha “**anikujjito**”ti. **Vivaṭoti** vibhāvito. Tenāha “**vivaritvā**

1. Saṅkhārādikkamena (Ka)

2. Anibbattitaphalārahataṭṭhāpāhānci (Ka)

3. Udāna-Ṭṭha 35 piṭṭhe.

ṭhapito”ti. **Pakāsitoti** nāṇobhāseṇa obhāsito ādīpitoti āha **“dīpito jotito**”ti. **Tattha tattha** chinnabhinnatṭhāne. **Sibbitagaṇṭhitanti** vākaṃ gahetvā sibbitaṃ, sibbituṃ asakkuṇeyyatṭhāne vākena gaṇṭhitaṅca. Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento **“na hetthā**”ādimāha. Nivāsanapārūpanaṃ **pariggahaṇaṃ**. Sayāṃ paṭibhānaṃ **kappetvā**. **Vaḍḍhentā** attano samayaṃ. **Samaṇakacavaranti** samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ. Attano rūpapavattiyā karaṇaṃ kucchitaṃ dhuttaṃ vāti pavattetīti kāraṇaḍavo, dussīlo. Taṃ **kāraṇaḍavaṃ**. **Niddhamathāti** nīharatha. **Kasambunti** samaṇakasaṭaṃ. **Apakassathāti** apakaḍḍhatha nanti attho. **Palāpeti** palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasārarahito dhañṇapaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṃ sīlādisārarahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussīlo. Te **palāpe**. **Vāhethāti** āpanetha. **Patissatāti** bālḥasatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena “evaṃ hi taṃ otiṇṇaṃ jāti-ādisaṃsārabhayaṃ vijinissāmī”ti vaṭṭanissaraṇatthaṃ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. **Ācārakulaputtoti** ācāreṇa abhijāto. Tenāha **“yato kutoci**”ti-ādi. **Jātikulaputtoti** jātisampattiyā abhijāto. Viññuppasatthāni aṅgāni sammāpadhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṃ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena **“taco ekaṃ aṅgan**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Navasu ṭhānesu samādhātābanti** “kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū”ti evaṃ navasu ṭhānesu vīriyaṃ samādhātābanti pavattetabbaṃ.

So dukkhaṃ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akaraṇena sāmāññatthassa anuppattiyā dukkhaṃ viharati. Sakaṃ vā atthaṃ **sadatthaṃ** ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ **“cha dvārānī**”ti-ādi vuttaṃ. Nisajjāvasena pīṭhamaddanato **pīṭhamaddano**, nirassanavacanaṃ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṃ pīṭhabhārabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana

“makhamaddano”ti vuccati, tattha dānamicchāya paresaṃ makhaṃ¹ passantoti attho. **Laṇḍapūrakoti** kucchipūraṃ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

“Āraddhavīriyo”ti-ādīsu “kusīto puggalo”ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo, āsīsāya vasena thomito. **Āraddhavīriyeti** paggahitavīriye. **Pahitatteti** nibbānaṃ patipesitacitte. Etena sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattim satthuvandanānisamsaṃ ca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha “**hīnāya saddhāyā**”ti-ādi. **Aggenāti** seṭṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiyavigataṭṭhena maṇḍaṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṃ. **Sāsananti** pariyattipaṭipattipaṭivedhalakkhaṇaṃ sāsaṇaṃ. **Pasannaṃ** vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. **Pātabbaṇca** pattena viya sukhena paribhuñjitabbato duccharitasabbakilesakasāvamalapāṅkadosarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi **desanāmaṇḍo**. Tassa ekasseva pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā **paṭiggahamaṇḍo**. Maggabrahmacariyaṃ taggatikkattā sakalopi bodhipakkhiyadhammārāsi **brahmacariyamaṇḍo**. Tenāha “**katamo desanāmaṇḍo**”ti-ādi. Tattha **viññātāro**ti saccānaṃ abhisametāvino. Tathā hi ādito “catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ. Pabbabhāge “atthi ayaṃ loko”ti-ādinā idhalokaparalokagatasammosavigamena pavatto adhimokkhova **adhimokkhamaṇḍo**. **Chaddetvā** samucchavedasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena maṇḍabhūtaṃ adhimokkhaṃ. **Ādi**-saddena “paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ kosajjakasaṭaṇ”ti-ādiṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. **Etthāti** etasmiṃ sāsane, “maṇḍasmiṃ”ti vā vacane. **Kāraṇavacanaṃ**, tena “sattā sammukhībhūto”ti sammukhabhāvanā yogo nirāsaṅkaphalāvahoti² dasseti. Tenāha “**asammukhā**”ti-ādi. **Pamāṇanti** anurūpaṃ bhesajjassa pamāṇaṃ. **Uggamananti** bhesajjassa vamaṇaṃ virecanaṃ, tassa vā vasena dosadhātūnaṃ vamaṇaṃ virecanaṃ. **Evamevāti** yathā bhesajjamaṇḍaṃ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti,

1. Makhanti yaññaṃ.

2. Sammukhībhāvayogo puna tassa phalāvahoti (Ka)

evameva “satthā sammukhībhūto”ti nirāsaṅkā vīriyaṃ katvā. Maṇḍapeyya sāsanaṃ pivathāti yojanā. Abhiññāsamaṇāpattipaṭilābhena **sānisamsā**. Maggaphalādhiḡamanena **savaḍḍhi**. **Paratthanti** attano diṭṭhānugati āpattiyā, tathā sammāpaṭipajjantānaṃ paresaṃ atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. **Jānato passatoti** ettha dassanaṃ paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetam, na maṃsacakkhunāti āha “**dvepi padāni ekatthānī**”ti. **Evaṃ santepiti** padadvayassa ekatthattepi nāṇalakkhaṇañāṇappabhāvavisayassa tathā dassanabhāvāvirodhanāti attho. Tenāha “**jānanalakkhaṇam hi nāṇam**”ti-ādi. **Nāṇappabhāvanti** nāṇānubhāvena nāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha “**nāṇena vivaṭe dhamme passatī**”ti. **Jānato passatoti** ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha “**nāṇalakkhaṇam upādāyā**”ti-ādi. **Jānatoti** vā pubbhāgañāṇena jānato, aparabhāgena nāṇena **passato**. **Jānatoti** vā vatvā na jānanaṃ anussavākāraparivitakkamattavasena idhādhippetam, atha kho rūpāni viya cakkhuviññāṇena rūpādāni tesam ca samudayādiḡe paccakkhe katvā dassananti vibhāvetum “**passato**”ti vuttanti evaṃ vā ettha attho.

Āsavānaṃ khayanti āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana tesam anuppādanirodho sabbena sabbam abhāvo evāti āha “**asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo**”ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ “**āsavānaṃ khayā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ujumaggānusārinoti** kilesavaṅkakāyavaṅkādinam pahānena ujubhūte savipassanāheṭṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa parikkhīṇam. **Khayasmim paṭhamaṃ nāṇam** “tato aññā anantarā”ti khayasaṅkhāte aggamaḡe tappariyāpannameva nāṇam paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaram pana aññā arahattanti. Yadiḡi gāthāya “khayasmim” icceva vuttaṃ, samucchedavasena pana

“āsave khīṇe maggo khayoti”ti vuccatīti āha “maggo āsavakkhayoti vutto”ti. **Samaṇoti** samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. “**Āsavānaṃ khayā**”ti idha phalaṃ, pariyaēna pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evametthaniyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ “**no ajānato no apassato**”ti vuttanti āha “**yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho**”ti. Iminā khandhānaṃ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenāti** “no ajānato, no apassato”ti etena vacanena. **Te patikkhittāti** ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti¹ ahetū appaccayā sattā visujjhantī”ti² evamādivādā. Tesu keci abhijātisaṅkantimattena saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṃ sabbaṃ saṃsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Purimena padadvayenāti** “jānato, passato”ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayā”ti adhikārato. **Imināti** “no ajānato. no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṃ khayassa, yadidaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ apariññāti “jānato passato”ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṃ vibhāvetuṃ evaṃ saṃvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi “drabyo”ti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabyan”ti-ādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabbā dabbā evaṃ nibbeḥenti”ti³. **Vattasīseṭhatvāti** vattaṃ uttamaṃ dhuraṃ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padatṭhānaṃ na hoti**ti na vattabbam nāthakaraṇadhammatāvena maggaphalādhigamassa upanissayabhāvato. Vuttaṃ hi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvācāni kiccakaraṇīyāni, tattha

1. Dī 1. 51; Ma 2. 187 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 50; Ma 2. 70, 185 piṭṭhesu.

3. Vi 1. 248 piṭṭhe.

dakkho hotī”ti-ādi¹. **Evaṃ jānatoti** evaṃ vejjakammādīnaṃ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahīyanti. “Evaṃ kho -pa- āsavānaṃ khayō hotī”ti imāya pāḷiyā arahattasseva gahaṇaṃ yuttaṃ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā. Tenāha “**āsavānaṃ khayante jātattā**”ti.

Āgamaṇaṃ āgamo, taṃ āvahaṭṭi **āgamaṇīyā**, pubbabhāgapaṭipadā. **Khayasminti** bhāvenabhāvalakkhaṇe bhumaṃ, **khayeti** pana visaye. Tenāha “**āsavakkhayaśaṅkhāte**”ti. Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā**. **Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesato. **Sāti** vimutti. **Assāti** paccavekkhaṇañāṇassa. Manasmaṃ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavantīti “**labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo**”ti vuttaṃ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti **virāgo**, maggo. Nibbindati etāyāti **nibbidā**, balavavipassanā. Tenāha “**etenā**”ti-ādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi mucchitukamyatāpakkhikā evāti adhippāyena “**catunnaṃ ṇāṇānaṃ adhivacanaṃ**”ti vuttaṃ. “Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayañāṇato paraṃ balavavipassanā. Rūpārūpadhamānaṃ visesabhūto sāmāññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṃ **yathāsabhāvajānanaṃ**. Tadeva **dassanaṃ**. Paccakkhakarāṇatthena ṇātapariññā tīraṇapariññā ca gahitā hoti. Tenāha “**taruṇavipassanaṃ**”ti-ādi. **Saṅkhāraparicchedeñāṇanti** nāmarūpapariggahañāṇaṃ vadati. **Kaṅkhāvītarāṇaṃ** paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇantiipi vuccati. Nayavipassanādikaṃ anupassanāñāṇaṃ **sammasanaṃ**. **Maggāmagge ṇāṇanti** maggāmaggaṃ vavatthapetvā ṭhitāṃ ṇāṇaṃ. So hi pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”ti² hi vuttaṃ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṃ. **Darathapaṭippassaddhīti** kāmaccchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṃ. “Sukhaṃpāhaṃ bhikkhave sa-upanaṃ vadāmi”ti ettha adhippetasukhaṃ dassetuṃ “**appanāpubbabhāgassa sukhasā**”ti vuttaṃ. “Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī”ti³ vutta-appanāsukhassa passaddhiyā

1. Dī 3. 222 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Am 1. 245 piṭṭhesu.

paccayatte vattabbameva natthi. **Sukhanti** etthāpi eseva nayo. **Balavapīṭi** pharaṇalakkhaṇappattā pīti. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhihi laddhappaccayā nīvaraṇaṃ vikkhambhantī tamnimittam daratham pariḷāham paṭipassambheti. Tenāha “**sā hi darathappassaddhiyā paccayo hotī**”ti. **Dubbalapīṭi** taruṇapīti. Tenāha “**sā hi balavapīṭiyā paccayo hotī**ti. **Saddhāti** ratanattayaḡuṇānaṃ kammaphalassa ca saddahanavasena pavatto adhimokkho, sā pana yasmā attano visaye punappunaṃ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha “**aparāparaṃ uppajjanasaddhā**”ti. Yasmā saddahanto saddheyyavatthusmiṃ pamudito hoti, tasmā āha “**sā hi dubbalapīṭiyā paccayo hotī**”. Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantogadhattā tassa ca idhādhippetattā vuttam “**dukkhanti vaṭṭadukkhan**”ti. Jarāmaraṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kamma phalāni saddahati, ratanattaye ca pasādaṃ uppādeti, tasmā vuttam “**taṃ hi aparāparasaddhāya paccayo hotī**”ti. Yasmā “ācariyānaṃ santike dhammaṃ sutvā pavattidukkhan”ti cintayato “ekantato ayaṃ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī”ti saddhā uppajjati. Tenāha “Dhammaṃ sutvā Tathāgate saddham paṭilabhatī”ti-ādi¹. **Savikārāti** uppādavikārena savikārā **khandhajāti** jāyanaṭṭhena. Jāṭiyā pana asati tattha tattha bhava natthi dukkhassa sambhavoti āha “**sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo**”ti. **Kammabhavoti** kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhavassa paccayo. Evamādiṃ sandhāyāha “**etenupāyenā**”ti. **Sesapadānī**ti upādānādipadāni. Anulomañāṇaṃ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena gahitaṃ, gotrabhuñāṇaṃ paṭhamamaggassa āvajjanaṃ. So hi tena vipassanāya kiñci visesaṭṭhānaṃ kayiratīti taṃ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti “virāgo” icceva vuttam.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā **kandaro**. **Nitambotipi** udakassa. Yathā ninnam udakaṃ pavattati, tathā nivattanabhāvena **nadīkuñhotipi**² **vuccati**. Hemantagimha-utuvasena aṭṭha māse pavatto pathavīvivaroti katvā **padaro**. Khuddikā udakavāhiniyo sākhā viyāti

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

2. Nadīkuñjotipi (Dī-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)

sākhā, khuddakā sobbhā kusubbhā¹ o-kārassa u-kāraṃ katvā. **Evameva khoti**-ādi “seyyathāpi bhikkhave”ti-ādinā upanītāya upamāya upameyyena saṃsandananti taṃ yojetvā dassetuṃ “**avijjā pabbatoti datṭhabbā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca santānavasena ciraṃtanakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato “pabbato”ti vuttā. Lokattayābhiyāpanato abhisandanato ca abhisāṅkhārā meghasadisā. Abhisāṅkhārā meghoti datṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṃ anupavattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhi-abhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṃsandaṇaṃ.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisāṅkhārā, nāsati, tasmā te uparipabbate pavattā viya hotīti vuttaṃ “**avijjā -pa- vassanaṃ veditabbaṃ**”ti. **Assutavā hīti**-ādi vuttasseva atthassa samatthanaṃ. **Taṇhāya abhilāsaṃ katvāti** etena sabbassapi abhisāṅkhāravuṭṭhitemanattham dīpeti. Taṇhā hi “sneho”ti vuttā. Antimabhavikassa antabhavanibbattako abhisāṅkhāro nibbānaṃ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṃ āhacca ṭhito viya hotīti “**mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viyā**”ti upamānidassanaṃ kataṃ. **Viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvāpi** imināpi hi antimabhavikasseva viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṃ viññāṇādivaṭṭasseva abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṃ icchitabbaṃ, taṃ pana yadipi imasmim sutte na āgataṃ, suttantaesu pana āgatamevāti tato āharitvā taṃ vattabbanti dassento “**buddhavacanaṃ panā**”ti-ādimāha. Tayidaṃ sāvaka bodhisattānaṃ vasenāyaṃ desanāti katvā vuttaṃ. Itaresaṃ pana vasena vuccamānaṃ suttantaraggahaṇattham payojanaṃ natthīti “**yā hī**”ti-ādimāha. **Pāḷiyā vasena gahitamevāti** saṅkhepato vutta-atthassa vitthārato dassanaṃ. **Nibbattīti** nibbattamānā khandhā gahitāti āha “**savikārā**”ti. Aniccatālakkaṇādidīpanato **lakkaṇāhaṭaṃ**. **Kammākammaṃti** vinicchayaṃ. **Nijjaṭanti** niggumbaṃ, suddhanti attho. **Pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhatīti**-ādi pāḷiyaṃ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā

1. Kusobbhā (Aṭṭhakathāyaṃ)

vuttaṃ. Evaṃ hi pāmojjādidassanaṃ sambhavatīti. **Devassāti** meghassa. Kasmā panettha “khīṇāsavassa -pa- ṭhitakālo veditabbo”ti vuttaṃ, nanu pubbe devaṭṭhāniyo abhisāṅkhāro vutto, na abhisāṅkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṃ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisāṅkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinnasaṃyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. **Soti** sārīputtatthero. Yadi na tāva pavīṭṭho, kasmā “pāvisī”ti vuttanti āha “**pavisissāmi**”ti-ādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**”ti-ādimāha. **Atippagoyeva nikkhantadivasoti** pakatiyā bhikkhācaraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasabhāgo. **Etadahosīti** etaṃ “atippago kho”ti-ādikam cintanaṃ ahosi. **Dakkhiṇadvārassāti** Rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā “tenupasaṅka missan”ti cintanā ahosīti adhippāyo. **Kimvādīti** catūsu vādesu kataraṃ vādaṃ vadasi. **Kimakkhāyīti** tasseva vevacanaṃ. Kim vadatīti pana cattāro vāde sāmāññato gahetvā napuṃsakalīṅgena vadati yathā kim te jātalīṅgaṃ. Sabbanāmaṃ hetam, yadidaṃ napuṃsakalīṅgaṃ. Vadati etenāti **vādo**, dassanaṃ. Tam sandhāyāha “kim ettha -pa- dassananti pucchantī”ti. “Dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu viya **dhamma-saddo** hetu-atthoti āha “**yam vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇaṃ**”ti. Vādassa vacanassa anuppatti vādappavatti.

Idaṃ vacananti “ekamidāhan”ti-ādivacanaṃ. **Sāti** “eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā”ti evaṃ pavattakathā. Accharaṃ aṅguliphoṭanaṃ arahatīti **acchariyam**. **Abbhutanti** niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. **Sabbavādānanti** sabbesaṃ catubbidhavādānaṃ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo ekaccasassatavādo, catuttho adhiccasamuppannavādo, tesam

sabbesaṃ paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇaṃ vuttaṃ.

Paṭiccasamuppādakittanaṃ vā pacurajanañāssa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya **gabbhīrañceva**, tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato **gambhīrāvabhāsañca karonto**. Tadeva padanti phassapadaṃyeva ādibhūtaṃ gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. Purimasutteti anantare purime sutte. **Vuttanayeneva vedi tabbanti** padatthe tato visiṭṭhaṃ aniddisitvā itaraṃ atthato vibhāvetuṃ “**ayaṃ pana viseso**”ti-ādimāha. **Na kevalaṃ phassapaccayā uppajjati**, atha kho phassassa sahaṅgikāraṇabhūta-aññapaccayā ca uppajjatīti. **Kāyenāti** copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmāṃ paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṃ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggīyabhāvena icchitabbāti vuttaṃ “**kāyenapi kariyamānaṃ kariyati**”ti. Tenāha bhagavā “kāye vā hānanda sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhantaṃ sukhaṃ dukkhaṃ”ti. **Vācāyapīti** etthāpi eseva nayo. **Manasāti** pātubhūtena manasā, na manamattenāti. **Attanā** parehi anussāhitena. **Parenāti** parena anussāhena. **Sampajānenāti** ñāṇasampayuttacittavasena pajānanta. **Asampajānenāti** tathā na sampajānanta. **Tassāti** sukhadukkhasa. **Kāyasañcetanāhetūti** kāyakammanimittaṃ, kāyikassa kammaṃ katattā upacittatīti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyā vipākāṃ detiyevāti “**visati cetanālabbhanti**”ti vuttaṃ. **Tathā vacīdvāreti** ettha “kāmāvacarakusalākusala vasena vīsati cetanā labbhanti”ti idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Rūpārūpacetanāhīti** rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. **Tappaccayaṃ** yathārahanti adhippāyo. **Tāpi cetanāti** yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalanāmpī pageva itarādhiṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato.

Yathāvuttacetanābhedanti yathāvuttaṃ kāyacetanādivibhāgaṃ. **Parehi anussā hito** saraseneva pavattamāno. **Parehi kāriyamānoti** parehi ussāhito hutvā kayiramāno. **Jānantopīti** anussavādivasena jānantopi. **Kammameva jānantoti** tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti “sāmaṃ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā”ti evaṃ vuttesu catūsu ṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatā sampajānakatabhāvena catugūṇe katvā vuttaṃ “**chasattati dvesatā cetanādhammā**”ti. Yesaṃ sahaajātakoṭi labbhati, tesampi upanissayakoṭi labbhate vāti “**upanissayakoṭiyā anupatitā**”ti icceva vuttā. **Teti** yathāvuttā sabbepi dhammā. **So kāyo na hotīti** ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha “**yasmiṃ kāye satī**”ti-ādi. **So kāyo na hotīti** so kāyo paccayanirodhena na hoti. **Vācāti** saddavācā. **Manoti** yaṃ kiñci viññāṇaṃ. Idāni kammavaseneva yojetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Eseva nāyo** “vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto”ti. Khīṇāsavassa kathaṃ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhiṭṭhānanti adhippāyo. **Avipākattāti** avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotīti vuttaṃ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṃ. **Khettaṃ na hotīti** tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha “**na hotī**”ti. **Kāraṇaṭṭhenāti** ādhārabhūtakāraṇabhāvena. **Sañcetanāmūlakanti** sañcetanānimittaṃ. **Viruhanādīnaṃ atthānanti** “viruhanaṭṭhenā”ti-ādinaṃ vuttānaṃ atthānaṃ. Iminā viruhanādībhāvena vedanā “sukhadukkhavedanā”ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṃ sukhadukkhaṃ nippayojakassa sukhasa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. **Vatṭadukkhameva kathitaṃ** itaradukkhassapi vipākassa saṅgaṇhanato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. **Paṭipāṭiyāti** paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanam dassetuṃ **pariyosāna -pa- ādi vuttaṃ**. **Dukkhasaccavasenāti** pariññeyyabhāvavasena. Jarāmarañāpadesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Tam sandhāya vuttaṃ “**paccayam jānāti**”ti. Vineyyajjhāsayasavasena hettha desanā pavattā. **Sampannoti** samannāgato. **Āgatoti** upagato, adhigatoti attho. **Passatīti** paccavekkhaṇāñāṇena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṃ asamhohapaṭivedhavasena passati. **Maggañāṇeneva**, na phalañāṇena. **Dhammasotaṃ samāpannoti** ariyadhammasotaṃ sammadeva āpanno patto. Anaye na-iriyanto, aye ca iriyanto, sadevakena ca lokena “saraṇan”ti akaraṇīyato ariyapakkham bhajanto **puthujjanabhūmiṃ atikkanto**. **Nibbedhikapaññāyāti** catunnam ariyasaccānam nibbijjhanakapaññāya. **Āhacca tiṭṭhati** maggakkhaṇe, phalakkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. **Uttānameva** sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhā sayavasena hi idaṃ suttam satthārā aññasmim āsane desitam, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayam paṭiggāhakādhinā hotīti dhammagāravena saṅgaham āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. **Akkharabhāṇakānanti** akkhararucīnaṃ. Upasaggena padavaḍḍhanampi ruccanti. Tenāha “**te hī**”ti-ādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. **Dvīsu suttesūti** navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. **Ajitamāṇavenāti** soḷasasu bāvāriyabrāhmaṇapāricārakesu “ajito”ti laddhanāmena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṃ te **saṅkhātadhammā**, paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa aparīññātattā “saṅkhātadhammā”ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te **sekkhā**. Te pana kāmāṃ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catumaggaheṭṭhimaphalattayassa pana vasena taṃsamaṅgitāsāmaññaṇa na sattajanato uddhanti āha “**satta jane**”ti niyametvā viseseti. Saṃkilesavajjaṃ, tato vā attānaṃ viya vineyyalokaṃ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo **nepakkaṃ**, nāṇanti āha “**nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako**”ti.

“Ko nu kho imassa pañhassa attho”ti cintento pañhāya kaṅkhati nāma. “Kathaṃ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṃ na virodhemi”ti cintento ajjhāsayaṃ kaṅkhati nāma. Sujānanīyatthapāricchedaṃ katvā cintanā

hettha “kaṅkhā”ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikicchho hi mahāthero āyasmato assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṃ kukkuccasadiṣaṃ panetaṃ vīmaṃsanamattanti daṭṭhabbaṃ. **Pattaṃ ādāya carantoti** pabbajitabhāvalakkhaṇaṃ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhamadesanāvāraṃ ādāya carantoti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Jātanti yathārahaṃ paccayato uppannaṃ, saṅkhatanti attho.

Pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsīti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi.

“Sammappaññāya passaṭi”ti pāṭho aṭṭhakathāyaṃ pana “sammappaññāya passato”ti padaṃ uddharitvā “passantassā”ti attho vutto. Taṃ “bhūtaṃ -pa-paṭipanno hoti”ti imāya pāṭiyā na sameti, tasmā yathādassitapaṭho eva yutto.

Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāyāti samitāpekkhadhammasā padaṃ vadanti. **Āhārasambhavanti** paccayahetukaṃ. **Sekkhapaṭipadā kathitā** “nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti”ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. **Nibbidāti** karaṇe paccattavacanāṃ, **virāgā nirodhāti** karaṇe nissakkavacananti āha “**sabbāni kāraṇavacanāni**”ti. **Anupādāti** anupādāya. **Bhūtamidanti-ādimāha** sabbasuttaṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. **Tassa therassa nāmaṃ** jātisamudāgataṃ. **Nivattoti** pubbe vaṭṭasotassa paṭisotaṃ gantuṃ āraddho, taṃ avisahanto anusotameva gacchanto tato nivatto pariklesavidhame asaṃsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hīnāyāvattanaṃ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhigamenāti dassento “**tayo magge**”ti-ādimāha. **Sāvakaṇāmaṇīṇaṃ** therassa arahattā dhigamena nipphannaṃ, tasmā tassa taṃ uparimakotiyaṃ assāso vutto. **Ugghāṭitāti** vivaṭā, vūpasamitāti attho. **Tatthāti** arahattappattiyāṃ. **Vicikicchābhāvanti** nibbematikataṃ.

Na evaṃ byākatāti “khīṇā jāti”ti-ādikā evaṃ uttānakam na byākatā, pariyaēna pana byākatā. **Kenacīti** kenacīpi kāraṇena. **Evaṃ** uttānakam **byākarissati**.

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavasāṅkhātassa paccayassa avijjāya sahakāritāyaṃ saṅgahitassa khayā anuppādānirodhā. **Khīṇasminti** khīṇe. Anuppādānirodhena niruddhe **jātiyā** yathāvutte **paccaye**. **Jātiśāṅkhātam phalaṃ khīṇam** anuppattidhammataṃ āpāditanti. **Viditam** ñātam. Ājānāti catusaccam heṭṭhimamaggehi ñātam anatikkamitvāva paṭivijjhatīti **aññā** aggamaggo. Tadupacārena aggaphalaṃ idha “aññā” nāma. **Paccayoti** bhavūpapattiyā paccayo paṭiccasamuppādo.

Meti mayā. **Aññāsi** ākāraggahaṇena cittācāram jānāti. **Tenāti** bhagavatā. **Byākaraṇam anumoditam** pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṃ vedanā assa sārīputtattherassa savisayo tattha visayabhāvena pavattattā. **Kiñcāpīti** kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā. **Vipariṇāmakoti**yāti aniccabhāvena **sabbāva** vedanā **dukkhā nāma**. Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhigamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Thathā hi vuttam **papañcasūdaniyam** “sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhan”ti. Sukhakāmo dukkham titikkhati. Apariññātavatthukānam hi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamatto viyogena dīpetabbo. “Dukkhā vipariṇāmasukhā”ti etthāpi eseva nayo. Tathācāha **papañcasūdaniyam** “dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukhan”ti. Dukkavedanuparamo hi vuttānam sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena “aho sukham jātan”ti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhanam sukham. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukham hoti tassa sukhumatāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammānam salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramam sukham. Tenāha—

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”¹.

Aññāṇadukkhāti ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṃ. Sammāvibhāgajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cāti. Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. “Dukkhaṃti vidito”²ti pāli, atthakathāyaṃ pana viditanti paduddhāro kato, taṃ atthadassanamattanti daṭṭhabbaṃ.

Vedanāparicchedajānaneti “tisso imā vedanā”³ti evaṃ paricchedato jānane. **Aññāsīti** kadā aññāsī? Imasmim̄ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṃ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. **Iminā kāraṇenāti** “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”⁴ti vedanānaṃ aniccatāya dukkhabhāvajānanasaṅkhātēna kāraṇena. Taṃnimittaṃ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. **Atippapañcoti** ativittāro. **Dukkhasmim̄** antogadhaṃ dukkhapariyāpanattā. **Dukkhaṃti** sabbaṃ vedayitaṃ dukkhaṃ saṅkhāradukkhabhāvato. **Ñātamatteti** yāthāvato avabujjhanamatte. **Taṇhā na tiṭṭhatīti** na santiṭṭhati nappavattati.

Kathaṃ vimokkhāti ajjhatabhiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetam̄ nissakkavacananti hetu-atthēna karaṇavacanena atthamāha “**katarena vimokkhenā**”⁵ti. Karaṇatthēpi vā etaṃ nissakkavacananti tathā vuttaṃ. **Abhinivesoti** vipassanārambho. **Bahiddhādharmāpi daṭṭhabbāyeva** sabbassapi pariññeyyassa pari jānitabbato. **Ñāṇaṃ** pavattetvā. Teti ajjhattasaṅkhāre. **Vavatthapetvāti** salakkhaṇato paricchinditvā. **Bahiddhā otāretīti** bahiddhāsaṅkhāresu ñāṇaṃ otāreti. **Ajjhattaṃ otāretīti** ajjhattasaṅkhāre sammāsati. **Tatra** tasmim̄ catukke. **Tesaṃ vavatthānakāleti** tesaṃ ajjhattasaṅkhārānaṃ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṃ khayā. Kāmaṃ diṭṭhisilabbata-attavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṃ pana aggamaggenāti

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

tassa vasena “sabbupādānakkhayā”ti vadanto thero attano arahattapattim byākaroti. Tenāha “**āsavā nānussavanti**”ti. **Satoti** iminā sativepullappattim dasseti. **Cakkhuto rūpe savantī**ti cakkhuviññāṇavīthiyaṃ tadanugatamanoviññāṇavīthiyañca rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha “**evan**”ti-ādi, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddo. “Attānaṃ nāvajānāmi”ti vuttattā “**omānapahānaṃ kathitaṃ**”ti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkhaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṃyeva pajahati. **Pajānanāti** “nāparaṃ itthattāyā”ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopī “cattāro”ti evaṃ parimāṇaparicchedatopi. Idaṃ bhagavā dassento āhāti sambandho. **Idanti** ca “ayampi kho”ti-ādivacanaṃ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. **Puggalathomanatthanti** desanākusalānaṃ Ānandattherādīnaṃ puggalānaṃ pasaṃsanatthaṃ ukkaṃsanatthaṃ. **Dhammathomanatthanti** paṭipattidhammassa pasaṃsanattaṃ. **Tepīti** Ānandattherādayo bhikkhūpi. **Dhammapaṭiggāhakā** bhikkhū. **Attheti** sīlādi-atthe. **Dhammeti** pāḷidhamme.

Assāti bagavato. **Ānubhāvaṃ karissati** “divasañcepi bagavā”ti-ādinā. Nanti sārīputtattheraṃ. **Ahampi tatheva thomessāmi** “sā hi bhikkhū”ti-ādinā. **Evaṃ cintesīti** evaṃ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Ekajjhāsayaṭi** samānādhippāyāya. **Matiyāti** paññāya. **Ayaṃ desanā aggāti** bagavā dhammasenāpatiṃ guṇato evaṃ paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṃ paññātaṃ katvā sabbasāvakehiseṭṭhabhāve **ṭhapetukāmo**. **Cittagatiyā** cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattena

cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti panādhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagati-anulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukatipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bagavato thomanāya katattā. **Idaṃ nāma** atthajātaṃ bagavā **pucchissatīti** pubbe mayā **aviditaṃ** apassaṃ. **Āsayajānanatthanti** “evaṃ byākarontena satthu ajjhāsayo gahito hotī”ti evaṃ satthu ajjhāsayaajānanatthaṃ. **Dutiyaṃ pañhaṃ pucchanto** bagavā **paṭhamam pañhaṃ anumodi** dutiyaṃ pañhaṃ pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampaṭicchitabhāvato.

Etaṃ ahoṣīti etaṃ parivitakkaṇaṃ ahoṣi. **Assāti** kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti **dhammadhātu**, sāvakapāramiññaṇaṃ, sāvakavisaye dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhpetīti attho. Tenāha “**dhammadhātu**”ti-ādi. **Sabbaññutaññānagatikameva** visaye. **Gocaradhammeti** gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ñānavatthusuttavaṇṇanā

33. **Ñānameva ñānavatthu** sampattīnaṃ kāraṇabhāvato. **Catūsūti** catusaccassa bodhanavasena vuttesu catūsu ñāṇesu. **Paṭhamanti** “jarāmaṇe ñāṇaṃ”ti evaṃ vuttaṃ ñāṇaṃ, yena dhāraṇaparicayamasikāravasena pavattaṃ sabbaṃ gaṇhi. Sannicayañāṇamayam **savanamayaṃ** nāmatveva veditabbaṃ.

Sabhāvato paccayato cassa pariggaṇhanañāṇaṃ **sammasanañāṇaṃ** tveva veditabbaṃ. Jarāmaṇasīsena cettha jarāmaṇavanto va dhammā gahitā. **Paṭivedhañāṇanti** asammoḥato paṭivijjhanañāṇaṃ. **Iminā dhammenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ. Imassa hi dhammassa adhigamaḥetu ayaṃ ariyo atītānāgate nayanapi catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nayanasadisaṃ katvā dassetuṃ **“maggañāṇadhammena vā”**ti dutiyavikkappo vutto. Evaṃ hi “akālikan”ti samatthitaṃ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammoḥapativedhavasena paccakkhato diṭṭhena. **Paññāya viditenā**ti maggapaññāya tatheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṃ viditaṃ sabbaso pattāṃ mahā-upāyo hoti, tasmā vuttaṃ **“pariyogāḷhenā”**ti. **Diṭṭhenā**ti vā dassanena, dhammaṃ passivā ṭhitenāti attho. **Viditenā**ti cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhiteṇa. **Akālikenā**ti na kālantaravipākadāyina. **Pattenā**ti cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhamme pariyogāhitvā ṭhiteṇa. **Atītānāgate nayaṃ neti**ti atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti idaṃ pana paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayanasadisaṃ kataṃ taṃmūlakattā. Atītamaggassa hi paccavekkhaṇaṃ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṃ nayanasadisaṃ kataṃ nāma hoti, paccavekkhaṇañāṇena pana nayaṃ neti. Tenāha **“ettha cā”**ti-ādi. Yathā pana tena nayaṃ neti. Taṃ ākāraṃ dassetuṃ **“ye kho kecī”**ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca nayanuppādanāṃ nayañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṃ “paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ”ti. Kiñcāpi “imināti maggañāṇadhammena vā”ti vuttaṃ, duvidhaṃ pana maggaphalañāṇaṃ sammasanañāṇapaccavekkhaṇāya mūla kāraṇaṃ, na nayanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā “nayaṃ hotū”ti tena “iminā dhammenā”ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadañātenāti ca attho na na yujjati. **Anu-ayeti** dhammañāṇassa anurūpavasena aye bujjhanañāṇe diṭṭhānaṃ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha **“dhammañāṇassa anugamane ñāṇan”**ti. **Khīṇāsavassa sekkhabhūmi nāma**

aggamaggakkhaṇo. Kasmā panetaṃ evaṃ vuttanti ce? “Evaṃ jarāmarañāṃ pajānāti”ti-ādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭhitā.

4. Dutiyāñāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. **Sattarīti** ta-kārassa ra-kārādesaṃ vuttaṃ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjanarucivasena byañjanaṃ bhaṇantīti **byañjanabhāṇakā**. Tenāha “bahubyañjanaṃ katvā”ti-ādi. Tiṭṭhati tattha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa ṭhiti dhammaṭṭhiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṃ, paccayoti attho. Dhammassa yo ṭhitisabhāvo, sova dhammato añño natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tattha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇaṃ**. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”ti¹. Tathā cāha “**paccayākāre ñāṇaṃ**”ti-ādi. Tattha **dhammānanti** paccayuppannadhammānaṃ. **Pavattiṭṭhikāraṇattāti** pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā. “Jātipaccayā jarāmarañāṃ”ti-ādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā **chabbidhassa ñāṇassa**. **Khayo** nāma vināso, sova bhedoti. **Virajjanaṃ** palujjanaṃ. **Nirujjanaṃ** antaradhānaṃ. **Ekekasminti** jarāmarañādīsu ekekasmim. Pubbe “yathābhūtañāṇaṃ”ti taruṇavipassanaṃ āha. Tasmā idhāpi dhammaṭṭhitiñāṇaṃ vipassanāti gahetvā “**vipassanāpaṭivipassanā kathitā**”ti vuttaṃ.

Dutiyāñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭhitā.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. **Desanaṃ osāpesīti** yathāraddhakathaṃ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānaṃ hi desanāvāraṃ pacchindāpetvā pucchituṃ samattho nāma koci natthi. Tenāha “**diṭṭhigatikassa okāsādānatthan**”ti. **Duppañho eso** sattūpaladdhiyā

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

pucchitattā. **Sattūpaladdhivādapadenā**ti “satto jīvo upalabbhatī”ti evaṃ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti **vādo**. Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha “**ariyamaggavāso**”ti. **Ayam diṭṭhī**ti anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. “Jīvo”ti ca jīvitameva vadanti. **Vaṭṭanti** duvidham vaṭṭam. **Nirodhentoti** anuppattidhammataṃ āpādento. **Samucchindantoti** appavattiyam pāpanena upacchindanto. Tadetam maggena nirodhetabham vaṭṭam nirujjhatīti yojanā. “Ayam satto vināsam abhāvaṃ patvā sabbaso ucchijjati”ti evaṃ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa **sambhave** saccabhāve **sati**. **Nahotīti** sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. **Vivaṭṭentoti** appavattim karontoti attho. **Vivaṭṭetum na sakkoti** niccassa appavattim pāpetum asakkuṇeyyattā. Micchādiṭṭhi sammādiṭṭhim vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattitum appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhim vijjhati. **Visūkamivāti** kaṇḍako viya. Na kevalam ananuvattakova, atha kho virodhopi “niccan”ti-ādinā pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṃ bībhaccham phanditam **vipphanditam**. Paṇṇapupphaphalapallavānam avatthubhūto tālo eva tālavatthu “asive sivā”ti vohāro viya. Keci pana “tālavatthukatānī”ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha “**matthakacchinnatālo viyā**”ti. **Anu-abhāvanti** vināsam.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. **Iti vāti** evaṃ vā. Jarāmaṇassa ceva jarāmaṇasāmikassa ca khaṇavasena **yo vadeyya**. **Avisāradadhātuko** pucchitum acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha “**pucchitum na sakkoti**”ti.

Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Na tumhākanti kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṃ dassetuṃ “attani hī”ti-ādi vuttaṃ. Yadi na attaniyaṃ, parakiyaṃ nāma siyāti, tampi natthīti dassento “nāpi aññesan”ti āha. Nayidaṃ purāṇakammamevāti “idaṃ kāyo”ti vuttasarīraṃ purāṇakammameva na hoti. Na hi kāyo vedanāsabhāvo. Paccayavohārenāti kāraṇopacārena. Abhisāṅkhatanti-ādi napuṃsakaliṅgavacanaṃ. Purimaliṅgasabhāgatāyāti “purāṇamidaṃ kamman”ti evaṃ vuttapurimanapūṃsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisāṅkhatoti āha “paccayehi katoti datṭhabbo”ti. Abhisāṅcetaṃtanti tathā abhisāṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena cetayaṃ pakappitaṃ, pavattitanti attho. Cetanāvattthukoti cetanāhetuko. Vedaniyanti vedanāya hitaṃ vatthārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha “vedaniyavattthū”ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. Yañcāti ettha ca-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayānampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṃyeva avisiṭṭhaṃ ārammaṇabhāvaṃ joteti. Kāmaṃ tīsupi padesu “pavatteti” icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnaṃ yathākkamaṃ cetayanapakappanānusayanarūpo visiṭṭhaṭṭho datṭhabbo. Tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. Tanhādittṭhikappā gahitā yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagatacittesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṃ anusayā lokiyakusalacetanāsupi anusentiyeva, akusalesu pana pavatti pākaṭāti “dvādasannaṃ cetanānaṃ”ti vuttaṃ. Sahajātakotiṭṭhāyāti idaṃ paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṃsadisaṭṭhāyāti vuttaṃ. Na hi kālabhedena lakkhaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato “anusayā”ti vattabbataṃ arahanti.

Paccayuppanno vaṭṭatīti āha “ārammaṇaṃ paccayo”ti. **Kammaviññāṇassa ṭhitatthanti** kammaviññāṇasseva pavattiyā. **Tasmim̐ paccaye satīti** tasmim̐ cetanāpakappanānusayasaññite paccaye sati **patiṭṭhā viññāṇassa hoti**. Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti “**patiṭṭhā hoti, tasmim̐ patiṭṭhite**”ti vuttaṃ. Sanniṭṭhāpakacetanāvasena **viruḷheti** patiṭṭhiteti hi iminā kammassa katabhāvo vutto, “viruḷhe”ti iminā upacitabhāvo. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha puretaraṃ uppannā hi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya sanniṭṭhāpakacetanāya kammaviññāṇaṃ laddhapatiṭṭhaṃ viruḷhamūlañca hotīti vuttaṃ “**nibbattamūle jāte**”ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṃ dentaṃ anantare jātivaseṇa deti upapajjavedanīyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. **Appavattanakkhaṇoti** idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo **appavattanakkhaṇo** na kevalaṃ bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. **Appahīnakoṭiyāti** asamucchinnabhāvena. Tadiḍaṃ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamānāsu anusayānaṃ sahaajāta koṭi-ādinā pavatti nāma natthi, vipakādisu appahīnakoṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Avāritattāti** paṭipakkhehi avāritabbattā. **Paccayova hoti** viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṃ dassetvā tatiyavāre “**no ce**”ti-ādinā vivaṭṭaṃ dassitanti “**paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nivattāti** akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. **Vuttappakāresūti** “tebhūmaka. Vipākesū”ti-ādinā vuttappakāresu.

Etthāti imasmim̐ sutte. Ettha cetanāpakappanānaṃ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti “cetetiṭi tebhūmakakusalākusala cetanā gahitā”ti-ādinayo idheva hotīti dassito. **Catassoti** paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. **Catūsu akusalacetanāsūti** yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana “na pakappeti”ti iminā paṭikkhepena nivattāti. **Sutte āgataṃ vāretvāti** “no ca pakappeti”ti evaṃ

paṭikkhepavasena sutte āgataṃ vajjetvā. “Na pakappeti”ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahaajātaakoṭiyā pavatta-anusayo nivattito tesam cittānaṃ appavattanato, tasmā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāti attho. **Purimasadisova** purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedatā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena da-kārāgamo, tassa appatiṭṭhitam tadappatiṭṭhitam, tasmim tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. **Etthāti** etasmim tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṃ kathitaṃ sabbaso anusayanibbattibhedanato. **Khīṇāsavassa kiccakaraṇanti**pi vattum vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṃ paṭikkhepabhāvato. **Nava lokuttaradhammātipi vattum vaṭṭati** maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghātanato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇaṅca nibbānanti. **Viññāṇassāti** kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsenā anantarabhavaṅgahitaṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha “**punabbhavassa ca antare eko sandhi**”ti. **Bhavajāṭinanti** ettha “dutiya bhavassa tatiya bhavā jātīyā”ti evaṃ paramparavasena gahetabbaṃ. Āyatim punabbhavābhiniṅgahāṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jātihetuphalasiddhipettha vuttā evāti veditaṅgaṃ. Ettha ca “no ce bhikkhave ceteti no ca pakappeti, atha kho anuseti”ti evaṃ bagavatā dutiyanaye pubbabhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṃ, pakappanaṅca vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhijanakā hotīti dassanattam kusalākusalassa appavatti cepi, tadā vijjamānatebhūmakavipākādidhammesu appahīnakoṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hotīti dassanattāṅca vutto. “Na ceteti pakappeti anuseti”ti ayam nayo na gahito cetanaṃ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. **Viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhīti** hetuphalasandhi viññāṇaggahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṃ pana vipākanāma rūpamevāti pākaṭameva. Sesam suviññeyyameva.

Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. **Rūpādīsu** chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṃ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādi vasena **nati** nāma. **Āgatimhi gatīti** paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṃ gati pavatti etasmāti āgati, kammādinimittaṃ. Tasmim paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha “**āgate**”ti-ādi. **Cutūpapātoti** cavanaṃ cuti, maraṇaṃ. Upapajjanaṃ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha “**evam viññāṇassā**”ti-ādi. **Itoti** nibbattabhavato. **Tatthāti** punabbhavasāṅkhāte āyatibhave. **Ekova sandhiti** eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. **Yatoti** yasmiṃ kāle. Ayaṃ hi **to-saddo dā-saddo** viya idha kālavisaṃyo. Tenāha “**yadā**”ti. **Bhayaveracetanāyoti** bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, varapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmācetanāyo. Paṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yaṅca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayabheravāti te eva bhāyitabbabhayaverajanakāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipatti-adhigamo

sotāpatti, tadatthāya tattha paṭiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**, tadubhayaṃ sandhāyāha “**duvidhaṃ sotāpattiyā aṅgaṃ**”ti, sotāpatti-atthaṃ aṅganti attho. **Yaṃ pubbabhāgeti yaṃ sayāṃ** sotāpattimaggaḥapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṃvattati. Kim pana tanti āha “**sappurisaṃsevo**”ti-ādi. Sappurisaṇaṃ buddhādīnaṃ ariyaṇaṃ saññāṇajātā payirupāsana, **saddhammassavanaṃ** catusaccadhammassavanaṃ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇaṃ **yoniso manasikāro**, ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṃ **dhammānudhammapaṭipattīti** etāni sotāpattiyā aṅgāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana sotāpatti-aṅganti padaṃ apekkhitvā “**evaṃ āgatan**”ti vuttaṃ. **Ṭhitassa** puggalassa **aṅgaṃ**. Sotāpanno aṅgiyati ñāyati etenāti **sotāpannassa aṅganti**pi vuccati. **Idaṃ** pacchā vuttaṃ aṅgaṃ. Dosehi ārakāti **ariyoti** āha “**niddoso**”ti. Kathaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti-ādīnaṃ kenacipi anupārambhiyattā **nirupārambho**. Ñāṇaṃ sandhāya “niddoso”ti vuttaṃ, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya “nirupārambho”ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṃ vuttanti apare. **Paṭiccasamuppādo** ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṃ “**aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāyā**”ti. Na hi maggañāṇaṃ vipassanāpaññāti. Sammā-upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti **ñāyo**, paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṃ pana ñāyati so etenāti **ñāyo**.

Tathāti niraye. **Maggasotanti** maggassa sotaṃ. **Āpannoti** adhigato. Apāyesu uppajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo **avinipātadhammo**. Paraṃ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṃ bujhitabbaṃ. Yesaṃ hi dhātūnaṃ gahi-attho, buddhipi tesāṃ attho. Tenāha “**avassaṃ abhisambujjhanako**”ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasāṅkhātassa pāpakammasa karaṇahetu. **Veram** vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato **bhayanti** āha “**bhayaṃ veranti atthato ekan**”ti. **Idaṃ bāhiraṃ veram nāma** tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṃ veram sandhāya “**idaṃ ajjhattikaveram nāmā**”ti vuttaṃ, tannissitassa verassa mūlabhūtā verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṃ asamattassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā

nirayapālesu paṭipaharituṃ sakkonti. **Nirayapālassa cetanā uppajjati** etena “atthi niraye nirayapāla”ti dasseti. **Yaṃ panetaṃ bāhiraveranti** yamidaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikaṃca bāhiraṃ veramaṃ. **Puggalaveranti vuttaṃ** attakiccaṃ sādhetuṃ asakkonto kevalaṃ parapuggale uppannamattaṃ¹ veranti katvā. **Atthato ekameva** “cetasikaṃ”ti visesetvā vuttatā. **Sesapadesūti** “adinnādānapaccayā”ti-ādinā āgatesu sesakoṭṭhāsesu. **Attho bhaggoti** attho dhamāsito. **Adhigatenāti** maggena adhigatena. “Abhigatenā”tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha “**acalappasādenā**”ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. **Bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva visesoti** etena yā sathārā ekaccānaṃ desitadesanā, puna tadaññesaṃ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṅgāhakehi “mā no sathudesanā sampaṭiggahaṃ vinā nassatū”ti visuṃ saṅgahaṃ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayanaṃ **samudayo**, samudeti etamhāti **samudayo**, evaṃ ubhinnaṃ samudayānamatthatopi bhedo veditabbo. Paccayāva **paccayasamudayo**. Āraddhavipassako imaṃca imaṃca paccayasāmaggiṃ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjanti”ti passanto “**paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passati**”ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassanato, so pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṃ nibbattiṃ passituṃ āraddho “imehi nāma paccayehi nibbattati”ti passati. “So khaṇika samudayaṃ passanto paccayaṃ passati”ti vadanti. Yasmā pana paccayato

1. Uppannamatthaṃ (Ka)

saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto khaṇato tesāṃ udayadassanaṃ hoti, khaṇato etesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukheṇa ijjhati, tasmā vuttaṃ “**paccayasamudayaṃ passantopī**”ti-ādi. Atthaṅgamadassaneṇi eseva nayo. **Accantatthaṅgamoti** appavatti nirodho nibbānanti. **Bhedatthaṅgamoti** khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahapariṇipucchādivasena passanto aññatarassa dassane itaradassanaṃpi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇavasena khayato vayasammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto atireka vasena anussavādito accantaṃ atthaṅgamaṃ passati. Maggakkhaṇe paṇārammaṇato accanta-atthaṅgamaṃ passati, asamrohato itaraṃpi passati. Taṃ sandhāyāha “**accantatthaṅgamaṃ passantopī**”ti-ādi. **Samudayatthaṅgamaṃ nibbattibhedanti** samudayaṃsaṅkhātāṃ nibbattiṃ atthaṅgamaṃsaṅkhātāṃ bhedañca. **Nissayavasenā**ti cakkhussa sannissayavasena paccayaṃ katvā. **Ārammaṇavasenā**bhi rūpe ārammaṇaṃ katvā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **madhupiṇḍikasuttaṭīkāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti** “cakkhu rūpāni viññāṇaṃ”ti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha “**tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso**”ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṃ, tadanñeṇi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. **Evanti** taṇhādīnaṃ asesavirāganirodhakkamena. **Bhinnam hotī**ti anuppādanirodhena niruddhaṃ hoti. Tenāha “**appaṭisandhiyaṃ**”ti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. **Ayamettha visesoti** “ayaṃ lokassā”ti samudayatthaṅgamānaṃ visesadassanaṃ. **Ettha** catutthasutte tatiyasuttato **viseso**.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ātīkasuttavaṇṇanā

45. Aññamaññaṃ dvinnam ñātīnam gāmo ñātīkoti vuttoti āha “**dvinnam ñātākānam gāme**”ti. Giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho **giñjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikkamma payojanaṃ natthi, evam iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisam hi chadanam sandhāya bagavatā iṭṭhakāchadanam anuññātā. Tena vuttam “**iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde**”ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalam pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha “**dhammapariyāyanti dhammakāraṇam**”ti, pariyattidhammabhūtam viśeṣādhiḡamaśsa hetuntī attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttam “**upassutīti upassutiṭṭhānam**”ti. Attano kammanti yadattam tattha gato, tam pariveṇasamajjanakiriyam. **Pahāyāti** akatvā. Evam mahattham hi vimuttāyatanasīse ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya samvattati. **Ekaṅgaṇam ahośīti** sabbam vivaṭam ahośi. Tīsu hi bhavesu saṅkhāragatam paccayuppannavasena manasikaroto bagavato kiñci aseśtvā sabbampi tam ñāṇamukhe āpātham upagacchi. Tena vuttam “**yāvabhavaggā ekaṅgaṇam ahośī**”ti. Tantivasena tamattham vācāya nicchārento “**vacasā sajjhāyam karonto**”ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca attham āharitvā tesam nirodhena vivaṭassa āhatatā “**yathānusandhinā**”ti vuttam. **Addasa** ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyam karonto “**tuṇhībhūto va paḡaṇam karonto**”ti vutto. **Padānupadanti** padañca anupadañca. Purimam hi padaṃ nāma, tadanantaram anupadam. **Ghaṭetvā** sambandham katvā avicchinditvā. **Pariyāpuṇātīti** ajjhayati¹. **Ādhārappattanti** ādhāram cittasantānappattam appamuṭṭham gatattā ādhārappattam nāma. **Kāraṇanissitoti** lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. **Ādibrahmacariyakoti** ādibrahmacariyam, tadeva **ādibrahmacariyakam**. Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tīsupi imesūti** tatiyacatutthapañcomesu tīsu suttasu.

Ātīkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ajjhāyati (sabbattha)

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. **Nāmasasenā**ti gottanāmasasena ca kittivasena ca apākaṭṭo, tasmā “jātivasena brāhmaṇo”ti vuttaṃ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. **Evamladdhanāmoti** “jāṇussoṇi”ti evamladdhanāmo rañño santikā adhigatanāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatim hitam tena loko na yatati na ihatīti lokāyatam. Na hi tam laddhim nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādentī, kuto payogo, tam etassa atthi, tattha vā niyuttoti **lokāyatiko**. Paṭhamasaddo ādi-atthavācakkattā jaṭṭhavevacanoti āha “**paṭhamam lokāyatan**”ti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo visiṭṭhavisayo idhādhippetoti āha “**bālaputhujjanalokassā**”ti. Ittarabhāvena lakuṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānam upaṭṭhānamattanti dassento “**āyatam**¹ **mahantan**”ti-ādimāha. **Parittanti** khuddakam. **Ekasabhāvanti** ekam sabhāvam. Avipariṇāmadhammatāyāti āha “**niccasabhāvamevāti pucchatī**”ti. **Purimasabhāvena nānāsabhāvanti** purimasabhāvato bhinnasabhāvam. **Pacchā na hotīti** pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchijjanato. Tenāha “**ucchedam sandhāya pucchatī**”ti. **Ekattanti** sabbakālam attasambhavam. Tathā ceva gahaṇena **dvepi** vādā **sassatadiṭṭhiyo** honti. **Natthi** na hoti. **Puthuttam** nānāsabhāvam, ekarūpam na hotīti vā gahaṇena **dvepi** vādā **ucchedadiṭṭhiyoti**.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Āyatanam (Ka)

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. **Saṃsayuppatti ākārādassananti** “kasmim̐ sati kim̐ hotī”ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalam̐ idappacayatāya saṃsayassa uppajjanākārādassanam̐. **Samudayati** samudeti atthoti āha “**uppajjati**”ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. **Dvepi nayā ekato vuttāti** idam̐ “viññāṇe sati nāmarūpaṃ hotī”ti-ādinā navame vuttassa nayassa “avijjāya sati saṅkhārā hontī”ti-ādinā dasame vuttanaye antogadhattā. **Nānatthanti** purimato navamato dasamassa nānattham̐.

Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā

51. **Upaparikkhamānoti** pavattipavattihetuṃ, nivattinivattihetuṃ ca paritulentō. Kuto panetanti? “Sammā dukkhakkhayā”ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṃsam̐ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. **Kasmāti-ādinā** jarāmarāṇasseva gahaṇe kāraṇam̐ pucchati. Jāti-ādinampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā jarāmarāṇe gahite sati jātipi gahitā hoti tassā abhāve jarāmarāṇasseva abhāvato. Esa nayo bhavādīsupi. Evaṃ yāva jātidhammo jarāmarāṇe gahite gahitova hoti, jarāmarāṇapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmarāṇaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkham̐ gahitameva hoti. Tenāha “**tasmim̐ gahite sabbadukkhassa gahi tattā**”ti. **Anekavidhanti** bahuvīdham̐ bahukoṭṭhāsam̐. “Anekan”ti vā

pāṭho. **Anekanti** bahulavacanāṃ. **Vidhanti** khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsāṃ. **Nānappakārakanti** tato eva nānappakāraṃ. **Nhatvā ṭhitāṃ purisāṃ viyāti** bālānaṃ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṃ sandhāyāha.

“**Sārubbabhāvenā**”ti vuttaṃ, kim sabbathā sārubbabhāvenāti āha “**nikkilesatāya parisuddhatāyā**”ti. Na hi tassesā asaṅkhataṭāḍibhāvena sadisā. **Paṭipannoti** paṭimukho abhisāṅkhāramukho hutvā panno adhigato. **Anugatanti** anucchavikabhāvena gataṃ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṃ tadanurūpabhāvena gataṃ. Ettha ca pāḷiyāṃ “pajānāti”ti pubbhāgavasena pajānanā vuttā, “tathā paṭipanno ca hoti”ti niyatavasena. “Aparabhāgavasena”ti apare. Keci pana “yathā paṭipannassa jarāmaraṇaṃ nirujjhati, tathā paṭipanno”ti vadanti. Padavīmaṃsanā pubbhāgavasena veditabbā, na maggakkhaṇavasena. **Saṅkhāranirodhāyāti** ettha nayidaṃ avijjāpaccayasāṅkhāraggahaṇaṃ, atha kho saṅkhata-saṅkhāraggahaṇanti āha “**saṅkhāradukkhassa nirodhatthāyā**”ti. Tenāha “**ettāvata yāva arahattā desanā kathitā**”ti.

“Paccattaṃyeva parinibbāyati”ti-ādinā **arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ** “so sukhañca vedanaṃ vedayati”ti-ādinā **satatavihārañca dassetvā desanā** sabbathāva vaṭṭadesanāto **nivattetabbā siyā**. **Avijjāgatoti** ettha **iti-saddo** ādi-attho, tena evamādikaṃ idaṃ vaṭṭavivaṭṭakathanāṃ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṃ dvinnaṃ pakatīnaṃ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento “purisapuggalo”ti avocāti āha “**purisoyeva puggalo**”ti. **Ubhayenāti** purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjamānāya kathā desanā **sammutikathā**. Paramatthassa kathā desanā **paramatthakathā**. **Tatthāti** sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha “**evaṃ pavattā sammutikathā nāmā**”ti-ādi. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ—yasmaṃ bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya “satto”ti-ādi vohāroti āha “**satto naro -pa- sammutikathā**

nāmā”ti. Yasmā rūpādayo paramatthadhammā “khandhā dhātuyo”ti-ādinā vuccanti, na vohāramattaṃ, tasmā “**khandhā -pa- paramatthakathā nāmā**”ti vuttaṃ. Nanu khandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo khandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tājāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Khandhasīsenā vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbepi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṃ ārohani, na sammukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti. Tenāha “**paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcivāva kathenti**”ti. **Saccameva** aviparītameva **kathenti**.

Sammutīti samaññā. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Taṃ **paramatthaṃ**, **sammuti** pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha “**lokasammutikāraṇaṃ**”ti¹ lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesanaṃ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvānā viya, na musā anaticcāmitabbato tassā. Tenāha bagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti. **Dhammānaṃ** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtalakkhaṇaṃ** bhāvassa lakkhaṇaṃ dīpentīti katvā.

Terasacetanābhedanti

aṭṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedaṃ. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisāṅkharaṇato **puññābhisaṅkhāraṃ**. **Kamma**puññenāti kammabhūtena. **Vipāka**puññenāti vipākasaṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puññaṃ”ti vuccati “evamidam puññaṃ pavaḍḍhatī”ti-ādīsu² viya. “Apuññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti idaṃ “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti ettha vuttanayamevāti na uddhataṃ. Apuññaphalaṃ uttarapadalopena “apuññaṃ”ti vuccati. **Saṅkhāraṃ** saṅkhāraṃ gahitattā “avijjāgatoyaṃ”ti iminā saṅkhāraṃ paccayo gahito, “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti-ādinā paccayuppannaṃ viññāṇaṃ.

1. Lokasammutikāraṇāti (Ka)

2. Dī 3. 84 piṭṭhe.

tasmiṅca gahite nāmarūpādi sabbaṃ gahitameva hoti. Tenāha “**dvādasa padiko paccayākāro gahitova hotī**”ti.

Vijjāti arahattamaggañāṇaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. **Paṭhamamevāti** idaṃ avijjāpahānavijjuppādānaṃ samānakālatādassanaṃ. Tenāha “**yathā panā**”ti-ādi. **Padīpujjalenāti** padīpujjalanahetunā saheva. **Vijjuppādāti** vijjuppādahetu, evaṃ satīpi samakālatteti adhippāyo. **Na gaṇhātīti** “etaṃ mamā”ti-ādinā na gaṇhāti. **Na taṇhāyati na bhāyati** taṇhā vuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilitvā pariniṭṭhāpetvāti gilitvā viya aññassa avisayaṃ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato **ca sukhaṃ abhinandantoyeva dukkhaṃ abhinandati nāma** aggisantāpasukhaṃ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. **Dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanatoti** ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādīṃ uppādetvā bhūñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti yojanā. Keci pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṃ sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandatīti vadanti. Taṃ na, na hi tādisaṃ sukhanimittaṃ koci dukkhaṃ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṃ pana sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto diṭṭho. Dukkahetuṃ sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāmāti vuttovāyamattho. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyanto avasānaṃ etassāti **kāyapariyantikaṃ**. Tenāha “**yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattan**”ti. **Jīvitapariyantikanti** etthāpi eseva nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamamā nirujjhatīti ekasmim attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamamā nirujjhati, tato eva siddhamatthaṃ sarūpeneva dassetuṃ “**Manodvārikavedanā paṭhamamā uppajjitvā pacchā nirujjhati**”ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**sā hī**”ti-ādimāha. Yāva tettimsavassāpi **paṭhamavayo**. **Paññāsavassakāletī** paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva **ṭhitā**

hotīti vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ʒhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhiṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivitakkepi. **Bhaggā** nittejā bhaggavibhaggā dubbalā. **Hadayakoṭṭimyevā**ti cakkhādivatthūsu avattetvā tesam khīṇattā koṭṭibhūtam hadayavatthumyeva. **Yāva esā** vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampananti** pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttam. **Tato tato vissandamānam** sabbaso puṇṇattā.

Paṭhamam deve vassanteti-ādi upamāsamsandanam. **Imam vedanam sandhāyā**ti imam yathāvuttam pariyoṣānappattam manodvārikavedanam sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsato. “Uddham jīvitapariyādānā”ti pāḷi, aṭṭhakathāyam pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena **agantvā**. Vedanānam sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyam appavattivasenāti āha “**pavatti -pa- bhavissanti**”ti. **Dhātusarīrānī**ti aṭṭhikaṅkalasaṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānam. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigatavūpasamam saṅkharitam kumbham uddharitvā ʒhapento chārikāya sati pidhānavasena ʒhapeti. Tathā ʒhapanam pana sandhāya vuttam “**paṭṭisseyyā**”ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā “**kumbhakapālānī**”ti¹ adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha “**mukhavatṭiyā ekabaddhānī**”ti. **Avasisseyyunti** vaṇṇavisesa-uṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyvanti. **Āditta -pa- tayo bhavā daṭṭhabbā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsam ādittam paccavekkhati, evam āraddhavipassakopesa bhavattayam rāgādīhi ādittanti āha “**kumbhakāro viya yogāvacarō**”ti.

1. Kumbhakapallānī (Aṭṭhakathāyam)

Nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṃ bhavattayapākato nīharaṇato.
Samo bhūmibhāgo viya nibbānataḷaṃ¹ sabbavisamā nivattanato.

“Ādānanikkhepanato vayovuddhatthaṅgamato āhāramayato utumayato cittasamuṭṭhānato kammajato dhammatārūpato”² imehi sattahi ākārehi sammasanto **rūpasattakaṃ** vipassati nāma. “Kalāpato yamakato khaṇikato paṭipāṭito diṭṭhi-ugghāṇato mānasamugghāṭato nikantipariyādānato”³ imehi sattahi ākārehi sammasanto **arūpasattakaṃ** vipassati nāma, tasmā yathāvuttamā imā **rūpasattakaṃ arūpasattakaṇca** nīharitvā **vipassantassa**. Yadi pi arahato attabhāvo sabbabhavehipi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṃ na pāpuṇāti, tāva tasmimpi sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṃ labbhatīti “**catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā**” icceva vuttamā. Tenāha “**khīṇāsavo paṇā**”⁴ti-ādi. Tathā ca vakkhati “anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo”⁴ti. **Na parinibbāti**⁴ anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, sa-upādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṃ arahattappattiyeva. Abhisāṅkhārahētuto hettha pariḷāhavūpasamassa upasamabhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbāna nidassanampi na virujjhati. **Anupādinnakasarīrānī**ti utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. **Bhikkhaveli** ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Idaṃ pana** vacanaṃ. **Anuyogāropanatthanti** kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno khīṇā savo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṃ kareyyāti pañhaṃ kātum. Atha vā **Anuyogāropanatthanti** “api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisāṅkhareyyā”⁴ti-ādinā anuyogaṃ āropetum vuttamā, na tāva yathāraddhadesanaṃ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmim bhave uppajjanārahānaṃ viññāṇaṃ siyā sambhavo, nāsatīti vuttamā “**viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyethā**”⁴ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṃ api nu kho paññāyeyya. Tasmim hi apaññāyamāne sabbam viññāṇaṃ na paññāyeyya. **Therānanti** “bhikkhave”⁴ti

1. Nibbānaṃ (Ka)

3. Visuddhi 2. 261 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 253 piṭṭhe.

4. Na parinibbāyati (Ka)

ālapitattherānaṃ. Pañhabyākaraṇaṃ sampahaṃsati tassa Sabbaññutaññā
ṇena saṃsandanaṭo. **Appaññāṇanti** appaññāyanaṃ. **Ādi-**saddena viññāṇe
asati nāmarūpassa appaññāṇanti evamaḍiṃ saṅgaṇhāti.

Sanniṭṭhānasankhātanti saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasankhātāṃ.
Adhimokkhanti nicchayākāra vimokkhaṃ saddhāvimokkhaṇca. Tenāha
pāḷiyāṃ “saddahatha metaṃ bhikkhave”ti. Saddhāsahitaṃ hi
nicchayākāravimokkhaṃ sandhāyāha “**sanniṭṭhānasankhātāṃ**
adhimokkhan”ti. **Antoti** pariyaṇto. Parito chijjati etthāti **paricchedo**.

Parivīmaṃsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṃvattanato upādānānaṃ hitāni upādāniyāni,
tesu **upādāniyesu**. Tenāha “**catunnaṃ upādānānaṃ paccayesu**”ti. **Assādaṃ**
anupassantassāti asādetabbaṃ micchāññāṇena anupassato. **Tadāhāro**ti soḷasa
vā vīsaṃ tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro.
Aggikkhandho viya tayo bhavā ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva
bhavattayaṃ. **Aggi -pa- puthujjano** aggikkhandhasadisassa bhavattayassa
paribandhanaṭo.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha
“**tebhūmakadhammesū**”ti. **Dhammapāsādanti** lokuttaradhammapāsādaṃ. So
hi accuggataṭṭhena “pāsādo”ti vuccati. **Satipaṭṭhānamahāvīthiyāṃ**
phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandha-opammabhāvena telapadīpassa āhatatā
“**mahantaṇca vaṭṭikapālaṃ gahetvā**”ti vuttaṃ. **Purimanayenevāti**
purimasmiṃ

upādānīyasutte vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṃ puggalānaṃ
ajjhāsayavasena hi imesaṃ suttānaṃ evaṃ vacanaṃ evaṃ desanā. Esa nayo
ito paresupī.

Samyojanasuttadvayaṅṅanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayaṅṅanā

55-56. **Ojaṃ abhiharantī**ti rasaharaṇīyo viya purisassa sarīre
rukkhamūlāni rukkhassa pathavī-āporase upari āropenti. Tesāṃ tathā
āropanaṃ “**ojāyā**”ti-ādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti
hatthasatubbedho, hatthasataṃ ubbidhassapī. **Etthā**ti etissaṃ
vaṭṭakathāyaṃ. **Kammārohananti** kammaṃpaccayo.

Puna **etthā**ti etissaṃ vivaṭṭakathāyaṃ. Vaṭṭadukkhaṃ nāsetukāmassa
dalhaṃ uppannaṃvegañānaṃ sandhāya “**kuddālo viyā**”ti āha. Tato
nibbattitañānaṃ samādhīpacchīyā ṭhitaṃ nissāya
pavattetabbavipassanārambhañānaṃ. **Rukkhacchedanapharasu viyā**ti
evaṃbhūtaṃ vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha “**rukkhassa
-pa- manasikarontassa paññā**”ti. Tattha **kammaṭṭhānanti**
vipassanākammaṭṭhānaṃ. Taṃ catubbidhāvavattṭhānavasena vīsati
pathavīkoṭṭhāsā, dvādasa āpokoṭṭhāsā, cattāro tejokoṭṭhāsā, cha
vāyokoṭṭhāsāti **dvecattālīsāya koṭṭhāsesu**. **Viññāṇassa cāti iti**-saddo ādi-attho
pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti.
Sattasu sappāyesu yassa alabhantaṃ kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā na
upaṭṭhāti, taṃ sandhāyāha “**aññataraṃ sappāyan**”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayaṅṅanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. **Palimajjeyyā**ti allakaraṇavasena parito pāḷim bandheyya. Tathā karonto yasmā ca tatthā tiṇagacchādīnaṃ mūlasantānaggahaṇena taṃ ṭhānaṃ sodheti nāma, tasmā vuttaṃ “**sodheyyā**”ti. **Paṃsunti** assa pavaḍḍhakāraṇaṃ, āgantukaṃ paṃsunti attho. **Dadeyyā**ti pakkhipeyya. Tenāha “**thaddhan**”ti-ādi. **Vuttanayenevā**ti “rukkhaṃ nāsetukāmo puriso viyā”ti-ādīnaṃ pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. **Bahuvacanavasena**ti kurū nāma jānapadino¹ rājakumārā tesam nivāso ekopi janapado ruḷhivasena “**kurū**”ti **evaṃ bahuvacanavasena**. Yattha bagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā “sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo”ti. “Āyasmā”ti vā “devānaṃ piyo”ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanametana**”ti. Tayidaṃ piyavacanāṃ gāravavasena vuccatīti āha “**garuvacanametana**”ti. Atidūraṃ accāsanaṃ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha **nisajjadosā**. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇānaṃ**.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. **Sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhāpaṭṭiggaṇhanena tesam abhivādanādisampañcchanena ca puññābhisandassa janānena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammatṭhatṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Ubhayantato paṭṭhāya majjhanti**-ādito paṭṭhāya vedanaṃ, jarāmaraṇato paṭṭhāya ca vedanaṃ pāpetvā sammasanaṃ māha. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya

1. Janapadino (Ka)

antan”ti-ādinā vuttacaturākārūpasamhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattum sammasanamāha. Amhākaṃ bagavatā gambhīrabhāveveva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttam “sabbabuddhehi -pa- kathito”ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bagavatā”ti-ādīsu¹ viya. Atirekabhāvajotano hi yaṃ yāva-saddo. Tenāha “**atigambhīroti attho**”ti. **Avabhāsati** khāyati upaṭṭhāti nāṇassa. Tathā upaṭṭhānaṃ hi sandhāya “**dissati**”ti vuttam. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāvabhāsataṃ jotitāti? saccametaṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ, tasmā aññattha labbhamānaṃ cātukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetum “**ekamhī**”ti-ādi vuttam. **Etaṃ natthī**ti agambhīro agambhīrāvabhāso cāti ekaṃ dvayaṃ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “**ayamhī**”ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento “**bhavaggaggahaṇāyā**”ti-ādimāha. Yathā bhavaggaggahaṇattham hattham pasāretvā gahetum na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgatatto pakatiñāṇena gahetum na sakkā. Yathā sinerum bhinditvā miñjam pabbatarasam pākatikapurisena nīharitum na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pakatiñāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānitum na sakkā. Yathā mahāsamuddam pakatipurisassa bāhudvayavasena pārām taritum na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisam paṭiccasamuppādam pakatiñāṇena desanāvasena pariharitum na sakkā. Yathā pathaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetum na sakkā, evaṃ ittham avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontīti tesam paṭiccasamuppādasabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetum na sakkoti, evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayanā katā—diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakanam paccekabuddhānañca tattha

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ. Tasmā vuttaṃ “**buddhavisayaṃ pañhan**”ti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṃ “uttānakuttānako viya khāyati”ti vacanaṃ sandhāya vuttoti āha “**mā bhaṇīti attho**”ti. **Ussādentoti** paññāvasena ukkaṃsantoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. **Tenāti** mahāpaññabhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassāti** nibbuddhapayoge kataparicayassa. **Mallapāsāṇanti** mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhim imassa bhāriyaṭṭhānanti** kasmim passe imassa pāsāṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Pakkudhatīti**¹ pakkudhantaṃ² viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacanaṃ hetam. Piṭṭhiyaṃ sakalika-aṭṭhikā piṭṭhipattam. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. **Piñchavaṭṭīti** piñchakalāpo. **Supaṇṇavātanti** nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātam.

“Pubbūpanissayasampattiyā”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “**ito kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito bhaddakappato. **Satasahassimeti** satasahassame. **Harṇsavatī nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānīti** bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaṇiṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaṇiṭṭho yathā amhākaṃ bagavato nandatthero. Buddhānaṃ hi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaṇiṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti** corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

1. Pakkudhatīti (Ka)

2. Pakkudhantaṃ (Ka)

Dve sātake nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihāriyaṃ katvā, itaraṃ sabbasambhāraṃ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā pattassa aparāparaṃ hatthe parivattentassa sukkena pattaggahaṇattham. **Uttarisātakanti** attano uttariyaṃ sātakaṃ. **Etāni pākāṭṭhānāni**ti etāni yathāvuttāni bagavato desanāya pākāṭṭhāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni, paccekabuddhaṃ pana bodhisattaṅca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhim gahetvāti amhākaṃ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhim gahetvā.

Uggahaṇaṃ pāḷiyā uggaṇhaṇaṃ, **savanaṃ** atthasavanaṃ, **paripucchanāṃ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanāṃ, **dhāraṇaṃ** pāḷiyā pāli-atthassa ca citte ṭhapanāṃ. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādasena veditabbaṃ, sabbassapi buddhavacanassa vasenātipi vaṭṭati. **Sotāpannānaṅca -pa- upaṭṭhāti** tattha sammohavigamena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchiḍḍiya avabodho. **Catūhi**ti dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi **gambhīratā**.

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha “**mayā dinnanaye ṭhatvā**”ti. “Sekkheṇa nāma nibbānaṃ sabbākāreṇa paṭividdhaṃ na hoti”ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha “**idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto**”ti. Nibbānaṃ hi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṃ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena “idaṃ aparaddhaṃ”ti vuttaṃ therāṃ apaśādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṃ vibhāvetuṃ “**atha kasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Asatipi dhammato bhede saṃyojanattha-anusayatthavasena pana tesāṃ labbhamānabhedāṃ gahetvā “**ime cattāro kilese**”ti vuttaṃ. Añño hi tesāṃ bandhanattho, añño thāmagamaṇaṭṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesaṃ kilesānaṃ appahīnattā tathārūpaṃ

upanissayasampadam̐ abhāvayatova anuttānameva dhammaṃ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. **Cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyānī**ti idam mahābodhisattānaṃ santāne bodhiparipācakahammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvasiddhakālavisesadassanaṃ, tañca kho mahābhinihārato paṭṭhāyāti vadanti. **Etehī**ti yathāvuttabuddhasāvaka-aggasāvakapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ visesādhigamehi. **Paccanīkanti** paṭikkūlaṃ viruddhaṃ. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṃ “**paccayākāraṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantassevā**”ti. **Navahi ākārehi**ti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttaṃ hetam̐ **paṭisambhidāyaṃ**¹—

“Avijjāsaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saṃyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppanā”ti-ādi.

Tattha **navahākārehi**ti navahi paccayabhāvūpagamanahehi ākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesam̐ avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṃyujjanti attano phalena. Yasmim̐ santāne sayam̐ uppanā, tam̐ palibundhanti paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ upagacchati. Paṭicca avijjānaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. **Uppādaṭṭhītī**ti ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇam̐. Uppādo eva ṭhiti uppādaṭṭhiti. Esa nayo sesesupi. Idañca paccayākāradassanaṃ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṃ, tathā amhākaṃ bagavatāpi pavattitanti accariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento “**ditṭhamatte**”ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha “**etassa**

1. Khu 9. 48 piṭṭhe.

paccayadhammassā”ti. Jāti-ādīnaṃ jarāmaṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhīnivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇupattisaññitena anu anu bujjanena. Tadubhayabhāvaṃ pana dassento **“ñātapariññāvasena ananubujjanā**”ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajhana vasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhāvikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento **“tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjanā**”ti āha. Tantaṃ vuccati paṭavīnanatthaṃ tantavāyeti tantaṃ āvañchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṃ nīyatīti katvā, taṃ pana tantākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **“tantaṃ viya ākulajātā**”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento **“yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtā **tantākulakajātā**. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapakkhandena¹ paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhandena taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhititantaṃ paṭivijjhituṃ na jānanti. Tenāha **“na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātun**”ti. **Dve bodhisatteti** paccakabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakaṃ piṇḍisuttaṃ. Tato eva **gaṇṭhibaddhanti** vuttaṃ. **Paccayesu pakkhalitvāti** aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādibhāvavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujum kātum asakkontoti** tasveva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātum asakkonto idamsaccābhīnivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **“dvāsaṭṭhi -pa- gaṇṭhibaddhā**”ti.

Ye hi keci samaṇā vā brahmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādi **diṭṭhiyo nissitā** allīnā, vinanato kulāti itthilīṅgavasena laddhanāmassa

1. Antadvayapatanena (Ka)

tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṃ khalitabandhasuttanti āha “**kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaṇḍhiyasuttan**”ti. **Sakuṇikā**ti vaṭṭacātakasakuṇikā¹. Sā hi rukkhāsākhāsu olambanakulāvakaḥ hoti. Taṃ hi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīradike ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesāṃ pesakārakaṇḍhiyasuttam viya aggena vā aggam, mūlena vā mūlam samānetum vivecetum vā na sakkā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Tadubhayampīti** kulāgaṇṭhikanti vuttam kaṇḍhiyasuttam kulāvakaṇca. **Purimanayenevā**ti “evameva sattā”ti-ādinā pubbe vuttanayameva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānīpi dīghabhāvena patitvā araṇṇaṭṭhāne aṇṇamaṇṇam vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetum “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyoti ayena sukkena, sukhahetunā vā virahito. **Dukkhassa gatibhāvato**ti apāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayato**ti “abbhodayato vinipatitattā”ti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnam pana adhimattadukkhabhāvadassanattam apāyādiggahaṇam gobalibaddaṇāyena ayamatto veditabbo. **Khandhānaṇca paṭipāṭīti** pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. **Abbhocchinnam vattamānāti** avicchedena pavattamānā.

Tam sabbampīti tam “apāyan”ti-ādinā vuttam sabbam apāyadukkhāṇceva vaṭṭadukkhāṇca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti** idam paribbhamanaṭṭhānassa mahantabhāvadassanattāṇceva paribbhamanassa anavattitadassanattāṇca veditabbam. Sesam vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vaṭṭacātakasakuṇikā (Ka)

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. **Assutavā**ti sotadvārānusārena upadhāritam, upadhāraṇam vā sutam assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyam pasamsāyam, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasamsitam, atisayena vā sutam atthi, so “sutavā”ti saṃkilesavidhamsanasamattho pariyattidhammaparicayo “tam sutvā tatattāya paṭipatti ca sutavā”ti iminā padena pakāsito. Atha vā sotabbayuttam sutvā kattabbanipphattim suṇṭīti sutavā. Tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Tenāhu porāṇā āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā itī”ti. Tathā cāha “khandhadhātu -pa- vinicchayaharito”ti. Tattha vācuggatakaraṇam **uggaho**, tattha paripucchanam **paripucchā**, kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayassa kāraṇam **vinicchayo**. **Puthūnanti** bahūnam. **Kilesādīnam** kilesābhisaṅkhārānam vitthāretabbaṃ paṭisambhidāmagganiddesesu¹ āgatanayena. **Andhaputhujano gahito** “nālam nibbinditun”ti-ādivacanato. āsannapaccakkhavācī **idam**-saddoti āha “**imasminti paccuppannapaccakkhakāyam dassetī**”ti. Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtikō**. Yathā pana mahāmatikāya nibbattam matikāmayam, evamayam catūhi mahābūtehi nibbatta “**cātumahābhūtamayo**”ti vuttam. **Nibbindeyyā**ti nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukkaṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttam “**ukkaṇṭheyyā**”ti. **Virajjeyyā**ti vītarāgo bhaveyya. Tenāha “**na rajjeyyā**”ti. **Vimucceyyā**ti idha pana accantāya vimuccanam adhippetanti āha “**muccitukāmo bhaveyyā**”ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato cayoti **ācayo**, vuddhi. Cayato apakkamoti **apacayo**, parihāni. **Ādānanti** gahaṇam, paṭisandhiyā nibbatti. **Bhedoti** khandhānam bhedo. So hi kaḷavarassa nikkhepoti vuttoti āha “**nikkhepananti bhedo**”ti.

Paññāyantīti pakārato ñāyanti. **Rūpaṃ pariggahetuṃ** pariggaṇhanavasenapi rūpaṃ ālambituṃ. **Ayuttarūpaṃ katvā** taṇhādīhi pariggahetuṃ arūpaṃ pariggaṇhituṃ

1. Khu 7. 113, 192 piṭṭhesu.

yuttarūpaṃ karoti tesāṃ bhikkhūnaṃ sappāyabhāvato. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Nikkaḍḍhantoti** tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṃ, nā samādhipaññattīnaṃ “cittaṃ paññañca bhāvayaṃ¹ citto gahapatī”ti-ādīsu² viya. Cittikātabbabbhūtaṃ vatthu etassāti cittavatthu, tassa bhāvo **cittavatthutā**, tena kāraṇena cittabhāvamāha. **Cittagocaratāyāti** cittavicittavisayatāya. **Sampayuttadhammacittatāyāti** rāgādisaddhādisampayuttadhammasena cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. **Vijānanatṭhenāti** bujjhanatṭhena. **Ajjhositanti** ajjhosābhūtāya taṇhāya gahitaṃ. Tenāha “**taṇhāyā**”ti-ādi. **Parāmasitvāti** dhammasabhāvaṃ aniccatādiṃ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. **Aṭṭhasatanti** aṭṭhādhiḥkāṃ sataṃ. **Nava mānāti** seyyassa “seyyohamasmi”ti-ādinā āgatā navavidhidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo **dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo**. **Evanti** vuttākārena. Yasmā taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena daḥhaggāhaṃ gahitaṃ, tasmā so tattha **nibbinditum** nibbidāññaṃ uppādetum **na samattho**.

Bhikkhaveti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “varaṃ”ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. **Idaṃ** anusandhivacanaṃ **kasmā āhāti** kathetukāmatāya kāraṇaṃ pucchati. Tenāha “**paṭhamam hi**”ti-ādi. Assutavatā puthujjanena. **Tenāti** bagavatā. **Ayuttarūpaṃ kataṃ** “nibbindeyyā”ti-ādinā ādīnavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādīnavassa avibhāvitattā vuttaṃ “**arūpaṃ** pariggahetum **yuttarūpaṃ**”ti, yuttarūpaṃ viya katanti adhippāyo. **Gāhoti** taṇhāmānadiṭṭhiggāho. “**Nikkhamitvā arūpaṃ gato**”ti idaṃ bagavatā ādīnavam dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā “kātabbo nu kho so tatthā”ti micchāgaṇhantānaṃ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṃ gato viya hotīti katvā vuttham. **Titṭhamānanti** tiṭṭhantaṃ. “Āpajjitvā viya hotī”ti sabhāvena pavattamānaṃ “**paṭhamavaye**”ti-ādinā rūpassa bhedaṃ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. **Atiharaṇanti** yathā-uddhataṃ yathāṭṭhitatṭhānaṃ atikkamitvā haraṇaṃ. **Vītiaraṇanti**

1. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Dhammapada-Ṭṭha 1. 330 piṭṭhe.

uddhato pādo yathāṭṭhitam pādam yathā na ghaṭṭeti, evaṃ thokam passato pariṇāmetvā haraṇam. **Vossajjananti** tathā parapādam vītisāretvā bhūmiyam nikkhipanatham avossajjanam. **Sannikkhepananti** vossajjetvā bhūmiyam samam nikkhipanam ṭhananam. **Sannirujjhananti** nikkhittassa sabbaso nirujjhanam uppānam. **Tattha tatthevāti** tasmim tasmim paṭhamavayādi ke eva. Avadhāraṇena tesam koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. **Odhīti** bhāvo, **pabbanti** sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. **Paṭapaṭāyantāti** “paṭapaṭā” iti karontā viya, tena nesam pavattikkhaṇassa ittaratam dasseti. **Etanti** etam rūpadhammānam yathāvuttam tattha tattheva bhijjanam evam vuttappakārameva. **Vaṭṭippadesanti** vaṭṭiyā pulakam baraham. Tam hi vaṭṭiyā pulakam anattikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. **Paveṇisambandhavasenāti** santativasena.

Rattinti rattiyam. Bhummatthe hetam upayogavacanam. **Evaṃ pana attho na gahetabbo** anuppanassa nirodhābhāvato. **Purimapaveṇitoti** rūpe vuttapaveṇito. **Anekāni citta koṭṭisatasahassāni uppajjantīti** vuttamattham theravādena dīpetum “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttam. **Adḍhacūlanti** thokena ūnam upaḍḍhim, tassa pana upaḍḍham adhi kārato vāhasatassāti viññāyati. “Adḍhacuddasan”ti keci, “adḍhacatutthan”ti apare. “Sādhikam diyaḍḍhasatam vāhā”ti daḷham katvā vadantīti vīmaṃsitabbam. Catunaḷiko tumbo. Mahāraññatāya pavaddham vanam **pavananti** āha “**pavaneti mahāvane**”ti. **Tanti** paṭhamam gahitasākhām. **Ayamattthoti** ayam bhūmim anotaritvā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bagavā “araññe”ti vatvāpi “pavane”ti āha.

Araññamahāvanam viyāti araññatṭhāne brahāraññe viya. **Ārammaṇolambananti** ārammaṇassa avalambanam. **Na vattabbanam** ārammaṇapaccayena vinā anuppajjanato. **Ekajātiyanti** rūpādīnīlādi-ekasabhāvam. “Dissati bhikkhave imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi”ti vadantena **rūpato nīharitvā arūpe gāho patitṭhāpito** nāma, “varam bhikkhave assutavā puthujjano”ti-ādīm vadantena **arūpato nīharitvā rūpe** gāho patitṭhāpito nāma.

Nanti gāhaṃ. **Ubhayatoti** rūpato ca arūpato ca. **Harissāmīti** nīharissāmi. **Parivattetvāti** mantam jappitvā. **Kaṇṇe dhumetvāti** kaṇṇe dhametvā. **Assāti** visassa. **Nimmathetvāti** nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. “Nibbindan”ti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha “**sukhavedanāya paccayan**”ti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahaṇṇatokoṭiyā. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. **Javanavedanā yāti** javanacittasahagattāya vedanāya. **Tam sandhāyāti** tam upanissayapaccayatam sandhāya. **Etanti** etam “sukhavedanāya paccayan”ti vacanam vuttam. **Eseva nayoti** iminā “nanu ca sotasamphasso sukhavedanāya paccayo na hoti”ti evamādim atidisati. So samphasso jāti uppattiṭṭhānam etassāti **tajjātikam**, vedayitam. Tam pana yasmā tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā **tassāruppaṃ tassa phassassa anurūpanti ca attho** vutto. **Vuttanayenāti** “sukhavedanāya paccayo”ti-ādinā vuttavidhi-anusārena. Adharāraṇiyam uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanam iva saṃghaṭṭanam phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānam, na kesañci dvinnam tiṇṇam vā sahāvattṭhānanti vuttam “**saṃghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho**”ti. **Aggicuṇṇoti** vipphuliṅgam. **Vatthūti** cakkhādivatthu visayasamghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṃghaṭṭanam viya gayhatīti vuttam “**saṃghaṭṭanam viya phasso**”ti. **Usmādhātu viya vedanā** dukkhasabhāvattā.

Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā

63. **Vuttanayamevā**ti heṭṭhā āhāravaggassa paṭhamasutte vuttanayameva. **Lābhasakkārenā**ti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittam paccayesu gedhena bhikkhūnam apaccavekkhitaparibhogo jāto, tam aṭṭhuppattim katvā bagavā imam desanam nikkhipi. **Yamakamahāmeghoti** heṭṭhā olambana-upari-uggamanavasena satapaḷalasaḥassa paḷalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bagavati katthaci nibaddhavāsam vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassam tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjati vuttam “**evam bhikkhusaṅghassapī**”ti. **Sakkatoti** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisāṅkhate paṇītaṇṇi upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvam paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yam manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametam pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāram karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evam paṭipanno. Tena vuttam “tena kho pana samayena -pa- parikkhārānan”ti¹. **Lābhaggayasaggappattanti** lābhassa ca yasassa ca aggam ukkaṃsam pattam.

Assāti bagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattam sahottappañānam **dhammasaṃvego**. Dhuvapaṭisevanaṭṭhānam hetam sattānam, yadidaṃ āhāraparibhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikam paññapetum sakkāti adhippāyo. **Āhārā**ti “paccayā”ti-ādinā pubbe āhāresu vuttavidhim sandhāya āha “**āhārā**”ti-ādi. Idāni tattha kattabam atthavaṇṇanam sandhāya “**heṭṭhā vuttatthamevā**”ti vuttam.

1. Khu 1. 89; Saṃ 1. 340 piṭṭhe.

Ādinavanti dosam. **Jāyati** bhariyā. **Patīti** bhattā. Apekkhā saddā cete pitāputtasaddā viya pāliyam pana ā-kārassa rassattam sānunāsikañca katvā vuttam “**jāyampatikā**”ti. Sammā phalam vahaṭīti sambalam¹, sukhāvahanti attho. Tathā hi tam “pathe hitanti pātheyyan”ti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttam “**kantārabhūtam maggan**”ti. Dullabhatāya kam udakam tatha tāretīti kantāram, nirudakam mahāvanam. Ruḷīvasena itarampi mahāvanam tathā vuccatīti āha “**corakantāran**”ti-ādi. Pararājūnam veri-ādīnañca vasena sappaṭibhayampi araṇṇam etthava saṅgaham gacchatīti vuttam “**pañcavidhan**”ti.

Ghanaghanaṭṭhānatoti maṃsassa bahalabahalam thūlathūlam hutvā ṭhitaṭṭhānato. “Tādisam hi maṃsam gahetvā sukkhāpitaṃ **vallūram**. Sūle āvunitvā pakkamaṃsam **sūlamaṃsam**. **Viraḷacchāyāyam nisīdimṃsu** gantum asamatthā hutvā. **Govatakukkuravatadevatāyācanādīhīti** govatakukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantam dukkham anubhūtam.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesam jāyampatikānam puttamaṃsaparibhogo idha bagavatā ānīto, tasmāssa nānakārehi opammattam vibhāvetum “**tesam so puttamaṃsāhāro**”ti-ādi āradham. Tatha **sajātimaṃsatāyāti** samānajātikamaṃsabhāvena, manussamaṃsabhāvenāti attho. Manussamaṃsam hi kulappasutamanussānam amanuṇṇam hoti aparicitabhāvato² gārayhabhāvato ca, tato eva ñāti-ādimaṃsatāyāti-ādi vuttam. Taruṇamaṃsatāyāti-ādi pana sabhāvato anabhisankhārato ca amanuṇṇati katvā vuttam. **Adhūpitatāyāti** adhūpitabhāvato. **Majjhatabhāveyeva ṭhitā**, tato eva **nicchandarāgaparibhoge ṭhitāti** vuttam kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vīgatamaccheramalatā sammohābhāvo āyatim tatha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo apariccajanamadatthabhāvo ahīlanā avivādaparibhogo cāti upamāyam labbhamānā pakāravisesā, te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetum

1. Samalam (Ka)

2. Aparimitabhāvato (Ka)

“Na atṭhinhārucammanissitaṭṭhānāni”ti-ādi vuttam. Tam kāraṇanti tam tesam jāyampatīnam yāvadeva kantaranittharaṇatthāya puttamaṃsaparibhogasaṅkhātāṃ kāraṇam.

Nissandapāṭikulyatam paccavekkhantopi kabaḷikārāhāram parivīmaṃsati. Yathā te jāyampatikāti-ādipi opammaṃsandanam. “Paribhuñjitabbo āhāro”ti padam ānetvā sambandhitabbam. Esa nayo ito paresupi. Apakṅkhipitvāti anapanetvā¹. Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cāti visadisūdāharaṇam. Odhim adassetvāti mahantaggahaṇavasena odhim akatvā. Sīhena viyāti sadisūdāharaṇam. So kira sapadānameva khādati.

Agadhita-amucchitādibhāvena paribhuñjitabbato “amaccharāyitvā”ti-ādi vuttam. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi attūpaladdhi, taṃsahagatena sammohena attā āhāram paribhuñjatīti. Satisampajaññavasenapīti “asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hotī”ti ettha vuttasatisampajaññavasenapi.

“Aho vata mayam -pa- labheyyan”ti patthanam vā, “hiyyo viya -pa- na laddhan”ti anusocanam vā akatvāti yojanā.

“Sannidhim na akaṃsu, bhūmiyam vā nikhaṇimsu, agginā vā jhāpayimsū”ti na-kāram ānetvā yojanā. Evam sabbattha.

Piṇḍapātāṃ vā ahīlentena dāyakam vā ahīlentena paribhuñjitabboti yojanā. Sa pattapāṇīti so pattahattho. Navajāniyāti na ava jāniyā. Atimaññatīti atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

“Tīhi pariññāhi pariññāte”ti vatvā tāhi kabaḷikārāhārassa pari jānanavidhim dassento “kathan”ti-ādimāha. Tattha savatthukavasenāti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇam ojamattam hoti. Idam hi kabaḷikārāhārassa lakkhaṇam. Kāmam rasārammaṇam jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa “ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññati”ti vuttam. Tassāti

1. Apakṅkhipitvāti anapanetvā (Ka)

jivhāpasādassa. **Ime dhammā**ti ime yathāvuttabhūtopādāyadhammā. **Tanti rūpakkhandaṃ. Pariggaṇhatoti** pariggaṇhantassa. **Uppannā phassapañcamakā dhammā**ti sabbepi ye yathānidhāritā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. **Sarasalakkhaṇatoti** attano kiccato lakkhaṇato ca. **Tesaṃ** nāmarūpabhāvena vavathapitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ paccayo viññānaṃ. “Tassa saṅkhārā tesaṃ avijjā”ti evaṃ uddhaṃ ārohanavasena paccayaṃ. Adho-orohanavasena pana saḷāyatanādike **pariyesanto anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati.**

Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvena vavathapetabbāti. **Yāthāvato diṭṭhattāti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”ti ca yathābhūtaṃ diṭṭhattā. Aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imāsaṃ **sattannaṃ anupassanānaṃ vasena. Soti** kabalīkārāhāro. **Tilakkhaṇa -pa- saṅkhātāyāti** aniccatādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantassamasanavasena ca pavattañāṇasaṅkhātāya. **Pariññāto hoti** anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha “**tasmim yevā**”ti-ādi.

Chandarāgāvakaḍḍhanenāti chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmagaṇā kāraṇabhūtā etassa atthīti **pañcakāmagaṇiko**. Tenāha “**pañcakāmagaṇasambhavo**”ti. Ekissā taṇhāya pariññā **ekapariññā**. Sabbassa pañcakāmagaṇikassa rāgassa pariññā **sabbapariññā**. Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā **mūlapariññā**. Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṃ “**yo bhikkhū**”ti-ādi āraddhaṃ. **Jivhādvāre ekarasataṇhaṃ pariḷānātīti** jivhāya rasaṃ sāyitvā iti paṭisañcikkhati “yo yamettha raso, so vatthukāma vasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti jivhāyatanam pasādo. So kim nissito? Catumahābhūtanissito. Tamsahajāto vaṇṇo gandho raso oḷā jīvitindriyanti ime dhammā rūpakkhandaṃ nāma. Yo tasmim rase assādo, ayaṃ rasataṇhā. Taṃ sahatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandaṃ”ti-ādivasena. Sabbaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena veditabbaṃ. Tenāha “**tena pañcakāma gaṇiko rāgo pariññātova hoti**”ti.

Tattha **tenāti** yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṃ parijānāti, tena. Kathaṃ pana ekasmiṃ dvāre taṇhaṃ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha “**kasmā**”ti-ādi. **Tassāyevāti** taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṃ. **Tatthāti** pañcasu dvāresu. **Uppajjanatoti** rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena “taṇhā”tipi, rajjanaṭṭhena “rago”tipi vuccati. Tenāha “**sāyeva hi**”ti-ādi. Idāni vuttamevattham “**yathā**”ti-ādinā upamāya sampiṇḍeti. **Pañcamagge hanatoti** pañcasu maggesu sañcarittaṃ karontena maggagāmino hananto “magge hanato”ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasāññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmaguṇarāgassa sambhavaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Satisampajaññena pariggahetvāti** sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipālakena pariggahetvā. **Nicchandarāgaparibhogenāti** maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. **Soti** kāmaguṇiko rāgo.

Tasmim satīti kabaḷikārāhāre sati. **Tassāti** pañcakāmaguṇikarāgassa. **Uppattitoti** uppajjanato. Na hi āhārālabhena jighacchādubbalyaparetassa kāmaparibhogicchā sambhavati. **Upanijjhānacittanti** rāgavasena aññamaññaṃ olokanacittaṃ.

Natthi tam samyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasaṃyojanam sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**tena rāgena -pa- natthi**”ti. **Tenāti** kāmarāgena. **Ettakenāti** yathāvuttāya desanāya. **Kathetuṃ vaṭṭatīti** imaṃ paṭhamāhārakatham kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāraṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhāre. **Uddālitacammāti** uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. **Na sakkoti** dubbalabhāvato. Tathā hi itthi “abalā”ti vuccati. **Silākuṭṭādīnanti ādi**-saddena iṭṭhakakuṭṭamattikakuṭṭādīnam saṅgaho. **Uṇṇanābhīti** makkaṭakam. **Sarabūti**

gharagoḷiyā. **Uccālingapāṇakā** nāma lomasā pāṇakā. **Ākāsanissitāti** ākāśacāriṇo. **Luñcitvāti** uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā nātapaniññādayo tisso pariññā.
Tammūlakattāti phassamūlakattā. **Desanā yāva arahattā kathitā** sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṃ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyāhāraṇṇanā

Āṅgārakāsunti āṅgārārāsīṃ. **Phuṇantīti** attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha “narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti. **Narāti** purisāti attho, na manussā. **Bhayaṃ hi maṃ vindatīti** bhayassa vasena karonto bhayaṃ labhati nāma. **Santarāmānovāti** suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṃ vuccati purisappamāṇaṃ, tasmā **atirekaporisā** purisappamāṇato adhikā. Tenāha “**pañcaratanappamāṇā**”ti. **Assāti** kāsuyā. **Tadabhāveti** tesam jālādhumānaṃ abhāve. **Ārakāvassāti** ārakā eva assa.

Āṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṃ ekādasannaṃ aggīnaṃ vasena mahāpariḷāhato. **Jivi -pa- puthujjano** tehi aggīhi dahitabbato. **Dve bala -pa- kammaṃ** anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. **Āyūhanūpakadḍhanānaṃ** kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha “**kammaṃ hī**”ti-ādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha “phasso saṅkhārakkhandho”ti vuttaṃ, idha “manosañcetanā saṅkhārakkhandho”ti vattabbaṃ. **Sesam vuttanayamevāti**. “Taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo”ti vacanato mano sañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha “**taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā**”ti. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Keci pana yasmā manosañce tanāya phalabhūtaṃ vedanaṃ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṃ vuttanti vadanti.

Tatīyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthāhāraṇṇanā

Aniṭṭhapāpanavasena taṃsamaṅgīpuggalaṃ āgacchaṭīti āgu, pāpaṃ, taṃ carati sīlenāti āgucārī. Tenāha “pāpacārin”ti.

Rājā viya kammaṃ paramissarabhāvato. **Āgucārī puriso viya -pa-puthujjano** dukkhavatthubhāvato. Ādinnappahāraṇṇāni **tīṇi sattisatāni viya** puthujjanassa āturamānamahādukkhapatiṭṭhaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tenāha “**satti -pa- dukkhan**”ti.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito param pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe soti lobho. **Raṇṇjanavasena**ti raṅgajātaṃ viya tassa cittaṃ anuraṇṇjanavasena. **Nandanavasena**ti sappīkatāya ārammaṇassa abhinandanavasena. **Taṇhāyanavasena**ti visayakattukāmatāya vasena. Eko eva hi lobho pavatti-ākāravasena tathā vutto. **Patitṭhitanti** laddhasabhāvaṃ. **Tatthāti** vaṭṭe. Āhāreti keci. **Viññāṇanti** abhisāṅkhāraṇṇāṇaṃ. **Viruḷhanti** phalanibbattiyā viruḷhippattaṃ. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha **javāpetvāti** phalaṃ gāhāpetvā. Abhisāṅkhāraṇṇāṇaṃ hi attanā sahaṇṇānaṃ sahaṇṇātipaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmattiyattā viruḷhippattaṃ. Tenāha “kammaṃ santāne laddhabhāvaṃ viruḷhippattaṃcassa hotī”ti. Vaṭṭakathā esāti katvā “**yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumman**”ti vuttaṃ. **Sabbatthāti** sabbesu. **Purimapade etaṃ bhumanti** “yattha tatthā”ti āgataṃ etaṃ bhumavacanaṃ purimasmim purimasmim padevisayabhūte. Taṃ hi ārabha etaṃ “yattha tatthā”ti bhumavacanaṃ vuttaṃ. **Imasmim vipākavaṭṭeti** paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatim vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ “yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḃbattī”ti

vacanato. **Punabbhavābhiniḅbattī**ti ca paṭisandhi adhippetāti vuttam “yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḅbatti, atthi tattha āyatim jātijarāmarāṇam”ti. **Jātī**ti ceththa mātukucchito nikkhamanam adhippetam. **Yasmim ṭhāneti** yasmim kāraṇe sati.

Kāraṇaṅceththa saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatim punabbhavābhiniḅbattiyā hetū, taṅhā-avijjāyo, kālagati-ādayo ca kammaṣa sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena “kālagati-ādayo ca kammaṣa asambhārā”ti vadanti. Tamtam bhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova **tebhūmakavaṭṭam**. Tenāha “yatthāti tebhūmakavaṭṭe”ti. Tathā cāha “**sasambhāarakakammam bhavesu rūpam samuṭṭhāpeti**”ti. **Rūpanti** attabhāvam.

Saṅkhipitvāti tisu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepam katvāti attho. **Eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Vipākavidhinti** saḷāyatanādikam vedanāvasānam vipākavidhim. “Nāmarūpena saddhin”ti padam ānetvā sambandho. **Nāmarūpenāti** vā sahayoge karaṇavacanam. Idha **eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Āyatibhavassāti** āyatim upapattibhavassa. Tena ceththa eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhigamanatova pavattakammaṣa maggena saḥāyavekallassa katattā avijjamānam. **Sūriyarasmisamanti** tato eva vuttanayeneva appatitṭhitasūriyarasmisamam. **Sāti** rasmi. **Kāyādayoti** kāyadvārādayo. **Katakammanti** paccayehi katabhāvam upādāya vuttam na kammalakkhaṇapattato. Tenāha “**kusalākusalam nāma na hoti**”ti. **Kiriyamatteti** avipākadhammattā kāyikāḍipayogamatte ṭhatvā. **Avipākam hoti** tesam avipākadhammattā.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte “pubbeva me bhikkhave sambodhā”ti-ādi heṭṭhā samvaṇṇitamevāti avuttameva samvaṇṇetum “**nāmarūpe kho sati**”ti

āraddho. Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmim̐ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetu kāmo tesaṃ gahetabbakāraṇaṃ tāva dassento “**etthā**”ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannaṃ bhavaṃ paṭhamaṃ gahetvā tadanantaraṃ anāgatassa “dutiyaṃ”ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “**avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo**”ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametam̐, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato “nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ”ti-ādinā anāgataddhasaṃgāhitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmantī viseso atthi. Tasmā “**pañcavokāravasenā**”ti vuttaṃ. **Teti** avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Ayaṃ vipassanā**ti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṃ passantassa pavattavipassanā. **Na ghaṭīyatī**ti na samijjhati. **Mahā -pa- abhinivīṭṭhoti** na ghaṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasaṇīyaṃ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha “**na sakkā buddhena bhavitun**”ti. **Iminā**ti mahāsattena. **Teti** avijjāsaṅkhārā. **Bhava-upādānatanhāvasenā**ti bhava-upādānatanhādassanavasena. **Diṭṭhāva** “taṃsahagatā”ti samānayogakkhamattā. **Na parabhāgaṃ khaṇeyya** attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha “**kassaci natthitāyā**”ti. **Paṭinivattesī**ti paṭisaṃhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṃ dassetuṃ “**tadetā**”ti-ādi vuttaṃ. **Abhinnaṭṭhānanti** akhaṇitaṭṭhānaṃ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmaṇaṃ hotī”ti-ādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hotī”ti. Kim̐ nāma

hettha saha-jātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetam, na kammūpanissaya vasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. **Ārammaṇatoti** avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhava-saṅkhāta-ārammaṇato. Atītaddhāpariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato paṭinivattamānaṃ viññānaṃ atītabhavopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampīti** paṭisandhiviññānaṃ vipassanāviññānampi. **Nāmarūpaṃ na atikkamatīti** paccayabhūtaṃ ārammaṇabhūtaṅca nāmarūpaṃ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenaha “**nāmarūpato paraṃ na gacchatī**”ti. **Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti** paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. **Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honteti** nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte. Catuvokārapaṅcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Dvīsupi aññamaññaṃ paccayesu hontesūti** pana paṅcavokārabhavavasena. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhavasena pavattiyā. **Jāyetha vā upapajjetha vāti** “satto jāyati upapajjati”ti samañña hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “**ito hī**”ti-ādi. **Etadevāti** “viññānaṃ nāmarūpan”ti etaṃ dvayameva.

Aparāparacutipāṭisandhīhīti aparāparacutipāṭisandhidīpakehi “cavati, upapajjati”ti dvīhi padehi. **Pañca padānīti** “jāyetha vā”ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapaṅcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṃ, viññāṇanāmarūpānaṃ aparāparuppattidassanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**aparāparacutipāṭisandhīhī**”ti. **Ettāvātāti** vuttamevatthanti yo “**ettāvātā**”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamattham “yadidan”ti-ādīnā niyyātentō¹ puna vatvā. **Anulomapaccayākāravasenāti** paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānaṃ hi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “**avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādīnā vutto saṅkhāruppattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

1. Niyyādentō (Ka)

Āpatoti parikhāgata-udakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṃ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttam **“samantā -pa-ramaṇīyan”**ti. Pubbe suññabhāvena araññasadisam hutvā ṭhitam janavāsam karonte nagarassa lakkhaṇappattam hotīti vuttam **“tam aparena samayena iddhañceva assa phītañcā”**ti.

“Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho”ti vacanato tīhi viratīhi saddhim pubbhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāram laddhum arahatīti vuttam **“aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā”**ti. **Vipassanāya ciṇṇanteti** vipassanāya sañcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. **Lokuttaramaggadassananti** anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanam. Tathā hi nibbānanagarassa dassanam daṭṭhabbam. **Diṭṭhakāloti** adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā **paropañṇāsa** anavajjadhammā, paccavekkhaṇañānam pana tesam vavatthāpakam. Yāpetvāti **carāpetvā**.

Avattamānakatṭhenāti buddhasuññe loke kassaci santāne appavattanato upādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bagavā “anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa añjanetā”ti-ādikehi thomito. Pubbakehi mahesīti paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avalaṅjitoti vuttam **“avalaṅjanatṭhena purāṇamaggo”**ti. **Jhānassādenāti** jhānasukhena jhānapītiyā. **Subhikkham** pañitadhammāmatatāya titti-āvaham. **Pupphitam** upasobhitam. **Yāva dasasahassacakkavāleti** vuttam “ekissā lokadhātuyā”ti paricchinnabuddhakhettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. **Etasmim antareti** etasmim okāse.

Nagarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **assāti** bagavato. Saṅhasukhumadhammaparidīpanato **sukhumā**. Tīhi lakkhaṇehi aṅkiyattā **tilakkhaṇāhatā**, aniccādilakkhaṇaparidīpinīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā **sahetukā**. Tihetukapaṭisandhipaññāya paṭihāriyapaññāya ca atthitāya

paññavanto. Na kevalaṃ ajjhattika-aṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṃ “**siniddhānī**”ti-ādi vuttam. **Abbhantaranti** ajjhattam. **Paccayasammasananti** paccayuppannānaṃ paccayavīmaṃsaṃ.

Ārambhānurūpā anusandhi **yathānusandhi.** Na **gatāti** na sampattā. **Asambhinnapadanti** avomissakapadaṃ, aññattha evaṃ anāgataṃ vākyanti attho. Tenāha “**aññattha hi evaṃ vuttam nāma natthī**”ti. **Evanti** “tenahānandā”ti ekavacanaṃ, “suṇātha manasi karoṭhā”ti bahuvacanaṃ katvā **vuttam nāma natthī**ti attho. Keci pana “tenahānandā”ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti “sādhu anuruddhā”ti-ādīsu viya. **Upadhīti adhippetam** upadhīyati ettha dukkhanti. **Uppajjati** uppādakkhaṇaṃ udayam paṭilabhati “pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo”ti. **Nivisati** nivesaṃ okāsaṃ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa dubbalattena okāse viya patiṭṭhahanaṃ natthi, punappunaṃ ārammaṇe pavattamānaṃ nivīṭṭhaṃ patiṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha “**nivisatīti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahatī**”ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṃ. **Madhurasabhāvanti** iṭṭhajātikaṃ. **Abhinivīṭṭhāti** taṇhābhinivesena otiṇṇā. **Sampattiyanti** bhavasampattiyam. **Nimittaggahaṇānusārenāti** paṭibimbaggaṇānusārena. Kaṇṇassa chidda padesaṃ **rajatanālikam**¹ viya, kaṇṇabaddham pana pāmaṅgasuttam viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā.** Evaṃ laddhavohāraṃ attano **ghānaṃ.** “Laddhavohārā”ti vā pāṭho. Tasmim sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsa. Evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā vaṇṇasaṇṭhānato **rattakambalapaṭalaṃ viya.** Samphassato **mudusiniddham** kiccato **siniddhamadhurarasadaṃ.** **Sālalaṭṭhinti** sālakkhandham.

Addasaṃsūti passimsu. **Evaṃ vuttanti** “kaṃse”ti evaṃ vuttam adhiṭṭhānavohārena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṃ. **Ādīnavanti** maraṇaggatato.

Sattupānīyenāti sattuṃ pakkhipitvā ālolitapānīyena. **Cattāri pānāni viya cattāro maggā** taṇhāpipāsāvūpasamanato.

Sammasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ratananāliyam (Ka)

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kasmā pucchati** mahākoṭṭhikatthero sayam tattha nikkāṅkho samāno kasmā pucchati adhippāyo. **Ajjhāsaya jānanatthanti** idampi tassa mahāsāvakaṃ paracittajānanena appāṭihiraṃ siyā, tena taṃ aparitussanto “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **dve aggasāvaka**ti silādiguṇehi uttamasāvakaṃ attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakalakkhaṇappatto, atha kho mahāsāvakalakkhaṇappatto. **Idāneva kho mayanti**-ādi heṭṭhā paccayuppannaṃ anāloḷentena dassetvā desanā āhaṭā, na aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenādhippāyena taṃ āloḷetvā nivattetvā kathitaṃ mahātherena, tamevassa adhippāyaṃ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha “idāneva kho mayan”ti-ādi. Tenāha “**idam thero**”ti-ādi.

Ettake ṭhāneti “kim nu kho āvuso”ti-ādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva “nirodho hoti”ti padaṃ, ettake ṭhāne. Avijjāsāṅkhāre aggahetvā “nāmarūpapaccayā viññānan”ti desanāya pavattattā “**paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā**”ti vuttam. “Phale gahite kāraṇaṃ gahitamevā”ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesaṅca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttam “**heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesū**”ti. **Ekekasminti ekekasmim pade. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenāti** “nirodhāya dhammaṃ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvimutto hoti”ti evamāgatānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vārānaṃ vasena. “Aṭṭhārasahi vatthūhi”ti-ādīsu¹ viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha “**chattimsāya kāraṇehi**”ti. **Paṭhamo** anumodanāvidhi. **Dhammakathikagūṇoti** vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseva nayo. **Dutiyo** anumodanā, **tatiyaṃ** anumodananti abhidheyyānurūpaṃ vattabaṃ. **Desanāsampatti kathitā** “nibbidāya -pa- dhammaṃ deseti”ti vuttattā. **Sekkhabhūmi** kathitā “nibbidāya -pa- paṭipanno hoti”ti vuttattā. **Asekkabhūmi** kathitā “nibbidā -pa- anupādāvimutto hoti”ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 3. 502 piṭṭhe.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **parassa saddahitvāti** parassa vacanaṃ saddahitvā. Tenāha “**yam esa bhaṇati, tam bhūtanti gaṇhāti**”ti. Parapattiyo hi eso paraneyyabuddhiko. **Yam kāraṇanti** yam attanā cintitavattu. **Rucattīti** “evametaṃ bhavissati, na aññathā”ti attano matiyā cintentassa rucatti. **Ruciyā gaṇhātīti** parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. **Anussavoti** “anu anu sutan”ti **evam** cirakālagatāya anussutiyā labbhamānaṃ “kathamidaṃ siyā, kasmā bhūtametan”ti anussavena gaṇhāti. **Vitakkayatoti** “evametaṃ siyā”ti parikappentassa. **Ekam kāraṇam upaṭṭhātīti** yathāparikappitavattu cittassa upaṭṭhāti. **Ākāraparivitakkenāti** attanā kappitākārena tam **gaṇhāti**. **Ekā diṭṭhi uppajjatīti** “yathāparikappitaṃ kiñci atthaṃ evametaṃ, nāññathā”ti abhinivisantassa eko abhiniveso uppajjati. **Yāyassāti** yāyadiṭṭhiyā assa puggalassa. **Nijjhāyantassāti** paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa. **Khamatīti** tathā gahaṇakkhāmo hoti. Tenāha “**so -pa-gaṇhāti**”ti. **Etānīti** saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṃ vatthūnaṃ gahaṇahetubhāvato “kāraṇānī”ti vuttāni. **Bhavanirodho nibbānanti** navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmiṃ adhigateti bhavanirodho, nibbānaṃ. Svāyaṃ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbinimutto natthīti āha “**pañcakkhandhanirodho nibbānan**”ti. **Bhavanirodho nibbānaṃ nāmāti** “nibbānaṃ nāma bhavanirodho”ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. **Imaṃ ṭhānanti** imaṃ yāthāvakāraṇaṃ.

Suṭṭhu diṭṭhanti “bhavanirodho nibbānan”ti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṃ bhavassa pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhānaṃ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatāṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgāmiṃphale ṭhito hi anāgāmiṃmagge ṭhito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṃ “**anāgāmiṃmagge ṭhitattā**”ti. Nibbānaṃ ārabha pavattampi therassetam nāṇaṃ “nibbānaṃ paccavekkhatī”ti vuttañāṇaṃ viya na hotīti vuttaṃ “**ekūnavīsatiyā -pa-paccavekkhaṇañāṇan**”ti. Etena etaṃ nibbānapaccavekkhaṇā viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbāṃ. **Paccavekkhaṇañāṇenāti** avasesakilesānaṃ,

nibbānasseva vā paccavekkhaṇañāṇena. **Upari arahattaphalasangamayoti** upari sijjhanato arahattapaṭilābho tathā **atthi**, “yenāham taṃ pariyesato nibbānaṃ sacchikarissāmi”ti **jānāti**.

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **udakavaḍḍhanasangameti** sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantamaṇipabbatānaṃ juṇhasamphassena¹ pahatattā jalābhisandanavasena udakassa vaḍḍhanasangamaye. **Uparigacchantoti** pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. **Upari yāpetīti** udakaṃ tattha uparūpari vaḍḍhenti. Tathābhūto ca taṃ brūhento pūrentoti vuccatīti āha “**vaḍḍhenti pūretīti attho**”ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasangavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṃ “**avijjā upari gacchantī**”ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha “**saṅkhārānaṃ paccayo bhavituṃ sakkuṇanti**”ti. **Apagacchanto** yāyanto. Tenāha “**osaranto**”ti, avadḍhanto parihīyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukatoti** garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatāti āha “**manena piyāyito**”ti. **Catupaccayapūjāya ca pūjīti** idaṃ atthavacanāṃ. Yadattham saṅgītikārehi “tena kho pana samayena bagavā sakkato hoti”ti-ādinā imassa suttassa nidānaṃ nikkhittaṃ, tassa atthassa ulliṅgasena vuttanti daṭṭhabbānaṃ. Esa nayo sesapadesupi.

1. Juṇhasampakkena (Ka)

Aṃsakūṭatoti uttarāsaṅgena ubho aṃsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇa-aṃsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena¹
paṇḍitaparibbājako, yato pacchā visesabhāgī jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato “**kaviseṭṭho**”ti āhaṃsu.

Tejussadoti mahātejo. Purebhattakiccādīnaṃ niyatabhāvena **niyamamanuyutto**². **Vipassanālakkhaṇamhīti** ñāṇaṃ tattha kathitaṃ. **Dhammanti** tassaṃ tassaṃ parisāyaṃ therassa asamukhā desitaṃ dhammaṃ. **Āharitvā katheti** tathā varassa dinnatā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya sathhupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana “ayaṃ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo”ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttaṃ “**ahaṃ satthāti paṭijānanto**”ti, na sassatadiṭṭhikattā. Tathā hesa bagavato sammukhā upagantum asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṃ aññindriyassa ciṅṅante pavattattā. **Taṃ pavattinti** yaṃ aññabyākaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ sutvā. **Assa** susimassa. **Paramappamāṇanti** uttamakoṭi. **Ācariyamuttāhīti** ācariyassa mutṭhikatadhammo.

Aṅasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vidūrabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesāṃ jhānānaṃ paṇītarabhāvo. **Ārammaṇasantatāyāti** rūpapatibhāgavigamena saṅhasukhumādibhāvappattassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesāṃ bhāvanātisayasambhāvitasāṅhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. **Ārammaṇasantatāya** vā tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Āruppavimokkhāti** arūpajjhānasaññāvimokkhā. **Paññāmatteneva vimuttā**, na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānaṃ ṭhitatā taṃsabhāvatā dhammaṭṭhiti, aniccadukkhānattatā, tattha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇanti** āha “**vipassanāñāṇa**”ti. **Evamāhāti** “pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇaṃ”ti evamādi.

1. Parikkhāraganthavasena (Ka)

2. Niyamayutto (Ka)

Vināpi samādhinti samathalakkhaṇappattaṃ purimasiddhaṃ “vināpi samādhin”ti vipassanāyānikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Evanti** vuttākārena. **Nasamādhinissando** anupubbavihārā viya. **Na samādhī-ānisaṃso** lokiyābhiññā viya. **Na samādhissa nipphatti** sabbabhavaggaṃ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṃ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ parivattanavasena desanā **teparivaṭṭadesanā**. **Anuyogaṃ āropentoti** nanu vuttaṃ susima-idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṃ paṭivijjhivā tatha vigatasammohoti anuyogaṃ karonto. **Pākaṭakaraṇatthanti** yathā tvaṃ susima nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā āsavānaṃ khayasammasane suppaṭiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā “api pana tumhe āyasmanto”ti-ādīnā na te tayā anuyūñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmaṇasuttādivaṇṇanā

71-72. **Ekekaṃ** suttam **katvā ekādasa suttāni vuttāni** avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamaṇācassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭattā. Kāmaṇca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti attheva aññattha suttaṇaṃ, idha pana veneyyājjhāsaya vasena tathā na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Jarāmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antaraṭṭhāvagga

1. Sattusuttādivaṇṇā

73. **Ayaṃ satthā nāmāti** ayaṃ ariyamaggassa atthāya sāsati vimuttidhammaṃ anusāsati satthā nāma. Adhisīlādivasena **tivīdhāpi sikkhā**. **Yogoti** bhāvanānuyogo. **Chandoti** niyyānetā **kattukamyatākusalacchando**. Sabbāṃ bhāvanāya parissayaṃ sahati, sabbāṃ vāssa upakārāvahaṃ sahati vāhetīti **sabbasaḥaṃ**. **Appaṭivānīti** na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṃ mohanāsanavīriyaṃ ātappati kileseti **ātappaṃ**. Vidhinā īretabbatā pavattetabbatā **vīriyaṃ**. Satataṃ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṃ **sātaccanti** āha “**satatakiriyaṃ**”ti. **Tādisamevāti** yādisī sati vuttā, tādisameva nāṇaṃ jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṃ nāṇanti attho.

Antaraṭṭhāvālo niṭṭhito.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyatṭhakathāya

Nidānasamāyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

2. Abhisamayasaṃyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. **Sukhumā**ti taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāyasabbasmim kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṃ, evaṃ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesam chindanaṃ avaḍḍhanato. **Paratoti** “sahassimaṃ satasahassimaṃ”ti vuttaṭṭhāne. **Abhisametvā**ti paṭivijjhivā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṃ purimapadaṃ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṃ upādāyapi vuttam yuttam, puretaraṃyeva pana vuttabhāvaṃ upādāya vuttanti dassetum “**purimaṃ dukkhakkhandhan**”ti-ādi vuttam. **Purimaṃ** nāma pacchimaṃ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṃ taṃ upādāya vuccatīti idhādhippetam purimaṃ nīharitvā dassetum “**katamaṃ panā**”ti-ādi vuttam. “Atītampi parikkhīṇaṃ”ti idhādhippetam parikkhīṇameva vibhāvetum “**katamaṃ pana parikkhīṇaṃ**”ti-ādi vuttam. Sotāpannassa dukkhakkhaya idha coditoti taṃ dassetum “**paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā**”ti vatvā idāni taṃ sarūpato dassetum puna “**katamaṃ**”ti-ādi vuttam. **Sattasu attabhāvesu yaṃ apāye uppajjeyya aṭṭhamaṃ paṭisandhim ādim katvā yattha katthaci** apāyesu cāti yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, taṃ sabbaṃ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṃ. **Assāti** sotāpannassa, yaṃ parimāṇaṃ, tato uddhaṃ ca upapātaṃ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti **mahatthiyo** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha “**mahato atthassa nipphādako**”ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. **Ubbedhenā**ti avavedhena adhodisatāya. Tenāha “**gambhīratāyā**”ti.

Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sambhejja-udakasuttādivaṇṇanā

76-77. **Sambhijjaṭṭhāneti** sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. **Samenti** sametā honti. Tenāha “**samāgacchantī**”ti. Pāḷiyaṃ vibhattilopena niddesoti tamattham dassento “**tīṇi vā**”ti āha. Sambhijjati missībhāvaṃ gacchati etthāti sambhejjaṃ, missitaṭṭhānaṃ. Tattha udakaṃ **sambhejja-udakaṃ**. Tenāha “**sambhinnatṭhāne udakan**”ti.

Sambhejja-udakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. **Cakkavāḷabbhantarāyāti** cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsū vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsū paṭhamasuttādīsū vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṃyuttassa osānatṭhāne.
Aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānanti aññatitthiyānaṃ.
Guṇādhigamoti jhānābhīññāsahito guṇādhigamo. **Satabhāgampi -pa- na upagacchati** saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bagavā paccakkhasabbadhammo “evaṃ mahādhigamo bhikkhave diṭṭhisampanno puggalo evaṃ mahābhīñño”ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

3. Dhātusamyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. **Paṭhamanti** imasmiṃ nidānavagge samyuttānaṃ paṭhamāṃ saṃgītattā. **Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenā**ti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena niccasubhasukha-attasuññataṭṭhasaṅkhātena. **Sabhāvaṭṭhenā**ti yathābhūtasabhāvaṭṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena **dhātūti laddhanāmānaṃ. Nānāsabhāvo** aññamaññavisadisatā **dhātunānattaṃ.** Cakkhusaṅkhāto pasādo **cakkhupasādo.** So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu, nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti **cakkhudhātu.** Cakkhupasādavatthuraṃ adhiṭṭhānaṃ katvā pavattaṃ **cakkhupasādavatthukaṃ.** Sesapadesupi eseva nayo. Dve sampañicchanamanodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti **tisso manodhātuyo manodhātu** “mananamattā dhātū”ti katvā. **Vedanādayo -pa- nibbānañca dhammadhātu** visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā āyatanadesanāya “dhammāyatanan”teva desitā. Na hi nesaṃ rūpāyatanādīnaṃ viya viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. **Sabbampīti** chasattatividham **manoviññāṇaṃ. Kāmāvacarā** kāmadhātupariyāpannattā. **Avasāne dveti** dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** taṃsamvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasuti-ārammaṇādibhedena nānābhāvo **phasso.** Jātipaccayabhedena hi paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṃ tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyāmayassa cittupattivibhāgena paccayuppannassa vasena

dhātudesanāyaṃ mananaṭṭhena dhātutāya sāmāññato manodvārāvajjanam
 “manodhātū”ti adhippetanti vuttam **“manosamphasso manodvāre
 paṭhamajavanasampayutto”**ti-ādi. **Tasmāti** yasmā kāmam
 sampañcchanamanodhātu-anantaram uppajjamāno santīraṇaviññāṇadhātuyā
 sampayutto phassopi manosamphasso eva nāma, dubbalattā pana so
 sabbabhavesu asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇam na hotīti
 manodvāre javanasamphasso hoti, tasmā. **Ayamettha atthoti** ayam idha
 adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. **Manosamphassam paṭiccāti** manodvāre paṭhamajavanasampayutto
 phasso manosamphasso, tam manosamphassam paṭicca. **Manodhātūti**
 āvajjanakiriyamanodhātu. manoviññāṇadhātu manodhātūti
 veneyyajjhāsaya vasena vuttam. Tenāha **“manodvāre -pa- evamattho
 daṭṭhabbo”**ti. Tathā hi vakkhati “sabbāni cetāni”ti-ādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. **Sabbāpi tasmim dvāre vedanā vatteyyum** cakkhusamphassavedanā
 upanissayapaccayabhāvitā. **Nibbattiphāsukatthanti** nibbattiyā
 upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhattham.
Sampañcchanavedanameva gahetum, vaṭṭati, tāya gahitāya itarāsam
 gahaṇam nāyāgatamevāti. **Vuttam** porāṇaṭṭhakathāyam.
Āvajjanasamphassanti āvajjanamanosamphassam.
 Anantarūpanissayabhūtam paṭicca paṭhamajavanasena uppajjatīti yojanā.
Ayamadhippāyo upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. **Tatīyacatutthesu vuttanayāvāti** “no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātū”ti evaṃ vuttanayo, catutthe “cakkhudhātum bhikkhave paṭicca uppajjati cakkhusamphasso”ti-ādinā vuttanayo ca. **Ekato katvāti** ekajjhaṃ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṃ desanā pavattāti āha “**sabbāni cetāni**”ti-ādi. Paṭisedho pana tesam vedanānānattādīnaṃ phassaṇānattādīkassa paccayabhāvato tathā-uppattiyā asambhavato. **Ito paresūti** “no pariyesaṇānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ”ti-ādīsu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. **Pañca dhātuyo kāmāvacarā rūpasabhāvattā.**

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. **Āpāthe patitanti** cakkhussa āpāthagataṃ sātakaveṭhanādīsāññītaṃ bhūtasāṅghātaṃ sammā nissitaṃ. Cakkhudvāre sampaṭicchanaḍisampayuttasaññānaṃ saṅkappagahitattā, cakkhuviññānasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato “**rūpasaññāti cakkhuviññānasampayuttā saññā**”ti vuttaṃ tatha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṃsampayutto saṅkappoti idampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti**”ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṃ “**tīhi cittehi sampayutto saṅkappo**”ti. **Chandikataṭṭhenāti** chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. **Anuḍahanaṭṭhenāti** pariḍahanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggi-ādayo, “rūpe”ti pana tassa ārammaṇadassanametam. **Parīḷāhoti** pariḷāhasīsenā apekkhaṃ vadati. Tenāha “**parīḷāhe uppanne**”ti-ādi. “Parīḷāho”ti

dalhājhosānā balavākārappattā vuttāti āha “**pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhanti**”ti. Tāsam laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. **Iminā nāyena**ti “uppajjati saññānānattan”ti ettha vuttanayena attho veditabbo. “Rūpasaññādinānāsabhāvaṃ saññāṃ paṭicca kāmāsankappādinānāsabhāvo sankappo uppajjati”ti-ādinā nāyena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. **Paṭisedhamattameva nānaṃ**, sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. **Vuttappakāre ārammaṇeti** “āpāthe patitan”ti-ādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. **Saññāti** rūpasaññāva. Arūpadhammopi samāno yasmim ārammaṇe pavattati, taṃ phusanto viya hotīti vuttaṃ “**ārammaṇaṃ phusamāno**”ti. Taṇhāya vatthubhūtaṃyeva rūpārammaṇaṃ labbhaṭīti katvā “rūpalābho”ti adhippetanti āha “**saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho**”ti. **Sabbasaṅgāhikanayoti** ekasmimyeva ārammaṇe sabbesaṃ saññādināṃ dhammānaṃ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanayo, tenāha “**ekasmimyevā**”ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikanayoti** vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṃ akatvā sabbasaṅgāhikanayo. **Aparo** nayo. **Missakoti** āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. **Nibaddhārammaṇe** sattānaṃ kilesa mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. **Yaṃ kiñci viyāti** yaṃ kiñci aññamaññaṃ viya. **Khobhetvāti** kutūhaluppādanavasena cittaṃ khobhetvā.

Upāsikāti tassa amaccaputtassa bhariyaṃ sandhāyāha. **Tasminti** āgantukārammaṇe. **Lābho** nāma “labbhatī”ti katvā.

Uruvallyavāsīti uruvallyaleṇavāsī, uruvallyavihāravāsīti vadanti. **Pāḷiyā**ti “dhātunānattaṃ bhikkhave paṭicca uppajjati”ti-ādinayavattāya imissā suttapāḷiyā. **Parivaṭṭetvā**ti majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷim parivaṭṭetvā. **Vuttappakāreti**-ādi parivattetabbākāradassanaṃ. Tattha **vuttappakāreti** āpāthagatarūpārammaṇe. **Avibhūtavāranti** avibhūtārammaṇavāraṃ. Ayameva vā pāṭho. **Gaṇhanti** kathenti. **Ekajavanavārepi labbhanti** cirataranivesābhāvā. **Nānājavanavāreyeva** daḷhataranivesatāya.

94. **Dasamaṃ uttānameva** navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokabhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva niḷḷivattṭhena dhātūti **ābhādhātu**. **Ālokassā**ti ālokakasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṃ vā bhātīti **sutaṃ**. Kasiṇasahacaraṇato jhānaṃ sutaṃ. Sesam vuttanayameva. Suparisuddhavaṇṇaṃ **kasiṇaṃ**. Ākāsānañcādayopi subhārammaṇaṃ evāti keci. **Desanaṃ niṭṭhāpesī**ti desanaṃ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṃ “andhakāraṃ paṭicca paññāyatī”ti etthāpi ārammaṇameva gahitaṃ, tathā “ayaṃ dhātu asubhaṃ paṭicca paññāyatī”ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇaṃ kasiṇaṃ subhanti adhippetam, evaṃ dubbaṇṇaṃ asubhanti.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāraṃ paṭicchādakapaccayaṃ paṭicca. **Paññāyatī**ti pākaṭo hoti. Tenāha “**andhakāro hi**”ti-ādi. Ālokopi

andhakārena paricchinnō hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinnō hotu “yattha āloko natthi, tattha andhakāro”ti, āloko kathaṃ andhakārena paricchinnō hotīti āha “**andhakārena hi so pākaṭo hotī**”ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṃ andhakārena hi parito paricchinnō hutvā paññāyati, yathā taṃ chāyāya ātaṇṇo. **Eseva nayoti** asubhasubhānaṃ aññamaññaparicchinnataṃ atidisitvā tattha adhippetameva dassento “**asubhesati subhaṃ paññāyati**”ti āha. **Evamāhāti** “asubhaṃ paṭicca sutāṃ paññāyati”ti avoca. “Rūpī rūpāni passati”ti-ādīsu viya uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**rūpaṃ paṭiccāti rūpāvacarasaṃpattim paṭiccā**”ti. Tāya hi sati adhiḡatāya. **Rūpasamatikkamā vā hotīti** sabhāvārammaṇānaṃ rūpajjhānānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanaṃ samāpatti nāma hotīti attho. **Eseva nayoti** iminā “ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamā viññānañcāyatanaṃ samāpatti nāma hotī”ti-ādīnaṃ dvepi pakāre atidīsati. **Paṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhāññāṇena. **Appavattinti** yathāparicchinnakālaṃ appavattanaṃ. Etena khaṇanirodhādīṃ paṭikkhipati.

Kathaṃ samāpatti pattaḡbāti imāsu sattaṣu dhātūsu kā pakārā saññāsamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha “**kīdisā samāpattiyo**”ti-ādi. **Saññāya atthibhāvenāti** paṭukiccāya¹ saññāya atthibhāvena. **Sukhumasaṅkhārānaṃ** tattha samāpattiyāṃ avasissatāya. **Nirodhovāti** saṅkhārānaṃ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. **Bhāvanapūṃsakametaṃ** “visamaṃ candimasūriyā parivattantī”ti-ādīsu² viya. **Sanidānanti** attano phalaṃ nidadātīti nidānaṃ, kāraṇanti āha

1. Paṭakiccāya (Ka)

2. Am 1. 386 piṭṭhe.

“**sanidāno sappaccayo**”ti. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** kāmarāgasāṅkhātena kāmena paṭisaṃyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti **takko**. Abhūtakāraṃ samāropetvā kappetīti **saṅkappo**. Ārammaṇe cittaṃ appetīti **appanā**. Visesena appetīti **byappanā**. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropentaṃ viya pavattatīti **cetaso abhiniropanā**. Micchā viparīto pāpako saṅkappoti **micchāsaṅkappo**. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu vijjamānesu vitakko eva kāmādhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmāpasaṅgappattisātisayattā. Esa nayo byāpādadhātu-ādīsupi. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātu** hīnajjhāsayehi kāmetabbadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanaṃ **sabbasaṅgāhikā**. Tissannaṃ dhātūnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Imaṃ** kāmāvacarasaññitaṃ kāmavitakkasaññitaṃca **kāmādhātum**. **Paṭiccāti** paccayabhūtaṃ labhitvā. **Tīhi kāraṇehīti** tīhi sārābhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitakko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjivattāthena sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti **byāpādadhātu**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Byāpādopi dhātūti sojanā. **Sahajātapaccayādivasenāti** sahajāta-aññamaññaṇissayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena. Visesena hi parassa attano ca dukkhāpanaṃ vihimśā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathāpavatto vā dosasahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araññeti tiṇehi gahanabhūte araññe. **Anayabyasananti** apāyabyasanaṃ, pariharaṇūpāyarahitaṃ vipattinti vā attho. **Avaddhim vināsanti** avaddhim ceva vināsaṅcāti vadanti sabbaso vaḍḍhirahitaṃ. **Sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṃ** kilesaggisaṃvaddhanaṭṭhena. **Tiṇukkā viya akusalasaññā** anudhanaṭṭhena. **Tiṇakaṭṭha -pa- sattā** anayabyasanāpattito. “Ime sattā”ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha “**yathā sukkhatiṇadāye**”ti-ādi.

Samatābhāvato samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha “**rāgavisamādīni anugatan**”ti. **Ichchitabbā** avassambhāvinibhāvena.

Saṅkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjīvaṭṭhena dhātūti **nekkhammadhātu**. Svāyaṃ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḷhoti āha “**nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū**”ti. **Itarāpi dve dhātuyoti** abyāpāda-avihimsādhātuyo vadati. **Visum dīpetabbā** sarūpena āgatattā. **Vitakkādayoti** nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. **Yathānurūpaṃ** attano attano paccayānurūpaṃ. Kathaṃ panettha kusaladhammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṃ na byāpajjati, tena vā taṃsamaṅgīpuggalo na kiñci byāpādetīti **abyāpādo**, vihimsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti mitto, mittassa esāti **metti**, abyāpādo. **Mettāyanāti** mettākāraṇaṃ, mettāya vā ayanā pavattanā. **Mettāyitattanti** mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. **Mettācetovimuttīti** mettāyanavasena pavatto cittasamādhi. Sesam vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Giṇṇakāvasathasuttavaṇṇanā

97. **Ito paṭṭhāyāti** “dhātum bhikkhave”ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṃ **ajjhāsayaṃ**, adhimuttanti attho. **Saññā uppajjati**ti-ādīsu hīnādibhedam ajjhāsayaṃ paṭicca hīnādibhedā saññā, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahaajātaḷṭhiyā upanissayakoṭiyā ca. **Satthāresūti** tesam satthupaṭiṇṇatāya vuttaṃ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. **Asammāsambuddhesūti** ādhāre visaye ca bhuttaṃ. Ekato

katvā vuttanti paṭhamam tāva dassento “mayam sammāsambuddhā”ti-ādim vatvā itaram dassento “tesu sammāsambuddhā etc”ti-ādimāha tesam “mayam sammāsambuddhā”ti uppannadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusankitāti **pucchitievāti** sāsaṅkam vadati.

Mahatīti ettha mahāsaddo “mahājano”ti-ādīsu viya bahu-atthavācekoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnatamādibhedena bahupakārā. **Tassā**ti diṭṭhiyā. Kasmā panettha “yadidaṃ avijjā dhātū”ti avijjam uddharitvā “hīnam dhātum paṭicca”ti ajjhāsayaadhātu niddiṭṭhāti? Nakho panetaṃ evam daṭṭhabbam “aññam uddharitvā aññam niddiṭṭhā”ti, yato avijjāsīsena ajjhāsayaadhātu eva gahitā. Avijjāgahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsayo hīnādibhedam avijjādhātum nissāya tato saññādiṭṭhi-ādike saṅkappeti. **Paṇidhi** patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha “**cittatṭhapanan**”ti. Tenāha “**sā panesā**”ti-ādi. **Eteti** hīnapaccayā saññādiṭṭhivittakkacetanā patthanā paṇidhisankhātā hīnā dhammā. **Hīno** nāma hīnadhammasamāyogato. **Sabbapadānī**ti “paññapeti”ti-ādīni padāni yojetabbāni hīnasaddena majjhimuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanam **upapattī**ti āha “**dve upapattīyo paṭilābho ca nibbattī cā**”ti. Tattha **hīnakulādī**ti **ādis**saddena hīnarūpabhogaparisādīnam saṅgaho. **Hīnattikavasenā**ti hīnattike vuttattikapadavasenāti adhippāyo. **Cittuppādakkhaṇeti** idaṃ hīnattikapariyāpanānam cittuppādānam vasena tattha tattha laddhattā¹ vuttam. **Pañcasu nīcakulesū**ti caṇḍālavanesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasa-akusalacittuppādānam pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Imasmim ṭhaneti** “yāyam bhante diṭṭhī”ti-ādīnā āgate imasmim ṭhāne. “Dhātum bhikkhave paṭicca uppajjati”ti-ādīnā āgatattā **nibbattīyeva adhippetā**, na paṭilābho.

Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vigatakkā (Ka)

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. **Ekato hontīti** samānacchandatāya ajjhāsayato ekato hontī. **Nirantarā hontīti** tāya eva samānacchandatāya cittena nibbisesā hontī. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha “**hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā**”ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. **Mahāpaññesūti** vipulapaññesu. **Nanti** sāriputtattheraṃ. **Khandhantaranti** khandhavibhāgaṃ, khandhānaṃ vā antaraṃ vireso atthīti **khandhantaro**. Esa nayo sesesupi. **Parikammanti** iddhividhādhigamassa pubbhāgaparikammañceva uttaraparikammañca. **Ānisaṃsanti** iddhānisaṃsañceva ānisaṃsañca. **Adhiṭṭhānaṃ vikubbananti** adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. **Vuttanayenevāti** “pathaviṃ pattharanto viyā”ti-ādinā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṃ pariharaṇavidhiṃ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṃ siddhiṃ hotīti taṃ na gahitaṃ. **Ānisaṃsanti** taṃtaṃdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṃ ānisaṃsameva. **Samodhānanti** “ettakā piṇḍapāṭapaṭisaṃyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṃyuttā”ti paccayavasena aññamaññañca antogadhattā. **Adhiṭṭhānanti** adhiṭṭhānavidhiṃ. **Bhedanti** ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikammanti “dibbacakkhu evaṃ uppādetabbaṃ, evaṃ visodhetabbaṃ”ti-ādinā parikammavidhānaṃ. **Ānisaṃsanti** paresaṃ ajjhāsayānurūpāyatanādi-ānisaṃsapabhedaṃ. **Upakkilesanti** sādharmaṇaṃ asādharmaṇaṃ duvidhaṃ upakkilesaṃ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavittihāragambhīruttānavicitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthatā nītatthatāti evamādīsū dhammassa kathetabbappakāresu taṃ taṃ kathetabbākāraṃ.

Iti-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena—

“Ādimhi sīlam deseyya, majjhe cittaṃ viniddise.
Ante paññā kathetabbā, eso dhammakathāvidho”ti—

evaṃ kathetabbākāraṃ saṅgaṇhāti.

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ,
Garukaṃ lahukañca niggahītaṃ.
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti¹—

evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ **byañjanabuddhiṃ**. **Aṭṭhuppattinti** tassa tassa
suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṃ. **Anusandhinti** pacchānusandhi-ādi-
anusandhiṃ. **Pubbāparanti** sambandhaṃ. **Idaṃ** padaṃ **evaṃ vattabbaṃ**,
idaṃ pubbāparaṃ **evaṃ gahetabbanti**.

Kulasaṅgaṇhanaparihāraṃ lābhuppādanatthaṃ kulānaṃ
saṅgaṇhanavidhino pariharaṇaṃ tanniyamitaṃ ekantikāṃ
kulasaṅgahaṇavidhiṃ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. “Dhātuso saṃsandanti”ti idaṃ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṃ, na
kāyena missībhāvadassananti āha “**samuddantare**”ti-ādi. **Nirantaroti**
nibbiseso. **Saṃsaggāti** pañcavidhasaṃsaggahetu. Saṃsaggagahaṇena cettha
saṃsaggavatthukā taṇhā gahitā. Tenāha “**dassana -pa- snehenā**”ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṃ, vanathoti ca kilesa vuccatīti āha
“**vanatho jātoti kilesavanaṃ jātan**”ti. Itare saṃsaggamūlakāti tameva
paṭikkhipanto āha “**adassanenā**”ti. **Sādhujīvīti** sādhu suṭṭhu jīvī,
tamjīvanasīlo. Tenāha “**parisuddhajīvitaṃ jīvamāno**”ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesupi.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. **Nirojāti** saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena **nirasā**. **Ekasadisāti** samasamā nibbisesā. Tenāha “**nirantarā**”ti. Alajjitāya ekasīmakatā **bhinnamariyādā**. Saddhā tesam atthīti **saddhā**. **Tantipālakāti** saddhammatantiyā pālakā. **Vaṃsānurakkhakāti** ariyavaṃsassa anurakkhakā. **Āraddhavīriyāti** paggahitavīriyā. Yasmā tādisānaṃ vīriyaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti kiccasiddhiyā, tasmā vuttaṃ “**paripuṇṇaparakkamā**”ti. **Sabbakiccapariggāhikāyāti** catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. **Aṭṭhamādīnīti** aṭṭhamaṃ navamaṃ dasamaṃ ekādasamaṃ dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva. Pāḷiyañca kesuci potthakesu likhīyati.

Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kammaṭṭhavaṇṇa

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. **Ito paresūti** ito dutiyavaggato paresu suttesu. **Paṭhamanti** paṭhamavagge paṭhamaṃ. Kasmā panettha evaṃ desanā pavattāti āha “**evaṃ vuccamāne**”ti-ādi.

Asamāhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. **Surāmerayaśaṅkhātanti** piṭṭhasurādisurāśaṅkhātāṃ pupphāsavādimerayaśaṅkhātāṅca. Majjanaṭṭhena **majjāṃ**. **Surāmerayamajjappamādoti vuccati** “majjati tenā”ti katvā. **Tasmim tiṭṭhantīti** tasmim pamāde pamajjanavasena tiṭṭhantīti attho. Sesāṃ tatiyacatutthesu suviññeyyamevāti.

Pañcame tāni padāni saṃvaṇṇetum “**pañcame**”ti-ādi āradham. Tattha paṇo nāma vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ, taṃ **pāṇaṃ atipātentī** aticca antareyeva, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātentī, saṅikaṃ patitum adatvā sīghaṃ pātentīti attho. Kāyena vācāya vā **adinnāṃ** parasantakaṃ. **Ādiyantīti** gaṇhanti. **Micchāti** na sammā, gārayhasena. **Musāti** atathaṃ vatthu. **Vadantīti** visāmvādanavasena vadanti. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā**, pisati vā pare satte, himsatīti attho. **Mammacchedikāti**¹ etena parassa mammacchedavasena ekantapharusasañcetanā **pharusavācā** nāmāti dasseti. **Abhijjhāsaddo** lubbhane niruḷhoti āha “**parabhaṇḍe lubbha nasīlāti attho**”ti. **Byāpannanti** dosavasena vipannaṃ. Pakativijahanena **pūtibhūtaṃ**. Sādhūhi garahitabbataṃ pattā “natthi dinnan”ti-ādinayappavattā natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhi **kammappathapariyāpannā** nāma. Micchattapariyāpannā sabbāpi lokuttaramaggapaṭipakkhā viparītadiṭṭhi.

Tesanti kammappathānaṃ. **Vohāratoti** indriyabaddham upādāya paññattimattato. **Tiracchānagatādīsūti ādi-saddena** petānaṃ saṅgaho. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Yathāvuttapaccayavipariyāyepi taṃtampaccayehi cetanāya balavabhāvavasena **appasāvajjamahāsāvajjatā** vā veditabbā. **Iddhimayoti** kammavipākiddhimayo dāṭhakoṭanādīnaṃ viya.

Methunasamācāresūti sadāraparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hīnādhimuttikehi kattabbato kāmā nāma. **Micchācāroti** gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāyāti

1. Paramammacchedikāti (Ka)

āha “**ekantanindito lāmakācāro**”ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena. **Gottarakkhitā**ti sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā**ti sahadhammehi rakkhitā. Sassāmikā nāma **sārakkhā**. Yassā gamane daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvāya dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasatīti **chandavāsini**. Bhogatthaṃ vasatīti **bhogavāsini**. Paṭatthaṃ vasatīti **paṭavāsini**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭaṃ apanetvā gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **johaṭā**. Taṅkhaṇikaṃ gahitā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkamo micchācāro **mahāsāvajjo**, na tathā dvinnāṃ samānacchandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppānasevanābhisaṅghapayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyāmanassatī vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa ābhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānēpi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbēpi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttaṃ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphaṃ palapati, tassā ittarakālātāya pavattiyā anāsevanāti paridubbalā hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **abhijjhāyatī**ti padassa **parabhaṇḍābhimukhī**ti-ādi-attho vutto. **Tanninnatāyā**ti tasmim̐ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḥhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaṅṇatāya **appasāvajjā**, mahāṅṇatāya **mahāsāvajjā**ti-ādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha “**adinnādānaṃ viyā**”ti-ādi. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti daṭṭhabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. **Aho vatā**ti iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṃ

dassitaṃ, evamidhāpi vatthuno “aho vatā”ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṃ dasseti. Evaṃ hi nesaṃ dāruṇappavattiyā kammaṭṭhappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenātiyathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. **Vatthunoti** gahitavatthuno. **Gahitākāraviparītātī** micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītātā. **Tathābhāvenā**ti attano gahitākāreṇeva tassa diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** “evametam, na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṃkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādharmāvā**ti cetanāsabhāvā eva. **Paṭipāṭiyā sattā**ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaṭṭhesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaṭṭhabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaṭṭhattā kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ, kadāci panakammaṭṭho hoti, na sabbadāti kammaṭṭhabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā panassa kammaṭṭhabhāvo hoti tadā kammaṭṭharāsisāṅgaho na nivārito. Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammaṭṭhabhāvābhāvato aniyato kammaṭṭhabhāvoti kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammaṭṭhabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaṭṭhabhāvoti tesampi kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ āpajjātīti? Nāpajjati, kammaṭṭhatātāmsabhāgatāhi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametam, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo tassā kammaṭṭhabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi,¹ tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti² ādivacanaṭo kammaṭṭhabhāvo pākaṭo. Kammanīyeva ca sugatiduggatīnaṃ tathupajjanakasukhadukkhānaṃca paṭṭhabhāvena pavattaṃ kammaṭṭhoti vuccatīti pākaṭo tassā kammaṭṭhabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena

1. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaṭṭhābhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme kammaṭṭhārasibhāvena vuttā. Atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pāliya virujjhati. Yaṃ hi pāṇātipātādissīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiya ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. “Sattārammaṇaṃ”ti vā sattaśākhātā saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttattā na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ**¹ “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā ‘satto’ti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karonti”ti. Ito paresupi eeva nayo. Visabhāgavatthuno “itthipurisā”ti gahetabbato **sattārammaṇotipi eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”ti-ādinā samphappalapano **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhāti** ettha **tathā-saddo** “diṭṭhasutamutaviññātavasena”ti idampi upasaṃharati, na sattaśākhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā mahaggatappattā dhammā² ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana tesāṃ aññavisayoti āha “**sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hotī**”ti. **Majjhattavedano na hoti**, sukhavedanova. Tattha “kāmaṇaṃ samudayā”ti-ādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkavedano vāti **musāvādo tivedano** siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.

2. Sabbe tebhūmakadhammā (Mūlapaṇṇāsake sammādiṭṭhisuttaṭīkāyaṃ)

vedanānaṃ “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādinā¹ bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūlho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṃ hanati. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādi¹. Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnaṣīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānena uppannā virati **samādānavirati**. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. kāmañcetta pāḷiyāṃ viratīyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vaṭṭanti viratīyopī**”ti āha.

Adussīlyārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. **Micchattasammattavasenā**ti ettha micchābhāvo **micchattaṃ**, tathā sammābhāvo **sammattaṃ**. Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṃ micchāññānampi daṭṭhabbaṃ. Na hi ñāṇassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā **micchāññānī**noti micchāsaññāṇāti attho, ayoniso

1. Am 1. 133 piṭṭhe.

pavattacittuppādāti adhippāyo. **Micchāpaccavekkhaṇenā**ti micchādiṭṭhi-
 ādīnaṃ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. **Kusalavimuttī**
 pakatipurisasantarajānaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani¹ avatṭhānanti
 evamādiṃ akusalapavattiṃ “kusalavimuttī”ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā.
Sammāpaccavekkhaṇāti jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṃ pavattā
 paccavekkhaṇā.

Dasāṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. **Paṭiṭṭhādadhātū**ti saha-jātānaṃ dhammānaṃ paṭiṭṭhābhūtā dhātu.
Ābandhanadhātūti nahāniyacūṇassa udakaṃ viya saha-jātadhammānaṃ
 ābandhanabhūtā dhātu. **Paripācanadhātū**ti sūriyo phalādīnaṃ viya
 saha-jātadhammānaṃ paripācanabhūtā dhātu. **Vitthambhanadhātū**ti dutiyo
 viya saha-jātadhammānaṃ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo **vīsati**
koṭṭhāsā. **Ādi**-saddena pītādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo
 gahitā. **Etā**ti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṃ pathavīdhātuṃ nissāya taṃ ārabha pavatto **assādo**. **Evam**
pavattānanti evaṃ kāye pabhāvassa pavedanaseneva pavattānaṃ. **Hutvā**
abhāvākārenāti pubbe avijjamaṇā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna
 bhaṅgupagamanato uddhaṃ abhāvākārena. Na niccāti **aniccā** addhuvattā,
 dhuvaṃ niccāṃ. **Paṭipīlanākārenā**ti udayabbayasena abhiṇhaṃ

1. Paramattani (?)

pīḷanākārena dukkhaṭṭhena. **Sabhāvavigamākārenā**ti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṃ khaṇaṃ patvā nirujjhanti. Tasmā te “jarāya maraṇena cā”ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha “**vipariṇāmadhammā**”ti. Ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo**, paramakāpaññatā. **Vinīyatī**ti vūpasamīyati¹. Accantappahānavasena nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**.

Sāyaṃ nipannā sabbarattim khepetvā **pāto uṭṭhahāma**, māsapuṇṇaḡhaṭo **viya no sarīraṃ** nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupi.

Atināmenti kālaṃ. **Evam** vuttanayena **pavattā** puggalā **etā** pathavīdhātu-ādayo **assādeti nāma** abhirativasena tattha ākaṅkhuppādanato.

Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti aggamaggañāṇena. Rukkho **bodhi** “bujjhati etthā”ti katvā. Maggo **bodhi** “bujjhati etenā”ti katvā. Sabbaññutaññāṇaṃ **bodhi** sammā sāmaṅca sabbadhammānaṃ bujjhanato. Nibbānaṃ **bodhi** bujjhitabbato. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sāvakaṇāramiṇāṇanti** sāvakaṇāramiṇāṇaṃ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbā. **Kāraṇatoti** ariyamaggato. Tato hissa akuppatā. Tenāha “**sā hī**”ti-ādi. **Ārammaṇatoti** nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekadhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇavibhattidassanavasena. **Yanti** hetu-atthe nipāto, yaṃ nimittanti attho. Assādeti etenāti **assādo**, taṇhā. **Ayaṃ pathavīdhātuyā assādoti** ettha ayaṃ-saddo “pahānapaṭi vedho”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo “ayaṃ pahānapaṭivedho paṭivijjhitabbaṭṭhena samudayasaccan”ti. Esa nayo sesasaccesupi. **Yāti** yathāvuttesu assādo ādīnavo nissaraṇanti imesu tīsu ṭhānesu

1. Vinayatīti vūpasamayati (Ka)

pavattā yā diṭṭhi -pa- yo samādhī, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvataṃ nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṃ yāvataṃ ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttaṃ “**acarinti ñāṇacārena acarim, anubhavanacārenā**”ti.

Acariṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā

117. **Nissaṭṭhāni-ādīni** padāni, **ādito vuttapaṭisedhenāti** “nevā”ti ettha vuttena nakārena. Tenāha “**na nissaṭṭhā**”ti-ādi. **Vimariyādikatenāti**-ādi ca ettha viharaṇapekkhaṇe karaṇavacanāṃ. **Dutiyanayeti** “yato ca kho bhikkhave”ti-ādinā vuttanaye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato **nimmariyādikatena** cittena. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Tīsūti** dutiyādīsu tīsu.

Nocedaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. **Ekanteneva dukkhāti** avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukkena avomissā. **Dukkheṇa anupatitāti** dukkheneva sabbaso upagatā. **Dukkheṇa okkantāti** bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṃ dhātūnaṃ sukhatā viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhāradukkhatā pana sabbattha caritā

eva. **Sabbathā**ti sabbāsu dhātūsu, sabbatṭhānesu vā. Paṭhamam sukham dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā “**dukkhalakkhaṇam kathitan**”ti vuttam.

Ekantadukkhassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭam kathitam. Aṭṭhakathāyam pana “**vivaṭṭam kathitan**”ti vuttam. **Tīsu** suttesu. **Catusaccamevā**ti cattāri saccāni samāhaṇāni catusaccanti tesam ekajjham gahaṇam, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya
Dhātusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Anamataggasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo samāsavisaye sasādhanam kiriyam dassetīti vuttam
“**ñānena anugantvāpī**”ti. **Vassasatam vassasahassanti** nidassanamattametaṃ,
tato bhīyyopi anugantvā anamataggo eva saṃsāro. **Agga-saddo** idha
mariyādavacano, anuddesikañcetaṃ vacananti āha
“**aparicchinnapubbāparakoṭiko**”ti. Aññathā
antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnam vasena
aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vuttum. Saṃsaraṇam **saṃsāro**.
Pacchimāpi na paññāyati andhabālānam vasenāti adhippāyo. Tenāha bagavā
“**dīgho bālāna saṃsāro**”ti¹. **Vemajjheyeva pana sattā saṃsaranti**
pubbāparakoṭīnam alabbhanīyattā. **Attho paritto hoti**
yathābhūtāvabodhābhāvato. **Buddhasamayeti** sāsaneti attho. **Attho mahā**
yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṃsadisā upamā natthīti
parittamyeva upamaṃ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevattham “**pāḷiyam**
hī”ti-ādinā samattheti. **Mātu mātaro**ti mātu mātāmahiyo. **Tassevāti**
dukkhasseva. **Tibbanti** dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. **Mahāpathavinti** avisesena anavasesapariyādāyiniṭi āha
“**cakkavāḷapariyantam**”ti. Parikappavacanañcetaṃ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 22 piṭṭhe.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanam sasaddam, rodanam pana kevalamevāti āha “**kandantānanti sasaddam rudamānānan**”ti. **Pavattanti** sandanavasena pavattam. “Sinerurasmīhi paricchinesū”ti saṅkhepena vuttamattham vivaranto “**sinerussā**”ti-ādimāha. **Maṇimayanti** indanīlamaṇimayam. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā “pubbadakkhiṇapassā”ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca **ekato hutvā**. **Tāsam rasmīnam antaresūti** tāsam catūhi koṇehi nikkhantarasmīnam catūsu antaresu. **Cattāroti** dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. **Viasananti**¹ visesena khepanam. Kim pana tanti āha “**vināsoti attho**”ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. **Mātuthaññanti** pītam mātuyā thanato nibbattakhīram bahutaranti veditabbam.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. “Anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā na sukaram nasukaran”ti aṭṭhakathāpāṭho. **Katham nacchindatīti** katham na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatāyāti adhippāyo. **Tayo kappāsaṃsūti** tayo ekakappāsaṃsū. Yehi nam phuṭṭham, tatopi sukhumataram **sāsapamattam** khīyeyya pabbatam sabbabhāgehi aticiravelam parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Viyasananti (Ka)

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. **Nagaranti** nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittataṃ sandhāya vuttaṃ. Anto pana sabbaso vicittasāsapehi eva puṇṇaṃ, evaṃ cuṇṇikābaddhaṃ. Tenāha “**na pana -pa- daṭṭhabban**”ti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. **Tassa ṭhitaṭṭhānato**ti bhikkhuno anussarivā ṭhitaṭṭhānato, tena anussaritassa satasahassakappassa anantarakappato paṭṭhāyāti attho. **Evanti** vuttappakārena. **Cattāropi** bhikkhū abhiññā lābhino. **Cattāri kappasatasahassāni** divase divase **anussareyyunti** parikappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. **Etasmim antareti** etasmim pabhavasamuddapadesaparcchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame **khittoti** punappunaṃ khitto. Ekavāraṃ hi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṃ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya “**asmā lokā**”ti āha, tadaññaṃ sandhāya “**paralokan**”ti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṃ loko, tadañño paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. **Samatṭhikālo**ti samena ākārena laddhabba-aṭṭhikālo.
Giriparikkhepeti pañcahi girīhi parikkhittatā “giriparikkhepo”ti laddhanāme rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. **Duggatanti** kicchajīvikatā sabbathā dukkhaṃ gataṃ upagataṃ.
 Tathābhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṃ “**daliddaṃ kapaṇaṃ**”ti.
Hatthapādehīti nidassanamattaṃ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṅṭhānehi upeto durupeto evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. **Sukhitanti** sañjātasukhaṃ. Tenāha “**sukhasamappitaṃ**”ti-ādi.
Susajjitaṃti sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitaṃ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Timsamattasuttavaṇṇanā

136. **Dhutaṅgasamādānavasena**, na araṇṇāvāsādimattena. **Sasaṃyojanā**
 sabbaso saṃyojanānaṃ appahīnattā, na puthujjanabhāvato.
Ekekavaṇṇakālova gahettabboti etena mahimsādīnaṃ rassadīghapiṅgalādīsu ekekāneva gahetvā dasseti.

Tamsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. **Liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena cāti** “purisānaṃ hi mātuḡāmakālo, mātuḡāmānaṅca purisakālo”ti yathā sattasantāne liṅganiyamō natthi, evaṃ kadāci imasmiṃ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakkavāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite cakkavāḷe mātuḡāmakāle namātābhūtapubbo natthīti-ādinā liṅganiyamena cakkavāḷaniyamō ca veditabbo. Tenāha “**tesū**”ti-ādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. **Ekam apadānaṃ āharitvā dasseti** “evaṃ saṃvegaṃ janetvā bhikkhū visesaṃ pāpessāmi”ti. **Catūhena ārohanti** catuyojanubbedhattā. **Dvinnam buddhānanti** kakusandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṃ dvinnam buddhānaṃ. “Tivarā rohitassā suppiyā”ti manussānaṃ tasmim tasmim kāle samaññā tattha desanāmasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhāti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṃ jīvanako nāma manusso natthi. **Parihīnasadisam kataṃ** desanāya. **Vaḍḍhitvāti** dasavassāyukabhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. “Parihīnan”ti vatvā taṃ parihīnabhāvaṃ dassento “**kathan**”ti-ādimāha. **Yaṃ āyuppamāṇesūti** yattakaṃ āyuppamāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Anamataggasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

5. Kassapasamyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇana

144. **Santuṭṭho**ti sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha “**itarītareṇā**”ti-ādi. Tattha duvidhaṃ itarītaraṃ pākatikaṃ nāṇasañjanitañcāti, tattha pākatikaṃ paṭikkhipitvā nāṇasañjanitameva dassento “**thūlasukhumā**”ti-ādimāha. Itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itarītarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itarītarapaccayasantoso, taṃ samaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sāruppanti** bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavatti-ākāroti tato vinivattitameva¹ santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhātī**”ti āha. **Taṃ parivattetvāti** pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ sarīrabādhāvahañca hotīti payoJanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Evaṃ sesapaccayesu yathābalayathāsāruppaniddesesu **api-saddgahaṇe** adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakati-ādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

1. Vinibandhitameva (Ka)

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakam. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjam nissāya yā pabbajjā”ti-ādinā sammāsambuddhādīhi pasattham.

Eko ekacco **santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇam na katheti** seyyathāpi āyasmā bākulatthero¹. **Na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero upanando sakyaputto. **Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī. **Ayanti** āyasmā mahākassapo. **Anesananti** ayoniso micchājīvavasena paccayapariyesanam. **Uttasatīti** “katham nu kho labheyyan”ti jātuttāsena uttasati. Tathā **paritassati. Ayanti** mahākassapatthero. **Evam** yathāvutta-ekaccabhikkhu viya na **paritassati**, alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsam āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhim ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho **lobhagedho. Mucchanti** gedham momūhattabhāvam. **Ādinavanti** dosam. **Nissaraṇamevāti** cīvare idamatthitādassanapubbakam alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. **Yathāladdhādīnanti** yathāladdhapiṇḍapātādīnam. Niddhāraṇe cetam sāmivacanam.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bagavatā pana vattabbaniyāmena “yathā kassapo bhikkhū”ti bhavitabbam. **Kassapena** nidassanabhūtena. **Kathanam nāma bhāro** “mutto moceyyan”ti paṭiññānurūpattā. **Paṭipattim paripūram katvā pūraṇam bhāro** satthu āṇaya sirasā sampañcchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. **Tena rahitoti** tena sammāvāyāmena rahito. **Nibbhayoti** bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajjameva aññāṇālasiyahetukattā. **Sambujjhanatthāyāti** ariyamaggehi sambujjhanāya. **Yogehi khemam** tehi anupaddutattā.

1. Bāhulatthero (Ka)

Manuññavatthunti manoramam lobhuppattikāraṇam. **Yathā vā tathā** vāti subhasukhādivasena. **Teti** lobhādayo. **Anuppannāti veditabbā** tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. **Aññathāti** vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. **Vatthumhīti** upaṭṭhākādicivarādivatthumhi. **Ārammaṇeti** manāpiyādibhede ārammaṇe. **Tādisena paccayenāti** ayonisomanasikārasativossaggādipaccayena. **Imeti** vuttanayena paccayalābhena pacchā uppajjamānā pāliyaṃ tathā vuttāti daṭṭhabbariṃ. Evaṃ uppajjamānatāya **nappahīyanti nāma**. Anuppādo hi paramatthato pahānaṃ kathitaṃ, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. **Teti** yathāvuttasilādi-anavajjadhammā. **Paṭiladdhāti** adhigatā. “Silādidhammā”ti ettha yadi maggaphalānipi gahitāni, atha kasmā “parihānivasenā”ti vuttanti āha “**ettha cā**”ti-ādi. **Imassa pana sammappadhānassāti** catutthassa sammappadhānassa vasena. **Ayaṃ desanāti** “uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṃvatteyyun”ti ayaṃ desanā katā. **Dutiyamaggo vā -pa- saṃvatteyyāti** idaṃ āyatim sattu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhātā-anatthuppattim sandhāya vuttaṃ. “Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā”ti-ādivacanato “**ime cattāro sammappadhānā pubbhāgavipassanāvasena kathitā**”ti vuttaṃ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti **candūpamā**. **Santhavādīni** padāni aññamanāvevacanāni. **Pariyuṭṭhānaṃ** puna citte kilesādhigamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodhavirodhābhāvamāha. Attano pana sommabhāvena **mahājanassa piyo manāpo**. Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṃ dassento “**evan**”ti-ādimāha. Na kevalam candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evamādīhīti ādi-**saddena yathā

cando lokānuggahena ajavīthi-ādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṃ bhikkhu taṃ taṃ disaṃ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṃ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṃ bhikkhu kaṇhapakkhaṃ pahāya sukkapakkhaṃ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsaṃsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasampanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmaṃvatthukāmehi vivecetvā. Taṃ nekkhammābhimukhaṃ kāyacittānaṃ ākaḍḍhanaṃ kāyato apanayanañca hotīti āha “**ākaḍḍhitvā apanetvāti attho**”ti. Catukkañcetha sambhavaṭīti taṃ dassetuṃ “**yo hi bhikkhū**”ti-ādi vuttaṃ.

Niccanavayāti “niccanavakā” icceva vuttaṃ hoti. Ka-saddena hi padaṃ vaḍḍhitaṃ, ka-kārassa ca ya-kārādeso. **Evaṃ vicariṃsū**ti kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṃ vicariṃsu aññeti¹ anukampamānā.

Dvebhātikavatthūti dvebhātikatherapaṭibaddhaṃ vatthum. **Appatirūpakaraṇanti** bhikkhūnaṃ asārūpakaraṇaṃ. **Ādhāyitvā**ti āropanaṃ ṭhapetvā. **Tathā**ti yathā saṃghamaṃjje gaṇamaṃjje ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṃ. **Evaṃādī**ti **ādi**-saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṃ asārūpakiriyāṃ saṅgaṇhāti. **Tatthevā**ti saṃghamaṃjje gaṇamaṃjje **puggalassa ca** vuḍḍhassa **santike**.

Yathāvuttesu aññesu ca **tesu ṭhānesu**. **Pāpicchatāpi manopāgabbhiyanti** eteneva kodhūpanāhādīnaṃ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṃ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṃ. **Vāyupatthambhanti** cittasamuṭṭhānavāyunaṃ upatthambhanaṃ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṃ tadanunayanaṃ. Tenāha “**sampiyāya māno oloketi**”ti. **Vāyupatthambhakaṃ gāhāpetvā**ti kāyaṃ tathā upatthambhakaṃ katvā.

1. Amhākanti (Ka)

Opammasaṃsandanaṃ suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya **hīnādhimuttiko**, avisuddhasīlacāratāya **micchāpaṭipanno**.

Aṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsañcalanena diguṇā hutvā ākāse vicarimsūti āha “**yamakavijjutaṃ cārayamāno viyā**”ti. “Ākāse paṇim cālesī”ti padassa aññattha anāgatattā “**asambhinnapadan**”ti vuttaṃ. **Attamanoti** pītisomanassehi gahitamano. Yaṃ hi cittaṃ anavajjaṃ pītisomanassasahitaṃ, taṃasantakaṃ hitasukhāvahattā. Tenāha “**sakamano**”ti-ādi. **Na domanassena -pa- gahitamano** sakacittassa tabbiruddhattā. **Purimanayenevāti** “idāni yo hīnādhimuttiko”ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāranti pasannehi kātabbakiriyaṃ. Taṃ sarūpato dasseti “**cīvarādayo paccaye dadeyyun**”ti. **Tathabhāvāyāti** yadatthaṃ bagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. **Rakkhaṇabhāvanti** apāyabhayato ca rakkhaṇajjhāsayaṃ. **Candopamādivasenāti** ādisaddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggatāya parisuddhajjhāsayatā sattesu kāruññanti evamādīnaṃ saṅgaho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti **kulūpako**. **Sandīyatīti** sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍīyanā dukkhāpanā aṭṭīyanā hotīti vuttaṃ “**aṭṭīyatī**”ti. Tenāha bagavā “so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī”ti. **Vuttanayānusārena** heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jīṇṇasuttavaṇṇanā

148. **Chinnabhinnatṭhāne** chiddassa aputhulattā aggaḷaṃ adatvāva suttana saṃsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. **Nibbasanānīti** ciranisevitavasana-kiccāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Tenāha “**pubbe -pa-laddhanāmānī**”ti. Saññāpubbako vidhi aniccoti “**gahapatānī**”ti vuttaṃ yathā “**vīriyan**”ti.

Senāpatinti senāpatibhāvināṃ, senāpaccārahanti attho. **Attano kammenāti** attanā kātabbakammena. **Soti satthā. Tasminti** mahākassapatthere karotīti sambandho. **Na karotīti** vuttamatthaṃ vivaranto “**kasmā**”ti-ādīmāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā “jīṇṇosi dāni tvaṃ”ti-ādīvacāti āha “**yathā panā**”ti-ādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmiṃ yeva attabhāve phāsuvihāraṃ. **Amānusikā savanaratīti** atikkantamānusikāya araññasadduppattiyā¹ araññehaṃ vasāmīti vivekavāsūpanissayādhīnasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. **Aparoti añño**, dutiyoti attho. **Tatthevāti** tasmim yeva ekassa viharanaṭṭhāne viharanaṣamaye ca phāsu bhavati cittaviveka sambhavato. Tenāha “**ekassa ramato vane**”ti.

Tathāti yathā āraññikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhīno itarassa visesajotakoti tamevassa visesaṃ dassetuṃ “**akālacārī**”ti-ādi vuttaṃ.

Amhākaṃ salākaṃ gahetvā bhattatthāya gehaṃ anāgacchantassa sattāhaṃ na pātetabbanti sāmikehi dinnattā **sattāhaṃ salākaṃ na labhati**, na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato “**yassa cesā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhamataraṃ kātabbaṃ yaṃ, taṃ **vattaṃ**, itaraṃ **paṭivattaṃ**. Mahantaṃ vā **vattaṃ**, khuddakaṃ **paṭivattaṃ**. Keci “vattapaṭipattin”ti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho.

1. Araññasaññuppattiyā (Ka)

uddharaṇa-atiharaṇavīti-haraṇavossajjanasannikkhepanasannirumbhanānaṃ vasena **cha koṭṭhāse. Garubhāvenā**ti thirabhāvena.

“Amukasmim̐ senāsane vasantā bahum̐ vassavāsikaṃ labhanti”ti tathā **na vassavāsikaṃ pariyesanto carati** vassavāsikasseva aggahaṇato. Tasmā senāsanaphāsukaṃyeva cinteti. **Tena** bahuparikkhārabhāvena **phāsuvihāro natthi** parikkhārānaṃ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhahulatāya. **Appicchādīnanti** appicchasantuṭṭhādīnaṃyeva labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. **Attano ṭhāneti** sabrahmacārīnaṃ ovādakaviññāpakabhāvena attano mahāsāvakaṭṭhāne ṭhapanatthaṃ. Atha vā yasmā “ahaṃ dāni na ciram̐ ṭhassāmi, tathā Sāriputtamoggallānā, ayaṃ pana vīsaṃvassasatāyuko, ovadanto anusāsanto mamaccayena bhikkhūnaṃ mayā kātabbakiccaṃ karissatī”ti adhippāyena bagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tasmā **attano ṭhāneti** satthārā kātabba-ovādadāyakaṭṭhāne. Tenāha “**evaṃ panassā**”ti-ādi. Yathāha bagavā “ovada kassapa -pa- tvaṃ vā”ti. **Dukkheṇa vattabbā** appadakkhiṇaggāhibhāvato. **Dubbacabhāvakarāṇehi**ti kodhūpanāhādīhi. Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṃ nāma anudhammacaraṇaṃ, chinnapaṭipatti katā vāmaggāho nāmāti āha “**anusāsaniṇ**”ti-ādi. **Atikkamma vadanteti** aññamaññaṃ atikkamitvā atimaññitvā vadante. **Bahum̐ bhāsissatī**ti dhammaṃ kathento ko vipulaṃ katvā kathessati. **Asahitanti** pubbenāparaṃ nasahitaṃ hetupamāviraṇaṃ. **Amadhuranti** na madhuraṃ na kaṇṇasukhaṃ kaṇṇasukhaṃ na pemaṇīyaṃ. **Lahuññeva utṭhāti** appavattanena kūlaṭṭhānaṃ viya tassa kathaṃ.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā

150. **Okappanasaddhā**ti saddheyyavatthum oḡāhitvā “evametan”ti kappanasaddhā. **Kusaladhammajānanapaññā**ti anavajjadhammānam sabbaso jānanapaññā. **Parihānanti** sabbāhi smpattīhi parihānam. Na hi kalyāṇamittarahitassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā

151. **Pubbeti** paṭhamabodhiyam. **Etarahī**ti tato pacchime kāle. **Kāraṇapaṭṭhapaneti** kāraṇārambhe. **Tesu** vuttagaṇayuttesu **theresu**. **Tasminti** tasmim yathāvuttagaṇayutte puggale. **Evam sakkāre kayiramāneti** “bhaddako vatāyam bhikkhū”ti ādarajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. **Ime** sabrahmacārī. “Ehi bhikkhū”ti taṃ bhikkhum attano mukhābhimukham karontā vadanti. **Yam hi tanti** ettha **tanti** nipātamattam. **Upaddavoti** vuccati anattahajanato. Patthayati bhajati bajjhatīti **patthanā**, abhisāngoti āha “**abhipatthanāti adhimattapatthanā**”ti.

Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. **Yāvadevā**ti iminā samānattham “yāvade”ti idam padanti āha “**yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī**”ti. Yadicchakam jhānasamāpattīsu vasībhāvadassanattam tadetaṃ āradham. **Vitthāritameva**, tasmā tattha vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. **Āsavānam khayāti** āsavānam khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānam khepitattā. **Apaccayabhūtanti** ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtam.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupi ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovadanti, evamevaṃ ayaṃ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayagamanāṃ yācati, atha kasmāti āha “**kammaṭṭhānatthikā**”ti-ādi. Eso hi Ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiḡuṇaṃ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṃ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādike ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya paccakkhato dassesi. **Samādapesī**ti tatha lakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, **evaṃ gaṇhāpesi**. **Samuttejesī**ti vipassanāya āradhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanāmajjhimaṃvīthiṃ pāpetvā yathā vipassanāñāṇaṃ suppasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaṇaṇena vipassanācittaṃ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. **Sampahaṃsesī**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena upari laddhabbabhāvanāvasena cittaṃ sampahaṃsesi, laddhassādasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujhatīti **muni**. **Teti** taṃ. Upayogathe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Uttarī**ti upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhatito agatigamanaṃ **atireka-okāso**. **Upaparikkhī**ti anuvicca nivārako na bahumato. **Buddhapaṭibhāgo** thero. “Bālā bhikkhuni dubbhāsitaṃ āhā”ti avatvā “khamatha bhante”ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṃ hotīti āha “**ekā bhikkhuni na vāritā**”ti-ādi.

Cutā salīḡgato naṭṭhā, desantarapakkamena adassanaṃ na gatā. **Kaṇṭakasākhā** viyāti kuraṇṭaka-apāmaggakaṇṭakalasikāhi sākhā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa dakkhiṇabhāge giri Dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi “**dakkhiṇāgiri**”ti vuccati “giritto dakkhiṇabhāgo”ti katvā. **Ekadivasenā**ti ekena divasena uppabbājesuṃ tesāṃ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantanāṃ sādhiyivā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṃ gaṇabhojanaṃ nāma, taṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ bhuñjitum vaṭṭatīti “**tikabhojanaṃ paññattan**”ti vacanena gaṇabhojanaṃ paṭikkhittanti vuttaṃ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi “**tikabhojanaṃ**”ti vadanti.

“Dummaṅkūnaṃ niggaho eva pesalānaṃ phāsuvihāro”ti idaṃ ekaṃ aṅgaṃ. Tenevāha “**dummaṅkūnaṃ niggahenevā**”ti-ādi. “Yathā devadatto -pa- saṅghaṃ bhindeyyun”ti **iminā kāraṇena** tikabhojanaṃ paññattaṃ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṃ asampannaṅgaṇaṃ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asampannāya parisāya cārikācaraṇaṃ kulānuddayāya na hoti kulānaṃ ghātittatīti adhippāyena thero “**sassaghātaṃ maññe carasī**”ti-ādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. **Uddisitum na jānāmi** tathā cittasseva anuppannapubbattā. **Kiñcanaṃ** kilesavatthu. Saṅghetabbakhattavatthu **palibodho**, ālayo apekkhā. **Okāsābhāvatoti** bahukiccakaraṇīyatāya kusalakiriyāya okāsābhāvato. **Sannipātaṭṭhānatoti** saṅketaṃ katvā viya kilesarajānaṃ tattha sannijjhavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasāṅghaṃ brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyāṃ. Khaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ katvā**. Lakkhaṇavacanāṃ hetāṃ. Kiñci sikkhekadesaṃ asasetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṅkilesamaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhittanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha “**likhitasāṅkhasadisaṃ**”ti. Dāṭhikāpi taggahaṇeneva

gahetvā “massu”tveva vuttaṃ, na ettha kevalaṃ massuyevāti attho.

Kasāyena rattāni **kāsāyāni**.

Vaṅgasāṭakoti¹ vaṅgadese uppannasāṭako. **Esāti** mahākassapatthero. **Abhinīhārato paṭṭhāya** paṇidhānato pabhūti, ayaṃ idāni vuccamānā. Aggasāvakaadvayaṃ upādāya tatiyattā “**tatīyasāvakan**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti** bhikkhūnaṃ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahasāni.

Ayañca ayañca guṇoti silato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsamuddaṃ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena **pañcavaṇṇā**. **Taraṇaṃ**² **vā hotu maraṇaṃ**³ **vāti** mahoghaṃ ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṃ uttaranto **pacchāpi-pa-pādāmūle ṭhapesi** bagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇā kathitā nāma hontīti vuttaṃ “**satthu guṇe kathentassā**”ti. **Tato paṭṭhāyāti** tadā satthu sammukhā dhammassa vanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti Tathāgatassa paribhogamañcassa. **Dānaṃ datvā** brāhmaṇassa **purohitaṭṭhāne ṭhapesi**. **Tādisasseva seṭṭhino dhītā hutvā**.

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. **Tassa kammaṃsāti** tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṃ chinditvā kalalapūraṇakammaṃ. Tasmim yeva attabhāve **sattasu ṭhānesu** duggandhasarīratāya **paṇivattitā**. **Iṭṭhakapantīti** suvaṇṇiṭṭhakapanti. **Ghaṭaniṭṭhakāyāti** tassa pantiyaṃ paṭhamaṃ ṭhapita-iṭṭhakāya saddhim ghaṭetabba-iṭṭhakāya unā hoti. **Bhaddake kāleti** īdisiyā iṭṭhakāya icchitakāleyeva āgatāsi. **Tena bandhanenāti** tena silesasambandhena.

1. Navasāṭakoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Maraṇaṃ (Ka)

3. Amaraṇaṃ (Ka)

Olambakāti muttāmaṇimayā olambakā. **Puññanti** natthi no puññaṃ taṃ, yaṃ nimittaṃ yaṃ kāraṇā ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho.

Puññaniyāmenāti puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca **assa**¹ bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso².

Phussarathanti maṅgalarathaṃ. Uṇhisaṃ vālabijānī khaggo maṇipādukā setacchattanti **pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ**. Setacchattam visuṃ gahitaṃ. Dibbavatthaṃ sādīyituṃ puññānubhāvacadito “nanu tātā thūlan”ti-ādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha **iti**-saddena ādi-atthena aggisālādīni pabbajitasārappaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīlanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātābbasakkāraṃ vadati.

Nappamajji nirogā ayyāti pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devāti** devī paṭivacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvāti** niyyātetvā. **Samaṇakapabbajanti** samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā “idameva bhaddakan”ti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatime vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalokeyeva āgantvā nibbattatā brahmacariyādhikāraṃ cirakālaṃ saṅgahitattā³ “**evarūpaṃ kathaṃ mākaṭṭhā**”ti-ādimāha.

Vīsati dharaṇāni “nikkhan”ti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītāti** amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānī⁴ attho. Pasādarūpena nibbisiṭṭhatāya “mahāgīvan”ti paṭimāya sadisabhāvamāha. Tenāha “**ayyadhītāyā**”ti-ādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṃ, kumārassa kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṃ. **Ito ca etto cāti** te purisā samāgamaṭṭhānato magadharatṭhe

1. Yathā (Ka)

2. Mātukatokāso (Ka)

3. Cirakālasambhūtattā (Aṅguttaranikāye paṭhamavagge mahākassapaṭṭhānato)

4. Bhujissadāyikāti (Ka)

mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññaṃaññaṃ vissajjentā nāma hontīti “ito ca etto ca pesesun”ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihattappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tāni** pupphadāmāni. **Teti** ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenāti** gehassitapemena, kāmassādenāti attho. **Asamsaṭṭhāti** na samsaṭṭhā. Vicārayimsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījēna samussāhitacittā. **Yantabaddhānīti** sassasampādanattham tattha tattha iṭṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddha-udakanikkhamanatumbāni. **Kammantoti** kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsagāmāti** dāsānaṃ vasanagāmā.

Osāpetvāti pakkhipivā. **Ākappakuttavasenāti** ākāravasena kiriyāvasena ca. **Ananucchavikanti** pabbajitavesassa ananurūpaṃ. **Tassa matthaketi** dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṃ saṅghaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṃ “**nisīdanto panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasaṅghatā acinteyyāparimeyya puññasambhārūpacayanibbattā nirūpitasabhāvabuddhaguṇavijjotitā lakkhaṇānubyañjanasamujjalā byāmapabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṃ pasādasamvaḍḍhanattham aniggahetvā nisīno bagavā “buddhavesaṃ gahetvā -pa- nisīdī”ti vutto. Asītiattham padesaṃ byāpetvā pavattiyā “**asītiatthā**”ti vuttā. **Satasākhoti** bahuśākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇo ahosi** nirantaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇatā. **Evam** vuttappakārena **veditabbā**.

Rājagahaṃ nālandanti ca sāmi-atthe upayogavacanāṃ antarāsaddayogatoti āha “**Rājagahassa ca Nālandāya cā**”ti. **Na hi me ito aññaṃ satthārā bhavituṃ sakkā** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahaṃ anusāsanamatthassa aññaṃ sadevake abhāvato. **Na hi me ito aññaṃ sugatena bhavituṃ sakkā** sobhanagamanaguṇaṇayuttassa aññaṃ abhāvato. **Na hi me ito aññaṃ sammāsambuddhena bhavituṃ sakkā** sammā sabbadhammānaṃ sayambhuññaṇa abhisambuddhassa abhāvato. **Imināti** “satthā me bhante”ti iminā vacanena.

Ajānamānova sabbaññeyyanti adhippāyo. **Sabbacetasāti** sabba-
ajjhattikaṅgaparipuṇṇacetasā. **Samannāgatanti** sampannaṃ sammadeva anu
anu āgataṃ upagataṃ. **Phaleyyāti** vidāleyya. **Vilayanti** vināsaṃ.

Evam sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā
nāma vipulatāti āha “**mahantan**”ti. **Paṭhamataramevāti** pageva
upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiri-ottappaṃ yathā saṅṭhāti.
Kusalasannissitanti anavajjadhammanissitaṃ. **Aṭṭhikanti** tena dhammena
aṭṭhikaṃ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā savanacittaṃ “sabbaceto”ti
adhippetanti āha “**cittassa thokampi bahi gantum adento**”ti. Tena
samodhānaṃ dasseti. **Sabbena -pa- samannāharitvā** ārambhato pabhuti yāva
desanā nipphannā, tāva antarantarā pavattena sabbena samannāhāracittena
dhammaṃyeva samannāharitvā. **Ṭhapitasototi** dhamme nihitasoto.
Odahitvāti apihitaṃ katvā. **Paṭhamajjhānavasenāti** idaṃ asubhesu tasseva
ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṃsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā
āsavasabhāvāpādanatoti āha “**saraṇoti sakilesa**”ti. **Cattāro hi paribhogāti-**
ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggataṃ samvaṇṇanāsu vuttanayeneva
veditabbaṃ. Ettha ca bagavā paṭhamam ovādam therassa brāhmaṇajātikattā
jātimānapahānatthamabhāsi, dutiyaṃ bāhusaccaṃ nissāya uppajjanaka-
ahaṃkārapahānattham, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanaka-
attasinehapahānattham. **Aṭṭhame divaseti** bagavatā samāgatadivasato
aṭṭhame divase.

Maggato okkamaṃ paṭhamataram bagavatā samāgatadivaseyeva
ahosi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāliyaṃ pageva siddhaṃ
viya vuttanti āha “**desanāvārassā**”ti-ādi. “Sattāhameva khvāhaṃ āvuso
saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjin”ti vatvā avasarappattaṃ arahattaṃ pavedento
“aṭṭhamiyā aññā udapādi”ti āha. Ayamettha desanā vārassa āgamo. Tato
paraṃ bagavatā attano kataṃ anaggahaṃ cīvaraparivattanaṃ dassento “atha
kho āvuso”ti-ādimāha.

Antantenāti catugguṇaṃ katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena.
Jātipamsukūlikena -pa- bhavitum vaṭṭatīti etena pubbe jāti-
 āraññakaggahaṇena ca terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ.
Anucchavikaṃ kātunti anurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjitum. Thero pārupīti
 sambandho.

Bhagavato ovādaṃ bhagavato vā dhammakāyaṃ nissāya urassa vasena
 jātoti **oraso**. Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato
 sattatimsabodhipakkhiyato jāto. Teneva
 dhammajātadhammanimmitabhāvopi samvaṇṇitoti daṭṭhabbo.
 Ovādadharmo eva satthārā dātābato therena ādātābato
ovādadhammadāyādo, ovādadhammadāyajjoti attho, taṃ arahatīti. Esa nayo
 sesapadesupi.

“Pabbajjā ca parisodhitā”ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṃ
 byatirekamukhena dassetuṃ “**āvuso yassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā
 ahaṃ labhiṃ, evaṃ so satthu santikā labhatīti yojanā. **Sīhanādaṃ naditunti**
 etthāpi sīhanādanadanā nāma desanāva, thero satthārā attano
 katānuggahameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi
 mahāthero kevalaṃ attano guṇānubhāvaṃ vibhāveti. **Sesanti** yaṃ idha
 asaṃvaṇṇitaṃ. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītāsu jātīsu kammakilesavasena āgato, tathā
 etarahipi āgatoti **Tathāgato**, yathā yathā vā pana kammaṃ katūpacitaṃ,
 tathā taṃ taṃ attabhāvaṃ āgato upagato upapannoti **Tathāgato**, sattoti āha
 “**Tathāgotisatto**”ti. **Etenti** “evaṃ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisaman”ti evaṃ
 pavattaṃ diṭṭhigataṃ. **Atthasannisitaṃ na hotīti**
 diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasatthasannisitaṃ na
 hoti. **Ādibrahmacariyakanti** ettha maggabrahmacariyaṃ adhippetāṃ tassa
 padhānabhāvato. Tassa pana etaṃ diṭṭhigataṃ

ādipaṭipadāmaṃ na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissayova. Sesam vuttanayena veditabbam.

Parammaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi nātamariyādaṃ anatikkamitvāva jānāti paṭivijjhatīti **aññā**, aggamaggapaññā. Aññassa ayanti **aññā**, **arahattaphalaṃ**. Tenāha “**arahatte**”ti.

Obhāseti obhāsanimittaṃ. “Cittaṃ vikampatī”ti padadvayaṃ ānetvā sambandho. **Obhāseti** visayabhūte. Upakkilesehi cittaṃ vikampatīti yojanā. Tenāha “**yehi cittaṃ pavedhatī**”ti. Sesesupi eseva nayo.

Upaṭṭhāneti satiyam. **Upekkhāya cāti** vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassanācittasamuṭṭhānasantānavinimuttaṃ pabhāsanam rūpāyatanam **obhāso**. **Ñāṇā**dayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakacicce saviseso hutvā pavatto **adhimokkho** saddhādhimokkho. **Upaṭṭhānam** sati. **Upekkhāti** āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjana-ajjupekkhanavasena pavattiyā idha “āvajjanupekkhā”ti vuccati. **Puna upekkhāyāti** vipassanupekkhāva anena samajjhataṭṭhāya evam vuttā. **Nikanti** nāma vipassanāya nikāmanā¹ apekkhā. Sukhumatarakilesa vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānāniti imāni obhāsādīni upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesavatthūni. **Paññā yassa paricitāti** yassa paññā paricitavati yāthāvato jānāti. “Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto ahan”ti pavatta-adhimāno **dhammuddhaccam** dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi tam yāthāvato jānanto **na ca** tattha **sammoham gacchati**.

1. Nikāma (Ka)

Adhigamasaddhammapatirūpakam̐ nāma anadhigate adhigatamānibhāvāvahattā. Yadaggena vipassanāñāṇassa upakkilesa, tadaggena paṭipattisaddhammapatirūpakotipi sakkā viññātuṃ. **Dhātukathā**ti mahādhātukatham̐ vadati. **Vedallapaṭākanti** vetullapaṭākam̐¹. Tam̐ nāgabhavanato ānīṭanti vadanti. Vādabhāsīṭanti apare². **Abuddhavacanam̐** buddhavacanena virujjhanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddham̐ vadati. Tattha sallam̐ upaṭṭhapenti kilesavinayam̐ na sandissati, aññadatthu kilesuppattiyā paccayo hotīti.

Avikkayamānanti vikkayam̐ agacchantam̐. **Tanti** suvaṇṇabhaṇḍam̐.

Na sakkhim̐su ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupi.

Idāni “bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesun”ti-ādinā vuttameva attham̐ kāraṇato vibhāvetuṃ puna “**paṭhamabodhiyam̐ hī**”ti-ādi vuttam̐. Tattha **paṭipattim̐ pūrayim̐sūti** atīte kadā te paṭisambhidāvaham̐ paṭipattim̐ pūrayim̐su? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādīsam̐ bhavati. Esa nayo ito paresupi. **Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissatīti** etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapaṭipadā paṭipattisaddhammoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapaṭākakesu antarahitesupi. **Anantarahitameva** adhisīlasikkhāyam̐ ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. **Kimkāraṇāti** kena kāraṇena, aññasmim̐ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānam̐ vuccatīti adhippāyo. **Paṭipattiyā paccayo hoti** anavasesato paṭipattikkamassa paridīpanato. **Paṭipatti adhigamassa** paccayo visesalakkaṇapaṭivedhabhāvato. **Pariyattiyeva pamāṇam̐** sāsanaṃ ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṃ osakkitaṃ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. **Anārādhakabhikkhūti** silamattassapi na ārādhako dussīlo. **Imasminti** imasmim̐ pātimokkhe. **Vattantāti** “silam̐ akopetvā ṭhitā atthī”ti pucchi.

1. Vedallapaṭākanti vedallapaṭākam̐ (Ka)

2. Bodhisattapaṭākakasampayuttam̐ bhāsīṭanti abhidhammasamuccaye vuttam̐.

Etesūti evaṃ mahantesu sakalaṃ lokaṃ ajjhottharituṃ samatthesu catūsu mahābhūtesu. **Tasmā**ti yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. **Evamāhā**ti idāni vuccamānākāraṃ vadati.

Ādānaṃ ādi, ādi eva **ādikanti** āha “**ādikenāti ādānenā**”ti. **Heṭṭhāgamanīyā**ti adhobhāgagamanīyā, apāyadukkhassa saṃsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. **Gāravarahitā**ti garukāra rahitā. Patissayanaṃ nīcabhāvena patibaddhavuttiyā, patisso patissayoti atthato ekaṃ, so etesaṃ natthīti āha “**appatissāti appatissayā anīcavuttikā**”ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Kassapasāmyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

6. Lābhasakkārasamyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. **Thaddhoti** kakkhaḷo aniṭṭhassa padānato. **Catupaccayalābhoti** catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. **Sakkāroti** tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha “**tesamyeva -pa- lābho**”ti. **Vaṇṇaghosoti** guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato **antarāyiko** anattāhāvahattā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvātīti **bālisiko**. Tenāha “**baḷisaṃ gahetvā caramāno**”ti. **Āmisagatanti** āmisūpagataṃ āmisapatitaṃ. Tenāha “**āmisamakkhitan**”ti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha “**āmise cakkhudassanan**”ti. Ayo vuccati sukhaṃ, tabbidhuratāya **anayo**, dukkhanti āha “**dukkhaṃ patto**”ti. **Assāti** etena. Kattu-atthe hi etaṃ sāmivacanāṃ. Yathā kilesā vattanti, evaṃ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṃ “**yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattabbo**”ti.

Baḷisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṃ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesam samūho **aṭṭhikacchapakulaṃ**. Macchakacchapādīnaṃ sarīre lambandhī papatatīti **papatā**, vuccamānākāro ayakaṇṭako.

ayakosaketi¹ ayomayakosake. **Kaṇṇikasallasanṭhānoti** attanikāpanasallasanṭhāno. **Ayakantaṅkoti** ayomayavaṅkakaṅkako. **Nikkhamati** ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. **Idāni tvam** “amhākan”ti na vattabbo. **Ito anantarasutteti** catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mīlhakasuttavaṇṇanā

161. **Mīlhakāti** evaṃ itthilingavasena vuccamānā. **Gūthapāṇakāti** gūthabhakkhapāṇakā. **Antoti** kucchiyaṃ.

Mīlhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. “Ime lābhasakkāraṃ anāharantā jighacchādidukkhaṃ pāpuṇantū”ti evaṃ na sattānaṃ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. **Anantadukkhaṃ anubhoti** aparāparaṃ uppajjanaka-akusalacittānaṃ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena² **gatadiddhena**³. Tenāha “**visamakkhitenā**”ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ayakantakosaketi (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Diṭṭhe gatena (Ka) 3. Gatadiṭṭhena (Ka)

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. **Jarasīṅgālotveva** vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā **ukkaṇṭakena nāma. Phuṭṭatī** phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. **Kāyam na rakkhati nāma** chabbīsatiyā sārubbānaṃ pariccajanato. **Vācam na rakkhati nāma** rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. “**Yassa sakkariyamānassā**”ti ettha **asakkārena cūbhayanti** asakkārena ca ubhayaṅca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena, kadāci ubhayaṅcāti attho. Tenāha “**asakkārenā**”ti-ādi. Satatavihārānaṃ sampattiyā **sātatikoti āha “arahatta -pa- sukhumadiṭṭhī**”ti-ādi. Tathā hi sā “vajirūpamañāṇaṃ”ti vuccati. **Āgatattā**ti phalasaṃpattiṃ saṃpajjitum tassā pubbaparikkammaṃ upagattā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-2. Suvāṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. **Cāletum na sakkoti** sīlapabbatasannissitattā. **Aññaṃ vā kiccaṃ karoti** pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsu apubbaṃ natthi.

Suvāṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yam visabhāgavatthu purisassa cittaṃ pariyādāya ṭhātum sakkotīti vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātum sakkotīti dassento bagavā “na tassa bhikkhave”ti-ādimavocāti dassento “**na tassā**”ti-ādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. **Dutiyaṃ uttānameva**, tasseva atthassa kevalaṃ janapadakalyāṇīvasena vuttaṃ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. **Saddhāti** ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha “**sotāpannā**”ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. **Evamādīti ādi**-saddena bāhusaccasaṃvarasīlādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Lābhasakkārassa samudayaṃ** uppattikāraṇaṃ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. **Lābhasakkārasiloko narakādīsu nibbattentoti** idam tannissayam kilesagaṇam sandhāyāha. **Nibbattentoti** nibbattāpento. **Imam** manussa **attabhāvam nāseti** manussattam puna nibbattitum appadānavasena. **Tasmāti** duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. **Kharā pharusā** chavi-ādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. **Tam sandhāyāti** diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvam sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavagga

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. **Devadatto sagge vā nibbatteyyāti-ādi** parikappavacanam. Na hi paccakabodhiyam niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantum bhabboti. **Soti** anavajjadhammo. **Assāti** devadattassa. **Samucchedamagamā** katūpacitassa mahato pāpadhammassa balena tasmim attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalam nāmetam abalam, kusalam viya na mahābalam, tasmā tasmimyeva attabhāve tādisānam puggalānam atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo

accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āsevanāvasena, tasmā yathā “sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṃ dassanaṃ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. **Kāle samappteti** gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potanti** assatariyā puttaṃ. **Etanti** “gabbho assatariṃ yathā”ti etaṃ vacanaṃ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhiharīyatīti abhihāro, bhattaṃyeva abhihāro **bhattābhihāroti** āha “abhiharitabbaṃ **bhattan**”ti. **Macchapittanti** vāḷamaccha pittaṃ. **Pakkhipeyyunti** uragādinā osiñceyyuṃ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

168-187. **Mātupi hetūti** attano mātuyā uppanna-anatthāvahassa pahānahetupi. **Ito paresūti** “pitupi hetū”ti evamādīsu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

7. Rāhulasamyutta

1. Paṭhamavagga

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. **Ekavīhārī**ti catūsūpi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. **Vivekaṭṭho**ti vivittaṭṭho. Tenāha “**nissaddo**”ti. **Satiyā avippavasantoti** satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. **Ātāpīti vīriyasampannoti** sabbaso kilesānaṃ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgībhūto. **Pahitattoti** tasmiṃ visesādhigame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. **Hutvā abhāvākārenāti** uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. **Aniccanti** niccadhuvatābhāvato. **Uppādavayavantatāyāti** khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. **Tāvakālikatāyāti** taṅkhaṇikatāya. **Vipariṇāmakoti**yāti vipariṇāmavantatāya. Cakkhuṃ hi upādāya vikārāpajjanena vipariṇāmantāṃ vināsaṃ paṭipīḷaṃ pāpuṇāti. **Niccapaṭikkhepatoti** niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapi anupalabbhanato. **Dukkhamanattāthenāti** nirantaradukkhatāya dukkhena khamitabbato. **Dukkhavatthukaṭṭhenāti**¹ nānappakāradukkhadhiṭṭhānato. **Satatasampīlanattāthenāti** abhiṇhatāpasabhāvato. **Sukhapatikkhepenāti** sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. **Taṇhāgāho** mamaṅkārabhāvato. **Mānagāho** ahaṅkārabhāvato. **Diṭṭhi**gāho “attā me”ti vipallāsabhāvato. **Virāgavasenāti** virāgaggahaṇena. Tathā **vimuttivasenāti** vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā.

Sammasanacāraccittāṃ dvārabhūtamanoti adhippāyo.

Chaṭṭhe ārammaṇe **tebhūmakadhammā** sammasanacārassa adhippetattā. Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhu-ādayo,

1. Dukkhavatthubhāvenāti (Ka)

evaṃ tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitaṃ, na taṃsampayuttā dhammā. Evaṃ hi avadhāraṇaṃ sātthakaṃ hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. **Sabbatthā**ti sabbesu catutthasuttādīsu. **Javanappattā**ti javanacittasaṃyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāsadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena “**sesāhi rūpan**”ti vuttaṃ. **Nāmarūpanti** tebhūmakaṃ nāmaṃ rūpañca kathitaṃ.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

19. **Sabbasaṅgāhikaparicchedenā**ti dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. **Idhā**ti imasmim sutte. **Tebhūmakā**ti **gahetabbā** sammasanacārassa adhippetatthā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge **attanoti** āyasmā rāhulo attano saviññāṇakaṃ kāyaṃ dasseti. **Parassā**ti parassa aviññāṇakakāyaṃ dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare “asaññasattānaṃ attabhāvaṃ sandhāya tathā vuttan”ti vadanti. **Purimenā**ti “imasmim saviññāṇake kāye”ti iminā padena. **Pacchimenā**ti “bahiddhā”ti iminā padena. **Ete kilesā**ti

ete diṭṭhitaṇhāmānasaññitā kilesā. **Etesu vatthūsūti** ajjhatabahiddhāvatthūsu. **Samma -pa- passasīti** pubbabhāge vipassanāññāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. “Ahametan”ti ahaṃkāradīnaṃ anavasesappahānena accantameva apagataṃ.

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā **asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamoti** paṭhamavaggo “sādhu me bhante bagavā”ti-ādinā **āyācantassa, dutiyo anāyācantassa** therassa ajjhāsayaavasena kathito. **Vimutti-paripācanīyadhammā** nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Te pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṃtaṃdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṃ pāpesi. Tathā hi bagavā dutiyavaggaṃ anāyācitopi desesi.

Rāhulasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lakkhaṇasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. **Āyasmā ca lakkhaṇoti**-ādīsu “ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca ‘lakkhaṇo’ti nāmaṃ ahoṣi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsī”ti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ “**yvāyan**”ti-ādi āradharaṃ.

Lakkhaṇasaṃpannenāti purisalakkhaṇasaṃpannena.

Īsaṃ hasitaṃ “sitaṃ”ti vuccatīti āha “**mandahasitaṃ**”ti.

Aṭṭhisāṅkhalikanti nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisāṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha “**petaloke nibbattaṃ**”ti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṃ āgacchayanti**ti devattabhāvā viya na āpāthaṃ āgacchanti pakatiyā. Tesāṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyūṃ manussānaṃ.

Dukkhābhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha “**kāruṇṇe kattabbe**”ti. Attano ca sampattiṃ buddhañāṇassa ca sampattinti paccekaṃ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ “**taṃ hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tatta attano sampattiṃ anussarivā sitaṃ pātvākāsīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Dhammadhātū**ti Sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati. **Dhammadhātū**ti vā dhammaṇaṃ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsenā hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. **Lohatuṇḍakehī**ti lohamayeheva tuṇḍakehi. **Caranti**ti ākāsenā gacchanti. **Acchariyaṃ vatā**ti garahacchariyaṃ nāmetaṃ. **Cakkhubhūtā**ti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetu-atthe nipātoti āha “**yatrāti kāraṇavacanaṃ**”ti. Aññatra hi “yatra hi nāmā”ti attho vuccati. **Appamāṇe sattanikāye** te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhava, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññi-ādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca Sabbaññutaññāṇaṃ me upanetuṃ paccakkaṃ karontena.

Goghātakoti gunnaṃ abhiññaṃ hananako. Tenāha “**vadhivā vadhivā**”ti. **Tassāti** gunnaṃ vadhakakamma. **Aparāpariyakammassāti** aparāpariyavedanīyakamma. Balavatā goghātakakamma vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedanīyaṃ tasmim vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ “**avasesakamma**”ti vuttaṃ. **Paṭisandhī**¹ pāpakammajanitā paṭisandhi. **Kammasabhāgatāyāti** kammasadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyāti** ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ “**tasseva kammaṃ vipākāvasesenā**”ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “so eva tittiro, tāniyeva osadhāni”ti. **Nimittaṃ ahoṣīti** pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsaṃ tassa kammaṃ nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahoṣi. **Soti** goghātakoti. **Aṭṭhisankhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. **Gomaṃsapesiyo**² katvāti gāviṃ vadhivā vadhivā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvāti** kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpiyamānānaṃ maṃsapesiṇaṃ hi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. **Nippakkhacamma**ti vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti **orabbhiko**. **Eḷaketi** aje.

1. Pāpapaṭisandhī (Ka)

2. Pesiyo (Ka)

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. **Nivāpapuṭṭheti** attanā dinnanivāpena posite. **Asinā vadhitvā vadhitvā** vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. **Ekaṃ miganti** ekaṃ dīpakamiṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. **Kāraṇāhīti** yātanāti. **Ñatvāti** kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti **sūto**, assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasamhāravasena ito sutam amutra, amutra vā sutam idha sūcetīti **sūcako**. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. **Vinicchayāmaccoti** raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭeti¹ vañcetīti **gāmakūṭakoti** vuccati. Keci “tādiso eva gāmajetṭhako gāmakūṭako”ti vadanti. **Samena bhavitabbaṃ**, “dhammaṭṭho”ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjāva ahoṣi**.

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kūṭena (Ka)

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. **Phusantoti** theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. **Mātugāmo** sassāmiko attano phasse anissaro. **Vaṭṭitvāti**¹ bhassitvā aparaṃ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli**, virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha “**virūpaṃ duddasikaṃ bībhacchan**”ti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṃ**. Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī**. Ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya **okirinī**. Tenāha “**sā kirā**”ti-ādi. **Aṅgāracitaketi** aṅgārasañcaye. **Sarīrato paggharanti** asuciduggandhajecchāni sedagatāni. **Tassa kira raññoti** tassa kāliṅgassa rañño. **Nāṭakinī**² nacce adhikatā itthī. **Sedanti** sedanaṃ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. **Asīsakaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti** kammāyūhanakāle tathā nimittaggaṇapāricayato.

1. Dhamsitvāti (Ka)

2. Nāṭakitthīti (Ka)

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. **Lāmakabhikkhūti** hīnācāratāya lāmako, bhikkhu vesatāya bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷinti** cittaruciyaṃ taṃ taṃ kīḷanto. **Ayamevāti** bhikkhuvatthusmim vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyatṭhakathāya

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammasaṃyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. **Kūṭaṃ gacchantī**ti kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṃ gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṃ āhacca ṭhānena **kūṭaṅgamā**. Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. **Kūṭassa samugghātena** vināsena bhijjanena. **Avijjāya samugghātenā**ti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhadhammādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. **Appamattā**ti pana iminā tassa upāyo dassito.

Kūṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. **Evaṃ appakā** yathā nakhasikhāya āropitapaṃsu, sugatisaṃvattaniyassa kammassa appakattā **evaṃ devesupī**ti hīnūdāharaṇavasena vuttaṃ. Appatārā hi sattā ye devesu jāyanti, tañca kho kāmadevesu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. **Vidhaṃsayanti** viheṭṭhayanti. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunam katā**ti bhāvanāya bahulikaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānam viya katā**ti yathā yuttaṃ ājaññarathaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattiyā gamitā. **Patitṭhānaṭṭhena**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṃ viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāyā ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha

“suvaḍḍhitā”ti. **Suṭṭhu samāradhā**ti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampādītā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. **Mahāmukha-ukkhālīnanti** mahāmukhānaṃ mahantakoḷumbānaṃ satam. **Paṇītabhojanabharitānanti** sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṃ. **Tassāti** pāṭhassa. **Goduhanamattanti** godohanavelāmattam. Tam pana kittakam adhippetanti āha “**gāviyā**”ti-ādi. **Sabbasattesu hitapharaṇanti** anodhisomettābhāvanamāha, mettacittam appanāppattam bhāvetum sakkotīti adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato mahapphalataranti.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. **Agge paharivāti** tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāram datvā. **Kappāsavaṭṭim viyāti** pahatakappāsapiṇḍam viya. **Niyyāsavaṭṭim viyāti** phalasaṇṭhānaṃ niyyāsapiṇḍam viya. **Ekato katvāti** kalikādibhāvena vīsatiṃsapiṇḍāni ekajjham katvā. **Alliyāpento** piṇḍam karonto. **Paṭileṇetīti** paṭilīnayati nāmeti. **Alliyāpento** te dvepi dhārā ekato samphusāpento. **Paṭikoṭṭetīti** paṭipaharati. Tattha khaṇḍam viya niyyāso. **Kappāsavaṭṭanakaraṇīyanti** vihatassa kappāsassa paṭisamharaṇavasena bandhanadaṇḍam. **Pavattentoti** kappāsassa saṃvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. **Daḷhadhanunoti** thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṃ paricchato dassetuṃ “**daḷhadhanū**”ti-ādi vutaṃ. Tattha **dvisahassathāman**ti palānaṃ dvisahassathāmaṃ. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **yassāti** dhanuno. **Āropitassāti** jiyāṃ āropitassa. **Jiyābaddhoti** jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṃ “dvisahassathāman”ti veditabbaṃ. **Lohasīsādīnanti** kāḷalohatambalohasīsādīnaṃ. **Bhāroti** purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṃ tassa balaṃ daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippā** dhanuvedasikkhāvasena. **Ciṇṇavasībhāvā** lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṃ rājakulādīsū upagantvā asanaṃ sarakkhepo etehīti **katūpasanā**ti āha “**rājakulādīsū dassitasippā**”ti.

“Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āhari”ti vatvā tameva atthaṃ vitthārato dassento “**tadā kirā**”ti-ādimāha. Tattha **javissāmāti** dhāvissāma. **Aggi utthahīti** sīghapatanasantāpena ca sūriyasmisantāpassa āsannabhāvena ca usumā utthahi. **Pakkhapañjarenā**ti pakkhajālantarena.

Nivattitvāti “nippayojanamidaṃ javanaṃ”ti nivattitvā. **Pattakaṭāhena otthapaṭatto viyāti** pihitapaṭto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāsaṃ nirikkhaṇaṃ ahosi. Sañcāritattā **anekahaṃsasahassasadiṣo paññāyi** seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṃ sandhāyāha, na attano patanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ hi atisīghena javena gacchantampi paññāsāyojanāyāma vitthataṃ attano vipulatāya pabhassaratāya ca sattānaṃ cakkhussa gocarabhāvaṃ gacchati, javana haṃso pana tādiseṇa sūriyena saddhiṃ javena gacchanto na paññāyeyya. Tasmā vuttaṃ “**na sakkā tayā passitū**”ti. **Cattāro** akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṃ ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā sayāṃ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisābhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ sandhāyāha “**paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā**”ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khipimsu.

Āyuraṃ saṅkharoti etenāti **āyusaṅkhāro**. Yathā hi kammajarūpānaṃ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṃ attabhāvassa pavatti tappaṭibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāḷiyāṃ ekasmiṃ khaṇe anekasatasāṅkhassa jīvitindriyassa upalabbhanato. **Taṃ** jīvitindriyaṃ. **Tato** yathāvuttadevatānaṃ javato **sīghataraṃ khīyati** ittarakhaṇattā. Vuttaṃ hetuṃ—

“Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo”¹.

Bhedoti bhaṅgo. **Na sakkā paññāpetuṃ** tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṃ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṃ gaṇhantīti tesamayaṃ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato **ānakoti** āha “**evaṃladdhanāmo**”^{ti}. Idāni taṃ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṃ dassetuṃ “**himavante kirā**”^{ti} ādimāha. **Kareṇunti** kareṇukaṃ, hatthininti attho. **Sakkariṃsūti** anathapariharaṇavasena pasatthūpahāravasena ca pūjesuṃ. **Otarīti** kuḷiradahaṃ pāvīsi. **Paṭikkamivā** ṭhapanavasena apakkamivā **pati**.

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayāṃ kismiñci rajatamayāṃ kismiñci phalikamayāṃ **āṇiṃ ghaṭayimsu** bandhimsu. Pubbe pharivā tiṭṭhantassa dvādasa yojanāni pamāṇo etassāti **dvādasayojanappamāṇo**, saddo. Athassa anekasatakāle gacchante **antosālāyampi dukkhena suyyittha** āṇisaṅghāṭamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttaṃ hi “**animittamaññātan**”^{ti} ādinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyaṃ ñāṇena dukkhogāhanti katvā

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

“gambhīran”ti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānam duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṃ pāḷivasena “gambhīran”ti vuttaṃ **“pāḷivasena gambhīrāsallasuttasadisā”**ti. Iminā nayena “atthavasena gambhīrā”ti ettha attho. Veditabbo. Mahāvedallasuttassa atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokam uttaratīti lokuttaro, navavidha-appamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha **“lokuttara-atthadīpakā”**ti.

Sattasuññatadhammamattamevāti sattenā attanā suññataṃ kevalam dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpūṇitabbanti** ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **“uggahetabbe ca pariyā pūṇitabbe cā”**ti. **Kavitāti** kavino kammaṃ kavikatā. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha **“kavitāti kavīhi katā”**ti. **Itaram** “kāveyyā”ti padaṃ, kabbanti vuttaṃ hoti. “Kabban”ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **“tasseva vevacanan”**ti. **Cittakkharā**ti vicitrākāra-akkharā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacarā. **Tesaṃ sāvakehī**ti “buddhānam sāvakā”ti apaññātānam yesaṃ kesañci sāvakehi. **Anuggayhamānā**ti na uggayhamānā savanadhāraṇaparicaya-atthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. **Antaradhāyanti** adassanaṃ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalīngarasuttavaṇṇanā

230. Kalīngaram vuccati khuddakadārukhaṇḍam, taṃ upadhānam etesanti **kaliṅgarūpadhānā**. Licchavī pana khadiradaṇḍam upadhānam katvā tadā viharīmsu. Tasmā vuttaṃ **“khadiraghaṭṭikāsū”**ti-ādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṃ khaṇo vijjhaneti **akkhaṇavedhino** tato sīghataram vijjhanato. “akkhaṇan”ti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāsena lakkhaṇavedhakā **akkhaṇavedhino**. Anekadhā bhinnassa vālassa vijjhanena **vāavedhino**. Vālekadeso hi idha “vālo”ti gahito.

Bahudeva divasabhāgam padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanattam **nhāyivā**. **Te sandhāyāti** te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. **Idam** idāni vuccamānam atthajātam **vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyam. **Ayampi**

dīpoti tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjham pahataghaṇḍinigghoseneva **ekaghaṇḍinigghoso**, tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānam bhikkhūnam vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti¹ anurādhapurassa pacchimadisāyam eko vihāro, **pilicchikoḷi**²nagarassa puratthimadisāyam. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍisaddehi missetvā osaranti. **Kalyāṇiyam** pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kalīngarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. **Atikkantavelanti** bhattānumodana-upanisinnakathāvelato atikkantavelam. **Asambhinnenā**ti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattim aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayatāya **neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti**. Tanti taṃ tathā paccayānam paribhuñjanam, taṃ tathā micchāpaṭipajjanam.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bilārasuttavaṇṇanā

232. **Gharānam sandhī**ti gharena gharassa sambandhaṭṭhānam. Saha malena vattatīti **samalam**, gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānam. **Saṅkārattṭhānanti** saṅkārakūṭam. Keci “sandhisāṅkārakūṭattṭhānan”ti vadanti. **Vuṭṭhānanti** āpanna-āpattito, na kilesato vuṭṭhānam, suddhante adhiṭṭhānam. Taṃ pana yathā-āpannāya āpattiyā “desanā”tveva vuccatīti āha “**desanā paññāyatī**”ti.

Bilārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ṭhānamukhanti (Ka)

2. Silacchikoli (Ka)

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. **Ettakampī**ti iminā jarasiṅgālena laddhabbaṃ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kammaṃ sabbaso avīcijālāhi nirantaraṃ jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. **Katajānananti** katūpakārajānanam. **Kataveditā**ti tasseva paresaṃ pākaṭakaraṇavasena jānanameva. **Ācāramevā**ti katāparādrameva.

Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Opammasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

10. Bhikkhusamyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. **Sāvakānaṃ ālāpoti** sāvakānaṃ sabrahmacāriṃ uddissa ālāpo. **Buddhehi sadisā mā homāti** buddhāciṇṇaṃ samudācāraṃ akathentehi sāvakehi “āvuso bhikkhave”ti ālapitā bhikkhū “āvuso”ti paṭivacanaṃ denti, na “bhante”ti. **Dutiyaḥhāne vitakkavicārā nirujjhanti** tesaṃ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. **Yesaṃ nirodhāti** yesaṃ vacīsaṅkhārānaṃ vitakkavicārānaṃ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanāṃ appavattiṃ gacchati kāraṇassa dūrato passambhitattā. **Ariyoti** niddoso. Parisuddho **tuṇhībhāvo**, na titthiyānaṃ mūgabbataggahaṇaṃ viya aparisuddhoti adhippāyo. **Paṭhamajjhānādīnīti ādi-**saddena tatiyaḥhānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti **vitakkasahagatāti** āha “**vitakkārammaṇā**”ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṃ sukhuma-ārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha “**na santato upaṭṭhahimsū**”ti. **Na paḅuṇaṃ** sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. **Saññāmanasikārāpīti** tatiyaḥhānādhiḅamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpī hānabhāḅiyāva ahesuṃ, na visesabhāḅiyā. **Sammā ṭhapehīti** bahiddhā vikkhepaṃ pahāya sammā ajjhattameva cittaṃ ṭhapehi. **Ekaggaṃ karohīti** teneva vikkhepapaṭibāhanena avihatamānasatāya cittasamādhānavasena ekaggaṃ karohi. **Āropehīti** īsakampi bahumpi apatitaṃ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiya-aggasāvakaḅhūmiyā pāripūriyā āyasmā mahābhīṅṅo, na yathā tathāti āha “**mahābhīṅṅatanti chaḅabhiṅṅatan**”ti. **Iminā upāyenāti** iminā “atha kho maṃ āvuso”ti-ādīnā vuttana upāyena. **Vaḅḅhetvāti** uttari uttari visesabhāḅiyabhāvāpādanena samādhīṃ paññaṅca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. **Ati-uḷārapisattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ** sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. **Jānanatthaṃ pucchati** sathhugūṇānaṃ ativiya uḷāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. **Pariveṇaggenāti** pariveṇabhāgena. Keci “**ekavihāreti** ekacchanne ekasmim āvāse”ti vadanti. **Teti** te dvepi therā. **Pāṭiyekkesu ṭhānesūti** visum visum ṭhānesu. **Nisīdanti** divāvihāraṃ nisīdanti. **Oḷāriko nāma jāto** parittadhammārammaṇattā tassa. **Teti** thero bagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasādhanavasena sampuṇṇavīriyo.
Paggahitavīriyoti īsakampi saṅkocaṃ anāpajjitvā pavattitavīriyo.
Upanikkhepanamattassevāti samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya “**catubhūmakadhamme** **anupavisitvā ṭhitatṭhenā**”ti vuttaṃ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhi eva **samādhilakkhaṇaṃ**. **Evaṃ vipassanālakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. **Aññamaññassāti** aññassa aññassa nānālakkhaṇāti veditabbaṃ. **Aññassāti** itarassa. **Dhuranti** vahitabbabhāraṃ. **Dvīsupi etesūti** samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṃ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā **ābhicetasikā**. Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṃ cittaṃ **abhicittaṃ**. Yasmā jhānānaṃ taṃsampayuttaṃ cittaṃ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā “**nissitāna**”ti vuttaṃ. **Nikāmalābhīti**

yathicchitalābhī. **Yathāparicchedenā**ti yathākatena kālaparicchedena. **Vipulalābhī**ti appamāṇalābhī. “Kasiran”ti hi parittam vuccati, tappaṭipakkhena **akasiram** appamāṇam. Tenāha “**paṇaṇajjhānoti attho**”ti. **Sithilamārabbhā**ti sithilam vīriyārambham katvāti atthoti āha “**sithilam vīriyam pavattetvā**”ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. **Aññāni rūpānī**ti paresam rūpāni. **Atikkantarūpoti** attano rūpasampattiyā rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velam olokentassa tuṭṭhi-āvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti **dassanīyo**. Pasādam āvahaṭīti **pāsādiko**. **Chavivaṇṇasundaratāyā**ti chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Sujātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. **Virūpasarīravaṇṇanti** asundarachavivaṇṇaṇceva asundarasāṇṭhānaṇca. **Pamāṇavasenā**ti sarīrappamāṇavasena. **Ichchicchitanti** attanā icchicchitam. **Mahāsārajanti** mahanto maṅkubhāvo.

Guṇe āvajjetvāti attanā jānanakaniyāmena satthuno kāyaguṇe ca cārittaguṇe ca āvajjetvā manasi katvā.

Yojanāvattanti yojanaparikkhepaṃ.

“Kāyasmī”ti gāthāsukhattham niranunāsikam katvā niddesoti vuttam “**kāyasmin**”ti. **Akāraṇam kāyappamāṇanti** sarīrappamāṇam nāma appamāṇam. Sīlādiguṇāva pamāṇanti adhippāyo.

Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Purassa esāti **porī**, cāuriyayuttatā. Tenāha “**puravāsīnan**”ti-ādi. Sā pana dutavilambitakhalitavasena appasannalūkhatādidosarahitā hotīti āha “**pura -pa- vācāyā**”ti. **Asandiddhāyā**ti muttavācāya. Tenāha “**apalibuddhāyā**”ti-ādi. Na elam dosam galetīti **anelagalā**, avirujjhanavācā. Tenāha “**niddosāyā**”ti. Catusaccassa pakāsakā, na kadāci saccavimuttāti āha “**catusaccapariyāpannāyā**”ti. Tā hi cattāri saccāni paricchijja āpodenti paṭipādentī pavattenti. Tenāha “**cattāri saccāni amuñcitvā pavattāyā**”ti. **Dhajo nāma** sabbadhammehi samussitaṭṭhena.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. **Āraññīkoti**-ādīsu araññakathāsīsena senāsanapaṭīsamīyuttānam dhutaṅgānam, piṇḍapātakathāsīsena piṇḍapātaṭīsamīyuttānam, paṃsukūlikasīsena cīvarapaṭīsamīyuttānam, taggahaṇeneva vīriyanissitadhutaṅgassa ca samādāya vattanam dīpītantī veditabbanī. **Āgatenā** bagavatā **aparabhāge** kathitam.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. **Bhaṇḍakanti** pattacīvaram. **Nisīdiyeva** vattassa asikkhitattā. Tujjanatthena vācā eva sattiyoti āha “**vācāsattīhi**”ti.

Vācāya sannitodakenāti vacanasāṅkhātena samantato niccam katvā upatudanato sannitodakena. Vibhatti-alopena so niddeso. Tenāha “**vacanapatodenā**”ti.

Uccakule jāti etassāti **jātimā**, brahmajātiko isi. **Mātaṅgoti** caṇḍālo. **Tatthāti** kumbhakārasālāyam. **Okāsam**

yāci kumbhakāraṃ. Mahantataṃ disvā āha “**paṭhamataraṃ pavitṭho pabbajito**”ti. **Tatthevāti** tassāyeva sālāya dvāraṃ nissāya dvārasamīpe. **Meti** mayā. **Khama mayhanti** mayhaṃ aparādhaṃ khamassu. **Teti** tayā. Puna **teti** tava. **Gaṇhi** uggantuṃ appadānavasena. Tenāha “**nāssa uggantuṃ adāsī**”ti. **Pabujjhiṃsūti** niddāya pabujjhiṃsu pakatiyā pabujjhanavelāya upagatattā.

Chavoti nihīno. **Anantamāyoti** vividhamāyo mayāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. “**Sattadhā bhijjī**”ti etthāyamadhippāyo—yaṃ tena tāpasena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampadādihi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhiṃvāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavādakammaṃ abhisapasāṅkhātāṃ pharusavacanaṃ pavattitaṃ, taṃ mahāsattassa khettaṃviseṣabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, taṃ kakkhaḷaṃ hutvā vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ, khamāpīte pana mahāsatte payogasampattiṃpaṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahoṣikammabhāvato. Ayaṃ hi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā. Yaṃ taṃ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayaṃ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbāḷhā manussā bodhisattassa santike tāpasāṃ ānetvā khamāpesuṃ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmim cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanāṃ tassa sattadhā phālanāṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittaṇurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi ime pabbajitā samānā cittaṃ vasaṃ vattanti, na pana cittaṃmattano vase vattāpentīti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. **Patirūpanti** yuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. **Atīte khandhapañcaketī** atīte attabhāve. **Chandarāgappahānenāti** chandarāgassa accantameva jahanena. **Pahīnaṃ nāma hoti** anapekkhapariccāgato. **Paṭinissatṭhaṃ nāma hoti** sabbaso chadditattā.

tayo bhaveti iminā upādiṇṇakadhammānaṃyeva gahaṇaṃ. **Sabbā khandhāyatanadhātuyo cāti** iminā upādiṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavatta lokiyadhammānaṃ gahaṇaṃ avisesetvā vuttatā. **Viditaṃ pākaṭaṃ katvā ʘhitaṃ** pariññābhisamayavasena. **Tesvevāti** tebhūmakadhammesu eva. **Anupalittaṃ** amathitaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ taṇhādiṭṭhisāṃkilesābhāvato. **Tadeva sabbanti** heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena gahitaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ. **Jahitvāti** pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**saṃkhāte nibbāne **vimuttaṃ**. **Tamahanti** taṃ uttamapuggalaṃ ekavīhāriṃ brūmi taṇhādutiyaṃ abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayakathanena itarāmpi abhisamayaṃ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Theranāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. **Mahākappinoti** pūjāvacaṇametāṃ yathā “mahāmogallāno”ti. **Tathārūpanti** “buddho dhammo “ti-ādikaṃ guṇavisesavantaṭṭibaddhaṃ. **Sāsananti** desantarato āgatavacanaṃ. **Jaṅghavāṇijāti** jaṅghacārino vāṇijā. **Kiñci sāsananti** apubbapavattidīpaṃ kiñci vacananti pucchi. **Pīti uppajji** yathā taṃ suciraṃ katābhinihāratāya paripakkañāṇassa. **Aparimāṇaṃ** guṇassa aparimāṇato sabbaññuguṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññaṃ samhatabhāvadīpanatoti vattabbaṃ. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkato saṃsāradukkato ca apatante dhāretīti **dhammo**. Suparisuddhadiṭṭhisīlasāmaññaṃ samhatoti **saṃghoti**. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi devī. **Tumheti** rājiniṃ gāravena bahuvacaṇena vadati. **Rāgoti** anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo janitasaddena samānatthoti āha “**janite, pajāyāti attho**”ti. **Aṭṭhahi vijjāhīti Ambaṭṭhasutte**¹ āgatanayena. Tattha hi vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saha cha abhiññā “aṭṭha vijjā”ti.

āgatā. **Tapati** paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṃ sūriyassa virocanti āha “**tapatīti virocati**”ti. Jhānaṃ samāpajjitvā samāhitena cittena vipassanaṃ vadhetvā phalasaṃpattiṃ samāpajjitvā nisinnoti āha “**duvidhena jhānena jhāyamāno**”ti. **Sabbamaṅgalagāthā**ti sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti. Tathā hi vadanti—

“Maṅgalaṃ bagavā buddho, dhammo saṅgho ca maṅgalaṃ.
Sabbesampi ca sattānaṃ, sa puññavitamaṅgalaṃ”ti.

Pūjaṃ kāretvā ekaṃ agārikadhammakathikaṃ upāsakaṃ āha. Ettha ca “jhāyī tapati”ti iminā ārammaṇūpanijjhānānaṃ gahitattā dhammaratanaṃ gahitameva. “Brāhmaṇo”ti iminā saṅgharatanaṃ gahitameva. Buddharatanaṃ pana sarūpeneva gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṃsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhi-ādi. Sammā cirarattaṃ cirakālaṃ sameti etesaṃ atthīti **cīrarattaṃsametikā**. Tenāha “**dīgharattan**”ti-ādi. **Idāni imesanti** etarahi etesaṃ. **Ayaṃ sāsanaḍhammo** ajjhāyasayato payogato ca sammā **saṃsandati sameti**, tasmā majjhe bhinnaṃ viya samameva na visadisāṃ. Kiñca tato eva buddhena bagavatā paveditadhammavinaye **etesāṃ** paṭipatti **sāsanaḍhammo sobhati** virocātīti attho. **Ariyappavediteti** ariyena sammāsambuddhena sammadeva pakāsīte ariyadhamme. Sammadeva samucchadapaṭippassaddhivinayānaṃ vasena **suṭṭhu vinītā** sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasameva.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Khandhavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhasamyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “bhaggā” tveva vuccatīti katvā vuttaṃ “**evaṃnāmake janapade**”ti, evaṃ bahuvacanasena laddhanāmeti attho. **Tasmim vana saṇḍeti** yo pana vanasaṇḍo pubbe migānaṃ abhayatthāya dinno, tasmim vanasaṇḍe. Yasmā so gahapati tasmim nagare “Nakulapitā”ti puttassa vasena paññāyittha, tasmā vuttaṃ “**nakulapitā**”ti. Nakulassa nāma dārakassa pitāti attho. Bhariyāpissa “nakulamātā”ti paññāyittha.

Jarājijṇoti jarāvasena jijṇo, na byādhi-ādīnaṃ vasena jijṇo. **Vayovuḍḍhoti** jijṇattā eva vayovuḍḍhippattiyā vuḍḍho, na silādivuḍḍhiyā. Jātiyā mahantatāya cirarattatāya **jātimahallako**. **Tiyaddhagatoti** paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe gato. Tattha paṭhamam dutiyañca atikkantattā pacchimaṃ upagatattā **vayo-anuppatto**. **Āturakāyoti** dukkhavedanāpavisatāya anassādakāyo. Gelaññaṃ pana

dukkhagatikanti “**gilānakāyo**”ti vuttaṃ. Tathā hi **saccavibhaṅge**¹ dukkhasaccaniddese dukkhaggaṇeṇeva gahitattā byādhi na niddiṭṭho. **Niccāpaggharaṇaṭṭhenā**ti sabbadā asucipaggharaṇabhāvena. So panassa āturaḥhāve nāti āha “**āturaṃyeva nāmā**”ti. **Visesenā**ti adhiḥabhāvena. Āturaṭṭi āturo, saṅgāmapatto santattakāyo. Jarāya āturaṭṭi **jarāturaṭṭi**. Kusalapakkhavaḍḍhanena mano bhāventi **manobhāvanīyā**. Manasā vā bhāvanīyā sambhāvanīyāti **manobhāvanīyā**. **Anusāsātū**ti anu anu sāsātūti ayamettha atthoti āha “**punappunam sāsātū**”ti. **Aparāparam** pavattitaṃ hitavacanam. **Anotiṇṇe vatthusmiṃ** yo evam karoti, tassa ayam guṇo dosoti vacanam. **Tantivasenā**ti tantisannissayena ayam anusāsānī nāma. **Paveṇī**ti tantiyā eva vevacanam.

Aṇḍam viya bhūtoti adhiḥkopamā kāyassa aṇḍakosato abaladubbalabhāvato. Tenāha “**aṇḍam hī**”ti-ādi. **Bāloyeva** tādīsattabhāvasamaṅgī muhuttampi ārogyam paṭijānanto.

Vippasannāti pakatimākāram atikkamivā visesena pasannāni. Tenāha “**suṭṭhu pasannā**”ti. Pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi tāhi tassa mukhavaṇṇassa pārisuddhīti āha “**pārisuddhoti niddoso**”ti. Tenevāha “**nirupakkilesatāyā**”ti-ādi. Etenevassindriyavippasannatākāraṇampi samvaṇṇitanti daṭṭhabbam. **Esa** mukhavaṇṇo. **Nayaggāhapaññā kiresāti** idam anāvajjanavaseneva vuttabhāvam sandhāyāha.

Yam neva puttassāti-ādi “ovadatu no bhante bagavā yathā mayam. Paralokepi aññamaññaṃ samāgaccheyyāmā”ti vuttavacanam sandhāya vuttameva. **Madhuradhammadesanāyeva** satthu sammukhā paṭiladdhā tassa attano pemaḡaravagahitattā “**amatābhiseko**”ti veditabbo.

Idam padadvayam. **Ārakattā kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anayeti** avadḍhiyam, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na iriyanato** avattanato. **Ayeti** vadḍhiyam atthe upāye ca. **Araṇīyatoti** payirupāsitabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

atthavikappesu, pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariyasaddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”ti-ādīsu¹ visuddhāsayaṇapayogesu puthujjanesupi vaṭṭati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha “**buddhā cā**”ti-ādi. Tattha **paccekabuddhā Tathāgatasāvaka ca sappurisā**ti idam “ariyā sappurisā”ti idha vuttapadānam attham asaṅkarato dassetuṃ vuttam. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā, tasmā “**sabbeva vā**”ti-ādi vuttam.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto, tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosaṃantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Viseso cassa bagavāva “kalyāṇamitto”ti adhippeto. Vuttam hetam “mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittam āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī”ti-ādi². So eva ca aveccapasādādhigamena daḷhabhatti nāma. Vuttampi cetam “yam mayā sāvakanam sikkhāpadam paññattam, tam mama sāvaka jīvītatetupi nātikkamantī”ti³. **Kataññūtādīhi paccekabuddhabuddhā**ti ettha kataṃ jānātīti kataññū. Kataṃ viditam pākaṭam karotīti katavedī. Paccekabuddhā hi anekesupi kappasatasahassesu kataṃ upakāram jānanti, kabhañca pākaṭam karonti satijanana-āmisapaṭiggahaṇādinā. Tathā saṃsāradukkhadukkhitasā sakkaccam karonti kiccā, yam attanā kātum sakkā. Sammāsambuddho pana kappānam asaṅkhyeyyasahassesupi kataṃ upakāram maggaphalānam upanissayañca jānanti, pākaṭañca karonti, siho viya ca evam sabbattha sakkaccameva dhammadesanam karontena buddhakiccā karonti. Yāya paṭipattiyā ariyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanam, tattha ca ādarābhāvo **ariyānam adassanasīlatā, na ca dassane sādhu-kāritā**ti veditabbā. **Cakkhunā adassāvī**ti ettha cakkhu nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha “**dibbacakkhunā vā**”ti. **Ariyabhāvoti** yehi yogato “ariyā”ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti nāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthūti** adhippetatthañāpanakāraṇam. **Evam vuttepīti** evam aññāpadesena attupanāyikam

1. Ma 1. 20 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 88; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

katvā vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo, vipassiyamānā vā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto adhisīlasikkhādīnaṃ vasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaravinayādīnaṃ abhāvena ayaṃ “avinīto”ti vuccati, te tāva dassetuṃ “**duvidho vinayo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṃvaroti** pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṃvaroti** indriyārakkhā, sāca tathāpavattā satiyeva. **Ñānasaṃvaroti** “sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī”ti¹ vatvā “paññāyete pidhīyare”ti¹ vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādīṭṭhiduccarita-avijjā-avasīṭṭhakilesānaṃ saṃvaro pidahanāṃ samucchedañāṇanti veditabbaṃ. **Khantisaṃvaroti** adhivāsanaṃ, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā, “paññā”ti keci vadanti. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena aṅgena tassa tassa aṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Sesapadattayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenāti-ādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupetoti iti**-saddo ādi-attho. Tena “upagato”ti-ādinā **vibhaṅge**² āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. **Kāyaduccaritādīnanti** dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhasaccasaṅkhātassa pamādassa, abhiṃjhādīnaṃ vā akkhanti-aññākosajjānaṅca. **Saṃvaraṇatoti** pidahanato. **Vinayanatoti** kāyavācācittānaṃ virūpapavattiyā vinayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā apanayanato, kāyādīnaṃ vā jimhapavattim vicchinditvā ujukanayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva saṃvaraṇaṃ vinayanaṅca veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. “**Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesū**”ti kasmā vuttaṃ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitarāṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ, vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. Nāmarūpamattamidaṃ, “natthi ettha attā vā

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

attaniyaṃ vā”ti evaṃ pavattañāṇaṃ **nāmarūpavavattānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayāṃ vā satī tasmim kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**, sā ca “rūpaṃ attato samanupassati”ti evaṃ pavattā attadiṭṭhi. Tassa nāmarūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṃ **paccayapariggaho**. “Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṅkilesāyā”ti-ādinayappavattā **ahetudiṭṭhi**. “Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti tathā tathā pavattā diṭṭhi **visamahetudiṭṭhi**. **Tassevāti** paccayapariggahasēva. **Kaṅkhāvitaraṇenāti** yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṃ atīte anāgatepīti tīsu kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathamkathībhāvassāti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaaddhānaṃ”ti-ādinayappavattāya¹ saṃsayappavattiyā.

Kalāpasammasanenāti “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ”ti-ādinā² khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena vipassanāñāṇena. **Ahaṃ mamāti gāhassāti** “attā attaniyaṃ”ti gahaṇassa. **Maggāmaggaṇvavattānenāti** maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyāti** amagge obhāsādike “maggo”ti uppannasaññāya. Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto “evamete saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantīti gaṇhāti, tasmā vuttam “**udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā**”ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ “yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā”ti passato kuto sassataggāho, tasmā vuttam “**vayadassanena sassatadiṭṭhiyā**”ti. **Bhayadassanenāti** bhayatūpaṭṭhānañāṇena. **Sabhayeti** sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyāti** “abhayaṃ khemaṃ”ti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādanavasena pavattasaññā, yo “ālayābhiniveso”tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhiramaṇavasena pavattasaññā, yā “nandī”tipi vuccati. **Amuccitukāmatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālāyatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṃ** paṭiccasamuppāde. **Paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 39, 41 piṭṭhesu.

Nibbāne ca paṭilomābhāvo saṅkhāresu nati¹, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittam na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhiniveso”tipi vuccati, **saṅkhāranimittaggāhassa**, atikkamanameva vā **pahānam**.

Pavatti eva **pavattibhāvo**, pariyuṭṭhānanti attho.

Nīvaraṇādiddhammānanti ādi-saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti. Catunnam ariyamaggānam bhāvitattā accantam appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pana pahānanti? “Ariyamaggehevā”ti viññāyamāno yamattho tesam bhāvitattā appavattivacano. **“Samudayapakkhikassā”**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayasāṅkhātena lobhena saha pahātabbattā samudayasabhāvattā ca. **Saccavibhaṅge** ca sabbakilesānam samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkhikā”ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭipassaddhattam** vūpasantatā.

Saṅkhatanissatā saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhatanti** virahitasabbasaṅkhatam, visaṅkhāranti attho. Pahānaṅca tam vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena. Dutiyena pana pahīyatīti pahānam, tassa vinayoti yojetabbo.

Bhinnasamvarattāti naṭṭhasamvarattā, samvarābhāvototi attho. Tena asamādinnaśamvaropi saṅgahitova hoti. Samādānena hi sampādetabbo samvaro, **tadabhāve** na hotīti. **Ariyeti** ariyo. Paccattavacanam hetam. **Eseseti** eso eso, atthato anaññoti attho. **Tajjātet**i atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasbhāvoti attho.

So ahanti attanā parikappitam attānam diṭṭhigatiko vadati. “Aham buddhinibandhano attā”ti hi attavādino laddhi. **Advayanti** dvayatārahitam. Abhinnaṃ vaṇṇameva “accī”ti gahetvā “accīti vaṇṇo evā”ti tesam ekattam passanto viya yathāparikappitam attānam “rūpan”ti, yathādiṭṭham vā rūpam “attā”ti gahetvā tesam ekattam passanto daṭṭhabbo. Ettha ca

1. Rati (Ka)

“rūpaṃ attā”ti imissā pavattiyā abhāvepi rūpe attaggahaṇaṃ pavattamānaṃ acciyaṃ vaṇṇaggahaṇaṃ viya “advayadassanaṃ”ti vuttaṃ. Upamāyo ca anaññattādigahaṇanidassanavaseneva vuttā, na vaṇṇādīnaṃ viya attano vijjamānadassa natthaṃ. Na hi attani sāmibhāvena rūpañca sakiñcanabhāvena samanupassati. **Attani vā rūpanti** attānaṃ rūpassa sabhāvato ādhāraṇabhāvena. **Rūpasmim vā attānanti** rūpassa attano ādhāraṇabhāvena diṭṭhipassanāya passati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyīti** pariyuṭṭhānappattāhi diṭṭhitaṇhāhi “rūpaṃ attā, rūpavā attā”ti-ādinā khandhapañcakaṃ micchā gahetvā tiṭṭhanato. Tenāha “**pariyuṭṭhānākārenā**”ti-ādi. **Eseva nayoti** yo “idhekacco rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinā rūpakkhandhe vutto saṃvaṇṇanāyayo, vedanākkhandhādīsupi eso eva nayo veditabbo.

Suddharūpamevāti arūpena amissitaṃ kevalaṃ rūpameva. **Arūpanti** suddha-arūpaṃ rūpassa aggahitattā. **Catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenāti** catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ gahaṇavasena rūpārūpamissako attā kathito tasmim tasmim gahaṇe vedanādivinimutta-arūpadhamme kasiṇarūpena saddhim sabbarūpadhamme ca ekajjhaṃ gahaṇasiddhito. **Pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā** te te eva dhamme “attā”ti gahaṇato tesañca ucchedabhāvato, avasesesu pana pannarasasu ṭhānesu rūpaṃ “attā”ti gahetvāpi diṭṭhigatiko tattha niccasaññaṃ na vissajjeti kasiṇarūpena taṃ missetvā tassa ca uppādādīnaṃ adassanato, tasmāssa tathapi hotiyeva **sassatadiṭṭhi** ekaccasassatagāhavasenapi. **Maggāvaraṇā** viparītadassanato. **Na saggāvaraṇā** akammaopathappattatāya. Akiriyāhetukanatthikadiṭṭhiyo eva hi kammaopathadiṭṭhiyo.

Kāyoti rūpakāyo. So **āturoyeva** asavasabhāvato. **Rāgadosamohānugatanti** appahīnarāgadosamohasantāne pavattaṃ. **Idhāti** imasmim sutte. **Dassitaṃ** āturabhāvena. **Nikkilesatāyāti** sayam pahīnakilesasantānagatatāya. **Sekhā neva āturacittā** pahīnakilese upādāya, appahīne pana upādāya āturacittā. **Anāturacittatāmyeva bhajanti** vaṭṭānusārimahājanassa viya tesaṃ cittassa kilesavasena āturattābhāvato.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. **Devā vuccanti rājāno** “dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti laḷanti, attano vā puññānubhāvena jotantī”ti katvā. Tesam dahoti **devadaho**. Sayamjāto vāso hoti, tasmāpi “**devadaho**”ti vutto. **Tassa avidūre nigamo “devadahan”**veva **saṅkham gato** yathā “varaṇānagaram, godhāgāmo”ti. Pacchābhūmiyam aparadisāyam niviṭṭhajanapado pacchābhūmam, tam gantukāmā **pacchābhūmagamikā**. **Te sabhāreti** te bhikkhū therassa vasena sabhāre kātukāmatāya. Yadi thero tesam bhāro, therassapi te bhārā evāti “**te sabhāre kātukāmatāyā**”ti vuttam. Evam hi thero te ovaditabbe anusāsitabbe maññatīti. Idāni tamattham vivaranto “**yo hī**”ti-ādimāha. **Ayam nibbhāro nāma** kañci puggalam attano bhāram katvā avattanato.

Catubbidhenāti dhātukosallam āyatanakosallam paṭiccasamuppādakosallam ṭhānāṭṭhānakosallanti evam catubbidhena.

Te mahallakābādhikātidaharapuggale gaṇhitvāva gacchati. Te hi divasadvayena vūpasantaparissamā eva. **Hatthivānaratittirapaṭibaddham vatthum kathetvā**. “**Eḷakālagumbe**”ti¹ kālāṭṭhagacchamaṇḍape”tipi vadanti.

Vividham nānābhūtam rajjam virajjam, virajjameva **verajjam**, tattha gataṃ, paradesagatanti attho. Tenāha “**ekassā**”ti-ādi. **Cittasudattādayoti** Cittagahapati-anāthapiṇḍikādayo. **Vīmaṃsakāti** dhammavicārakā. **Kinti** kīdisam. **Dassananti** siddhantam. **Ācikkhati** kīdisanti adhippāyo. **Dhammassāti** bagavatā vuttadhammassa. **Anudhammanti** anukūlam avirujjhanadhammam. So pana veneyyajjhāsayanurūpadesanāvithhāroti āha “**vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇan**”ti. Dhāreti attano phalanti **dhammo**, kāraṇanti āha “**sahadhammikoti sakāraṇo**”ti. **Imināpi** pāṭhantarena **vādo eva dīpito**, na tena pakāsītā kiriyā.

Taṇhāvaseneva channampi padānam attho **veditabbo**. Yasmā rāgādayo taṇhāya eva avatthāvisesāti. Tenāha “**taṇhāhī**”ti-ādi. Vihananti kāyam cittañcāti **vighāto**, dukkhanti āha

1. Eḷagalāgumbeti (Aṭṭhakathāyam)

“**avighātoti nidukkho**”ti. Upāyāseti upatāpetīti upāyāso upatāpo. Tappaṭipakkho pana **anupāyāso nirupatāpo** daṭṭhabbo. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Devadahassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hālidikānisuttavaṇṇanā

3. “Avantidakkhiṇāpathe”ti aññesu suttapadesu āgatattā āha “**avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte**”ti. Majjhimapadesato hi dakkhiṇadisāya avantiraṭṭhaṃ. Pavattayittha ettha laddhīti **pavattaṃ**, pavattitabbaṭṭhānanti āha “**laddhipavattaṭṭhāne**”ti. Rupanāsabhāvo dhammoti katvā **rūpadhātūti rūpakkhandho** vutto. **Rūpadhātumhi** ārammaṇapaccayabhūtena **rāgena** sahaajātenapi asahaajātenapi upanissayabhūtena appahīnabhāveneva **vinibaddhaṃ** paṭibaddhaṃ **kammaviññāṇaṃ**. **Okasārīti** vuccati “tasmiṃ rūpadhātusaññi te oke sarati pavattatī”ti katvā. Avati ettha gacchati pavattatīti **okaṃ**, pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha “**gehasārī ālayasārī**”ti.

Ugacchati vā ettha vedanādīhi saddhiṃ samavetīti **oko**, cakkhurūpādi. **Paccayoti** ārammaṇādivasena paccayo. **Paccayo hotīti** anantarasamanantarādīnā ceva kammūpanissaya-ārammaṇādīnā ca. “Viññāṇadhātu kho gahapatī”ti evaṃ vutte “kammaviññāṇavipākaviññāṇesu kataraṃ nu kho”ti **sammohobhaveyya**. **Tassa** sammohassa **vighātattaṃ** apagamattaṃ. **Asambhinnāvāti** asaṅkiṇṇāva desanā katā. **Ārammaṇavasena catasso abhisāṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttā** “rūpupayaṃ vā bhikkhave viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, rūpārammaṇaṃ”ti-ādīnā¹. **Tā** viññāṇaṭṭhitiyo **dassetumpi**.

Daḥhaṃ abhinivesavasena ārammaṇaṃ upentīti **upayā**, taṇhādīṭṭhiyo. **Adhiṭṭhānabhūtāti** patiṭṭhānabhūtā. **Abhinivesabhūtāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa ajjhosāya pavattiyā kāraṇabhūtā. **Anusayabhūtāti** rāgānusayadīṭṭhānusayabhūtā. **Uparimakoṭiyāti** pahānassa uparimakoṭiyā. Buddhānaññeva hi te savāsanaṃ pahīnā. Pubbe aggahitaṃ viññāṇaṃ aggahitamevāti katvā kasmā idha desanā katāti codeti

1. Saṃ 2. 43 piṭṭhe.

“**idha viññāṇaṃ kasmā gahitan**”ti. Pubbe “viññāṇadhāturāgavinibandhañca viññāṇaṃ”ti vuccamāne yathā yathā sammoho siyā paccayapaccayuppannavibhāgassa dukkarattā, idha pana sammohassa okāsova natthi avisesena pañcasu khandhesu kilesappahānavasenāti. Tenāha “**kilesappahānadassanattan**”ti-ādi. “**Kammaviññāṇena okaṃ asarantenā**”ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanāṃ. **Asarantenāti** anupagacchantena.

Paccayatthenāti ārammaṇādipaccayabhāvena. **Nimittam** uppattikaṃ. **Ārammaṇa -pa- nicketanti** ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna nivāsaṭṭhānabhūtena rūpameva nicketanti rūpanimittanicketaṃ.

Chandarāgassa balavadubbalatāyāti ajjhattakhandhapañcake chandarāgassa balavabhāvena taṃ “oko”ti, bahiddhā chasu ārammaṇesu tassa dubbalatāya tāni “nicketan”ti vuttāni. Idāni yathāvuttamattham vākaṭam katvā dassetuṃ “**samānepi hi**”ti-ādi vuttam. **Okoti vuccati** gehameva rattitṭhānabhāvato. **Nicketanti vuccati** uyyānādi divāṭṭhānabhāvato. **Tato dubbalataro hoti** chandarāgo.

Gehassitasukhenāti gehanissitena cittassa sukkena **sukhito** sukhattatto **hoti**. **Kiccakaraṇīyesūti** khuddakesu ceva mahantesu ca kattabbatthesu. **Sayanti** attanā. **Antoti** cittajjhāsaye.

Evamrūpoti idisarūpo. Vaṇṇasaddo viya rūpasaddo rūpāyanassa viya saṅghānassapi vācakoti adhippāyena “**dīgharassakāḷodātā dīsu rūpesū**”ti vuttam. **Sukhādīsūti** somanassādīsū. Tattha hi “abhiñham somanassito bhavēyyaṃ”ti patthanā siyā. **Evamsañño nāmāti** visayavasena saññāvisesapatthanamāha. **Evamviññāṇoti** pana idha visayamukhena viññāṇavisesapatthanam vadati “evamnipuṇarūpadassanasamattham, evampañcapasādapaṭimaṇḍitanissayañca me viññāṇam bhavēyyā”ti.

Vaṭṭam purato akurumānoti loke cittaṃ apatthento. **Asiliṭṭham** pubbenāparaṃ asambaddham. Vadanti etenāti **vādo**, dosoti āha “**tuyham doso**”ti-ādi. **Idheva** imasmiṃyeva samāgame. **Nibbeṭhehi** dosato attānaṃ mocehi.

Hāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyahālidikānisuttavaṇṇanā

4. **Cūlachakkapañheti** mūlapaṇṇāse cūlatanḥāsāṅkhayasutte¹. **Mahāsakkapañhepīti** mahātanḥāsāṅkhayasuttepi². **Etanti** “ye te samaṇabrāhmaṇā”ti-ādisuttapadaṃ. Taṇhā sammadeva khīyati etthāti **taṇhāsāṅkhayo**, asaṅkhatā dhātūti āha “**taṇhāsāṅkhaye nibbāne**”ti. **Antarāmatikkantaṇiṭṭhāti** antarahitaniṭṭhā. Tenāha “**satataniṭṭhā**”ti. **Sesapadesūti** “accantayogakkhemino”ti-ādīsu.

Dutiyahālidikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. **Samādhīti** appanāsamādhī, upacārasamādhī vā. **Kammaṭṭhānanti** samādhīpādakaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. “Phātim gamissatī”ti pāṭho. **Patthetīti** “aho vata me īdisaṃ rūpaṃ bhaveyyā”ti. **Abhivadatīti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ vadati. Tenāha “**tāya abhinandanāyā**”ti-ādi. “Aho piyaṃ iṭṭhan”ti vacībhede asatipi tathā lobhuppāde sati abhivadatiyeva nāma. Tenāha “**vācaṃ abhindanto**”ti. “Mama idan”ti attano pariṇāmetvā anaññagocaraṃviya katvā gaṇhanto **ajjhosāya tiṭṭhati** nāmāti dassento āha “**gilitvāti pariṇiṭṭhapetvā gaṇhātī**”ti. “Abhinandatī”ti-ādayo pubbabhāgavasena vuttā, “uppajjati nandi”ti dvārappattavasena. Paṭhamehi padehi anusayo, pacchimena pariyoṭṭhānanti keci “gahaṇaṭṭhena upādānaṃ”ti katvā. **Nābhinandati nābhivadatīti** ettha heṭṭhā vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Na “iṭṭhaṃ kantaṃ”ti vadatīti** “iṭṭhan”ti na vadati, “kantaṃ”ti na vadati. **Nābhivadatiyeva** taṇhāya anupādiyattā.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 318 piṭṭhe.

2. Ma 1. 323 piṭṭhe.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. **Ñatvā āhāti** “sati kāyaviveke cittaviveko, tasmim sati upadhiviveko ca imesaṃ laddhum vaṭṭati”ti ñatvā āha.

Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. **Gahaṇena uppannaṃ paritassananti** khandhapañcake “ahaṃ mama”ti gahaṇena uppannaṃ taṇhāparitassanaṃ diṭṭhiparitassanañca. **Aparitassananti** paritassanābhāvaṃ, paritassanapaṭipakkhaṃ vā. **Ahu vata metaṃ** balayobbanādi. **Kammaviññāṇanti** vipariṇāmārammaṇaṃ taṇhādiṭṭhisahagataṃ viññāṇaṃ tadanuvatti ca. **Anuparivatti** nāma taṃ ārammaṇaṃ katvā pavatti. Tenāha “**vipariṇāmārammaṇacittato**”ti. **Akusaladhammasamuppādā**ti taṇhāya aññākusala dhammasamuppādā. **Pariyādiyitvā**ti khepetvā tassa pavattitum okāsaṃ adatvā. **Sa-uttāsoti** taṇhādiṭṭhivasena sa-uttāso. **Gaṇhitvā**ti taṇhādiṭṭhiggāhehi gahetvā tesañceva vasena **paritassako. rūpabhedānuparivatti** cittaṃ **na hoti. Vaṭṭati**ti sabbākārena vattum yuttanti attho.

Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Duttiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. **Taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā** “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti desanāya āgatattā. **Catūsu suttesūti** pañcamādīsu catūsu suttesu. Catutthe pana vivaṭṭameva kathitaṃ.

Duttiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Yadi atītānāgataṃ etarahi natthibhāvato aniccaṃ, paccuppannampi tadā natthīti **ko pana vādo** tassa aniccatāya, **paccuppannamhi kathāva kā** udayabbayaparicchinnattā tassa. Vuttaṃ hetam “nibbattā ye ca tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā”ti¹.

Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Kālattayadukkkhasuttādivaṇṇanā

10-11. **Tathārūpenevāti** yathārūpeneva puggalajjhāsayena navamaṃ suttam kathitam, tathārūpenevāti. Te kira bhikkhū atītānāgataṃ “dukkhan”ti sallakkhetvā, tathā “anattā”ti sallakkhetvā paccuppanne kilamimsu. “Atha nesan”ti-ādi sabbam heṭṭhā vuttanayena vattabbam.

Kālattayadukkkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nakulapituvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā

12-21. **Pucchāvasikaṃ** Ānandattherassa pucchāvasena desitattā.

Aniccādisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Upādānānam ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Parihārabhāriyatthenāti** parihārassa bhāriyabhāvena garutarabhāvena. Vuttameva

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

attham pākaṭam kātum “**etesañhi**”ti-ādimāha. Tattha yasmā etāni ṭhānagamanādīni rūpārūpadhammānaṃ paṅgulajaccandhānaṃ viya aññamaññūpassayavasena ijjhanti, na paccekaṃ, tasmā “**etesan**”ti avisesavacanaṃ kataṃ. **Puggalanti** khantasantānaṃ vadati. Khandhasantāno hi avicchedena pavattamāno yāva parinibbānā khandhabhāraṃ vahanto viya loke khāyati tabbinimuttassa sattassa abhāvato. Tenāha “**puggalo**”ti-ādi. **Bhārahāroti jātoti** bhārahāro nāma jāto.

Punabbhavakaraṇaṃ punabbhavo, taṃ phalaṃ arahati, tattha niyuttāti vā **ponobhavikā**. **Tabbhāvasahagataṃ** yathā “sanidassanā dhammā”ti, na saṃsaṭṭhasahagataṃ, nāpi ārammaṇasahagataṃ. “Tatra tatrā”ti yaṃ yaṃ uppattiṭṭhānaṃ, rūpādi-ārammaṇaṃ vā patvā **tatratatrābhīnandinī**. Tenāha “**upapattiṭṭhāne vā**”ti-ādi. **Pañcakāmaguṇikoti** pañcakāmaguṇārammaṇo. Rūpārūpūpapattibhave rāgo **rūpārūpabhavarāgo**. **Jhānanikanti** jhānasankhāte kammabhave rāgo. **Sassatadiṭṭhīti** bhavadiṭṭhi, taṃsahagato rāgo. **Ayanti** rāgo **bhavataṇhā nāma**. **Ucchedadiṭṭhi** vibhavadiṭṭhi nāma, taṃsahagato chandarāgo **vibhavataṇhā nāma**. Esa puggalo khandhabhāraṃ ādiyati taṇhāvasena paṭisandhiggahaṇato. “Asesamettha taṇhā virajjati palujjati nirujjhati pahīyati”ti-ādinā sabbapadāni nibbānavaseneva veditabbānī āha “**sabbaṃ nibbānasseva vevacanan**”ti.

Bhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. **Parijānitabbeti** pahānapariññāya parijānitabbe. Tathā parijānaṃ ca tattha chandarāgappahānaṃ, tesam atikkamoti āha “**samatikkamitabbeti attho**”ti. **Accantapariññanti** nibbānaṃ vadati. Tenāha “**samatikkamanti attho**”ti.

Pariññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. **Ñātapariññā kathitā** “abhivisiṭṭhāya paññāyajānanan”ti kāvā. **Dutiyapadenā**ti “parijānan”ti padena. **Tatīyacatutthehī**ti “virājayam pajahan”ti padehi.

Abhijānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. **Dhātusaṃyutte vuttanayeneva veditabbāni**, kevalam hi ettha khandhavasena desanā āgatā, tattha dhātuvasenāti ayameva viseso. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnavanissaraṇavasena desanāya pavattattā.

Chandarāgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Agham vuccati pāpam, aghanimittatāya **agham** dukkham. Idam hi dukkham nāma visesato pāpahetukam kammaphalasaññitam. Tathā vaṭṭadukkham avijjātaṇhāmūlakattā. Aghassa nimittatāya agham dukkham. Vaṭṭānusārī mahājano hi dukkhābhibhūto tassa patikāram maññamāno tam tam karotīti.

Aghamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. **Pabhijjanasabhāvanti** khaṇe khaṇe pabhaṅgusabhāvam¹.

Pabhaṅgusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Parāmasanabhāvam (Ka)

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā

33. **Chandarāgappahānenā**ti tappaṭibaddhassa chandarāgassa pajahanena. Dabbādi pākatikaṭiṇaṃ pākaṭamevāti apākaṭaṃ dassetuṃ **tālanāḷikerādi** dassitaṃ, tiṇakaṭṭhānaṃ vā bhedadassanatthaṃ. **Piyālo** phārusakaṃ.

Natumhākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. **Yadi rūpaṃ anusetīti** rūpadhamme ārabha yadi rāgādayo anusayanavasena pavattanti. **Tena saṅkhaṃ gacchatīti** tena rāgādinā taṃsamaṅgīpuggalo saṅkhātabbatam “ratto duṭṭho”ti-ādinā voharitabbatam upagacchatīti. Tenāha “**kāmarāgādīsū**”ti-ādi. **Abhūtenā**ti ajātena anusayavasena appavattena. Anusayasīsenā hettha abhibhavaṃ vadati. Yato “**ratto duṭṭho mūḷhoti saṅkhaṃ na gacchatī**”ti vuttaṃ. Nippariyāyato hi maggavajjhakilesā anusayo.

Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. **Tam anusayitam rūpanti** tam rāgādinā anusayitam rūpaṃ marantena anusayena anumarati. Tena vuttaṃ “**na hī**”ti-ādi. **Yena anusayena** marantena tam **anumarati**. **Tena saṅkhaṃ gacchatīti** tathābhūtato tena “ratto”ti-ādivohāraṃ labhati. **Yena anusayena** kāraṇabhūtena **anumīyati**, tena.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Ṭhitiyā ṭhittikkhaṇena sahitaṃ **ṭhitaṃ**. **Ṭhitassa aññathattanti** uppādakkhaṇato aññathābhāvo. **Paññāyatīti** upalabbhati. Paccayavasena dharamānattā eva **jīvamānassa** jīvitindriyavasena **jarā paññāyati** uppādakkhaṇato aññathattappattiyā. Vuttameva atthaṃ pākaṭataraṃ kātum “**ṭhiti**”ti-ādi vuttaṃ. **Jīvi -pa- nāmaṃ**. Tathā hi **abhidhamme**¹ “āyu ṭhiti”ti niddiṭṭhaṃ. Aññathattanti jarāya nāmanti sambandho.

Tiṇi lakkhaṇāni honti saṅkhatasabhāvalakkhaṇato. **Yo koci** rūpadhammo vā arūpadhammo vā lokiyo vā lokuttaro vā **saṅkhāro**. **Saṅkhāro, na lakkhaṇaṃ** uppādādisabhāvattā. **Lakkhaṇaṃ, na saṅkhāro** uppādādirahitattā. **Na ca -pa- sakkā** saṅkhāradhammattā lakkhaṇassa. **Nāpi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhāro** paññāpetum sakkā saṅkhārabhāvena. Tenāha “**lakkhaṇenā**”ti-ādi. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetum “**yathā**”ti-ādimāha. Tattha **lakkhaṇanti** kāḷarattasabalādibhāvalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti “ayaṃ asukassa gāvī”ti.

Evaṃ saṅkhāropi paññāyati sabhāvato upadhārentassa uppādalakkhaṇampi uppādāvattathāti katvā. **Kālasaṅkhātoti** uppajjamānakālasaṅkhāto. **Tassa** saṅkhārassa. **Khaṇopīti** uppādakkhaṇopi paññāyati. **Uppādotīti** uppādalakkhaṇopi. **Jarālakkhaṇanti** uppannajīraṇalakkhaṇaṃ, taṃ “ṭhitassa aññathattan”ti vuttaṃ. “Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṃlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati”ti pāṭho. Keci pana”jarāpī”ti padampettha pakkhipanti. Evañca vadanti “na hi tasmim̐ khaṇe taruṇo hutvā saṅkhāro bhijjati, atha kho jiyamāno mahallako viya jiṇṇo eva hutvā bhijjati”ti, bhaṅgeneva pana jarā abhibhuyyati khaṇassa ati-ittarabhāvato na sakkā paññāpetum ṭhitiyāti tesam̐ adhippāyo. **Tānīti** arūpadhammānaṃ tiṇi lakkhaṇāni. **Atthikkhaṇanti** arūpadhammavijjamānakkhaṇaṃ, uppādakkhaṇanti adhippāyo. **Sabbadhammānanti** sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhitiyā na bhavitabbaṃ. **Tassevāti** tassā eva ṭhitiyā. **Tamattanti** jarālakkhaṇassa paññāpetum asakkuṇeyyabhāvaṃ. Aññe pana “santativasena ṭhānaṃ ṭhiti”ti vadanti,

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

tayidaṃ akāraṇaṃ aṭṭhānaṃ. **Yasmā sutte** “ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti uppādavayehi nibbisesena ṭhitiyā jītitattā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica yathā dhammassa uppādāvattāya bhinnā bhaṅgāvattā icchitā, aññathā uppajjamānameva bhijjati āpajjati, evaṃ bhaṅgāvattāyapi bhinnā bhaṅgābhimukhāvattā icchitabbā. Na hi abhaṅgābhimukho bhijjati. Na cettha sakkā uppādābhimukhāvattānaṃ parikappetuṃ tadā tassa aladdhattalābhattā. **Ayaṃ visesoti** ṭhitikkhaṇo nāma rūpadhammānaṃ yeva, na arūpadhammānanti ayaṃ īdiso viseso. **Ācariyamati** nāma tasseva ācariyassa mati, sā sabbadubbalāti āha “**tasmā**”ti-ādi.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Apāyadukkhe sakalasaṃsāradukkhe ca patituṃ adatvā dhāraṇaṭṭhena dhammo, maggaphalanibbānāni. Tadanulomikā cassa pubbabhāgapaṭipadāti āha “**dhammānudhammapaṭipannassā**”ti-ādi. “Nibbidābahulo”ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato, pāliyaṃ pana “nibbidābahulaṃ vihareyyā”ti āgataṃ. **Ukkaṇṭhanabahuloti** sabbabhavesu ukkaṇṭhanabahulo. **Tiḥi pariññāhīti** ñātatiṇaṇappahānapariññāhi. **Parijānāti** tebhūmakadhamme paricchiḥja jānāti, vipassanaṃ ussukkāpeti. **Parimuccati** sabbasaṃkilesato “maggo pavattito parimuccati”ti vuttattā. **Tathāti** iminā ito paresu tīsu maggo hotīti dasseti. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Aniyamītāti** aggaḥitā. **Tesu niyamītā** “aniccānupassī”ti-ādivacanato. **Sāti** anupassanā. **Tattha niyamitavasenevāti** idaṃ lakkhaṇavacanāya yathā “yadi me byādhayo bhavēyyuṃ, dātabbamidamosadhaṇ”ti. Na hi sakkā etissā eva anupassanāya vasena sammasanācāraṃ matthakaṃ pāpetunti.

Anudhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Natumhākavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Dvīhi bhāgehi āpo ettha gatāti dīpo, dīpo viyāti dīpo oghehi anajjhottharanīyatāya. Yo paro na hoti, so attā, idha pana dhammo adhippeto. Attā dīpo etesanti **attadīpā**. Paṭisaraṇattho dīpaṭṭhoti āha “**attasaraṇāti idaṃ tasseva vevacanan**”ti. **Lokiyalokuttaro dhammo attā nāma** ekantanāthabhāvato. Paṭhamena padena vutto eva attho dutiyapadena vuccatīti vuttaṃ “**tenevāhā**”ti-ādi. Yavati etasmā phalaṃ pasavatīti **yoni**, kāraṇaṃ. Kiṃ pabhuti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **kiṃ pabhutikā**. **Pahānadassa natthaṃ āradhaṃ**. Tenevāha “**pubbe ceva -pa- te pahīyanti**”ti. Na **paritassati** taṇhāparittāsassa abhāvato. **Vipassanaṅgenāti** vipassanāsankhātena kāraṇena.

Attadīpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Sabhāvatosanto vijjamāno kāyo rūpādiddhammasamūhoti **sakkāyoti** āha “**sakkāyo dukkhan**”ti. Diṭṭhi eva samanupassanā, diṭṭhisahitā vā samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā**, diṭṭhimaññanāya saddhiṃ itaramaññanā. **Saha vipassanāya catumaggafāṇaṃ samanupassanā** “catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva anurūpato passanā”ti katvā.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Virāgo nāma maggo, vimutti phalanti āha “**maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccati**”ti. **Aggahetvāti** evaṃ nirujjhamānehi āsavehi “aham mamā”ti kañci dhammaṃ anādiyivā. “Cittaṃ virattaṃ, vimuttaṃ hoti”ti

vuttattā phalaṃ gayhati, “khīṇā jāti”ti-ādinā paccavekkhaṇāti āha “**saha phalena paccavekkhaṇadassanatthan**”ti. Upari kattabbakiccābhāvena **ṭhitaṃ**. Tenāha “**vimuttattā ṭhitaṃ**”ti. Yaṃ **pattabbaṃ**, taṃ aggaphalassa **pattabhāvena** adhigatattā **santuṭṭhaṃ** parituṭṭhaṃ.

Aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā

46. **Pubbantaṃ** atītakhandhakoṭṭhāsaṃ. **Anugatā**ti sassatādīni kappe tvā gahaṇavasena anugatā. **Aṭṭhārasa diṭṭhiyoti** catasso sassatadiṭṭhiyo, catasso ekaccasassatadiṭṭhiyo, catasso antānantikadiṭṭhiyo, catasso amarāvikkhepadiṭṭhiyo, dve adhiccasamuppannadiṭṭhiyoti evaṃ aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti paccayaghātena. **Aparantanti** anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ sassatādibhāvaṃ kappetvā gahaṇavasena anugatā. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññināsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ **catucattālīsa diṭṭhiyo na honti** paccayaghātena. Sassatadiṭṭhithāmaso ceva sīlabbatadiṭṭhiparāmāso ca na **hoti** paccayaghātena. Tenāha “**ettā vatā paṭhamamaggo dassito**”ti anavasesadiṭṭhipahānakittanato. **Pahīnā** vikkhambhitā. **Idaṃ panāti** “rūpasmin”ti-ādi.

Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. **Paripuṇṇagāhavasenāti** pañcakkhandhe asetvā ekajjhaṃ “attā”ti gahaṇavasena. **Etesaṃ** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ **aññātaraṃ** “attā”ti samanupassanti. **Itī** evaṃ. **Yassa** puggalassa **ayaṃ** attadiṭṭhisankhātā samanupassanā **atthi** paṭipakkhena avihatattā samvijjati. **Pañcannaṃ indriyānanti** cakkhādīnaṃ indriyānaṃ.

Ārammaṇanti kammaviññāṇassa ārammaṇaṃ. Mānavasena ca diṭṭhivasena “asmī”ti gāhe sijjhante taṃsahagatā taṃhāpi taggahitāva

hotīti vuttaṃ “**taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hotī**”ti. Gahetvāti ahamkāravatthuvaseṇa gahetvā. **Ayaṃ ahamasmīti** ayaṃ cakkhādiko, sukhādiko vā ahamasmi. “Rūpī attā arogo paraṃ maraṇā”ti evamādigahaṇavasena pavattanato vuttaṃ “**rūpī bhavissanti-ādīni sabbānisassatameva bhajanti**”ti. Vipassanābhinivesato pubbe yathevākārāni pañcīndriyāni, **atha** vipassanābhinivesato paraṃ **tenevākārena ṭhitesu** cakkhādīsu indriyesu **avijjā pahīyati** vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggassa uppādanena, atha maggaparamparāya **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo** kammaśambhārabhāvato. **Kamma**ssa -pa- eko sandhīti hetuphalasandhi. Puna **eko sandhīti** phalaḥetusandhimāha. **Tayo papañcā atīto addhā** atītabhava-addhānaṃ tesam adhippetattā. **Anāgatassa paccayo dassito** assutavato puthujjanassa vaseṇa. Sutavato pana ariyasāvakaṃ vaseṇa vaṭṭassa vūpasamo dassitoti.

Samanupassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. **Tathevāti** ārammaṇabhāveṇeva. Ārammaṇakaraṇavasena upādānehi upādātabbanti **upādāniyaṃ**. **Idhāpīti** upādānakkhandhesupi. Vibhāgatthe gayhamāne aniṭṭhappasaṅgopi siyā, abhidhamme ca rāsaṭṭho eva āgato, “tadekajjhaṃ abhisāmyuhitvā”ti vacanato “**rāsaṭṭhena**”¹ icceva vuttaṃ.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. **Visiṭṭhoti** padhāno. **Uttamoti** ukkaṭṭho. **Aññaṃ kiṃ bhaveyyāti** aññaṃ kiṃ kāraṇaṃ bhaveyya tathā samanupassanāya aññesaṃ avijjamānatāya vacanapariṭṭhitipabhinnato². **Vajirabhedadesanaṃ** nāma atthato teparivaṭṭadesanā.

Soṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sāsavaṭṭhena (Ka)

2. Vacanasadisīdiṭṭhi tassābhinandanato (Ka)

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. **Navamadasamesūti** suddadvayaṃ saheva uddhaṭaṃ dvīsūpi atthavaṇṇanāya sarikkhabhāvato. Nandanatṭhena **nandī**. Rañjanatṭhena **rāgo**. Satipi saddatthato bhede “**imesaṃ atthato ninnānākaraṇatāyā**”ti vatvāpi pahāyakadhammabhedena pana labbhateva bhedamattāti dassetuṃ “**nibbidānupassanāya vā**”ti-ādi vuttam. Virajjanto rāgaṃ pajahatīti sambandho. **Ettāvatāti** “nandikkhayā rāgakkhayo”ti ettāvatā. **Vipassanaṃ niṭṭhapetvā** vipassanākiccassa pariyoṣānena. **Rāgakkhayāti** vuṭṭhānagāminipariyoṣānāya vipassanāya rāgassa khepitattā. Anantaram uppannena ariyamaggena samucchadavasena **nandikkhayoti**. Tenāha “**idha maggaṃ dassetvā**”ti. Anantaram pana uppannena ariyaphalena paṭipassaddhivasena **nandirāgakkhayā** sabbaṃ saṃkilesato cittaṃ vimuccatīti. Tenāha “**phalaṃ dassitan**”ti.

Nandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attadīpavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upeṭīti **upayo**. Kathamupeti? Taṇhāmānādivasenāti āha “**taṇhāmānadiṭṭhivasenā**”ti. Kathamidam labbhatīti? “Avimutto”ti vacanato. Taṇhādiṭṭhivasena hi baddho, kiṃ upeṭīti āha “**pañcakkhandhe**”ti tabbinimuttassa tathā upetassa abhāvato. Ko panupeṭīti? Taṃsamaṅgīpuggalo. Taṇhādiṭṭhivasena upagamassa vuttattā **viññāṇanti** akusalakammaviññāṇamevāti vadanti. **Javāpetvāti** gahita javam katvā. Yathā paṭisandhim ākaḍḍhituṃ samattham, evam katvā. Tenāha “**paṭisandhi**”ti-ādi. **Aggahaṇe kāraṇam vuttameva** “okaṃ pahāya aniketasāri”ti gāthāya vissajjane. Kammanimittādivasena paṭisandhiyā

paccayabhūtaṃ **ārammaṇaṃ** paṭisandhijanakassa kammaṣṣa vasena **vocchijjati. Paṭiṭṭhā na hoti** sarāgakāle viya anupaṭṭhānato. **Appatiṭṭhitaṃ** viññānaṃ vuttappakārena. **Anabhisaṅkharitvā**ti anuppādetvā paccayaghātena.

Upayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. **Bijajātānīti jāta**-saddo padapūraṇamattanti āha “**bijānī**”ti. **Vacanti** setavacaṃ. **Ajjukanti** tacchakaṃ. **phaṇijjakaṃ** tulasi. **Abhinnānīti** ekadesenapi akhaṇḍitāni. **Bijatthāyāti** bijakiccāya. **Na upakappatīti** paccayo na hotīti dasseti. **Na pāpitānīti** pūtitam na upagatāni. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni**¹. **Ārammaṇaggahaṇavasena** viññānaṃ tiṭṭhati etthāti **viññānaṭṭhitiyo. Ārammaṇa vasenāti** ārammaṇabhāvavasena. **Sinehanatthenāti** taṇhāyanavasena siniddhatāpādanena, yato “**nandūpasecena**”ti vuttaṃ. Tathā hi viropitaṃ taṃ kammaviññānaṃ paṭisandhi-aṅkuruppādanasamatthaṃ hoti. **Sappaccayanti** avijjā ayonisonamanasikārādipaccayehi sappaccayaṃ. **Viruhati** vipākasantānuppādanasamattho hutvā.

Bījasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. **Udānaṃ udāharīti** attamanavācaṃ nicchāresi. **Esa** vuttappakāro udāhāro. Bhuso nissayo upanissayo, dānameva upanissayo, **dānūpanissayo**. Esa nayo sesesupi. Tattha dānūpanissayo annādivatthūsu balavāti balavabhāvena hoti, tasmā upanissayabahulo kāmarāgappahānena kataparicayattā vipassanamanuyuñjanto na cirasseva anāgāmiphalaṃ pāpuṇāti, tathā suvisuddhasīlūpanissayo kāmadosaṃjigucchana. Yadi evaṃ kasmā ime dve upanissayā dubbalāti

1. Sārādāyini (Ka)

vuttā? Vijjūpamañāṇasseva paccayabhāvato. Sopi bhāvanūpanissayasahāyalābheneva, na kevalaṃ. Bhāvanā pana paṭivedhassa visesahetu bhāvato balavā upanissayo. Tathā hi sā vajirūpamañāṇassa visesapaccayo. Tenāha “**bhāvanūpanissayo arahattaṃ pāpeti**”ti.

Soti milakatthero. **Vihāranti** vasanaṭṭhānaṃ. Vihārapaccante hi paṇṇasālāya thero viharati. **Upaṭṭhāti** ekalakkaṇaṇa. **Kūṭagoṇo viya** gamanavīthiṃ. **Tatthāti** allakkaṭṭharāsimhi. **Udakamaṇikānanti** udakathevānaṃ.

Attaniyeva upanesi udānakathāya vuttadhammānaṃ paripuṇṇānaṃ attani saṃvijjamānattā. Tenāha “**uṭṭhānavatā**”ti-ādi. Ayaṃ hi milakatthero sikkhāya gāravo sappattisso vattapaṭivattaṃ pūrento visuddhasīlo hutvā ṭhito, tasmā “**dubbālūpanissaye**”ti vuttaṃ. Tenāha bagavā udānento “no cassaṃ -pa- saññojanāni”ti.

Sace ahaṃ na bhaveyyanti yadi ahaṃ nāma koci na bhaveyyaṃ tādissa ahaṃ saddavacaniyassa kassaci atthassa abhāvato. Tato eva **mama parikkhāropi na bhaveyya** tassa ca pabhaṅgubhāvena anavaṭṭhitabhāvato. Evaṃ attuddesikabhāvena padadvayassa atthaṃ vatvā idāni kammaphalavasena vattum “**sace vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Atītapaccuppannavasena suññataṃ dassetvā idāni paccuppannānāgatavasena taṃ dassanto “**idāni panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃ adhimuccantoti** edisaṃ adhimuttim pavattento. **Vibhavissatīti** vinassissati. Vibhavo hi vināso. Tenāha “**bhijjissatīti**”ti. Vibhavadassanaṃ **vibhavoti** uttarapadalopena vuttanti āha “**vibhavadassanena**”ti. Vibhavadassanaṃ **nāma** accantāya vināsassa dassanaṃ. **Tanti** ariyamaggaṃ. Sāmaññajotanaṃ hesā visesaniṭṭhā¹ hotīti tatiyamaggavasena attho veditabbo.

Upari maggaphalanti aggamaggaphalaṃ. Natthi etissā jātiyā antaranti **anantarā**, anantarā vipassanā maggassa. Gotrabhū pana anulomavīthipariyāpanattā² vipassanāगतिकam vā siyā, nibbānārammaṇattā maggagatikam vāti na tena maggo antariko nāma hoti. Tenāha “**vipassanā maggassa**

1. Visesapatiṭṭhā (Ka)

2. Anulomavīthipaṭisahagataṃ (Ka)

āsannānantaram nāmā”ti. Phalaṃ pana nibbānārammaṇattā kilesānaṃ pajahanavasena pavattanato lokuttarabhāvato ca kammamaggagatikameva, kusalavipākabhāvena pana nesaṃ attho pabhedoti vipassanāya phalassa siyā anantaratāti vuttaṃ “**phalassa¹ dūrānantaram nāmā**”ti. “Āsavānaṃ khayoti”ti pana aggamagge vuccamāne vipassanānaṃ āsannaṭāya vattabbameva natthi. **Atasitāyēti** na tasitabbe tāsāṃ anāpajjitabbe. **Tāsoti** tāsahetu “tasati etasmā”ti katvā. **Soti** assutavā puthujjano. **Tilakkhaṇāhatanti** aniccatādilakkhaṇattayalakkhitaṃ. **Manamhinatthoti** īsakaṃ natthomhi, tato parampi tattheva thatvā² kiñci apūritattā eva muttoti adhippāyo. “**Na taso nāma hoti**”ti vatvā tassa atāsabhāvaṃ dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ. Kalyāṇaputhujjano hi bhayatupaṭṭhānañāṇena “sabhayā saṅkhārā”ti vipassanto na uttasati.

Udānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. **Catunnaṃ parivaṭṭanavasena**ti paccekakkhandhesu catunnaṃ ariyasaccānaṃ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṃ abbaññāsinti** sakalabhūtopādārūpaṃ kucchitabhāvato tattha ca tucchavipallāsātāya “dukkhasaccaṃ”ti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsīm paṭivijjhim. Āhārasena rūpakāyassa hānivuddhādīnaṃ pākaṭabhāvato visesapaccayato ca tassa “**āhārasamudayā**”ti vuttaṃ. Dukkhasamudayakathā nāma vaṭṭakathāti “sacchandarāgo”ti visesetvā vuttaṃ. **Chandarāgaggahaṇena** ca upādānakammāvijjāpi gahitā eva. **Paṭipannā** hontīti attho. Vattamānakālappayogo hesa yathā “kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti. **Patitṭhahantīti** patitṭhaṃ labhanti. **Kevalinoti** idha vimuttiguṇena pāripūrīti āha “**sakalino katasabbakiccā**”ti. **Yena teti yena** avasiṭṭhena te asekkhe paññāpentā paññāpeyyuṃ, taṃ nesaṃ vaṭṭaṃ sekkhānaṃ viya natthi paññāpanāya. **Vaṭṭanti kāraṇaṃ** vaṭṭanaṭṭhena phalassa pavattanaṭṭhena. **Asekkhabhūmivāroti** asekkhabhūmippavatti.

Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vipassanā phalassa (Ka)

2. Tattheva vatvā (Ka)

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. **Sattasu okāsesūti** rūpapajānanādīsu sattasu okāsesu. **Vusitavāsoti** vusita-ariyavāso. **Ettḥāti** imasmim uddese. **Sesam** nāma idha vuttāvasesam. **Vuttanayenāti** heṭṭhā vuttanayena veditabbam. **Ussadanandiyanti** ussannaguṇavato tosanam sammodāpanam. Guṇakittanena **palobhanīyam** sekkhakalyāṇaputhujjanānam pasāduppādanena. Idāni vuttameva attham pākaṭam kātuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttam.

Ettāvatāti pañcannam khandhānam vasena sattasu ṭhānesu kosalladīpanena ettakena desanākkamena. **Tanti** ārammaṇam. **Dhātu-ādimattamevāti** dhātāyatanapaṭiccasamuppādamattameva. **Imesu dhammesūti** imesu jātādīsu. **Kammam katvāti** sammasanakammam niṭṭhapetvāti attho. Evamettha pañcannam khandhānam vasena sattaṭṭhānakosallapavattiyā pabhedena vibhajitvā “**tipidhūpaparikkhī**”ti dasseti dhammarājā.

Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Adhikam savisesam payasati payuñjati etenāti **adhippayāso** viṣiṭṭhapayogo. Tenāha “**adhikapayogo**”ti. **Imaṇhi magganti** aṭṭhaṅgikam ariyamaggamāha. **Idhāti** imasmim sutte. **Avattamānatṭhenāti** buddhuppādato pubbe na vattamānabhāvena. **Maggam jānātīti** samudāgamato paṭṭhāya sapubbabhāgam sasambhāravisayam saphalam sa-udrayam ariyam maggam jānāti avabujjhatīti **maggaññū**. **Viditanti** aññesampi ñātam paṭiladdham hatthatale āmalakam viya **pākaṭam akāsi**, tathā katvā desesi. Amagge parivajjanena magge paṭipattīti tassa maggakusalatā viya amaggakusalatāpi icchitabbāti āha “**magge ca amagge ca kovido**”ti. **Aham paṭhamam gatoti** aham paṭhamamaggena samannāgato.

Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. **Purāṇupaṭṭhāketi** pubbe padhānapadahanakāle upaṭṭhākabhūte. “Avasavattanaṭṭhena assāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenā”ti evaṃ **pubbe vuttehi. Ettakena ṭhānenāti** “rūpaṃ bhikkhave anattā”ti ārabhitvā yāva “evaṃ me viññāṇaṃ mā ahoṣī”ti ettakena suttapadesena. Akathitasseva kathanam uttaram, na kathitassāti vuttaṃ “**tāni dassetvā**”ti. **Samodhānetvāti** sampiṇḍitvā. **Vitthārakathāti** vitthārato aṭṭhakathā. **Anattalakkhaṇamevāti** tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ. Aniccatādīnampi hi tattha taṃdīpanatthameva vuttatā tadeva jeṭṭham padhānaṃ tathā veneyyajjhāsayato.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahālisuttavaṇṇanā

60. **Ekantadukkhanti-ādīni** padāni vuttanayāneva, tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca yathā sarāgo hetu paccayo saṃkilesāya, evaṃ savipassano maggo hetu, paccayo ca visuddhiyāti daṭṭhabbam.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. **Ekādasahīti** rāgādīhi upāyāsapariyosānehi ekādasahi santāpanaṭṭhena aggīhi. **Dvīsūti** aṭṭhamanavamesu. **Dukkhalakkhaṇamevāti** tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. **Niruttiyova niruttipathāti patha-**saddena padavaḍḍhanamāha yathā “bījāniyeva bījajātānī”ti. **Niruttivasenāti** nibbacanavasena. **Pathā**

ca atthānurūpabhāvato¹. **Tīṇipīti** nirutti-adhivacanapaññattipathapadāni, tathā hi “phusatīti phasso”ti-ādinā nīharitvā vacanam **nirutti**, “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādinā vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattam **adhivacanam**, “takko vitakko”ti-ādinā taṃtaṃpakārena ñāpanato **paññatti**. Atha vā taṃtaṃtathappakāsanena nicchitam, niyatam vā vacanam **nirutti**. Adhi-saddo uparibhāge, upari vacanam **adhivacanam**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnam vacanam **adhivacanam**. Kena adhīnam? Atthena. Atthassa paññāpanatthena **paññattīti** evam nirutti-ādipadānam sabbavacanesu pavatti veditabbā. Aññathā “phusatīti phasso”ti-ādippakārena niddhāraṇavacanānamyeva niruttitā, sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakapakārānameva abhilāpanam adhivacanaṭā, “takko vitakko”ti evam pakārānameva ekameva attham tena tena pakārena ñāpentānam vacanānam paññattitā ca āpajjeyya. **Asaṃkiṇṇāti** na saṃkiṇṇā. Tenāha “**avijahitā -pa- achadditā**”ti. **Na saṃkiyantīti** na saṃkirīyanti, na **saṃkiyissanti** na saṃkirīyissanti attho. **Appaṭikuttāti** na paṭikkhittā. Yasmā bhaṅgam atikkantaṃ uppādādi atikkantameva hoti, tasmā vuttam “**bhaṅgamevā**”ti. Yasmā desantaraṃ saṅkantaṭopi atikkantanti vuccati, tasmā tadābhāvam dassetuṃ “**desantaraṃ asaṅkamtivā**”ti vuttam. Yattha yattha hi saṅkhārā uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti nirujjhanti vipariṇamanti vināsam āpajjanti. Tenāha “**vipariṇatanti -pa- natṭhan**”ti. **Apākaṭibhūtam** ajātattā eva.

Vasabhaṇagottatāya **vassabhaññā**. **Mūladiṭṭhigatikāti** mūlabhūṭā diṭṭhigatikā, imasmiṃ kappe sabbapaṭhamam tādīsadiṭṭhisamuppādakā. **Punappunam āvajjentassāti** ahetuvādapaṭisaṃyuttagantham uggahetvā pariyāpuṇitvā tadattham vīmaṃsantassa “natthi hetu, natthi paccayo sattānam saṅkilesāyā”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, “natthi hetū”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā atāmsabhāvam

1. Vijjānurūpabhāvato (Ka)

“taṃsabhāvan”ti gaṇhantī micchāsatiṭi laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati, yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmim ārammaṇe adhiṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggataṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Tattha paṭhame satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame pana javane sampatte atekiccho hoti. Tenāha “assādentassā”ti-ādi. **Imesupīti** dvīsupi ṭhānesu.

Paccuppannaṃ vāti ettha **īti**-saddo ādi-attho. Tena “yadetaṃ anāgataṃ nāma, nayidaṃ anāgataṃ”ti-ādikaṃ saṅgaṇhāti. **Tepīti** te vassabhaññāpi **na maññīmsu** lokasamaññāya anatikkamanīyato. Tenāha “**atītaṃ panā**”ti-ādi. **Khandhānaṃ** upari niruḥhā **paṇṇatti**.

Niruttipathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7). Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. **Gaṇhamānoti** “etaṃ mamā”ti-ādinā gaṇhamāno. **Pāsenāti** rāgapāsenā. Tañhi māro mārapāsoti maññati. Tenāha “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti¹. **Mutto nāma hoti** anupādiyato sabbaso khandhassa abhāvato.

Upādiyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā

64-68. “Etaṃ mama”ti-ādinā **maññanā abhinandanā** ca. **Tañhāchandoti taṇhā** eva chando. Sā hi taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, chandikataṭṭhena chando. Catutthaṃ aniccalakkhaṇamukhena vuttaṃ, pañcamaṃ dukkhalakkhaṇamukhena, chaṭṭhaṃ anattalakkhaṇamukhena. Sesaṃ tīsupi sadisamevāti vuttaṃ “**eseva nayo**”ti.

Maññamānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. **Anattaniyanti** na attaniyaṃ. Tenāha “**na attano santakan**”ti.

Anattaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Rajanīyasaṅghitasuttādivaṇṇanā

70-72. **Rajanīyenāti** rajanīyena rāguppādakena. Tenāha “**rāgassa paccayabhāvenā**”ti. **Rāhulasāmyutte** rāhulattherassa pucchāvasena āgatā, idha rādhattherassa surādhattherassa ca pucchāvasena, pāḷi pana sabbattha sadisā. Tenāha “**vuttanayeneva veditabbānī**”ti.

Rajanīyasaṅghitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantavaggavaṇṇā niṭṭhitā.

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. **Catusaccameva kathitaṃ** assādādīnañceva samudayādīnañca vasena desanāya pavattattā. Yasmā assādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccaṃ nirodhasaccañcāti vuttovāyamatto, dutiye

samudayassādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, atthaṅgamo nirodhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccanti vuttovāyamattho, tatiyaṃ ariyasāvakaṣevavasena vuttaṃ.

Assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. **Yattakā sattāvāsā**ti tasmim̐ tasmim̐ sattanikāye āvasanaṭṭhena sattā eva sattāvāsā. Tena yattakā sattāvāsā, tehi sabbehipi ete aggā ete seṭṭhā, ye ime arahantāti dasseti. **Purimanayenevā**ti purimasim̐ sattaṭṭhānakosallasutte vuttanayena.

Tadatthaparidīpanāhīti “pañcakkhandhe pariññāya. Taṇhā tesam̐ na vijjati. Asmimāno samucchinnō”ti-ādīnā tassa yathāniddiṭṭhassa suttassa atthadīpanāhi ceva “anejaṃ te anuppattā, cittaṃ tesam̐ anāvīlan”ti-ādīnā viṣesatthaparidīpanāhi ca. Jhānamaggaphalaparīyāpannaṃ atisayitasukhaṃ etesamatthīti **sukhinoti** āha “**jhāna -pa- sukhitā**”ti. **Taṇhā tesam̐ na vijjatī**ti ettha tesam̐ apāyadukkhajanikā taṇhā na vijjatīti vuttaṃ. Vaṭṭamūlikāya taṇhāya abhāvā “nandī tesam̐ na vijjatī”ti ettha vuccatīti. **Imassapī**ti pi-saddena dukkhassābhāvenapīti dukkhābhāvo viya vaṭṭamūlikataṇhābhāvo sampiṇḍiyatīti daṭṭhabbaṃ. Tena hi te anupādīsesanibbānappattiyā accantasukhitā evāti vuccantīti. “Seyyohamasmī”ti-ādīnayappavattiyā **navavidho. Nāṇenā**ti aggamaggañāṇena.

Arahattaṃ anuppattā. **Alittā**ti amakkhitā. **Brahmabhūtā**ti brahmabhāvaṃ pattā, brahmato vā ariyamaggañāṇato bhūtā ariyāya jātiyā jātā. Satta saddhammā gocaro pavattīṭṭhānaṃ etesanti **sattasaddhammagocarā**.

Nirāsankacāro nāma gahito kutocipi tesam̐ āsankāya abhāvato. Sammādiṭṭhi-ādīhi **dasahi aṅgehi** sammāvīmuttisammāññāpariyosānehi. “Āgum̐ na karotī”ti-ādīhi **catūhi kāraṇehi**. **Taṇhā tesam̐ na vijjatī**ti idampi taṇhāpahānassa bahūpakāratādassanaṃ. Tenāha “**dāsakārikā taṇhāpi tesam̐ natthī**”ti.

Na **vikampanti** “seyyohamasmī”ti-ādinā.

Uddham tiriyaṃ apācīnanti ettha “uddham vuccatī”ti-ādinā rūpamukhena attabhāvaṃ gahetvā pavatto paṭhamanayo. Kālattayavasena dhammappavattim gahetvā pavatto dutiyanayo. Ṭhānavasena sakalalokadhātuṃ gahetvā pavatto tatiyanayo. **Buddhāti** cattāri saccāni buddhavanto.

Sīhanādasamodhānanti sīhanādānaṃ saṃkalanāṃ. Loke attano uttaritarassābhāvā **anuttarā**. Uttaro tāva tiṭṭhatu puriso, sadisopi tāva natthīti **asadisā**. Sakalampi bhavaṃ uttaritvā **bhavapiṭṭhe ṭhatvā** vimuttisukhena sukhittādivasena ekavīsatiyākārehi **sīhanādaṃ nadanti**.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. **Suddhikamevāti** suddhasaṃkhittabandhameva katvā.

Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. **Sīhoti** parissayasahanato paṭipakkhahananato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāroti** ca samānepi sīhajāti kabhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṃ nānappakārato vibhāvetuṃ “**tiṇasīho**”ti-ādi āraddhaṃ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapattivo”ti¹. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kāḷasīho kāḷagāvisadiso**², **paṇḍusīho paṇṇupalāsavaṇṇagāvisadiso**”ti. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalāpo etassa atthīti **kesarī**. Lākhārasaparikkammakatehi viya pādapariyantehīti yojanā.

1. Pāṇinī 2. 1. 60 vārtikasuttaṃ passitabbaṃ.

2. Kāḷavaṇṇagāvisadiso (Ka)

Kammānubhāvasiddha-ādhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigaṇassa rājā. Suvanṇaguhato vāti-**ādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hoti”ti katvā vuttam.

Samam patitṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patitṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukhaṃ haritvā¹. **Saṅghātanti** vināsam. Vīsatiyaṭṭhikam ṭhānaṃ **usabham**.

Samasīhoti samajātiko samabhāgo ca sīho. **Samānosmīti** desanāmattaṃ, samappabhāvatāyapi na bhāyati. **Sakkāyaditṭhibalavatāyā**ti “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balātimānanimittāya ahaṅkārahetubhūtāya sakkāyaditṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyaditṭhipahīnattā**ti sakkāyaditṭhiyā pahīnattā nirahaṅkāratā attasinehassa suṭṭhu samugghāṭitattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamattham vivaritvā dassetuṃ “**sīhoti kho**”ti-ādi vuttam.

Katābhinihārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvībuddhabhāvoti katvā “tisu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”ti-ādinā abhisambodhito purimāvattṭhāpi sīhasadisam katvā dassitā. Bhāvini bhūtopacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato bhūtavijjā itaravijjāpi² ekajjham gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretaraṃ siddham vipākam viya katvā āha “**tisso vijjā visodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇavasena “**yamakaññamanthanā**”ti vuttam.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divaseti** sattasattāhato param ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipatane dhammacakkapavattanattham nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci

1. Abhimukhaṃ pāde karitvā (Ka)

2. Dvivijjā itaravijjampi (Catukkaṅguttaraṭīkāyaṃ), itaravijjāya (?)

appaṭivattiyadhammacakkapavattanattham̐ nisajjāti katvā vajirāsanam̐ viya acalapallaṅkam̐ vuccati. **Imasmim̐ ca pana padeti** “dveme bhikkhave antā”ti-ādi nayappavatte imasmim̐ saddhammakotṭhāse. **Dhammaghoso -pa-dasasahasilokadhātuṃ paṭicchādesi** “sabbattha ṭhitā suṇantū”ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehīti** “dukkhapaniññā, samudayappahānam̐, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanā”ti evam̐ ekekasmim̐ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Vuttoyeva, na idha vattabbo, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. Yasmā ca aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bagavā Tathāgatoti ārabhitvā **udānaṭṭhakathā**dīsupi¹ Tathāgatapadassa attho vutto eva, tasmā tattha vuttanayena attho veditabbo. Yadihi bagavā na bodhipallaṅke nisinnamattova abhisambuddho jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaparissayam̐ abhisambuddho jāto. Tathā hi tam̐ “aparājjitapallaṅkan”ti vuccati. Tasmā **“yāva bodhipallaṅkā vā”**ti vatvā tena aparitussanto **“yāva arahattamaggañāṇā vā”**ti āha.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo nidassanatto. Tena rūpam̐ sarūpato parimāṇato paricchato dassitanti āha **“idaṃ rūpan”**ti-ādi. “Idam̐ rūpan”ti hi iminā bhūtopādāyabhedarūpam̐ sarūpato dassitam̐. **Ettakam̐ rūpanti** iminā tam̐ parimāṇato dassitam̐. Tassa ca parimāṇassa ekantabhāvadassanena **“na ito bhiyyo rūpam̐ atthi”**ti vuttam̐. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccato. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchatatoti** yattake ṭhāne tassa pavatti, tassa paricchadanato. **Paricchindanatoti**² pariyosānappattito. **Tam̐ sabbam̐ dassitam̐ hoti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayam̐ rūpassa samudayo nāmāti** ayam̐ āhārādi rūpassa samudayo nāma. Tenāha **“ettāvata”**ti-ādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “Āhārasamudayā āhāranirodhā”ti ca asādhāraṇameva gahetvā sese ādi-saddena saṅgaṇhāti.

1. Udāna-Ṭṭha 112; Itivuttaka-Ṭṭha 111 piṭṭhesu.

2. Parivaṭumatoti (catukkaṅguttaraṭikāyam̐)

Paṇṇāsalaḥkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-
 udayabbayalakkhaṇavibhūsitam samudayatthaṅgamagahaṇato.
Khīṇāsavattāti anavasesam sāvasesaṅca āsavānam parikkhīṇattā.
 Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāso ca na hotīti. **Ñāṇasaṃvego**
 bhayatūpaṭṭhānañāṇam. **Itaresam pana devānanti** akhīṇāsave deve sandhāya
 vadati. **Bhoti dhammālanamattanti** vācasikaṃ tathālanamattam¹.

Cakkanti satthu āṇācakkam, tam pana dhammato āgatanti
dhammacakkam. Tattha ariyasāvakanam paṭivedhadhammato āgatanti
dhammacakkam. Itaresam desanādhhammato āgatanti **dhammacakkam**.
 Duvidhepi ñāṇam padhānanti ñāṇasīsenā vuttam “**paṭivedhañāṇampi**
desanāñāṇampi”ti. Idāni tam ñāṇadvayaṃ sarūpato dassetuṃ
 “**paṭivedhañāṇam nāmā**”ti-ādi vuttam. Yasmā cassa ñāṇassa
 suppaṭividdhattā bagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānam dassetuṃ
 samattho ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhim yeva
 siddhānīti katvā dassento “**saṭṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhī**”ti āha.
Tiparivaṭṭanti idam dukkhanti ca, pariññeyyanti ca, pariññātanti ca evam
 tiparivaṭṭam, tamyeva **dvādasākāram**. **Tanti desanāñāṇam pavatteti esa**
 bagavā. **Appaṭipuggaloti** patinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassāti**
 nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. **Vipassanāvasenāti** etarahi rūpavedanādayo anussarivā
 “pubbepāham evamvedano ahosin”ti atītānam rūpavedanādīnam
 paccuppannehi visesābhāvadassanā vipassanā, tassā vipassanāya vasena.
 Yvāyam “na idam abhiññāvasenā”ti paṭikkhepo kato, tassa kāraṇam
 dassento “**abhiññāvasena hi**”ti-ādimāha. **Khandhapaṭibaddhā** nāma
 gottavaṇṇāhārādayo. **Evam anussarantoti** yathāvuttavipassanāvasena
 anussaranto. Sabhāvadhammānam eva anussaraṇassa vuttattā
 “**suññatāpabban**”ti² vuttam.

1. Koti dhammālanamattanti sabhāvākathanamattam (catukkaṅguttaraṭīkāyam)

2. Suññatāvūṭṭhanti (Ka)

Yasmā te eva rūpādayo neva attā, na attaniyā asārā anissarā, tasmā tato suññā, tesam bhāvo **suññatā**, tassā **lakkhaṇam** ruppanādikaṃ **dassetum**.

Kiñcāti hetu-atthajotake kāraṇe paccattavacananti āha “**kiñcāti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadethā**”ti. **Etanti** etaṃ bhūtopādāyabhedam dhammajātam. **Kena kāraṇena rūpaṃ nāmati** kimkāraṇam nissāya rūpanti vuccatīti attho. **Kāraṇuddesoti** kāraṇassa uddisanaṃ. **Ruppatīti** ettha **rūpaṃ** nāma sītādivirodhipaccayasannipātena visadisuppatti. Tenāha “**sītenapī**”ti-ādi. **Pabbatapādeti** cakkavālapabbatapāde, so pana tattha accuggato pākāro viya ṭhito. Tathā hi tattha sattā olambantā tiṭṭhanti. **Hatthapāsāgatāti** hatthapāsam āgatā upāgatā. **Tatthāti** tasmim hatthapāsāgate satte. **Chijjivāti** mucchāpattiyā mucchivā. Aṅgapaccaṅga-ucchedavasena vā paricchijjivā. **Accantakhāre udaketi** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi tam kappasaṅghāna-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭham pathavīsandhāraṇam kappavināsa-udakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyyāti. **Mahimsakaraṭṭham** nāma himavantapadesa ekaṃ raṭṭham.

Avīcimahānirayeti sa-ussadam avīcinirayaṃ vuttam. **Gaṅgāpiṭṭheti** gaṅgātīre.

Sarantā gacchantīti sarīsapapadassa attham vadati. **Etanti** ruppanam. Yathā kaṭhinatā pathaviyā paccattalakkhaṇam, evam ruppanam rūpakkhandhassa paccattalakkhaṇam, sabhāvabhūtalakkhaṇanti attho.

Purimasadisanti purime rūpakkhandhe vuttena sadisaṃ. Tam “kinti kāraṇapucchā”ti-ādinā **vuttanayeneva veditabbaṃ. Sukham** iṭṭhārammaṇam. **Sukhādīnaṃ** vedanānaṃ. **Paccayatoti** ārammaṇapaccayato. **Ayamatthoti** “sukhārammaṇam sukhanti vuccatī”ti ayamattho. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Vedayatīti**¹ anubhavati. **Vedayitalakkhaṇāti** anubhavanalakkhaṇā.

Nīlapuppheti nīlavaṇṇapupphe. **Vatthe vāti** nīlavatthe. **Vā-saddena** vaṇṇadhātu-ādīm saṅgaṇhāti. **Appanam vā** jhānaṃ **pāpento. Uppajjanasāññāpīti**

yaṃ kiñci nīlaṃ rūpāyatanaṃ ārabha uppajjanasaññāpi, yā pakiṇṇakasaññāti vuccati.

Rūpattāyāti rūpabhāvāya. **Yāgumevāti** yāgubhāvinameva vatthum. **Yāguttāya** yāgubhāvāya. **Pacati nāma** puggalo. **Evanti** yathā yāgu-ādivatthum puriso yāgu-ādi-atthāya pacati nipphādeti, ayaṃ evaṃ ruppanādisabhāve dhammasamūhe yathāsakaṃ paccayehi abhisāṅkharīyamāne cetanāpadhāno dhammasamūho pavattanatthaṃ viśesapaccayo hutvā te abhisāṅkharoti niropeti nibbatteti. Tenāha “**paccayehī**”ti-ādi. **Rūpamevāti** rūpasabhāvameva, na aññaṃ sabhāvam. **Abhisāṅkharotīti** itarehi paccayadhammehi adhikaṃ suṭṭhu paccayatam karoti. “Upagacchati yāpeti āyūhati”ti tasseva vevacanāni. Abhisāṅkharāṇameva hi āyūhanādīni. **Nibbattetīti** tesam dhammānaṃ ruppanādibhāvena nibbattiyā paccayo hotīti attho. **Cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassāti** idaṃ saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāpadhānattā vuttaṃ. Tathā hi bagavā suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhaṃ vibhajantena cetanāva vibhattā.

Vātiṅgaṇaṃ brahatiphalaṃ. **Caturassavallīti** tivutālatā¹. **Akhārikanti** khārarasarahitaṃ, taṃ pana paṇṇaphalādi². Yattha loṇaraso adhiko, taṃ **loṇikanti** āha “**loṇayāgū**”ti-ādi. **Ambilādibhedam** rasaṃ.

Ākārasaṅghānagahaṇavasenāti nīlapītādi-ākāragahaṇavasena ceva vaṭṭacaturassādisaṅghānagahaṇavasena ca. **Vināpi ākārasaṅghānāti** ākārasaṅghānehi vinā, te ṭhapetvāpi. **Paccatabhedagahaṇavasenāti** tassa tassa ārammaṇassa pabhedagahaṇavasena. **Asammohatoti** yāthāvato. **Viseso viśesatthadīpanato**, **aviseso** ayaṃ dhammo avisesadīpanato. Tenāha “**viseso veditabbo**”ti. Jānaṃ hi avisiṭṭhaṃ, taṃ samāśapadato upasaggā viśesenti. Tathā hi sañjānaṇapadaṃ paccabhiññāṇanimittaṃ ākāragahaṇamattaṃ bodheti, vijānaṇapadaṃ tato viśiṭṭhavisayagahaṇam. Pajānaṇapadaṃ pana tatopi viśiṭṭhataraṃ pakārato avabodham bodheti. Tenāha “**tassāpi**”ti-ādi. **Ārammaṇasañjānaṇamattamevāti** nīlādibhedassa

1. Caturassavalli dhitivibhattilatā (Ka)

2. Pacca-ādi, pañca-ādi (Ka)

ārammaṇassa sallakkhaṇamattameva. Avadhāraṇena lakkhaṇapaṭivedhattaṃ nivatteti. Tenāha “**aniccan**”ti-ādi. Ñāṇasampayuttacittehi vipassantassa vipassanāya paguṇabhāve sati ñāṇavippayuttena cittenapi vipassanā hotiyevāti āha “**aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti**”ti. **Paṭivedhanti** ca upaladdhimeva vadati, na paṭivijjanaṃ. Tenāha “**ussakkivā paṇā**”ti-ādi. **Ussakkivāti** ussakkāpetvā maggapātubhāvampi pāpeti asammohasabhāvattā. Yathā lakkhaṇapaṭivedhakāle sañjānanalakkhaṇavasena saññāṇa-anurūpavaseneva pavattaṃ, evaṃ viññāṇavijānanavasena vāyaṃ anurūpavaseneva pavattatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ heraññikādi-upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha. Hiraññaṃ vuccati kahāpaṇaṃ, hiraññajānane niyutto **heraññiko**. Lokavohāre ajātā asaṅjātā buddhi etassāti **ajātabuddhi**, bāladārako. Vohārakusalo gāmaṇī puriso **gāmikapuriso**. Upabhogaparibhogārahattā **upabhogaparibhogam**. Tambakaṃsamayattā¹ **kūṭo**. Mahāsārattā **cheko**. Aḍḍhasārattā **kaṛaṭo**. Nihīnasārattā **saṅho**. Ettha ca yatā heraññiko kahāpaṇaṃ cittādi bhāvato uddhaṃ kūṭādi bhāvaṃ rūpadassanādivasena uppattiṭṭhānatopi jānanto anekākārato jānāti, evaṃ paññā ārammaṇaṃ nānappakārato jānāti paṭivijjhati, tāya saddhiṃ pavattamānaviññāṇampi yathāvisayaṃ ārammaṇaṃ jānāti.

Evaṃ svāyaṃ² nesaṃ jānane viseso aññesaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayoti idaṃ visesaṃ milindapañhena vibhāvetuṃ “**tenāhā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Attasuññānaṃ sabhāvadhammānaṃ dhammamattatāya kathitattā “**anattalakkhaṇaṃ kathetvā**”ti vuttaṃ. Heṭṭhimamaggā ca yadi adhigatā, arahattassa anadhigatattā “**ekadesamattenā**”ti vuttaṃ, taṃ aniccalakkhaṇaṃ dassetuṃ idaṃ pabbamāraddhaṃ, itarāni dve lakkhaṇāni tassa parihārabhāvenāti adhippāyo.

1. Sajjhakaṃsamāsasamattā (Ka)

2. Tayidaṃ (Ka)

Yasmā panettha “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādidesanāya tīsu lakkhaṇesu idameva padhānabhāvena dassitaṃ, idaṃ appadhānabhāvenāti na sakkā vattum, tasmā “**tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpī**”ti vuttam. **Apacinātī**ti apacayaḡāmidhamme nivatteti ekaṃsato apacayaḡāmiḡaḡipadāya pariḡuraṇato. Tenāha “**no ācinātī**”ti-ādi. **Vaḡḡam vināsetī**ti vidhamati adassanaṃ gameti. **Neva cinātī**ti na vaḡḡheti. **Tadevāti** taṃ vaḡḡam eva. **Vissajjetī**ti chaḡḡeti. **Vikiratī**ti viddhamseti. **Vīdhūpetī**ti vaḡḡattayaḡāṅkhātāṃ agḡikkhandham vīḡatadhūmaṃ vīḡatasantāpaṃ karotīti atthoti āha “**nibbāpetī**”ti.

Evam passanti-ādi anāḡāmiḡhale ḡhitassa ariyasāvakassa agḡamagḡaphalādhigamāya desanāti adhipḡāyenaḡa “**vaḡḡam vināsetvā ḡhitaṃ mahākhīḡāsavaṃ dassessāmi**”ti. Khīḡāsavassa anāḡatabhāvadassanaṃyeva, sabbā cāyaṃ heḡḡhimā desanā suddhavipassanākathā, saḡapaḡhamamagḡā vā saḡaviḡjḡupamadhammā vā vipassanākathāti dassento “**ettakena ḡhānenā**”ti-ādimāha.

Namassantiyeva mahatā ḡaravabahumānena. Tenāha “**namo te purisāḡaṅḡā**”titi-ādi. Tattha nidassanaṃ dassento “**āyasmantaṃ nitattheraṃ viyā**”ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetum “**thero**”ti-ādimāha. Tattha **khuragḡeyevāti** kesoropanatthaṃ khuradhārāya agḡe sīse ḡhapite tacapaṅcakaḡammaḡḡhānamukhena bhāvanaṃ anuyūḡjanto **arahattaṃ patvā**. **Brahmavimānāti** brahmānaṃ nivāsabhūtā vimānā.

Khajjanīyasuttavaḡḡanā niḡḡhitā.

8. Piḡḡolyasuttavaḡḡanā

80. Apakarīyati etenāti **apakaraṇam**¹, padaṃ. Apakaraṇam pakaraṇam kāraṇanti atthato ekaṃ. Tenāha “**kismiḡcideva kāraṇe**”ti. **Nīharitvāti** attano samīpacārabhāvato apanetvā. Tathākaraṇāṅca

1. Pakaraṇam (Aḡḡhakathāyam)

evamete ettakampi appaṭirūpaṃ akatvā āyatim sammā paṭipajjissanti.

Laddhabalāti laddhañāṇabalā.

Ekadvīhikāyāti ekekassa ceva dvinnam dvinnaṅca ihikā gati upasaṅkamanā ekadvīhikā. Tenāha “**ekeko ceva dve dve ca hutvā**”ti. Puthujjanānam samuditānam nāma kiriya tādisipi siyāti vuttam “**keḷimpi kareyyun**”ti. Parikappanavasena sammāsambuddham uddissa pesalā bhikkhūpi evaṃ karontīti.

Yugandharapabbatādīnam antare sīdantaram samuddam nāma. Tattha kira vāto na vāyati, patitam yaṃ kiñcipi sīdantaranadiyam vilīyantā sīdanteva, tasmā taṃ parivāretvā ṭhitā yugandharādayopi sīdapabbatā nāma. Taṃ sandhāya vuttam “**sīdantare sannisinnam mahāsamuddam viyā**”ti. **Āhārahetū**ti āmisahetu sappitelādinimittam, tesam paṇāmanā.

Pacchimanti nihīnam. Tenāha “**lāmakam**”ti, lāmakanto idhādhippeto—

“Migānam koṭṭhuko anto, pakkhīnam pana vāyaso.
Eraṇḍo anto rukkhānam, tayo antā samāgatā”ti—

ādīsu¹ viya. **Ulatī**ti abhicarati. Abhisapanti etenāti **abhisāpo**. Abhisāpavattu **piṇḍolyam**. Attho phalam vaso etassāti atthavasam, kāraṇam, tampi tesu atthi, tattha niyuttāti **atthavasikā**.

Anto hadayassa abhantare **anupaviṭṭhā** sokavatthūhi.

Abhijjhāyitāti abhijjhāyanasīlo. Abhiṇhappavattiyā ceva bahulabhāvena ca **bahalarāgo**. **Pūtibhāvenā**ti kuthitabhāvena. Byāpādo hi uppajjamāno cittam apagandham karoti, na sucimānāññabhāvam. **Bhātanikkhattakāko viyā**ti idam bhātaṭṭhānassa asaraṇena kākassa natṭhasatitā paññāyatīti katvā vuttam, na bhātanikkhattatāya. **Asaṅṭhitoti** asaṅṭhitacitto. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kattabbakiccam.

Pāpavitakkehi kato, tasmā te anavasesato pahātabbāti **dassanattam**. Dvinnam vuttatā eko pubbabhāgo, itaro missakoti vuttam

1. Khu 5. 90 piṭṭhe Jātake.

yuttanti adhippāyena “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ taṃ bhāventassa nirujjhanti evāti ekekamissakatāvasena gahetabbanti porāṇā. Upari tiparivaṭṭadesanāya animittasamādhiyeva dīpito. Tenāha “**yāvañcidan**”ti. **Niddosoti** vītarāgādinā niddoso.

Piṇḍolyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pālīeyyasuttavaṇṇanā

81. **Pariyādiṇṇarūpacittāti** rāgādīhi pariyādiyitvā khepetvā gahitacittā.

Bhagavato cāro vidito paricayavasena. **Satthā paribhogam karoti** anuggaṇhanto “evaṃ hissa duggatimokkho bhavissatī”ti. **Aññatṛāti** vinā.

Nāgenāti buddhanāgena aṅkusarahitena. Tato eva ujubhūtena **cittena**. **Īsānantassa** naṅgalasadisadantassa hatthino evaṃ cittaṃ sameti. Tattha kāraṇamāha “**yadeko ramatī vane**”ti. Etena kāyavivekena ratisāmaññaṃ vadati.

Attano dhammatāyāti pakatiyā sayameva.

Āsavānam khayoti idha arahattaṃ adhippetam, taṃ pana aggamaggānantaramevāti āha “**maggānantaram arahattaphalan**”ti. Vicayo desanāpaññā adhippetā, sā ca anekadhā pavattā evāti vuttaṃ “**vicayaso**”ti. Anekakkhattuṃ pavattamānāpi vicayo evāti katvā “**vicayenā**”ti. Attho vutto. **Sāsanadhammoti** silakkhandhādiparidīpano pariyattidhammo. **Parivitakko udapādi** “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā, evaṃ koṭṭhāsato paricchijja desite mayā dhamme katamassa jānanassa antarā āsavānam khayoti hotīti ekaccassa kaṅkhā hotiyevāti adhippāyo. Diṭṭhi eva samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā**. **Diṭṭhisankhāro**ti diṭṭhipaccayo sankhāro. Tato eva taṇhāpaccayo hotīti vuttaṃ “**tatojo so sankhāro**”ti. **Tato taṇhāto so sankhāro jātoti** catūsu esa diṭṭhisankhāro diṭṭhūpanissayo sankhāro jāyati.

Avijjāsamphassoti avijjāsampayuttasamphasso. Evamettha bagavā saḷāyatananāmarūpaviññāṇāni saṅkhārapakkhikāneva katvā dasseti.

Ettake ṭhāneti “idha bhikkhave assutavā puthujjano”ti-ādiṃ katvā yāva “na me bhavissatī”ti ettake ṭhāne. **Gahitagahitadiṭṭhinti** sakkāyadiṭṭhiyā “so attā, so loko”ti-ādinā pavattaṃ sassatadiṭṭhiṃ, “no cassaṃ, no ca me siyā”ti-ādinā pavattaṃ ucchedadiṭṭhinti tathā tathā gahitadiṭṭhiṃ. “Iti kho bhikkhave sopi saṅkhāro anicco”ti-ādidesanāya **vissajjāpento āgato**. Tattha tatthevāssa uppannadiṭṭhivivecanato imissā desanāya **puggalajjhāsayena** pavattitatā veditabbā, tevīsatiyā ṭhānesu arahattapāpanena **desanāvīlāso**. **Tatojo so saṅkhāro**ti tato vicikicchāya paccayabhūtataṇhāto jāto vicikicchāya sampayutto saṅkhāro. Yadi saḥajātādipaccayavasena tato taṇhāto jātoti tatojo saṅkhāroti vucceyya, idamayuttanti dassento “**taṇhāsampayutta -pa-jāyati**”ti codeti. Itaro upanissayakoṭi idhādhippetāti dassento “**appahīnattā**”ti vatvā “**yassahī**”ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. Na hi taṇhāya vicikicchā sambhavati. Yadi asati saḥajātakotiṃ upanissayakoṭiyā taṇhāpaccayā vicikicchāya sambhavo eva. **Diṭṭhiyāpīti** dvāsaṭṭhidiṭṭhiyāpī. Tenāha “**catūsu hī**”ti-ādi. Vīsati sakkāyadiṭṭhiyo sassatadiṭṭhiṃ ucchedadiṭṭhiṃ vicikicchaṅca pakkhipitvā¹ paccekāṃ aniccatāmukhena vipassanaṃ dassetvā arahattaṃ pāpetvā desanā niṭṭhāpitāti āha “**tevīsatiyā ṭhānesū**”ti-ādi.

Pāḷileyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dissati apadissatīti **deso**, kāraṇaṃ, taṃ ca kho ñāpakaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ hi so jānitukāmo ruppanādisabhāvaṃ, paṭhamāṃ pana

1. Uddharitvā (Ka)

sarūpaṃ pucchitvā puna tassa vireso pucchitabboti paṭhamaṃ “**ime nu kho**”ti-ādinā puccham karoti¹, idhāpi ca so vireso eva tassa bhikkhuno antanti dasseti. **Ajānanto viya pucchati** tesam hetunti adhippāyo.

Taṇhāchandamūlakā pabhavattā. **Pañcupādānakkhandhā**ti ettha vireseto taṇhupādānassa gahaṇam itarassa taggahaṇeneva gahitam tadavinā bhāvatoti chandarāgo eva uddhaṭo. **Idanti** tappaṇhapaṭikkhipanaṃ. Yadi pi khandhā upādānehi asahajātāpi honti upādānassa anārammaṇabhūtāpi, upādānaṃ pana tehi sahajātameva, tadārammaṇaṃ ca hotiyevātti dasseti. Na hi asahajātaṃ anārammaṇaṃca upādānaṃ atthīti. Idāni tamatthaṃ vivarivā dassetuṃ “**taṇhāsampayuttasmin**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. **Ārammaṇatoti** ārammaṇakaraṇato. “Evaṃrūpo siyan”ti evaṃpavattassa chandarāgassa “evaṃvedano siyan”ti evaṃpavattiyā abhāvato tattha tattheva natasaṅkhārā bhijjanti, tasmā rūpavedanārammaṇaṇaṃ chandarāgādīnaṃ abhāvato attheva **chandarāgavemattatā**. Chandarāgassa pahānādivasena chandarāgapaṭisaṃyuttassa apucchitattā “**anusandhi na ghaṭiyatī**”ti vuttaṃ. **Kiñcāpi na ghaṭiyatī**ti aññasseva pucchitattā, tathāpi **sānusandhikāva pucchā**, tato eva **sānusandhikaṃ vissajjanaṃ**. Tattha kāraṇamāha “**tesam tesan**”ti-ādinā. Tena ajjhāsayaṇusandhivasena sānusandhikāneva pucchāvissajjanānīti dasseti.

Puṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khajjanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. **Paṭiccā**ti nissayaṃ katvā. “Esohamasmī”ti diṭṭhiggāho, “seyyohamasmī”ti mānaggāho ca taṇhāvaseneva hontīti taṇhāpi tathāpavattiyā paccayabhūtā tathāpavatti evāti vuttaṃ “**asmīti evaṃ**”

1. Katvā (Ka)

pavattaṃ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṃ hotī”ti. Daharasaddo bāladārakepi pavattatīti tato visesanatthaṃ **“yuvā”**ti vuttaṃ. Yuvāpi eko amaṇḍanasīloti tato visesanatthaṃ **“maṇḍanakajātiko”**ti vuttaṃ. Tena mukhanimittapaccavekkhaṇassa sabbhāvaṃ dasseti. **Tanti** ādāsamaṇḍalaṃ olokayato. **Parammukhaṃ hutvā paññāyeyyāti** yadi puratthimadisābhimukhaṃ hutvā ṭhitāṃ, mukhanimittampi puratthimadisābhimukhameva hutvā paññāyeyyāti attho. Yadi pi parassa sadisassa mukhaṃ bhavye, tathāpi kāci asadisatā bhavye, yati vuttaṃ **“vaṇṇādīhi asadisāṃ hutvā paññāyeyyā”**ti. **Nibhāsarūpanti** paṭibhāsarūpaṃ. Nibhāsarūpaṃ tāva kaṃsādimaye pabhassare maṇḍale paññāyatu, udake pana kathanti **“kena kāraṇenā”**ti pucchati. Itaro **“mahābhūtānaṃ visuddhatāyā”**ti vadanto tatthāpi yathāladdhapabhassarabhāvenevāti dasseti. Ettha ca maṇḍanajātiko puriso viya puthujjano, ādāsatalādayo viya pañcakkhandhā, mukhanimittāṃ viya **“asmī”**ti gahaṇāṃ, mukhanimittāṃ upādāya dissamānarūpādi viya **“asmī”**ti sati **“ahasmī”**ti **“parasmī”**ti-ādayo gāhavesesā. **Abhisametoti** abhisamito, ayameva vā pāṭho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Madhurakaṃ vuccati kāye vibhāranti āha **“madhurakajāto viyāti sañjātagarubhāvo viyā”**ti. Garubhāve sati lahutā anokāsāva, tathā mudutā kammaññatā cāti vuttaṃ **“akammañño”**ti **“kāye”**ti ānetvā vattabbaṃ. **Na pakkhāyantīti** pakāsā hutvā na khāyanti. Tenāha **“na pākātā hontī”**ti. **Upaṭṭhahantīti** upatiṭṭhanti. **Na dissatīti** gahaṇāṃ na gacchati. **Mahāvicikicchāti** aṭṭhavatthukā soḷasavatthukā ca vimati. **Na hi uppajjati** paripakkakusalamūlattā.

Kāmānametaṃ adhivacananti padaṃ uddharitvā yena adhippāyena bagavatā ninnāṃ pallalaṃ kāmānaṃ nidassanabhāvena ābhatāṃ, taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** “gūthagataṃ muttagatan”¹ti yathā.
Diṭṭhigataṃ nāma jātaṃ khandhavinimuttassa sattassa gahitattā.

Kupiteti diṭṭhisāṅkhātarogena² kupite. **Paggayhāti** tesāṃ bhikkhūnaṃ santike viya therassa sārīputtassa sammukhā attano laddhiṃ paggayha “evaṃ khvāhan”ti evaṃ nicchayena **vattuṃ asakkonto**.

Anuyogavattaṃ nāma yena yutto, tassa attano gāhaṃ nijjhānakkhantiyāva yāthāvato pavedana. **Therassa anuyoge bhumanti** “taṃ kiṃ maññasi āvuso yamakā”ti-ādinā therena kathitapucchāya bhummaniddeso. **Sace taṃ āvusoti idanti** “sace taṃ āvuso”ti evamādikāṃ idaṃ vacanaṃ. **Etanti** yamakattheraṃ. **Aññanti** arahattaṃ. Vattabbākārena vadanto atthato arahattaṃ byākaronto nāma hotīti adhippāyena vadati.

Etassa paṭhamamaggassāti etassa idāniyeva tiparivaṭṭadesanāvasāne tayā adhigatassa paṭhamamaggassa. **Catūhi yogehīti** attato piyato udāsīnato veritoti catūhipi uppajjana-anatthayogehi.

Upetīti taṇhupayadiṭṭhupayehi upādiyati taṇhādiṭṭhivatthum pappoti. **Upādiyati**ti dalhaggāhaṃ gaṇhāti. **Adhitiṭṭhati**ti abhinivissa tiṭṭhati. Kinti? “Attā me”ti. **Paccatthikā me eteti** ete rūpavedanādayo pañcupādānakkhandhā mayhaṃ paccatthikā anattāhvahattāti vipassanāñāṇena ñatvā. **Vipassanāya yojetvāti** vipassanāya khandhe yojetvā.

Yamakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. **Tasseva vihārassāti** mahāvane yasmim vihāre bagavā viharati, tasseva vihārassa. **Imeti aññatitthiyā**. Yasmā ayaṃ

1. Ma 2. 87; Am 3. 181 piṭṭhesu.

2. Diṭṭhisāṅkhātarogena (Ka)

thero ṭhapanīyaṃ pañhaṃ ṭhapanīyabhāvena na ṭhapesi, tasmā aññatitthiyā -pa- etadavocum. Tenāha “**ekadesena sāsanasamayaṃ jānantā**”ti.

Gahitameva hoti tato pageva siddhattā. Tenāha “**tassa mūlattā**”ti. **Evanti** “dukkhañceva paññapemi dukkhassa ca nirodhan”ti evaṃ.

Vatṭavivaṭṭamevāti pañcannaṃ pana khandhānaṃ samanupassanāya vasena vaṭṭaṃ, “evaṃ passan”ti-ādinā vivaṭṭaṃ kathitameva.

Anurādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. **Nagaramajjhe mahā-ābādho uppajjīti** nagaramajjhena āgacchanto kammamuṭṭhāno mahanto ābādho uppajjati. **Samantato adhosīti** sabbabhāgena paripphandi. **Iriyāpathaṃ yāpetunti** sayananisajjādibhedam iriyāpathaṃ pavattetum. **Nivattantīti** osakkanti, parihāyantīti attho. **Adhigacchantīti**¹ vadḍhanti. Satthu guṇasarīraṃ nāma navavidhalokuttaradhammādhigamamūlanti katvā vuttaṃ “**navavidho hi -pa- kāyo nāmā**”ti, yathā sattānaṃ kāyo paṭisandhimūlako.

Kāḷasilāyaṃ katavihāro **kāḷasilāvihāro**. **Maggavimokkhatthāyāti** aggamaggavimokkhādhigamāya. **Devatāti** suddhāvāsadevatā. **Alāmakam** nāma puthujjanakālakiriyāya abhāvato. Tenāha “**thero kirā**”ti-ādi. **Ekam dve ñāṇānīti** ekam dve paccavekkhaṇañāṇāni sabhāvato avassaṃ uppajjanti, ayaṃ dhammatā. Maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni taṃtaṃmaggavuṭṭhāne uppajjanti eva. **Ekam dveti** vacanaṃ uppannabhāvadassanattaṃ vuttaṃ.

Dhūmāyanabhāvo dhūmākārātā, tathā **timirāyanabhāvo**.

Vakkalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhigacchantīti (Ka)

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. **Passambhitvā**ti nirodhetvā. **No ca svāhanti**¹ no ca su ahaṃ. **Parihāyi** kuppadhammattā. **Etanti** samādhimattasāraṃ, sīlamatte pana vattabbameva natthi. **Kathaṃ hotīti** kathaṃ abhinandanā hoti. **Dukkhaṃ patvā**ti dukkhuppattihetu sukhaṃ pattheti “evaṃ me dukkhapariḷāho na bhavissatī”ti. **Yadaggenā**ti yena bhāgena. “**Dukkhaṃ patthetiyevā**”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**sukhavipariṇāmena hī**”ti-ādi. Sukhaparivatte sukhavipariṇāmadukkhaṃ, tasmā sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāma.

Assajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. **Attaniyanti** diṭṭhigatikaparikkappitassa attano santakaṃ. Tenāha “**attano parikkhārajātan**”ti. **Taṇhāmāno adhigato** arahattassa anadhigatattā, no diṭṭhimāno adhigato, tathā kāmarāgabyāpādāpi. Anāgāmī kira khemakatthero, “sakadāgāmī”ti keci vadanti. **Sandhāvanikāyā**ti sañcaraṇena. Tenāha “**punappunaṃ gamanāgamanenā**”ti. **Catukkhattum gamanāgamanenā**ti catukkhattum gamanena ca āgamanena ca. Tenāha “**taṃ divasaṃ dviyojanaṃ addhānaṃ āhiṇḍī**”ti. **Ñatvā**ti ajjhāsayaṃ ñatvā. **Theroti** khemakatthero.

Rūpameva asmīti vadatīti rūpakkhandhameva “asmī”ti gāhassa vatthum katvā vadati. **Adhigato**² taṇhāmāno.

Aṇusahagatoti aṇubhāvaṃ gato. Tenāha “**sukhumo**”ti. **Tayo khārā viya tisso anupassanā** cittasaṃkilesassa visodhanato. **Sīlagandhādīhi** guṇagandhehi.

Kathetunti uddesavasena kathetum. **Pakāsetunti** niddesavasena tamatthaṃ pakāsetum. **Jānāpetunti** kāraṇavasena jānāpetum. **Patitṭhāpetunti** kathāpetum. **Vivaṇṇam kātunti** udāharaṇam vaṇṇetvā pākāṇam

1. No cassāhaṃ (Pāḷiyam)

2. Adhigatā (Ka)

kātuṃ. **Suvibhattaṃ kātunti** anvayato byatirekato suṭṭhu vibhattaṃ kātuṃ. **Uttānakaṃ kātunti** upanayanigamehi tamatthaṃ vibhūtaṃ kātuṃ. **Aññaena nīhārenā**ti vipassanāvimuttana cittaḅhīnīhārena.

Khemakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Channasuttavaṇṇanā

90. **Makkhī**ti guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Etaṃ avocā**ti “ovadantu maṃ -pa- passeyyan”ti etaṃ avoca.

Theranti channattheraṃ. Attano duggahaṇena kañci upārambhampi kareyya. Tena vuttaṃ “**evaṃ kira nesāṃ ahoṣī**”ti-ādi. **Niddosamevassa katvā**ti ādito anurūpattameva katvā saddhammaṃ kathessāmāti.

Paritassanā upādānanti bhayaparitassanā diṭṭhupādānaṃ. Anattani sati anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantīti bhayaparitassanā ceva diṭṭhupādānaṃ upapajjati. **Paṭinivattatī**ti yathāraddhavipassanāto paṭinivattati, nāsakkhībhi attho. Kasmā panetassa vipassanamanuyuñjantassa evaṃ ahoṣīti tattha kāraṇaṃ vadati “**ayaṃ kirā**”ti-ādinā. **Evanti** “ko nu kho me attā”ti evaṃ na hoti. **Tāvaticā vissatthī**ti “mayhaṃ dhammaṃ desetū”ti vuttavissāso atthīti attho. Idaṃ kaccānasuttaṃ addasāti yojanā. “Dvayanissito kaccāna loko”ti-ādi **diṭṭhiviniveṭhanā**. “Ete te kaccāna ubho ante anupagammā”ti-ādi **buddhabaladīpanā**.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. **Etāni** suttāni. **Idhāgatānī**ti imasmim vage ānītāni saṅgītikārehīti.

Rāhulasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. Tato eva **ohārinī**. Tenassā caṇḍasotataṃ dasseti. Dūraṃ gacchatīti **dūraṅgamā**. Tenassā mahoghatam dasseti.

Soteti vaṭṭasote. **Catūhi gāhehī**¹ “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinayappavattehi catūhi gāhehi². **Palujjanattā**ti chinnattā. **Sokādi byasanappattī**ti sokādi-anatthuppattī.

Nadīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. **Vivadati**ti vivādaṃ karoti. **Vadantoti** ayathāsabhāvena vadanto. **Vivadati** dhammatāya viruddham katvā vadati. **Lokadhammoti** lujjanasabhāvadhammo. Ko pana soti āha “**khandhapañcakan**”ti. Tenāha “**taṃ hī**”ti-ādi. **Katham karomī**ti kena pakārenāhaṃ bālaṃ ajānantaṃ karomi. Tenāha “**mayhaṃ hī**”ti-ādi. Tathā cāha “akkhāto vo mayā maggo”ti-ādi³. “**Tayo lokā kathitā**”ti vatvā taṃ vivaritaṃ “**nāhaṃ bhikkhave**”ti-ādimāha.

Pupphasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Kenaci kāraṇena yujjhitvā gahetuṃ na sakkāti **ayujjhānāma**. **Nivattanaṭṭhāneti** udakappavāhassa nivattitaṭṭhāne.

Anusotāgamaneti anusotaṃ āgamanahetu, “anusotāgamanenā”ti vā pāṭho. **Anupubbena pavaḍḍhitvā**ti tatha tattaha uṭṭhitānaṃ

1. Bhāgehī (Ka)

2. Bhāgehi (Ka)

3. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

khuddakamahantānaṃ pheṇapiṇḍānaṃ saṃsaggena pakārato vuddhiṃ patvā. **Āvaheyyāti** ānetvā vaheyya. **Kāraṇena upaparikkheyyāti** nāṇena vīmaṃseyya. “**Sāro nāma kiṃ bhaveyyā**”ti vatvā sabbaso tadabhāvaṃ dassento “**vilīyitvā viddhamseyyevā**”ti āha. Tena rūpampi nissaratāya bhijjatevāti dasseti. Yathā hi aniccatāya asāratāsiddhi, evaṃ asāratāyapi aniccatāsiddhīti aniccatāya eva nicasāraṃ thirabhāvasāraṃ dhuvasāraṃ sāmīnivāsīkārakabhūtassa attano vase pavattanampettha natthīti āha “**rūpampi -pa- nissāramevā**”ti. Soti pheṇapiṇḍo. **Gahitopi** upāyena **tamatthaṃ na sādheti** anarahattā. **Anekasandhighaṭṭito** tathā tathā ghaṭṭito hutvā.

Byāmamattampi etarahi manussānaṃ vasena. **Avassameva bhijjati** taraṅgabbhāhataṃ hutvā.

Tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi patite. **Udakatalanti** udakapiṭṭhiṃ. Aññato patantaṃ **udakabindum**. **Udakajallanti** santānakaṃ hutvā ṭhitaṃ udakamalaṃ. Taṃ hi saṃkaḍḍhitvā tato udakaṃ puṭaṃ karoti, tasmiṃ puṭe pubbuḷasamaññā. **Vatthunti** cakkhādivatthum. **Ārammaṇanti** rūpādi-ārammaṇaṃ. **Kilesajallanti** purimasiddham, paṭilabbhamānaṃ vā kilesamalaṃ. **Phassasaṃghaṭṭananti** phassasamodhānaṃ. **Pubbuḷasadisā** mututtaramaṇīyatāya. Yasmā ghammakāle sūriyātapasantāpābhiniḃbattarasmiḃjālanipāte tādise bhūmipadese ito cito samuggatavātevegasamuddhaṭṭavirūḷhasaṅkhātesu paribbhamantesu aṇuparamāṇutajjāriḃpakāresu bhūtasaṅghātesu marīcisamaññā, tasmā sabbaso sāraviraḃhitāti vuttaṃ “**saññāpi asāraḃkaṭṭhena marīcisadisā**”ti. Yasmā ca passantānaṃ yebhuyyena udakākārena khāyati, tasmā “**gahetvā pivitum vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Nīlādi-anubhavanatthāyāti** nīlādi-ārammaṇassa anubhavanatthāya. **Phandatīti** phandanākārapattā viya hoti appahīnataṇhassa puggalassa. **Vippalambheti** appahīnavipallāsaṃ puggalaṃ. Tenāha “**idaṃ nīlakaṇ**”ti-ādi. Saññāvīpallāsato hi cittavīpallāso, tato diṭṭhivīpallāsoti. **Vippalambhanenāti** vippakāravaseneva ārammaṇassa lambhanaṃ. Vippakāravasena hi etaṃ lambhanaṃ, yadidaṃ anudakameva udakaṃ katvā dassanaṃ anagaraṃveva nagaraṃ katvā gandhabbanāṭakādidassanaṃ.

Kukkukaṃ vuccati kadalikkhandhassa sabbapattavaṭṭīnaṃ abbhantare daṇḍakanti āha “**akukkukajātanti anto asaṅjātaghanadaṇḍakan**”ti. **Na tathā hotīti** yadathāya upanītaṃ, tadathāya na hoti. **Nānālakkhaṇoti** nānāsabhāvo. **San̄khārakkhandhovāti** eko san̄khārakkhandhotveva vuccati.

Assāti purisassa. **Apagatapāṭalapiḷakanti** apagatapāṭaladosaṃ ceva apagatapīlakadosaṅca. **Asārabhāvadassanasamatthanti** asārassa asārabhāvadassanasamatthaṃ. **Ittarāti** parittakālā, na ciratṭhitikā. Tenāha “**lahupaccupaṭṭhānā**”ti. **Aññadeva ca āgamanakāle cittanti** idaṅca oḷārikavaseneva vuttaṃ. Tathā hi ekaccharakkhaṇe anekakoṭīsatasaḥassaṅkhāni cittaṇi uppajjitvā nirujjhanti. Māyāya dassitaṃ rūpaṃ **māyāti**¹ vuttaṃ. **Yamkiñcideva** kapāliṭṭhakapāsāṇavālikādīm. **Vañceti**ti asuvaṇṇameva suvaṇṇanti, amuttameva muttāti-ādinā vañceti. Nanu ca saññāpi marīci viya vippalambheti vañceti, idampi viññāṇaṃ māyā viya vañceti ko imesaṃ visesoti? Vacanattho nesaṃ sādharmaṇo. Tathāpi saññā anudakaṃyeva udakaṃ katvā gāhāpentī, apurisaññeva purisaṃ katvā gāhāpentī vippalambhanavasena appavisayā, viññāṇaṃ pana yaṃ kiñci atamaṃsabhāvaṃ taṃ katvā dassenti māyā viya mahāvisayā. Tenāha “**yamkiñcidevā**”ti-ādi. **Evampīti** ativiya lahuparivatti bhāvenapi māyāsadisanti.

Desitāti evaṃ desitā pheṇapiṇḍādi-upamāhi.

Bhūri vuccati pathavī, saṅhaṭṭhena vipulaṭṭhena ca bhūrisadisapaññatāya **bhūripañño**. Tenāha “**saṅhapaññena cevā**”ti-ādi. **Kimigaṇādīnanti ādi-**saddena anekagijjhādike saṅgaṇhāti. **Paveṇīti** dhammapabandho. **Bālalāpini** “ahaṃ mamā”ti-ādinā. **Sesadhātuyo gahetvāva bhijjati** ekuppādekanirodhattā, vatthurūpanissayapaccayattā “ayan”ti na visuṃ gahitaṃ. **Vadhābhāvatoti** vadhassa maraṇassa atthibhāvato. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ.

Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mahājānassa gamanamukhaṃ tathā (Ka)

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Sassataṃ sabbakālaṃ yāva kappavuṭṭhānā hontīti **sassatiyo**, sineru-ādayo. Tāhi **samaṃ** samakālaṃ. **Anenā**ti bagavatā. **Nayidanti ya-kāro** padasandhikaro, **idanti** nipātapadaṃ. Taṃ pana yena yena sambandhīyati, taṃ tiliṅgo va hotīti “**ayaṃ maggabrahmacariyavāso**”ti vuttaṃ. “**Napaññāyeyyā**”ti vatvā tamatthaṃ vivarituṃ “**maggo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Vivaṭṭentoti** vinivaṭṭento appavattiṃ karonto.

Rājadhānīti rañño nivāsanagaraṃ. **Suttamayanti** cittavaṇṇavattikāmayāṃ.

Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. **Yaṃ mahāsamuddoti** ettha **yanti** samayassa paccāmasanaṃ. Bhummatthe cetaṃ paccattavacananti āha “**yasmiṃ samaye**”ti. So ca samayo ayanti dassento “**pañcame sūriye utṭhite**”ti āha. **Paricchedaṃ na vadāmi** paricchedakārikāya aggamaggavijjāya anadhigatattā. **Sunakho viya vaṭṭanissito bālo** asavasabhāvato. **Gaddulo viya diṭṭhibandho. Sakkāyo** tassa asavasabhāvato. **Puthujjanassa sakkāyānuparivattananti** “santāne sattavohāro”ti taṃ tato aññaṃ katvā bhedena niddeso.

Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. **Diṭṭhigaddulanissitāyā**ti saha-jātādipaccayavasena diṭṭhigaddulanissitāya. **Nissāyeva pavattati** tato attānaṃ vivecetum asakkuṇeyyattā. **Cittasamkilesenevā**ti dasavidhakilesavatthuvaseṇa cittassa samkiliṭṭhabhāvena. Ariyamaggādhigamanena **cittassa vodānattā** vodāyanti **visujjhanti**.

Vicaraṇacittanti gahetvā vicaraṇavasena vicaraṇacittāṃ. **Saṅkhā**¹ **nāmāti** evaṃnāmakā. **Brāhmaṇapāsaṇḍikāti** jātiyā brāhmaṇā channavutiyā pāsaṇḍesu taṃ saṅkhāsaññitam pāsaṇḍam paggayha vicaraṇakā. **Paṭakoṭṭhakanti** dussāpaṇakam. **Dassentāti** yathāgatikkammavipākacittatam dassentā. **Taṃ cittanti** taṃ paṭakoṭṭhakacittam **gahetvā vicaranti**. **Cintetvā katattāti** “imassa rūpassa evaṃ hatthapādā, evaṃ mukham likhitabbaṃ, evaṃ ākāravatthaggaṇāṇi, evaṃ kiriyāvisesā, evaṃ kiriyāvibhāgam, sattavisesānaṃ vibhāgam kātabban”ti tassa ubbattanakhipanapavattanādiipayojanañcāti sabbametaṃ tathā cintetvā katattā **cittena** manasā **cintitam nāma**. **Upāyapariyesanacittanti** “hatthapādā evaṃ likhitabbā”ti-ādinā yathāvutta-upāyassa ceva pubbe pavattassa bhūmiparikammavaṇṇadhātusammāyojanupāyassa ca vasena pavattam cittam. **Tatopi cittataranti** tato cittakammatopi cittataram cittakārena cintitappakārānaṃ sabbesaṃyeva cittakamme anipphajjanato. **Kammacittenāti** kammaviññāṇena. **Kammacittenāti** vā kammaassa cittaabhāvena. So kammaassa vicittabhāvo taṇhāvasena jāyatīti veditabbo. Svāyamattho **aṭṭhasālīnīṭīkāyam**² vibhāvito. **Evaṃ cittāti** evaṃ citta-rūpavisesā. **Yonim upaneti**ti taṃ taṃ aṇḍajādibhedam yoni visesam pāpeti vaṇṇaviseso viya phalīkamaṇīkam. Na hi visesā hitavicittasāmatthiyakammaṃ yonim upaneti, tassa tassa vipākuppattiyā paccayo hoti. **Yonimūlako tesam cittaabhāvoti** yaṃ yaṃ yonim kammaṃ satte upaneti, taṃtaṃyonimūlako tesam sattānaṃ citta-vicittabhāvo. Tenāha “**yoni-upagatā**”ti-ādi. **Sadisacittāva** sadisacittabhāvā eva. **Itīti**-ādi vuttasseva atthassa uppaṭipāṭiyā nigamaṇam.

Tiracchānagatacittaabhāvato citta-seva savisesam cittaabhāvakaraṇam dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam. Tattha cittaṃ nāmetaṃ citta-tarameva veditabbanti sambandho. **Sahajātadhammacittatāyāti** rāgādisaddhādidhammaviccita bhāvena. **Bhūmicittatāyāti** adhiṭṭhānacittatāya. Kammanānattam mūlam kāraṇam etesanti **kammanānattamūlakā**, tesam. **Liṅganānattam** itthiliṅgādinānattavasena ceva taṃtaṃsaṅṭhānanānattavasena ca veditabbam. **Saññānānattam**

1. Maṅkhā (Ka)

2. Anuṭṭi 1. 71 piṭṭhe.

itthipurisadevamanussādisaññānānattavasena. **Vohāranānattam** tissoti-
ādivohāranānattavasena. **Cittānam** vicittānam. Taṃtamvohāranānattampi
citteneva paññapīyati. Raṅgajātarūpasamuṭṭhāpanādīnā¹ vattham rañjayatīti
rajako, vaṇṇakāro. Puthujjanassa attabhāvasaññitarūpasamuṭṭhāpanatā niyatā
ekantikāti puthujjanaggahaṇam. “Abhirūpaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpetī”ti ānetvā
sambandho.

Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. **Atthassāti** hitassa. **Asādhikā** “bhāvanānuyogaṃ ananuyuttassā”ti
ananuyuttassa vuttatā. **Itarāti** sukkaṭṭhā-upamā. **Sādhikā** bhāvanāyogassa
anuyuttatā. Tañhi tassa sādhiḱā veditabbā. **Sambhāvanattheti**
paramatthasambhāvane². Evaṃ hi kaṇhapakkhepi apisaddaggahaṇam
samatthitam hoti. **Sambhāvanattheti** vā parikkappanattheti attho. Saṅkhātabbe
atthe aniyamato vuccamāne saṅkhāto aniyamattho vāsaddo vattabboti “**aṭṭha**
vā”ti-ādi vuttam. **Ūnādhikānīti** ūnānīpi adhiḱānīpi kiñcāpi honti, ekaṃso
pana gahetabboti “**aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**”ti vuttam. Evaṃ vacanam
sandhāya “**vacanasiliṭṭhatāyā**”ti-ādi vuttam. Pādanakhasikhāhi
akopanavasena **sammā adhisayitāni**. **Utunti** uṇha-utuṃ kāyusmāvasena.
Tenāha “**usmīkatāni**”ti. **Bhāvitānīti** kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Sammā-
adhisayanāditividhakiriyākaraṇena imam appamādam katvā. **Sotthinā**
abhinibbhijjiti anantarāyena tato nikkhamitum. Idāni tamattham
vivaranto “**te hī**”ti-ādimāha. **Sayampīti** aṇḍāni. **Parināmantī** paripakkam
bahinikkhamanayoggaṃ.

Tanti opammasamapaṭipādanam. **Evanti** idāni vuccamānākārena.
Atthenāti upameyyatthena. **Saṃsanditvā** sammā yojetvā.
Sampayuttadhammasena ñāṇassa tikkhādibhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi
sabhāvato satī nepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena sūrabhāvo,
saddhāvasena

1. Raṅgajātānurūpasamuṭṭhāpanādīnā (Ka)

2. Paramatthasabhāve (Ka)

vippassannabhāvo, vīriyavasena pariṇāmahāvo. **Pariṇāmakāloti** balavavipassanākālo. **Vaḍḍhitakāloti**¹ vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhānassa hi vipassanā gahitaḅbhā nāma tadā maggaḅbhassa gahitattā. **Tajjātikanti** tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. **Satthāpi gāthāya avijjāṇḍakosaṃ paharati** bhindāpeti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. **Palanti** tassa suttassa nāmaṃ. **Dhāretvāti** dārūnaṃ heyyādijānanatthaṃ upanetvā. **Dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍhoti** etena palena gaṇḍahāro “**palagaṇḍo**”ti pacchimapade uttarapadalopena niddesoti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāneti** hatthena gaḅhetabbaṭṭhāne. Sammadeva khepīyanti etena kāyaduccaritā dīnīti **saṅkhepo**, tena. Vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalasseva divase divase āsavānaṃ parikkhāyo idha “**vipassanāyānisāṃso**”ti adhippeto. **Hemantikena** karaṇabhūtena. Bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantīti** paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha “**pūtikāni bhavantī**”ti.

Mahāsamuddo viya sāsanaṃ sabhāvagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvācaro** mahoghuttaraṇato. **Pariyādānaṃ viyāti** parito aparipūraṇaṃ viya. **Khajjamānānanti** saṅkhādantena viya udakena khepiyamānānaṃ bandhanānaṃ. **Tanubhāvoti** pariyyuṭṭhānuppattiyā asamatthatāyā dubbalabhāvo. **Vipassanāñānapītipāmojjehīti** vipassanāñānasamuṭṭhitehi pīti pāmojjehi. **Okkhāyamāne pakkhāyamāneti** vividhapaṭipattiyā ukkhāyamāne paṭisaṅkhānupassanāya pakkhāyamāne. **Dubbalatā dīpitā** “appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī”ti vuttattā.

Vāsijaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. **Bhāventassāti** vipassanāya maggaṃ bhāventassa **uppannasaññā**. Tenāha “**sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyati**”ti-ādi. **Santānetvāti**

1. Vuṭṭhitakāloti (Ka)

kasanatṭhānaṃ sabbaso vitanetvā pattharivā. **Kilesāti**¹ upakkilesappabhedā kilesā. **Aniccasaññāñāṇenāti** aniccasaññāsahagatena ñāṇena.

Lāyananti lāyanaṃ viya nayanam viya nicchoṭanaṃ viya ca **aniccasaññāñāṇam**. **Iminā atthenāti** iminā yathāvuttena pāḷiyā atthena. **Upamā saṃsandetabbāti** ettha pabbajalāyako viya yogāvacarō. Lāyanādinā tassa tatha katakiccatāya parituṭṭhi viya imassa kilese sabbaso chinditvā phalasaṃpattisukhena kālassa vītināmanā.

Kūṭam gacchantī pārimantena kūṭam gacchanti. **Kūṭam pavisanabhāvenāti** kūṭacchiddam aggena pavisanavasena. **Samosarivāti** chidde anupavisanavasena ca āhacca avatṭhānena ca samosarivā ṭhitā. **Kūṭam viya aniccasaññā** aniccānupassanāvasena avatṭhānassa mūlabhāvato. **Gopānasiyo viya catubhūmakakusalā dhammā** aniccasaññāmūlakattā. **Kūṭam aggam** sabbagopānasīnam tathā-adhiṭṭhānassa padhānakāraṇattā. **Aniccasaññā aggāti** etthāpi eseva nayo. **Aniccasaññā lokiyāti** idam aniccasaññānupassanaṃ sandhāya vuttam. Aniccānupassanāmukhena adhigata-ariyamagge uppannasaññā aniccasaññāti vattabbatam labhatīti “aniccasaññā bhikkhave bhāvitā bahulikātā sabbam kāmāragam pariādiyati”ti-ādi vuttam. Tathā hi **dhammasaṅghe**² “yasmim samaye lokuttaram saññam bhāveti”ti-ādinā saññāpi uddhaṭā. **Sabbāsu upamāsūti** mūlasantāna-upamādisu pañcasu upamāsu. **Purimāhīti** kassakapabbajalāyana-ambapiṇḍi-upamāhi **aniccasaññāya kiccam** vuttam mūlasantānapadālanapabbajalāyanavaṇṭacchedanapadesena aniccasaññāya paṭipakkhapacchedanassa dassitattā. **Pacchimāhi balaṃ** dassitam paṭipakkhātibhāvassa jotitattā.

Aniccasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pupphavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimaṇṇāsako samatto.

1. Vipulā kilesāti (Ka)

2. Abhi 1. 87, 88 piṭṭhesu.

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Aññamaññaṃ asaṃsaṭṭhabhāvena eti gacchatīti **anto**, bhāgoti āha “**antāti koṭṭhāsā**”ti. “Sakkāyanirodhanto”ti nirodhapaccayassa gahitattā vuttaṃ “**catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā**”ti. **Antoti -pa-ajjhāsayasena vuttaṃ** yathānulomadesanattā suttantadesanāya.

Antasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. **Dutiyampīti api**-saddo sampiṇḍanatto. Tena na kevalaṃ paṭhamasuttameva, atha kho dutiyampīti.

Tatiyampi tathevāti iminā “pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā”ti idaṃ upasaṃharati.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. **Pariññeyyeti** ettha tisso pariññā ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti. Tāsu **ñātapariññā** yāvadeva tīraṇapariññatthā. **Tīraṇapariññā ca** yāvadeva pahānapariññatthāti. Tattha ukkaṭṭhāya pariññāya kiccadassanavasena atthaṃ dassento “**pariññeyyeti pariṇānitabbe samatikkamitabbe**”ti, pahātabbete attho. Tenāha bagavā “katamā ca bhikkhave pariññā? Rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti, tasmā **samatikkamanti** samatikkantaṃ pahānassa upāyaṃ. **Samatikkamivā ṭhitanti** pajahitvā ṭhitanti ayamettha attho.

Pariññeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. **Cattāri saccāni kathitāni**-assādādīnam samudayādīnañca desitattā.

Kilesappahānaṃ kathitaṃ rāgappahānassa jotittā.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Antavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. **Yāvatāti** yasmā. **Imāya -pa- samannāgatoti** “idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānātī”ti-ādīnā nayena vuttāya catūsu ariyasaccesu aññāṇasabhāvāya avijjāya sammohena samannāgato. **Ettāvatāti** ettakena kāraṇena **avijjāgato** samaṅgībhūtena upagato, avijjāya vā upeto nāma hoti.

Dutiyepīti vijjāsutte. “Vijjāvasena desanā”ti ayameva visesoti āha “eseva nayo”ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. **Paṭhamena dhammakathiko** kathito “dhammaṃ deseti”ti vuttattā. **Dutiyena sekhabhūmi** kathitā “paṭipanno hoti”ti vuttattā. **Tatiyena asekkhabhūmi** kathitā “anupādāvimutto hoti”ti vuttattā. **Dhammakathikaṃ pucchitena** bagavatā. **Visesetvāti** dhammakathikabhāvato visesetvā ukkaṃsetvā. **Dve bhūmiyoti** sekkhāsekkhabhūmiyo.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. **Tīṇi vissajjanānīti** yathāpuccham tīṇi vissajjanāni.

Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. **Tīraṃ vuccati vaṭṭaṃ** orimatīranti katvā. Tenāha “athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvati”¹. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāraṣṣa pārimanti katvā. **Baddhoti** anusayappahānaṣṣa akatattā **kilesabandhanena baddho**, sukkapakkhepi diṭṭhisamanupassanāya rūpādibandhanassa paṭikkhepamattameva vuttaṃ, na vimokkhanti adhippāyo. **Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhāṃ kathitanti** “tīradassī pāradassī, parimutto so dukkhasmāti vadāmi”²ti āgatattā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti vattaṃ sakkā.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

Bandhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. **Ābādhaṭṭhenāti** ādito uppattito paṭṭhāya bādhanatṭhena rujanatṭhena. **Antodosatṭhenāti** abbhantare eva dussanatṭhena kuppanatṭhena. **Khaṇanatṭhenāti** sasanatṭhena. **Dukkhatṭhenāti** dukkhamattā dukkhabhāvena. Dukkham hi loke “aghan”³ti vuccati ativiya hananato. **Visabhāga -paccayaṭṭhenāti** yathāpavattamānānaṃ dhātādīnaṃ visabhāgabhūtamahābhūtasamuṭṭhānaṣṣa ābādhassa paccayaabhāvena. **Asakatṭhenāti** anattaniyato. **Palujjanaṭṭhenāti** pakārato bhijjanatṭhena. **Sattasuññatṭhenāti** sattasaṅkhāta-attasuññatṭhena. **Attābhāvenāti** diṭṭhigatikaparikkappitassa attano abhāvena. **Suññato anattatoti** ettha “parato”⁴ti padassa saṅgaho kātabbo, tasmā “**dvīhi anattamanasikāro**”⁵ti vattabbaṃ.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. **Tathā ekādasameti** ettha **tathā**-saddena “uttānamevā”ti idaṃ ākaḍḍhati. **Idhāti** ekādasame. Kammaṭṭhānassa uggahadhāraṇapāricaya manasikāravasena pavattañāṇaṃ kammaṭṭhānasutavasena nipphajjanato “**sutan**”ti vuttaṃ.

Sutavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. **Rāhulovādasadisānī**ti rāhulovādasutte¹ āgatasuttasadisāni.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammakathikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Avijjāvagga

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. **Imasminti** avijjāvagge. **Catusaccameva kathitaṃ**, tasmā heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti adhippāyo.

Samudayadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Anto aggi mahanto chārikarāsi, tattha ukkuḷavikulato akkamantaṃ yāva kesaggaṃ anudahaṭṭhāya kucchitaṃ kuḷanti

kukkuḷaṃ, rūpavedanādi pana tatopi kañci kālaṃ anudahanato mahāpariḷāhanaṭṭhena ca kukkuḷaṃ viyāti **kukkuḷaṃ**. **Aniccalakkhaṇādīnīti** aniccadukkhānattalakkhaṇāni.

Kukkuḷasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kukkuḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. **Paccayaṃ katvāti** abhinivesapaccayaṃ katvā. Ādisaddena micchādiṭṭhisakkāyadiṭṭhi-attānudiṭṭhisaññojanābhinivesa vinibandhajjhosānāni saṅgaṇhāti. Tattha **abhinivesā** taṇhāmānadiṭṭhiyo. **Vinibandhā** “kāye avītarāgo hoti”ti-ādinā¹ āgatacetasovinibandhā. **Ajjhosānāti** taṇhādiṭṭhijjhosānāni. Senāni suviññeyyāneva.

Ajjhattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. **Dharamānakāleti** jīvamānakāle. **Pahānaṃ apassantoti** therassa kira bagavati pemaṃ adhimattaṃ. **Cittaṃ gaṇhissāmīti** cittaṃ ārādhessāmi. **Gantabbaṃ hoti**, tasmā sapalibodho. **Cittaṃ sampahaṃsamānoti** cittassa vibodhano. **Vimutti -pa- jāto** āyatim paṭivedhapaccayattā, na pana tadā visesāvahabhāvā nibbedhabhāgiyo.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Khandhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

2. Rādhasamyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Mārasaddoyaṃ bhāvasādhanoti dassento “**māro vā assāti maraṇaṃ vā bhaveyyā**”ti āha. **Māretā**ti maritabbo māraṃ maraṇaṃ etabboti āha “**māretabbo**”ti. **Anupādānibbānatthā**ti phalavimuttisaṅkhātā arahato arahantatā nāma yāvadeva anupādānibbānatthā. **Nibbānabbhantare**ti anupādānibbānādhigamassa abbhantare tato orameva idaṃ maggaṃ brahmacariyaṃ vussati, na tato paraṃ. **Assāti** brahmacariyassa.

Mārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. **Laggapucchā**ti lagganassa bajjhanassa pucchā. Yadi rūpādīsu sattatā satto, khīṇāsavā kathaṃ sattāti? Sattabhūtapubbāti katvā. **Kīḷavigamanti** kīḷāya apanayanaṃ oramaṇaṃ. Yantarajju viya bhavapabandhassa nayanato **bhavarajjū**ti taṇhā vuttā.

Sattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. **Rūpādivinimuttaṃ maraṇaṃ nāma natthi** rūpādīnaṃyeva vibhave maraṇasamaññāti. **Maraṇadhammoti** vināsabhāvo.

Mārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. **Sukhumaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti**, tenasa thero paṭibhāneyyakānaṃ etadagge ṭhapito.

Vimutti-paripācānīyadhammaseneva, na paṭivedhāvahabhāvena.

Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyācanavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Rādhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

3. Diṭṭhisamyutta

1. Sotāpattivagga

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. **Na ete vātā**ti ye ime rukkhasākḥādibhañjanakarā, ete sattakāyattā vātā nāma na hontī. Te hi niccā dhuvā sassatā. Tenāha “**vāto panā**”ti-ādi. Tena sattasu kāyesu catutthaṃ kāyamāha. Rukkhasākḥādibhañjanako **eso vātaleso nāma**, vātasadisoti attho. **Esikatthambho viyāti** iminā niccalabhāvameva dasseti, **pabbatakūṭaṃ viyāti** iminā pana sassatisamaṃvāpi. Ayañhi vāyu kāyassa niccataṃ abhinivissa ṭhito “mā ca aniccatā paro hotū”ti na vātā vāyantīti bādhati. Esa nayo **nadiyo sandantīti**-ādīsu. **Udakaṃ panāti** dutiyaṃ kāyaṃ sandhāyāha. **Gabbho pana na nikkhamati** kūṭaṭṭhādibhāveneva¹ tassa labbhanato. **Neva te udentī** yathā vātā, evaṃ tiṭṭhanato² lokassa pana tathā matimattanti adhippāyo.

Vātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā

207-209. **Diṭṭhaṃ rūpāyatanam** cakkhunā daṭṭhabbato. **Sutam saddāyatanam** sotena sotabbato. **Mutam gandhāyatanādi tividham** sampattagāhīhi ghānādīhi patvā gahetabbato. **Avasesāni** cakkhādīni **sattāyatanāni viññātam nāma** kevalam manoviññāṇena vijānitabbato. **Pattanti** anuppattam, yaṃ kiñci pāpuṇitabbam pariyesitvā gavesitvā sampattanti anuppattam. **Pariyesitanti** pariyaṭṭham. **Cittena anusañcaritanti** manasā cintitam. “Pattam pariyesitan”ti etasmiṃ padadvaye catukkam sambhavaṭṭi tam dassetvā tassa vasena pattapariyesitapadāni, tato manasā anuvicaritañca nīharitvā

1. Aṭṭhādīṭṭhādibhāveneva (Ka)

2. Yathā vānam, evaṃ aṭṭhānato (Ka)

dassetum **“lokasmim hī”**ti-ādi vuttam. Tattha **pariyesitvā pattam nāma** pariyesanāya pariggāhabhāvato. **Pariyesitam nāma** kevalam pariyesitamevāti katvā pariyesitvā pattassa manasānuvicaritassa vuttatā. Paṭhamavikappe saṅkaro atthīti asaṅkarato ca dassetum **“atha vā”**ti-ādi vuttam. **Sabbanti** viññātādi. Tañhi manoviññāṇena gahitattā manasā anuvicaritam nāma na diṭṭham sutam mutam.

Etammamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Dinnanti** deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha **“dinnassa phalābhāvaṃ sandhāyā”**ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipanti. Esa nayo **“yiṭṭham hutam”**ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇam mahādānam. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānam kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisamsaphalam nissandaphalañca. **Vipākoti** sadisaphalam. **Paraloke** ṭhitassa **ayam loko natthī**ti paralokeṭhitassa kammunā laddhabbo **ayam loko** na hoti. **Idhaloke** ṭhitassapi **paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **“sabbe tattha tattheva ucchijjanti”**ti. Ime sattā yattha yattha bhava yoni-ādīsu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena nassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnam phalassa abhāvavasena **“natthi mātā, natthi pitā”**ti vadanti, na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānam abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesam sattānam uppādo nāma kevalo, na bhavato cavitvā āgamanapubbakoti dassanattam **“natthi sattā opapātikā”**ti vuttanti āha **“cavitvā uppajjanakasattā nāma natthī”**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññātena bhavitabbam, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha **“ye imaṅca -pa- pavedenti”**ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cāumahābhūtikō**. Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayāṃ, evamayāṃ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha “**catumahābhūtamayo**”ti. **Ajjhattikā pathavīdhātūti** sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhiraṃ pathavīdhātunti** bahiddhā mahāpathaviṃ. **Anuyātīti** tassa anurūpabhāvena yāti upeti. **Upagacchatīti** pubbe bāhirapathavīkāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā satabhāvena saṅṅhitā idāni ghaṭṭādipathavī viya tameva bāhirapathavīkāyāṃ upeti upagacchati, sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsūpi eseva nayoti** ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddaṃ, sūriyaraṃsito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaraṃsiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāyo viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatiko sayameva attano vādaṃ bhindati. Ummattakapacchisadisañni diṭṭhigatikadassanaṃ. **Manacchatṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesāṃ visayabhāvā visayāpīti vadati. Visayiggahaṇena hi visayā gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetāṃ** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mulhapuggalā. Tehi **dattūhi bālamanussehi paññattaṃ**.

Natthidinnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Sahatthā karontassāti** sahatthena karontassa.

Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanāṃ vibādhananti āha “**daṇḍena pīlentassā**”ti. **Papañcasūdanīyaṃ** “tājantassa cā”ti attho vutto, idha pana **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** viya tājjanāṃ paribhāsanāṃ daṇḍeneva saṅgahetvā “daṇḍena pīlentassa”icceva vuttam. **Sokaṃ sayāṃ karontassāti** parassa sokakāraṇaṃ sayāṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatotī** parassa

vibādhanappayogena sayampi phandato. **Atipāyayoti** padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassapi hanāpentassapī**”ti.

Kāraṇavasenāti kārāpanavasena.

Gharassa bhitti anto ca bahi ca sandhitā hutvā ṭhitāva **gharasandhi**. Kiñcīpi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe pavattantīti āha “**sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī**”ti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṃ hi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuraneminā**ti nisitakhuramayanaṃ, khurasadisanaṃ attho.

Gaṅgāya dakkhiṇādisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇāncepī”ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā**”ti-ādi. **Mahāyāganti** mahāvijitayaññasadisamaṃ mahāyāgaṃ. **Uposathakammenā**ti uposathakammena ca. Ca-saddo hettha luttaniddiṭṭho. Damasaddo hi indriyasaṃvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “uposathakammenā”ti idaṃ indriyadamaṇassa viśesaṃ, tasmā “uposathakammabhūtena indriyadamaṇā”ti atthaṃ vadanti. **Sīlasaṃyamenā**ti sīlasaṃvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassā viṣuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bagavā “ekaṃ dhammaṃ atītassā”ti-ādi¹. **Pavattīti** yo karotīti vuccati, tassa santāne phalassa nibbattiyā paccayabhāvena pavatti. **Sabbathāti** “karoto”ti-ādinā vuttena sabbappakārena **kiriyaṃeva paṭikkhipanti**.

Karotosuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 207 piṭṭhe.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavadanena. **Samkilesapaccayanti** samkilisanassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. **Visuddhipaccayanti** samkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṃ. **Natthi balanti** sattānaṃ dīṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “**yamhī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, samkilesikampi cāyaṃ paṭikkhipateva. **Aññamaññavevacanā**nīti tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balam**, sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**, tameva daḷhaggāhabhāvato porisaṃ dhuraṃ vahantena pavattetabbato **purisathāmo**, paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbaṃ.

Satvayogato, rūpādīsu vā sattatāya **sattā**, pāṇanato assāsanapassāsanavasena pavattiyā **pāṇā**, te pana so ekindriyā divasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha “**aṇḍa -pa- vadantī**”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vadḍhanato **jīvā**ti sāliyavādike vadanti. Natthi etesaṃ samkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi tesam balaṃ vīriyanti **abalā avīriyā**. **Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyamo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ vasena tāsu tāsu gatīsu upagamaṇaṃ. Samavāyena samāgamo **saṅgati**. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayehi vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvo eva akittimo eva. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. Chaḷabhijātiyo parato vitthārīyanti. **Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī**ti vadantā adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānantīti ulliṅgento “**aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassentī**”ti āha.

Hetusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. **Akatāti** samena vā visamena vā kenaci hetunā na katā eva. Kenaci kataṃ karaṇaṃ vidhānaṃ natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesam abhinibbattitābhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitāti** kassaci iddhimato devassa brahmuno vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmitāti** vā kassaci animmāpakā. **Ajanakāti** etena pathavīkāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavīkāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattakaṃ, evameteṭṭi āha “**kūṭaṭṭhā**”ti. Yamidaṃ “bījādito ankurādi jāyati”ti vuccati, tañca vijjamaṇameva tato nikkhamati, nāvijjamaṇaṃ, aññathā yato kutoci yassa kassaci uppatti siyāti adhippāyo. **Ṭhitāti** nibbikārabhāvena ṭhitā. **Na calanti**ti na vikāraṃ āpajjanti. Vikārabhāvena hi tesam sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. Avipariṇamadhammattā eva ca ne **aññamaññaṃ na byābādheti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggahakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ “**nālan**”ti-ādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo**. Jīvasattamaṇaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato na hantabbatā na ghāṭetabbatā cāti neva koci hantā ghāṭetā vā. Tenāha “**sattannantvevā**”ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**, na ghāṭanādi, paramatthato sattannantveva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti adhippāyo.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsū

khattiyabrāhmaṇādisihabyagghādivasena padhānayaonīnaṃ. **Saṭṭhisatāni** chasahassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañca kammāsātāni cā**”ti. **Esevanayoti** iminā “kevalaṃ takkamattena niratthakadiṭṭhiṃ dīpeti”ti imameva atthaṃ atidisati. Ettha ca **takkamattakenāti** iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ

sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam diṭṭhivatthūsu viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecīti** uttaravihārāvāsino. Te hi “pañca kammānīti cakkhusotaghānajivhākāyā, imāni pañcendriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī”ti vadanti. **Kammanti laddhīti** oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. “Dvāsaṭṭhipaṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttim ajānantā “**dvatṭhipaṭipadā**”ti vadanti. **Ekasmim kappeti** ekasmim mahākappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite **ekasmim asaṅkhyeyya kappe**.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddāti** aññepi ye keci māgavikanesādādayo, te pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijātīti vadanti**. **Bhikkhūti** buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sacchandarāgā paribhuñjantī”ti adhippāyena **catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti** vadanti. Kasmāti ce? Yasmā te paṇītapāṇīte paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye paribhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadantīti apare. **Eke pabbajitā**, ye visesato attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **kaṇṭakavuttikāti** vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamayogena **paṇḍaratarā**. **Acelakasāvakāti** ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakasamaye ājīvakaladdhiyā dalhagāhitāya nigaṇṭhahipi paṇḍaratarā. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattim ukkaṃsam pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā vuttā. **Paramasukkābhijātīti** ayam tesam laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannakoti**-ādi tesam pāli eva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaraṇako, tesam vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jinṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhe jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na katheti. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Niṭṭhuanādivippakāre¹ kenaci katēpi

1. Oṭṭhavadanādivippakāre (Ka)

khamanavasena na kiñci vadatīti vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī”ti-ādinā¹ nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhirū. Tato eva jighacchādubbalyaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadanti.**

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasuggahaṇena** eḷakajāti gahitā, **migaggahaṇena** rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devāti** cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena tesam antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacce antarabhedā **mahāsamayasuttavasena**² dīpetabbā. **Manussāpi anantāti** dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**, te mahantamahantā ajagarapetādayo. Chaddantadahamandākiniyo kuḷīramucalindanāmena³ vadanti.

Pavuṭāti⁴ sabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddhaṃ na gacchati.** Kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhipattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kāle paripakkabhāvāpādanena **byantī karoti nāma.** **Suttaḡuḷeti** suttavaṭṭiyam. **Nibbeṭhiyamānameva paletīti** upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhīti dasseti paricchinnarūpattā. **Nibbeṭhiyamānameva** suttaḡuḷaṃ **gacchatīti** vuccati. Tañca kho suttapamāṇena, sutte pana asati kuto gacchati suttaḡuḷaṃ. Tenāha “**sutte khīṇe na gacchati**”ti. **Tattheva tiṭṭhati** suttapariyantanti adhippāyo. **Kālavasenāti** attani veḥetvā ṭhitam sukhadukkham yathāvuttassa kālassa vasena nibbeṭhiyamāno bālo ca paṇḍito ca paleti gacchati, nātikkamati saṃsāraṃ.

Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

3. Kuvāḷiyamucalindanāmena (Dī-Ṭī 1. 225 piṭṭhe), tiyaggalamucalindanāmena (Ka)

4. Sapuṭāti (Ka)

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. **Ekato vaḍḍhitanimittanti** ekapassena vaḍḍhitam kasiṇanimittam. **Gāhenāti** lābhī jhānacakkhunā passivā gahaṇena. **Takkenāti** na lābhī takkamattena. **Uppannadiṭṭhīti** “loko”ti uppannadiṭṭhi. **Sabbato vaḍḍhitanti** samantato appamāṇakasiṇanimittam. **Ekamevāti** “ekameva vatthū”ti uppannadiṭṭhi. **Aṭṭhārasa veyyākaraṇānīti** veyyākaraṇalakkhaṇappattāni aṭṭhārasa suttāni. **Ekam gamananti** ekam veyyākaraṇagamanam.

Antavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. **Dukkhavasena vuttanti** “iti kho bhikkhave dukkhe sati dukkham upādāyā”ti-ādidukkhavasena vuttam. Tādisameva dutiyam veyyākaraṇagamanam. Tenāha “**tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇānī**”ti. **Tehīti** “rūpī attā hotī”ti-ādinayapavattehi veyyākaraṇehi saddhim. **Tanti** dutiyam gamanam.

Ārammaṇamevāti kasiṇasaṅkhātam ārammaṇameva. **Takkisaddena** suddhatakkikānam gahaṇam daṭṭhabbam.

Aniccadukkhavasenāti “yadaniccam, tam dukkham, tasmim sati tadupādāya evam diṭṭhi uppajjati”ti vutta-aniccadukkhavasenāti. **Tehiyevāti** dutiye peyyāle vuttappakārehiyeva. **Tiparivaṭṭavasenāti** tehiyeva chabbāsatiyā suttehi catutthapeyyāle tiparivaṭṭavasena vuttoti yojanā.

Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhisam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkantasaṃyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. **Saddhādhimokkhanti** saddahanavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ, na sanniṭṭhānamattavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ. Dassanampi sammattaṃ, taṃsijjhanavasena¹ pavattaniyāmo **sammattaniyāmo**, ariyamaggo. **Anantarāyataṃ dīpeti** kappavināsapāṭibhāgena pavattattā. Tathā cāha “**tenevāhā**”ti-ādi. Kappasīsena bhājanalokaṃ vadati. So hi uḍḍayhati, na kappo, **uḍḍayhanavelāti** jhāyanavelā. Ṭhito kappo ṭhitakappo, so assa atthīti **ṭhitakappī**, kappam ṭhapetuṃ samatthoti attho. **Olokananti** saccābhisamayasaṅkhātam dassanam. **Khamanti** sahanti, nāyantīti attho.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Okkantasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā

312-321. **Sabbaṃ pākaṭameva** apubbassa abhāvato.

Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā

322-331. **Esoti** cakkhusmiṃ chandarāgo. Upecca kilesetīti **upakkilesa**. **Cittassā**ti sāmaññavacanam anicchanto codako “**kataracittassā**”ti āha. Itaro kāmam upatāpanamalīnabhāvakarānavasena upakkilesa lokuttarassa natthi, vibādhanattho pana attheva uppattinivāraṇatoti adhippāyenāha “**catubhūmakacittassā**”ti. Codako “**tebhūmakā**”ti-ādinā attano adhippāyam vivarati, itaro “**uppattinivāraṇato**”ti-ādinā. Ariyaphalapaṭippassaddhipahānavasena

1. Samattānam sijjhanavasena (Ka)

pavattiyā sabbasaṅkilesato nikkhantattā nekkhammaṃ, magganibbānānaṃ pana nekkhamabhāvo ukkaṃsato gahito evāti āha “**nekkhammaninnanti navalokuttaradhammaninnaṃ**”ti. **Abhijānitvāti** abhimukhabhāvena jānitvā. **Sacchikātabbesūti** paccakkhakātabbesu. **Chaḷabhiññādhammesūti** ariyamaggasampayuttadhammesu.

Kilesasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasāmyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. **Na evaṃ hotīti** ettha “ahaṃ samāpajjāmi”ti vā, “ahaṃ samāpanno”ti vā mā hotu tadā tādisābhogābhāvato. “Ahaṃ vuṭṭhito”ti pana kasmā na hotīti? Sabbathāpi na hotveva ahaṅkāraṃ sabbaso pahīnattā.

Vivekajasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā

341. **Tasmim vacane paṭikkhitteti** “adhomukho bhuñjasi”ti paribbājikāya vuttavacane “na khvāhaṃ bhaginī”ti paṭikkhitte. **Vādanti** dosaṃ. **Ubbhamukhoti** uparimukho. Puratthimādikā **catasso disā**. Dakkhiṇapuratthimādikā **catasso vidisā**.

Ārāma-ārāmaṃvatthu-ādīsu

bhūmiparikammabījābhisaṅkharāṇādiṇaṃ paṭisaṃyuttā vijjā **vatthuvijjā**, tassā pana micchājīvaṃ dassetuṃ “**tesaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Tesaṃ tesaṃ** attano paccayadāyakaṇaṃ. **Tattha tattha gamananti** tesaṃ sāsanaharaṇavasena taṃ taṃ gāmantaradesantaraṃ. **Evamārocesīti** attukkaṃsanaparavambhanarahitaṃ kaṇṇasukhaṃ pemaṇiyāṃ hadayaṅgamaṃ therassa

dhammakathaṃ sutvā pasannamānasā evaṃ “dhammikaṃ samaṇā sakyaputtiyā”ti-ādinā sāsanaassa guṇasaṃkittanavācaṃ kulānaṃ ārocesi.

Sucimukhīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāgasāmyutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. **Aṇḍajāti** aṇḍe jātā. **Vatthikoseti** vatthikosasaññite jarāyupute **jātā**. **Saṃsedeti** saṃsinne kilinnaṭṭhāne uppannā. **Upapatitvā viyāti** kutoci pi avapatitvā viya nibbattā. **Puggalānanti** tathā vinetabbapuggalānaṃ.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. **Vissatṭhakāyāti** “ye cammena vā rudhira vā aṭṭhinā vā atthikā, te sabbaṃ gaṇhantū”ti tattha nirapekkhacittatāya adhiṭṭhitasīla tāya pariccattasarīrā. **Duvidhakārinoti** “kālena kusalaṃ, kālena akusalaṃ”ti evaṃ kusalākusalakārino. Saha byayati pavattatīti saḥabyo, saḥacāro. Tassa bhāvo saḥabyatā, taṃ **saḥabyataṃ**. Adanīyato **annaṃ**. Khādanīyato **khajjaṃ**. Pātabbato **pānaṃ**. Nivasanīyato **vatthaṃ**. Nivasitabbaṃ **nivāsanaṃ**. Parivaritabbaṃ **pāvuraṇaṃ**. Yanti tenāti **yānaṃ**, upāhanādiyānāni. Ādisaddena vayhasivikādīnaṃ saṅgaho. Chattampi parissayātapadukkhaparirakkhaṇena maggagamanasādhananti katvā “**chattupāhanan**”ti-ādi vuttaṃ. Tena vuttaṃ “**yaṃ kiñci gamanapaccayan**”ti. **Patthanaṃ katvā -pa-** tattha nibbattanti Campeyyanāgarājā viyāti daṭṭhabbaṃ.

Paṇītatarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā

392-437. **Pattānanti** ubhosu pakkhesu pattānam. **Vaṇṇavantatāyāti** atisayena vicittavaṇṇatāya. Atisayattho hi ayam **vanta**-saddo. **Purimanayenāti** nāgasamīyutte paṭhamasutte vuttanayena. **Uddharantīti** samuddato uddharanti, pathavantarapabbatantarato pana tesam uddharaṇam dukkameva. **Paṇītatareti** balena paṇītatare, balavanteti attho. **Anuddharaṇīyanāgāti** ānubhāvamahantatāya ca vasanaṭṭhānaviduggatāya ca uddharitum asakkuṇeyyā nāgā. Te “sattavidhā”ti vatvā sarūpato vasanaṭṭhānato ca dassento “**kambalassatarā**”ti-ādimāha. Tattha **kambalassatarā dhataratthāti** ime jātivasena vuttā. **Sattasīdantaravāsīnoti** sattavidhasīdasamuddavāsīno. **Pathaviṭṭhakāti** pathavantaravāsīno, tathā **pabbatattakā**. Te ca vimānavāsīno. Te nāge koci supaṇṇo uddharitum na sakkotīti sambandho. **Sesanti** “kāyena dvayakārīno”ti-ādīsu yaṃ vattabham, taṃ sabham **nāgasamīyutte vuttanayameva**, tattha ca vuttanayeneva attho veditabboti adhippāyo.

Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā

438-549. Mūlagandhādibhedam gandham avanti apayuñjantīti¹ gandhabbā, tesam kāyo samūho gandhabbakāyo, gandhabbadevanikāyo. Cātumahārājikesu ekiyāva te daṭṭhabbā, tappariyāpannatāya tattha vā niyuttāti **gandhabbakāyikā**. Tesam tesam rukkhagacchalatānam mūlam paṭicca pavatto gandho mūlagandho, tasmim **mūlagandhe**. **Adhivatthāti** mūlagandham adhiṭṭhāya, abhibhuyya vā vasantā. Esa nayo sesesupi. **Tam nissāyāti** tam mūlagandham rukkham paccayam katvā nibbattā. Na kevalam tattha gandho eva, mūlameva vā tesam paccayoti dassento “**So hī**”ti-ādimāha. **Upakappatīti** nivāsaṭṭhānabhāvena viniyuñjati. **Gandhagandheti** gandhānam gandhasamudāye. **Mūlādīgandhānam gandheti** mūlādīgata-avayavagandhānam gandhe, timūlādīgatasamudāyabhūtetī attho. Pubbe hi “mūlagandhe”ti-ādīnā rukkhānam

1. Avabhuñjantīti (Ka)

avayavagandho gahito, idha pana sabbaso gahitattā samudāyagandho veditabbo. Tenāha “**yassa hi rukkhassā**”ti-ādi. **Soti** so sabbo mūlādigato gandho gandhasamudāyo idha gandhagandho nāma. **Tassa gandhassa gandheti** tassa samudāyagandhassa tathābhūte gandhe. Sarikkhaṃ sadisaṃ paṭidānaṃ etissāti **sarikkhadānaṃ**, patthanā. Yathādhippetaphalāni sarikkhadānattāva adhippetaphalaṃ dentu, asarikkhadānaṃ kathanti? Tampi detiyeva puññassa sabbakāmadadattāti āha “**asarikkhadānampī**”ti-ādi.

Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā

550-606. Lokaṃ vālentā saṃvarantā chādentā ahanti pariyesantīti valāhā, devaputtā. Tesāṃ samūho valāhakadeva kāyoti āha “**valāhakakāyikā**”ti-ādi. **Sītakaraṇavalāhakā**ti sītaharaṇavalāhakā. **Sesapadesūti** uṇhavalāhakādipadesu. **Eseva nayoti** “uṇhakarāṇavalāhakā”ti-ādinā attho veditabbo. **Cittatṭhapananti** “sītaṃ hotū”ti evaṃ cittassa uppādanāṃ. **Vassāneti** vassakāle. **Utusamuṭṭhānamevāti** pakatikasītamevāti attho. **Uṇhepīti** uṇhakāle. **Abbhamaṇḍapoti** maṇḍapasadisa-abbhapaṭalavitānaṃ māha. **Abbhāṃ uppajjatīti** taṃ taṃ paṭalaṃ uṭṭhahati. **Abbheyevāti** abbhakāle eva, vassāneti attho. **Ati-abbhanti** sabhapaṭalasaṃsapaṭalaṃ hutvā abbhūṭṭhānaṃ. **Cittavesākhamāsesūti** vasantakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi viddho vigatavalāhako devo bhavituṃ yutto. **Uttaradakkhiṇādīti ādi**-saddena pacchimavātādiṃ saṅgaṇhāti. **Paktivātoti** pakatiyā sabhāvena vāyanakavāto. **Taṃ utusamuṭṭhānamevāti** āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādharāṇakammūpanissaya-utusamuṭṭhānameva. Esa nayo utusamuṭṭhānasītuṇhavātesupi. Tampi hi āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādharāṇakammūpanissayamevāti.

Gītanti meghagītaṃ. **Saccakiriyaṃvāti** tādisānaṃ purisavisesānaṃ saccādhīṭṭhānena. **Iddhibalenāti** iddhimantānaṃ iddhi-ānubhāvena.

vināsameghenāti kappavināsakameghena. Aññenapi kaṇhapāpikasattānaṃ pāpakammaṃpaccayā uppannavināsameghena vuṭṭhena so so deso vinassateva.

Valāhakaṣaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vacchagottaṣaṃyuttavaṇṇanā

607-661. **Aññānā**ti aññāṇahetu, saccapaṭicchādakasammohahetūti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana imameva atthaṃ hetu-atthena karaṇavacanena dassetuṃ “**aññāṇenā**”ti vuttam. **Sabbānī**ti “aññāṇā adassanā anabhisamayā”ti-ādīni padāni ekādasasu suttesu āgatāni pañcapaññāsa veyyākaraṇāni vuttāni suttesu pañcannaṃ khandhānaṃ vasena veyyākaraṇassa āgatattā.

Vacchagottaṣaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Jhānaṣaṃyutta

1. Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā

662. **Samādhikusaloti** samādhismiṃ kusalo. Tayidaṃ samādhikosallattaṃ saha jhānaṅgayogena catubbidho jhānaṣamādhi, tasmā taṃ taṃ vibhāgaṃ jānantassa siddhaṃ hotīti āha “**paṭhamaṃ jhānaṃ**”ti-ādi. Tattha vitakkavicārapītisukhekaggatāvasena paṭhamaṃ pañcaṅgikaṃ, pītisukhekaggatāvasena dutiyaṃ tivaṅgikaṃ, sukhekaggatāvasena tatiyaṃ duvaṅgikaṃ, upekkhekaggatāvasena catutthaṃ duvaṅgikamevāti evaṃ tasmim tasmim jhāne taṃtaṃaṅgānaṃ vavatthāne kusalo. **Samāpattikusaloti** samāpajjane kusalo. **Hāsetvāti** tosetvā. **Kallaṃ katvāti** samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrīkaraṇena sahakārīkaraṇaṅca samādhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ katvā. **Sesapadānī**ti sesā tayo koṭṭhāsā. Tatiyādīsu navesu akusalopi jhānatthāya paṭipannattā “jhāyītevā”ti vutto.

Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-55. Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādisuttesu **ṭṭhikusaloti** ettha antogadhahetu-attho **ṭṭhiti-**saddo, tasmim ca pana kusaloti atthoti āha “**jhānaṃ ṭṭhpetum akusalo**”ti. **Sattaṭṭha-accharāmatanti** sattaṭṭha-accharāmatam khaṇam jhānam ṭṭhpetum na sakkoti adhiṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. **Yathāparicchena** kālena **vuṭṭhātum na sakkoti** vuṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. Kallam jātam assāti **kallitam**, tasmim kallite kallitabhāvena kasiṇārammaṇesu “idaṃ nāma asukassā”ti visayavasena samāpajjitum asakkonto **na samādhismim ārammaṇakusalo**. **Na samādhismim gocarakusaloti** samādhismim nipphāditabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne **bhikkhācāragocare ca** satisampajaññavirahito **akusalo**. Keci pana “kammaṭṭhānagocaro paṭhamajjhānādikaṃ, ‘evam samāpajjitabham, evam bahulīkātabban’ti ajānanto tattha akusalo nāmā”ti vadanti. **Kammaṭṭhānam abhinīharitunti** kammaṭṭhānam visesabhāgiyatāya abhinīharitum **akusalo**. **Sakkaccakārīti** cittikārī. **Sātaccakārīti** niyatakārī. **Samādhissa upakāradhammāti** appanākosallā. **Samāpatti-ādīhīti** ādi-saddena sakkaccakāripadādīnamyeva saṅgaho daṭṭhabbo catukkānam vuttattā. Tenāha “**yojetvā catukkā vuttā**”ti. **Lokiyajjhānavaseneva kathitam** “samādhikusalo”ti-ādīnā nayena desanāya pavattattā. Na hi lokuttaradhammesu akosallam nāma labbhati. Yadi akosallam, na kusalasaddena visesitabbatā siyāti.

Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasamīyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sārathappakāsiniyā

Samīyuttanikāyaṭṭhakathāya khandhavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Salāyatanavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Salāyatanaśamyutta

1. Aniccavagga

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Cakkhatīti **cakkhu**, ñāṇaṃ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattatīti attho. Tathā maṃsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti **cakkhu**. Buddhānaṃyeva cakkhūti **buddhacakkhu**, asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedadiṭṭhi anulomikañāyathābhūtañāṇaṃ ceva kāmarāgānusayādīnaṃ yāthāvato vibhāvitañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ. Heṭṭhimātayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti **dhammacakkhu**, tathā tesāṃ phalāni taṃtaṃpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasāadhanato **samantacakkhu**, Sabbaññutañāṇaṃ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṃ dibbacakkhu viyāti taṃ **dibbacakkhu**, abhiññāviseso. Ālokaṃ vaḍḍhetvā rūpadassanato “ālokapharaṇenā”ti¹ vuttaṃ. “Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī”ti-ādinā²

1. Ālokavaḍḍhanena (Ka)

2. Saṃ 3. 370; Vi 3. 16 piṭṭhe.

nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṃ “paññācakkhū”ti vuttaṃ.
Tadidaṃ “vipassanāñāṇaṃ”ti vadanti,
“vipassanāmaggaḥalappaccavekkhaṇaṇāṇāni”ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyantīti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti **sasambhāraṃ**. Mahābhūtānaṃ upādāya pasīdatīti **pasādo**. **Akkhikūpake akkhipaṭalehīti** ubhohi akkhidalehi. **Sambhavoti** āpodhātumeva sambhavabhūtamāha. Idha “**terasa sambhārā**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhasālīniyam**¹ pana saṅṭhānena saddhiṃ “cuddasa sambhārā”ti āgataṃ. Tattha **saṅṭhānanti** vaṇṇāyatanameva parimaṇḍalādisaṅṭhānabhūtāṃ. Visuṃ vacanaṃ pana nesaṃ tathābhūtānaṃ atathābhūtānaṃca āpodhātuvāṇṇāyatanānaṃ yathāvutte maṃsapiṇḍe vijjamaṇattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. **Diṭṭhimaṇḍaleti** abhimukhaṃ ṭhitānaṃ paṭibimbapaññāyanaṭṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. **Sanniviṭṭhanti** etena cakkhupasādassa anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhibyāpetvā vattati, yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṃ taṃnissite heva āyuvāṇṇādīhi anupālitaparivāritaṃ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Rūpadassanasamatthanti** attānaṃ nissāya pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamattham. **Vitthārakathāti** tassa cakkhuno sotādīnaṃca hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca vitthārakathā.

Sammasanacāraccittanti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtāṃ vipassitabbaṃ cittaṃ. Keci “vipassanupagatakiriyaamayacittan”ti vadanti, taṃ tesam matimattam tīṇi lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe.

2-3. Ajjhataḍḍakkhasuttādivaṇṇanā

2-3. **Dve lakkhaṇānī**ti dukkhānattalakkhaṇāni. **Ekam lakkhaṇanti** anattalakkhaṇaṃ. **Sesānī**ti vuttāvasesāni lakkhaṇāni. **Tehī**ti yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi. **Sallakkhitānī**ti sammadeva upadhāritāni. **Ettakenā**ti dvinnāṃ ekasseva vā lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhattaḍḍakkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Bāhirānīccasuttādivaṇṇanā

4-6. **Vuttasadisovā**ti “dve lakkhaṇānī”ti-ādinā vuttasadisō eva. **Nayoti** atidesanayo.

Bāhirānīccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-12. Ajjhattānīccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. **Sallakkhetvā**ti atītānāgatānaṃ avijjamānattā gahassa daḷhatāya sallakkhetvā. **Paccuppannesu** vijjamānattā balavatā taṇhādīgāhena vipassanāvīthiṃ paṭipādetuṃ **kilamantānaṃ** vineyyānaṃ **vasena**.

Ajjhattānīccātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Anīccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Dvīsūpi suttasi āyatanānaṃ vasena desanā ekarasāvāti “**paṭhamadutīyesū**”ti ekajjhaṃ paduddhāro kato. Āhito ahammāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi ajjhattaṃ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesāṃ **ajjhattikānaṃ**.

Ajjhattañca nāma ajjhatajjhattaṃ niyakajjhattaṃ gocarajjhattaṃ visayajjhattanti catubbidhaṃ tattha ajjhatajjhattaṃ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha “**ajjhatajjhattavasena ajjhattikānan**”ti. Tesam cakkhādīnaṃ ajjhattesupi ajjhattikabhāvo adhiśinehavatthutāyāti āha “**chandarāgassa adhimattabalavatāyā**”ti. Idāni tattha tamatthaṃ paṭiyoginā saddhīm udāharaṇavasena dassento “**manussānaṃ hī**”ti-ādimāha. Taṃ uttānameva. **Bāhirānī**ti ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. **Nikkhantā**ti lokato nikkhantā. Viśamyuttā śamyogahetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā **no śamyuttā. No adhimuttā**ti na ussukkajātā. **Vimariyādī -pa-** cetasāti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittaena. **Catusaccameva kathitaṃ** cakkhādīnaṃ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. **Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ** abhinandanānaṃ uppādanirodhānañca vasena desanāya pavattattā. **Anupubbakathā**ti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. **Nesanti** suttānaṃ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbavagga

1. Sabbasutavaṅṅanā

23. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattatī tato nivattanattham anavasesavisayaena sabba-saddena visesetvā vuttam “**sabbasabban**”ti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṃ sabbam **āyatanasabban**, sesadvayepi eseva nayo.

Tassa avisayābhāvato na **addiṭṭhamidhatthi kiñcīti**. **Idhāti** nipātamattam, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adīṭṭham nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṃ anumānavisayaṃ nu kho kathanti āha “**attho aviññātan**”ti, aññesaṃ apaccakkhampi aviññātam tassa kiñci natthīti adīṭṭham aviññātam natthi. Paccuppannam atītameva ñeyyaṃ gahitam, anāgataṃ nu kho kathanti āha “**ajānitabban**”ti, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānitum ñātum asakkuṇeyyaṃ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha “**sabban abhiññāsī**”ti-ādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā **sakkāyasabban**. **Sabbadhammesūti** pañcannaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupī ārammaṇesu gahitesu padesasabban nāma na hoti, tasmā “**pañcārammaṇamattan**”ti vuttam. Padesasabban sakkāyasabban na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabban āyatanasabban na pāpuṇāti lokuttaradhammaṇam asaṅgaṇhanato. Āyatanasabban sabbasabban na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabban dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā “sabbasabban na pāpuṇāti”ti etthāpi “**kasmā -pa- natthitāyā**”ti sabban ñātārammaṇeṇeva pucchāvissajjanaṃ kataṃ. “Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā”ti vadanti.

Paṭikkhipitvāti “idam sabban nāma na hotī”ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Tassāti** “aññaṃ sabban paññāpessāmī”ti vadantassa. **Vācāya vattabbavatthumattakamevāti** vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalam vattabbavatthukameva bhaveyya, na attho, vacanamattakamevāti

attho. **Atikkamitvā**ti anāmasitvā aggahetvā. **Taṃ kissahetūti** vighātāpajjanam kena hetunā. **Yathā taṃ avisayasminti** yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā pāliyaṃ “taṃ kissa hetū”ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetum **“yathā taṃ”**ti-ādi vuttam. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti **“yathāti kāraṇavacanan”**ti vuttanti daṭṭhabbam. Tenevāha **“evaṃ imasmimpi avisaye”**ti-ādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. **Sabbassāti** dvārārammaṇehi saddhim dvārappavattassa. **Pahānāyāti** tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. **Cakkhusamphassanti** cakkhusannissitaphassam. **Mūlapaccayanti** mūlabhūtam paccayaṃ, katvā, sahaḷāvedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. **Eseva nayoti** apadesena “sotasamphassam mūlapaccayaṃ katvā”ti-ādinā vattabbanti dasseti. **Manoti** bhavaṅgacittam manodvārassa adhippetattā. **Ārammaṇanti** dhammārammaṇam. **Sahāvajjanakajavananti** sahamanodvārāvajjanakam javanam. Tampubbakattā manoviññāṇaphassavedanānam mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato **“bhavaṅgasahaḷāto samphasso”**ti vuttam. **Sahāvajjanavedanāya javanavedanā**¹ “vedayitan”ti adhippetā, **bhavaṅgamayuttāya pana** vedanāya gahaṇe vattabbameva natthi. **Bhavaṅgato amocetvā** bhavaṅgacittena saddhimyeva āvajjanam gahetvā manodvārāvajjanabhavaṅgam daṭṭhabbam. **Yāpanettha**² **desanāti** yā ettha “pahānāyā”ti-ādinā pavattadesanā satthu anusitṭhi āṇā, **ayam paṇṇatti nāma** tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbagahaṇena sabbe sabbhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya taṃ dassetum **“yāpanettā”**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbam.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sahaḷāvedanā (Ka)

2. Yāpi ca kho (Ka)

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. **Abhiññā**ti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṃ niddeso “sayam abhiññā”ti-ādīsu¹ viya, tathā “pariññā”ti etthāpi. **Sabbanti** āyatanasabbaṃ. Tam hi abhiññeyyaṃ. **Abhijānitvāti** abhiññāya jānitvā. **Parijānitvāti** tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. **Pajahanatthāyāti** pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. “Abhijānan”ti-ādinā ettha bagavā paṭhamaṃ kaṇhapakkhaṃ dassetvā sukkapakkhaṃ dasseti veneyyājjhāsaya vasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Duttiya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Cakkhuvīññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatana evāti āha “**heṭṭhā gahitarūpamevā**”ti. **Idha anāpāthagataṃ** “cakkhuvīññāṇaviññātabbā dhammā”ti vuttattā. **Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva** “ye ca rūpā”ti anavasesato vuttattā. **Te hi** vedanāsaññāsañkhārakkhandhā **saha cakkhuvīññāṇena viññātabbattā**. Tathā hi cakkhuvīññāṇaṃ tehi ekuppādaṃ ekavatthukaṃ ekanirodhaṃ ekārammaṇameva. **Sesapadesūti** sesesu “yañca sotaṃ ye ca saddā”ti-ādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. **Eseva nayoti** yvāyaṃ “heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā”ti attho vutto, eso eva tatthapi atthavaṇṇanānayo.

Duttiya-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 11, 166; Ma 1. 110 piṭṭhesu.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṃ **gayāyaṃ viharatī**ti samīpatthe cetam bhummavacanam. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bagavā tadā vihāsi. Tenāha “**bagavā tattha viharatī**”ti.

Tatrāti “bhikkhū āmantesī”ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṃ desanā tesam sappāyā jātā, tatra tasmim atthadvaye vibhāvetabbe **ayaṃ anupubbikathā** samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. **Itoti** imasmā kappato. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya **paripākagate**. **Ñāṇeti** bodhiñāṇe. **Kaniṭṭhaputto** vemātikabhātā bagavato. **Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā** bahiddhā, anto pana paṭasāṇihi.

Sabbesam sattānam puññacetanam anto abbhantare **paveseti**. Bhagavāpi tassa puttoti katvā “**aññe tayoputtā**”ti vuttam. **Avippakiritvā**ti parājayena avippakiriya apalāyitvā. **Pidahī**ti dātum na sakkomīti tathā akāsi. **Saccavādīya gaṇhimsūti** rājakulassa saccavādīya attano varam gaṇhimsu.

Vinivattituntī paṭiññāya nivattitum. **Antarā**ti tumhehi paricchinnakālassa antarā eva matā. Atṭhavīsatihatthaṭṭhānam **usabham** nāma. **Usabhe atṭhavīsatihatthappamāṇe** ṭhāne. **Dānagge byāvaṭoti** pasuto.

Soti bagavā. Tathārūpaṃ hi buddhānam desanāpāṭihāriyam, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha “**imesam -pa- desessāmī**”ti. **Sanniṭṭhānanti** cirakālaparicitāditta-aggikānam ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. **Padittanti** padīpitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtam. Tenāha “**sampajjalitan**”ti. **Dukkhalakkhaṇam kathitam** cakkhādīnam ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha “**addhabhūtanti adhibhūtan**”ti-ādi. Sesam vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā

30. Maññitaṃ nāma taṇhāmānadiṭṭhihi gahetabbaṃ maññitaṃ. Sabbasmim maññitanti sabbamaññitaṃ, tassa samugghāto setughāto, tadāvahaṃ **sabbamaññitasamugghātasārūppam**. Aṭṭhakathāyaṃ pana “maññitaṃ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmin”ti dutiyanayo vutto. **Anucchavikanti** anurūpaṃ avilomaṃ. **Idhāti** idheva sāsane aññattha tadabhāvato. “Taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ”ti vuttaṃ maññitattayaṃ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṃ “**cakkhum ahanti vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “cakkhum ahan”ti iminā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññitañca dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. “Maman”ti iminā taṇhāmaññitaṃ mānāmaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. **Ahanti** attāva, so ca cakkhusmim tadadhīnavuttittā “paro”ti na maññati. **Mama kiñcanapalibodho cakkhusmim** sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Aham cakkhuto niggatoti “ahan”ti vattabbo ayaṃ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. **Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato** tasmim sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha **paroti** paro satto. **Mama cakkhūti na maññati** yassa taṃ cakkhu, tassa “ahan”ti vattabbasseva abhāvato. **Mamattabhūtanti** mama kāraṇaṃ. Sesam uttānameva. Evametasmim sutte cakkhurūpacakkhuviññācakkhusamphassasukhadukkhādukkhāmasukhavasena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha sattakā dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena “sabbam na maññati”ti-ādinā vuttaṃ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavaṭṭam “loko”ti gahetvān”a kiñci loke

upādiyati”ti vuttam, tena catucattālīsa honti. Evaṃ sabbathāpi **catucattālīsāya ṭhānesu arahattam pāpetvā vipassanā kathitāti** veditabbā. “Catucattālīsādhikasatesū”ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasārappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. **Upakārabhūtā** tadāvahattā. **Tatoti** maññitākārato. **Tanti** maññanāvattum. **Aññenākārenāti** yathā maññati aniccādi-ākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. **Aññathābhāvaṃ vipariṇāmantī** uppādavayatāya aññathābhāvaṃ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbam, tam **upagamanena aññathābhāvī**, evāmbhūto **hutvāpi** jīraṇabhijjanasabhāvesu **bhavesu satto loko** uparipi **bhavamyeva abhinandati**. **Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvāti** “cakkhum na maññati”ti-ādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātu-āyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvattum dasseti. Avasāne “tato tam hoti”ti vuttapadena saddhim sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti “**aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū**”ti vuttam.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. **Dassetvāti** ettha lakkhaṇe ayaṃ **tvā-saddo**, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu tiparivaṭṭadesanā taṇnimittam yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattam pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṃ vuttam “**saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā**”ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

arahattamaggavijjā”ti āha. Na kevalam aniccānupassanāvaseneva maggavuṭṭhānam, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento “**dukkhā -papahiyatiyevā**”ti āha. **Sabbatthā**ti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi tamatthalakkhaṇavasena kathitasuttantepi. Tānipi hi tathā bujjhanakapuggalānamajjhāsayaena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Cakkhuviññāṇam dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha “**iṭṭhārammaṇabhūtā**”ti. **Kamanīyā**ti kāmatabbā. Manam appāyantīti **manāpā**ti āha “**manavaḍḍhanakā**”ti. Piyāyitabbasabhāvā **piyarūpā**. **Kāmūpasamhitā**ti kāmapaṭisaṃyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasamhitatāhi “**ārammaṇam katvā**”ti-ādimāha. Taṇhāsankhātā nandī **taṇhānandī**, na tuṭṭhinandīyeva “nandim caratī”ti-ādīsu viya. **Gāmantanti** gāmasamīpaṃ. “**Anupacāraṭṭhānan**”ti vatvā tam dasseti “**yatthā**”ti-ādinā.

Etthāti yathānīhate pāṭhe. “**Imam ekam pariyāyam ṭhapetvā**”ti vuttam tassa “pantānī”ti padena saṅgahitattā. **Appasaddāni appanigghosānī**ti ettha **appa-saddo** abhāvatto.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. **Āyācanasuttato paṭṭhāyā**ti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavīhārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upasena-āsivisasuttavaṇṇanā

69. **Gahetvā**ti pārupanassa sithilakaraṇena vāmaṃsato mocetvā. **Leṇacchāyāyāti** purimadisāya leṇacchāyāyam. **Patitvāti** leṇacchadanato bhassitvā. **Phuṭṭhavisoti** catūsu āsivisesu so phuṭṭhavisō. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Pariyādiyamānamevāti** khepentameva, vināsentamevāti attho. **Yathāparicchedenāti** attano visaparicchedānurūpaṃ. **Aññathābhāvanti** vaḍḍhabhāvādiṇakatiṇaṇaṃ. **Sabhāvavigamoti**¹ vināso.

Upasena-āsivisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. **Rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ñātapaṇiññāvasena. **Rūparoganti** nīlādibhde rūpadhamme rāgaṃ. **Paṭisaṃviditaṃ karoti** “ayaṃ me rāgo appahī no”ti. Etena sekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṃ “evampi kho upavāṇa sandiṭṭhiko dhammo hoti”ti-ādi. **Rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** “natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo”ti pajānāti. Asekkhānaṃ hāyaṃ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. **Phassākarānanti** channaṃ phassānaṃ ākarānaṃ uppattiṭṭhānānaṃ, cakkhādīnanti attho. **Naṭṭho nāma ahanti vadati**, yo channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādīṃ yathābhūtaṃ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahaṅca tādīsoti. **Ayamevāti** ayaṃ cakkhusmiṃ “netāṃ mamā”ti-ādinā tiṇṇaṃ gāhānaṃ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idam padam pāḷiyam aṭṭhakathāyaṅca na dissati.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. **Apunabbhavoti** punabbhavābhāvo.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. **Panassasanti** ekaṃsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha “**atinaṭṭho**”ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. **Appaṇṇātoti** nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaṇṇāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṃ appattatāya **navo**.

Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Aniccādivasena abhinivisaṇaṃ **abhiniveso**, so eva dhammasabhāvaṃ atikkamivā parato āmasanato **parāmāso**, so eva **gāho**. Tena abhinivesaparāmāsaggāhena **gaṇhitum na yuttā** aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato **saṅkhāranimittāni**. Yo saṅkhāresu apariṇṇātābhinivesena passitabbo atthākāro, so na hotīti añño anattākāro, **tato aññato passati. Pariṇṇātābhinivesoti** tīraṇapariṇṇāya paricchijja ṇātamicchā bhiniveso, **pariṇṇātābhinivesoti** vā pariṇṇātavipassanābhiniveso. **Vipassanāti** arūpasattakavasena vipassanāya pariṇṇatābā.

Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. **Kevalanti** itaralakkhaṇehi avomissam.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti “**taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce**”ti vuttam. Dutiya-padepi eseva nayo. Idha sattavohāro cakkhādīsu vijjamānesu eva hoti, tasmā parinibbutānañca vohāro cakkhādīsu sannissayeneva, nāññathāti **atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati** “atthi nu kho bhante”ti-ādinā. **Cakkhusotādivatṭam** vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. **Aniccalakkhaṇameva kathitam**, tañca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Attano idanti **attaniyanti** āha “**attano santakenā**”ti.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. **Vuttanayeneva veditabbanti** khandhiyavagge khandhavasena āgataṃ, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Sabbanimittehi paṭisalliyati etenāti **paṭisallānam**, phalasaṃpatti. **Jīvitahāra-kasattham** jīvitassa haraṇato, sattānañca, sasanato

hiṃsanato. **Paricaritoti** payirupāsito. Tena yathānusiṭṭhaṃ paṭipajji dīpeti.

Anupavajjanti parehi na upavaditabbaṃ. Taṃ panettha āyatim appaṭisandhibhāvato hotīti āha “**appavattikan**”ti¹. “Netam mamā”ti-ādīni vadanto **arahatte pakkhipitvā kathesi**. **Puthujjanabhāvameva dīpento vadati** akatakiccabhāvadīpanena. Kiñcāpi thero pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi, “na samanupassāmi”ti pana vadanto kiñci nipphattim na kathesi, tasmā “idampi manasi kātabban”ti idaṃ ānetvā sambandho.

Kilesapassaddhīti kilesapariḷāhavūpasamo. **Bhavatthāya** puna bhavatthāya. **Ālayanikantipariyuṭṭhāneti** bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā **asati** avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamaṇaṃ **āgati nāma**. **Cutivasena gamananti** cavanavasena ito gati. Anurūpagamaṇaṃ gati nāma tadubhayaṃ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena **cuti**, upapajjanavasena **upapāto**, tadubhayampi na hoti. Evaṃ pana cutūpapāte asati **nevidha** na idha loke. **Na huram** na paraloke hoti. Tato eva **na ubhayattha hoti**. **Ayameva anto** ayam idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṃ. **Ayamevāti** yathāvutto eva **ettha** etasmim pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto **attho**.

Ye panāti sammavādino sandhāya vadati. **Antarābhavaṃ icchanti** “evaṃ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā”ti. **Niratthakaṃ** antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantaraṃ hi paṭisandhikkhandhānaṃyeva pātubhāvo. Tenāha “**antarābhavassa -pa-paṭikkhittoyevā**”ti. Tattha **bhāvoti** atthitā. **Abhidhamme Kathāvatthupparāṇe**² **paṭikkhittoyeva**. Yadi evaṃ “antarenā”ti idaṃ kathanti āha “**antarenā**”ti-ādī. Vikappato aññaṃ **vikappantaraṃ**, tassa dīpanaṃ “antarenā”ti vacanaṃ, na antarābhavadīpanaṃ tādisassa anupalabbhanato payojanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa

1. Na anupavattikanti (Ka)

2. Abhi 4. 270 piṭṭhe.

sahabhāvīnaṅca khandhānaṃ sambhavoti saddhiṃ attano nissayena viññānaṃ uppajjatevāti nāssa uppattiyā desadūratā vedittabbā. “Neva idha na huran”ti vuttadvayato aparaṃ vikappena “na ubhayan”ti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. “**Antarenā**”ti vā “vinā”ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha na huran ubhayan vināpi nevāti attho.

Āharīti chinnavasena gaṇhi. Tenāha “**kaṇṭhanālam chindī**”ti. **Pariggaṇhantoti** sammasanto. **Parinibbuto** dīgharattaṃ vipassanāyaṃ yuttapayuttabhāvato. “**Anupavajjam channena bhikkhunā sattham āharitan**”ti **kathesī**ti asekkhakāle byākaraṇaṃ viya katvā kathesi.

Imināti “upavajjakulānī”ti iminā vacanena. **Theroti** sārīputtatthero. **Evanti** evaṃ pubbakālesu saṃsatthavīhārī hutvā tthito pacchā arahattaṃ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchati. Sesaṃ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. **Tanti** cakkhurūpadvayaṃ. Tenāha “**cakkhuñceva rūpañcā**”ti. **Nandisamudayāti** nandiyā samudayataṇhāya sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṃ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha “**taṇhāya samodhānenā**”ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā “**vaṭṭam matthakaṃ pāpetvā**”ti vuttaṃ, nirodhūpāyena saddhiṃ nirodhassa dassitattā “**vivaṭṭam matthakaṃ pāpetvā**”ti. Pucchānusandhi-ādīsu aññataro na hotīti āha “**pāṭiyekko anusandhī**”ti.

Caṇḍāti kodhanā. **Duṭṭhāti** dosavantoti attho. **Kibbisāti** pāpā. **Kakkhaḷāti** dāruṇā. **Ghaṭikamuggarenāti** ekasmiṃ pakkhe ghaṭikaṃ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṃ sasanato sattham, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti **satthahārakaṃ**. **Indriyasamvaro** “**damo**”ti **vutto** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanato. **Paññā** “**damo**”ti **vuttā** kilesavisevitānaṃ damanato vūpasamanato. **Uposathakammaṃ**

“**damo**”ti **vuttaṃ** kāyadvārādīhi uppajjanaka-asamassa damanato. **Khanti** “**damo**”ti **veditabbā** akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha “**upasamoti tasseva vevacanan**”ti.

Etthāti sunāparantajanapade. **Ete dveti** ayaṃ puṇṇatthero tassa kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. **Āhacca aṭṭhāsi** uḷāraṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā. **Satta sīhanāde naditvā**ti mammacchedakānampi akkosaparibhāsānaṃ khamane santosābhāvadīpanaṃ, paṇippahārassa, leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitāvoropanassa khamane santosābhāvadīpanaṅcāti evaṃ satta sīhanāde naditvā. Catūsu ṭhānesu vasiṭṭā pāḷiyāṃ vasaṇaṭṭhānaṃ anuddesikaṃ katvā “**sunāparantasmim janapade viharati**”iceva vuttaṃ.

Catūsu thānesūti abbuhatthapabbate¹ samuddagirivihāre mātulagirimhi makuḷakārāmaṇavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. **Tanti** caṅkamaṃ āruyhaḥkoci bhikkhu caṅkamuṃ samattho natthi mahatā samuddaparissayena bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. **Uppātikanti** uppātakaraṃ² mahāsaṅkhotāṃ uṭṭhapetvā. **Sammukheti** anilapadese. **Paṭivedesunti**³ pavedetuṃ.

Āraddhakālato paṭṭhāyāti maṇḍalamāḷassa kātuṃ pathavīmitakālato pabhuti. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṃ “**ekūnapañcasatāna**”ti vuttaṃ. **Gandhakuṭinti** jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭim.

Saccabandhanāmoti saccabandhe pabbate ciranivāsitāya “saccabandho”tveva laddhanāmo. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti pañcābhiññāparivāraṃ arahattaṃ adhigacchi. Tenāha “**maggenevassa abhiññā āgatā**”ti.

Tasmim sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino, keci arahanto ahesuṃ. Tatthāpi keci teviḷḷā, keci chaḷabhiññā, keci paṭisambhidappattā ahesuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**mahājanassa bandhanamokkho jāto**”ti. Ye pana tattha saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesam, devatānañca vasena “**mahantaṃ buddhakolāhalaṃ aho**”ti. vuttaṃ.

1. Adhiṭṭhapabbate (Ka) 2. Uppādikanti uppādakaraṃ (Ka) 3. Paṭidesesunti (Ka)

Aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyāmyeva utthapesi
devatānuggahatthañceva kulānudaya ca. **Apāyamagge otārito** “koci lokassa
sajitā atthi, tassa vasena pavattisaṃhārā honti, tenevāyaṃ pajā sanāthā hoti,
taṃ yuñjati ca tasmim̐ tasmim̐ kamme”ti micchāgāhehi. **Paricaritabbaṃ yāci**
“ettha mayā ciraṃ vasitabbaṃ”ti.

Chaṭṭhanti Bāhiyasuttaṃ. Taṃ **uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Ejati chaḷārammaṇanimittaṃ kampaṭṭi **ejā**. Tenāha
“**calanaṭṭhena**”ti. **Ābādhanatṭhena** pīlanatṭhena. **Anto dosanaṭṭhena**ti
antocitte eva padussanaṭṭhena. **Nikantanaṭṭhena**ti chindanaṭṭhena.
Heṭṭhāgahitamevāti heṭṭhā maññitasamugghātasārappasutte āgatameva.
Vuttanayameva maññitasamugghātasutte.

Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. **Dvayanti** dukam̐. Pāḷiyāṃ āmeditalopena niddesoti āha “**dve dve**
koṭṭhāse”ti. **Evametanti** evaṃ aniccādi bhāvena etaṃ cakkhurūpañcāti
dvayaṃ. **Calatīti** anavaṭṭhānena pacalati. **Byathatīti** jarāya maraṇena ca
pavedhati. **Hetu ceva** uppattinimittattā. **Sahagatīti** sahappavatti, tāya¹
gahetabbattā “saṅgati”ti phasso vutto. Esa nuyo sesapadadvayepi. Yasmā ca
saṃgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā
sannipātasamavāyā, tesam̐ vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha
“**iminā**”ti-ādi.

1. Sahapavattiyā (Ka)

Vatthūti cakkhu nissayapaccayādibhāvena. **Ārammaṇanti** rūpaṃ ārammaṇapaccayādibhāvena. **Sahajātā tayo khandhā** vedanādayo, te sahajātādipaccayabhāvena. **Ayam hetū**ti ayam tividho hetu. **Phasse nā**ti-ādīsu ayam saṅkhepattho—yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṃ karonte eva vedanā anubhavanakiccaṃ, saññā sañjānanakiccaṃ karoti, tasmā “**phassena phuṭṭhamevā**”ti-ādivuttameva atthaṃ idāni puggalādhiṭṭhānena dassetum “**phuṭṭho**”ti-ādi vuttaṃ. Pañceva khandhā bagavatā samatimsāya ākārehi vuttā, kasmāti āha “**kathan**”ti-ādi. Rukkhasākḥāsu rukkhavohāro viya ekekadhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bagavā “viññāṇaṃ viññāṇakkhandho”ti¹.

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā

94. **Adamitā**ti damaṃ nibbisevanabhāvaṃ anītā. **Agopitā**ti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. **Apihitā**ti satikavāṭena na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṃ anāvaraṇamevāha. Adhikaṃ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā **dukkhādhivāhā**. Nirayesu uppajjanakaṃ **nerayikaṃ**. **Ādi**-saddena sesapāḷim saṅgaṇhāti.

Saḷevāti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. **Yatthā**ti nimittatthe bhummaṃ. **Anavassutā atintā**ti rāgena atemitā.

Assāditanti assādaṃ itaṃ upagataṃ. Tenāha “**assādavantan**”ti. **Sukhadukkhanti** iṭṭhāniṭṭham. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti **phassanvayanti** āha “**phassahetukan**”ti. “**Aviruddha**”ti vibhattilopena niddeso

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

Papañcasaññāti taṇhādisamadhūpasamhata-saññā. Tenāha “**kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā**”ti. Papañcasaññā etesaṃ atthīti **papañcasaññā**, itarītārā narā. **Papañcayantā**ti saṃsāre papañcaṃ cirāyaṇaṃ karontā. **Saññinoti** gehassitasaññāya saññāvanto. **Manomayaṃ vitakkanti** kevalaṃ manasā sambhāvitaṃ micchāvitakkaṃ. **Irīyatīti** iriyaṃ paṭipattim irīyati paṭipajjati.

Suṭṭhu bhāvīti suṭṭhubhāvaṃ subhāvaṇaṃ ito bhāvītabhāvito. **Phuṭṭhassa cittanti** tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṃ assa cittaṃ. **Na vikampate kvacīti** kismiñci itṭhāniṭṭhārammaṇe na kampati. **Pāragāti** pāragāmino bhavatha.

Adanta-aguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mālukiya-puttasuttavaṇṇanā

95. **Apasādetīti** tajjeti. **Ussādetīti** ukkaṃseti. **Ayaṃ kira** thero mālukiya-putto. **Pamajjitvāti** yonisomanasikārassa ananuyujjanena pamajjitvā.

Yatrābhi paccattaṃ vacanālaṅkāre. **Nāmāti** asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. **Kim jātanti** kim tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṃ tiṇāyapi amaññamāno vadati. Tenāha “**yadi -pa- anuggaṇhanto**”ti. **Anuggaṇhantoti** acintento. Mādisānaṃ bagavato ovādo upakārāvahoti etarahi **ovādañca pasamsanto**.

“**Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā**”ti-ādinā parikappavasena vuttanidassanaṃ “yathā etesu chandādayo na honti, evamitaresupi pariññātesū”ti nayapaṭipajjanatthaṃ, tesampi imehi samānetabbattā¹. Tena vuttaṃ “supinakūpamā kāmā”ti².

Cakkhuvīññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattanti cakkhuvīññāṇassa rūpāyatanaṃ yattako gahaṇākāro, tattakaṃ. Kittakaṃ pamāṇanti attasaṃvediyaṃ parassa

1. Samānayo sabbe mattā (Ka) 2. Ma 1. 182; Ma 2. 29; Vi 2. 176; Vi 4. 69 piṭṭhesu.

na disitabbaṃ, kappanāmettaṃ rūpaṃ. Tenāha “**cakkhuviññānaṃ hi**”ti-ādi. **Rūpeti** rūpāyatane. **Rūpamattamevāti** nīlādibhedam rūpāyatanamattaṃ, na nīlādi. Visesanivattanattho hi ayaṃ matta-saddo. Yadi evaṃ **eva-kāro** kimatthiyo? cakkhuviññānaṃ hi rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṃ “idaṃ nīlaṃ nāma idaṃ pītaṃ nāmā”ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṃhitassapī¹ nivattanatthaṃ evakāraggahaṇaṃ. Tenāha “**na niccādisabhāvan**”ti. **Sesaviññāṇehipīti** javanaviññāṇehipi.

Diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññānaṃ rūpāyatanassa dassananti katvā. Tenāha “**rūpe rūpavijānanaṃ**”ti. **Cakkhuviññānamattamevāti** yattakaṃ cakkhuviññānaṃ rūpāyatane gahaṇamattaṃ, taṃmattameva me sabbaṃcittaṃ bhavissatīti attho. “Rāgādīra henā”ti vā pāṭho. **Diṭṭhaṃ nāma** padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ. **Tatthevāti** cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. **Cittattayaṃ** diṭṭhamattaṃ nāma cakkhuviññānaṃ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha “**yathā tan**”ti-ādi.

Manodvārāvajjanaena viññātārammaṇaṃ viññātanti adhippetam rāgādivirahena viññeyyato. Tenāha “**yathā āvajjanaenā**”ti-ādi².

Tadāti tasmim kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. “Diṭṭhamattan”ti-ādīnā yesaṃ rāgādīnaṃ nivattanaṃ adhippetam, te “tenā”ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti “**tena rāgena vā ratto**”ti-ādi vuttaṃ. **Tatthāti** visaye bhuttaṃ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṃ “**paṭibaddho**”ti-ādi.

Satīti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati **mutṭhā** piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. **Ajjhosāti** ajjhosāya. **Gilitvā** pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

Abhijjhā ca vihesā cāti karaṇatthe paccattavacananti āha “**abhijjhāya ca vihesāya cā**”ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha “**abhijjhāvihesāhi**”ti. **Ācinantassāti** vadḍhentassa. **Paṭissatoti** patissato sabbattha satiyā yutto. **Sevato cāpīti** ettha **ca-saddo api-saddo** ca nipātamattanti “**sevantassa**” icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Samātassāpi (Ka)

2. Āvajjananti-ādi (Ka)

3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. **Parihānasabhāva**nti anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṃ. **Abhibhavita**ṇīti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. **Sarasaṅkappā**ti tasmim̐ tasmim̐ visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. **Samyojanīyā**ti samyojetabbā. Samyojanānaṃ hi punappunaṃ uppattiyā okāsaṃ dento kilesajātaṃ adhivāseti nāma. Kilesa eva **kilesajātaṃ**. **Ārammaṇaṃ** pana citte karonto adhivāseti nāma. **Chandarāgappahāna**na na pajahati ārammaṇaṃ, kilesaṃ pana anuppattidhammatāpādanena eva. **Abhibhavitā**ṃ **āyatananti kathita**ṃ adhivāsanādinā. Kathaṅca bhikkhave parihānadhammo hotī”ti **dhammaṃ pucchitvā** taṃ **vibhajanta**na **bagavatā** “tañce bhikkhu adhivāseti”ti-ādinā **puggalena** puggalādhiṭṭhānena **dhammo dassito**.

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. **Na pidahitvā** cakkhundriyaṃ na pidahitvā sañchādītva ṭhitassa. **Byāsiṅcatī**ti kilesehi visesena āsiṅcati. **Kilesatintanti** kilesehi avassutaṃ. **Dubbalapī**ti taruṇā na balappattā. **Balavapī**ti ubbegā pharaṇappattā ca pīti. **Darathappassaddhī**ti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. **Na uppajjanti** paccayaparamparāya asiddhattā. “Kathaṅca bhikkhave pamādavihārī hotī”ti-ādinā **puggalaṃ pucchitvā** “pāmojjaṃ na hoti pāmojjaṃ jāyati”ti-ādinā ca, **dhammena** “pamādavihārī appamādavihārī”ti ca **puggalo dassito**.

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. **Idanti** “kathaṅca bhikkhave asaṃvaro”ti idaṃ vacanaṃ. **Pahātabbadhammakkhānavasenā**ti pahātabbadhammasseva kathanāṃ¹ vuttaṃ. “Kathaṅca bhikkhave

1. Kathanavasena (Ka)

asaṃvaro hotī”ti **dhammaṃ pucchitvā** “santi bhikkhave cakkhuviññeyyā rūpā”ti-ādinā **dhammo va vibhatto**.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. **Cittekaggatāyāti** samathavasena cittekaggatāya. **Parihāyamāneti** tassa alābhena parihāyamāne. **Kammaṭṭhānanti** vipassanākammaṭṭhānaṃ, samathameva vā.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. **Kammaṭṭhānanti** samathavipassanākammaṭṭhānaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā

101-102. **Upamaṃ¹ parivāretvāti** upamaṃ pariharitvā. **Suddhikavasenaṭi** upamāya vinā kevalameva.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. **Udakoti** tassa nāmaṃ. **Vedaṃ** ñāṇaṃ. Sabbaṃ jītavāti **sabbaji**. **Avakhatanti²** nikhataṃ. **Ucchādanadhammoti** ucchādetabbasabhāvo. **Parimaddanadhammoti** parimadditabbasabhāvo. **Parihatoti** pariharito. Odanakummāsūpacayucchādanaparimaddanapadehīti vattabbaṃ. Ucchādanaṃ vā parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṃ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

1. Upamāya (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Palikhatanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. **Catūhi yogehī**ti kāmayogādīhi catūhi yogehi. **Khemino**ti khemavato kusalino. **Kāraṇabhūta**nti kattabba-upāyassa kāraṇabhūtaṃ. Pariyāyati pavattiṃ nivattiṃca ṇāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṃ **dhammapariyāyaṃ**, yasmā pana so tassādhiḡamassa kāraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**dhammakāraṇaṃ**”ti. **Yuttin**ti samathavipassanādhammanīti vā catusaccadhammanīti vā. “Tasmā”ti padaṃ uddharitvā “kasmā”ti kāraṇaṃ pucchanto “**kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattā**”ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāḡappahānaṃ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṃ, na kathaṇaṃ, tasmā “**pahīnattā**”ti-ādi vuttaṃ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. **Vedanāsukhadukkha**nti vedanāsaṅkhātaṃ sukhaṅca dukkhaṅca kathitaṃ. “Ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṇ”ti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkassa ca kathitattā vivatṭasukhaṃ cettha kathitamevāti sakkā viññāturaṃ. Kāmaṃ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena, ettha pana vattabbaṃ atthajātaṃ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Āvasati ettha kilesamāroti **āvāso**, kāmaguṇa-ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Kilesamārassa āvāsaṃ

gato **vasaṃ gato**. **Tivissoti** papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi māraṣṣa, tato eva devaputtamāraṣṣapi vasaṃ gatoti sakkā viññātuṃ.

Paṭhamamārapāsaṣuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Lokiyanti ettha sattakāyabhūtagāmadīti **loko**, cakkavālo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanatṭhena **loko**. **Antanti** osānaṃ. **Sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā**ti Sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. **Thomessāmī**ti pasamsissāmī.

Evamsampattikanti evamsampajjanakaṃ evaṃ passitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha “**īdisanti attho**”ti. **Jānaṃ jānātī**ti Sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānāti eva. Na hi padaesaññāṇe ṭhito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkatṭhaniddesena hi avisesaggaṇaṇena ca “jānaṃ”ti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya Sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Pakaraṇavasena “bagavā”ti padaṣannidhānaṇena ca ayamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhupaññācakkhudhammacakkhubuddhacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti yathā aññe savipallāsākāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bagavā, bagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakicca pariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**, paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhum bhūto pattoti vā **cakkhubhūto**. **Ñāṇabhūtoti** etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādharāṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. “Brahmā” vuccati seṭṭhatṭhena maggañāṇaṃ, tena uppannattā

lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṃ uddharitvā. Paramatthā vā nibbānaṃ pāpayitā. Amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**. Punappunaṃ yācāpento bhāriyaṃ karonto **garuṃ karoti** nāma, tathā duviññeyyaṃ katvā kathentopi.

Cakkhunā vijjamānena **lokasaññī hoti**, na tasmim̄ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha “**cakkhuṃ hi loko**”ti-ādi. **Appahīnadiṭṭhī**ti asamūhataṃ sakkāyadiṭṭhiko ghanavinibbhogaṃ kātuṃ asakkonto samudāyaṃ viya avayavaṃ “loko”ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā “lokoti sañjānāti ceva maññati cā”ti padattayaṃ ākaḍḍhati. **Tassāti** puthujjanaṃ, cakkavāḷalokassa vā. Cakkhādimeva hi saḥokāseṇa “cakkavāḷo”ti puthujjano sañjānāti. **Gamanenāti** padasā gamanena. **Na sakkā**tesaṃ anantattā. **Lujjanaṭṭhenāti** abhisankhāralokavasena lokassa antaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassa **anto** nāma nibbānaṃ, taṃ pattuṃ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavāḷalokassa pana anto nāma natthi tassa gamanena appattabbattā.

Imehi padehīti imehi vākyavibhāgehi padeti. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha “**akkharasampiṇḍanehī**”ti. **Pāṭiyekka-akkharehīti** tasmim̄ tasmim̄ pade paṭinīyatasannivesehi visuṃ visuṃ cittaṇa gayhamānehi akkharehīti attho.

Gamaṇaṭṭhena “paṇḍā” vuccati paññā, tāya ito gato pattoti **paṇḍito**, paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha “**mahante atthe**”ti-ādi. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha “**taṃ byākatan**”ti.

Lokantagamanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. **Cetasoti** karaṇe sāmivacanaṃ. Cittena saṃphusanaṃ nāma anubhavoti āha “**cittena anubhūtapubbā**”ti. Ututtayānurūpatāvasena **pāsādattayaṃ**, taṃvasena **tividhanātakabhedo**. Manorammatāmattena kāmaguṇaṃ katvā dassitaṃ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamaṇato uddhaṃ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā—

“Satta vassāni bagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ.

Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato”ti¹.

Metteyyo nāmāti—ādi anāgatārammaṇadassanamattaṃ, na bodhisattassa evaṃ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti **attarūpo** uttarapade purimapadalopenāti “**attano hitakāmajātikenā**”ti attho vutto. **Attarūpenāti** vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. **Appamādoti** appamajjanaṃ kusaladhammesu akhaṇḍakāritāti āha “**sātaccakiriya**”ti. **Avossaggoti** cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṃ pakkhanditūṃ appadānaṃ. Purimo vikappo kusalānaṃ dhammānaṃ karaṇavasena dassito, pacchimo akusalānaṃ akaraṇavasena. **Dve dhammāti** appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusaladhammakhandhā veditabbā. **Kattabbāti** pavattetabbā.

Tasmim āyataneti tasmim nibbānasaññite karaṇe paṭivedhe. **Taṃ karaṇanti** channaṃ āyatanānaṃ karaṇaṃ. Saḷāyatanam nirujjhati etthāti **saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ**. Tenāha “**nibbānaṃ, taṃ sandhāyā**”ti—ādi. **Nibbānasminti** nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. **Diṭṭheti** paccakkhabhūte. **Dhammeti** upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha

1. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

“**diṭṭheva dhammeti imasmimyeva attabhāve**”ti. “**Tannissitan**”ti ettha **taṃ**-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṃhā paccāmaṭṭhāti āha “**taṃhānissitan**”ti. Taṃ upādānaṃ etassāti **tadupādānaṃ**. Tenāha “**taṃgahaṇaṃ**”ti-ādi. Taṃhupādānaṃsaṅkhātāṃ gahaṇaṃ etassāti **taṃgahaṇaṃ**. **Chaṭṭhaṃ uttānameva** pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. **Ghaṭessatīti** pubbenāparaṃ ghaṭitaṃ sambandhaṃ karissati. **Vicchedanti** brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṃ.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulikatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyāya saṃvattanti, te saddhādayo sambhārā **vimutti-paripācaniyāti** adhippetā. **Paripācentīti** paripākaṃ pariṇāmaṃ gamenti. **Dhammāti** kāraṇabhūtā dhammā. **Visuddhikāraṇavasenāti** visuddhikāraṇatā vasena, sā pana saddhindriyādīnaṃ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannessa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhāna sampattiyā ca parisuddhi hoti, evamevaṃ daṭṭhabbāti dassento “**vuttaṃ hetan**”ti-ādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṃ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, **pasādaniyasuttantā** nāma sampasādaniyasuttādayo. **Sammappadhāneti** sammappadhānasuttante. **Satipaṭṭhāneti** cattāro satipaṭṭhāne. **Jhānavimokkheti** jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. **Gambhīrañānacariyeti** khandhāyatanaadhātupaṭṭicasamuppādapāṭisaṃyuttasuttante.

Kalyāṇamittatādayoti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapaññāti ime kalyāṇamittādayo **pañca dhammā**, ye “idha meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hoti”ti-ādinā

Udāne¹ kathitā. **Lokaṃ volokentassāti** āyasmato rāhulassa tāsāñca devatānaṃ indriyaparipākaṃ passantassa. Tato yena andhavanaṃ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati “ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthī”ti.

Rukkhapabbatanissitā **bhūmaṭṭhakā**, ākāsacārivimānavāsino **antalikkhaṭṭhakā**. **Dhammacakkhunti veditabbāni** catusaccadhammānaṃ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. **Dvīsūti** imasmiṃ gahapativagge paṭhamadutiyesu **tatiye ca vuttatthameva** pāḥajātaṃ apubbaṃ natthīti attho.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Kāmaṃ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṃ ulamānā carantiyeva, ayaṃ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento “**piṇḍaṃ ulamāno**”ti-ādimāha. **Ghaṃsantovāti** bhūmiyaṃghaṃsanto eva pattaṃ ṭhapeti. **Parikkhīṇanti** samantato parikkhīṇaṃ. **Nāliko -pa- jātaṃ**, atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittatā aññaṃ na gaṇhāti. “**Indriyabhāvananti** cakkhādipañcindriyabhāvanan”ti keci vadanti, tathā vipassanābhinivesaṃ katvā uparivipassanaṃ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana “saddhāpañcamānaṃ indriyānaṃ vasena vipassanābhinivesaṃ katvā tena sukhena abhiññāpahānānaṃ sampādanavasena indriyaṃ bhāvetvā”ti vadanti.

1. Khu 1. 119 piṭṭhe.

Upasaṅkamatīti ettha yathā so rājā upasaṅkami, taṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ “**thero kirā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Mahāpānaṃ** nāma aññaṃ kammaṃ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṃ tadanurūpaparijanassa surāpivanaṃ. Tenāha “**mahāpānaṃ nāma pivitvā**”ti. **Sāliṭhusehī** rattasāliṭhusehi. **Ḍayhamānaṃ viya** kipillikadaṃsanajātāhi dukkhavedanāhi. **Mukhasattīhi vijjhimsu** vallabhatāya. Itthilolo hi so rājā.

Paveṇinti tesāṃ samādānapaveṇiṃ brahmacariyapabandhaṃ. **Paṭipādentī**ti sampādentī. **Garukārammaṇanti** garukātabba-ārammaṇaṃ, avīṭikkamitabbārammaṇanti attho. **Assāti** rañño. **Cittaṃ anotarantanti** pasādavīṭhiṃ anotarantaṃ anupagacchantaṃ. **Vihetṭetunti** vibādhituṃ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena “**lobhadhammā**”ti vuttaṃ. **Uppajjantītipi atthoyeva**, yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. **Imameva kāyanti** ettha samūhatthe eva **kāya**-saddo gabbhāsayaḍi ṭhānesu¹ uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitāya “kāyo”ti veditabbā. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. **Rūpā ca manāpā**ti nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā samvijjanti, idaṅca² sukhavedaniyassa phassassa sabhāvadassanattaṃ. Evaṃ “**rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā**”ti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ. **Cakkhuviññāṇa -pa-** phassanti vuttaṃ. Upanissayo koṭṭiyā hi cakkhuviññāṇasampayuttaphasso sukhavedaniyo, na saha jātakoṭṭiyā. Tenāha “**ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjati**”ti. **Sesapadesūti** “samvijjati kho gahapati sotadhātū”ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

1. Paṃsuṭhānesu (Ka)

2. Pagatañcattha (Ka)

Tevīsati dhātuyo kathitā channaṃ dvārānaṃ vasena vibhajjagahaṇena. **Vatthunissitanti** hadayaavatthunissitaṃ. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso evaṃ tevīsati.

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. **Taṃ itthetanti**¹ cakkhunā yaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthanti² attho. **Taṃ sukhavedaniyanti** taṃ sukhavedanāya upanissayakoṭiyā paccayabhūtaṃ cakkhuvīññāṇaṇceva, yo ca yathārahaṃ upanissayakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahaḷāto ce sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṃ sukhavedaniyaṇca phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. **Esa nayo sabbattha** sabbesu sesesu sattasu vāresu. **Manodhātuyeva vā samānāti** abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattaniḷḷivaṭṭhena ca manodhātusamaññaṃ labhateva. **Aṭṭhamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Hāliddikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhatā.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. **Tepi māṇavakātveva vuttā, na** brāhmaṇakumārā eva. **Seleyyakānīti** aññaṃamaññaṃ silissanalaṅghanakīḷanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṃ harantīti **ibbhā**, hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṃ upādāya gahapatibhāvaṃ upādāya “gahapatikā”tipi vuccantīti āha “**gahapatikā**”ti. **Kaṇhāti** kaṇhābhijātikā. **Raṭṭhaṃ bharantīti** yasmim raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa baliṃ bharaṇena, attano vā kuṭumbassa bharaṇena bharatā. **Pariyāyantāti** parito saṃcarantā kīḷanti.

Sīlajettṭhakāti sīlappadhānā. Ye purāṇaṃ saranti, te sīluttamā ahesuṃ. **Dvārāni** cakkhādīdvārāni.

1. Itthetanti (Ka)

2. Itthanti (Ka)

Apakkamitvā apetā virahitā hutvā. **Visamānīti** vigatasamāni duccharitasabhāvāni. **Nānāvidhadaṇḍā** nānāvidhadaṇḍanipātā.

Anāhārakāti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya **paṅko**, malaṃ. Dantapaṅko purimapadalopena paṅkoti vuttoti “**paṅko nāma dantamalan**”ti vuttaṃ. Ajehi kātābbakānaṃ akopetvā karaṇaṃ samādānavasena **vataṃ**. Esa nayo sesesupi. Kohaññaṃ nāma attani vijjamānadosaṃ paṭicchādetvā asantaḡuṇapakāsanāti āha “**paṭicchanna -pa- kohaṅñañcevā**”ti. **Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti** parikkhārabhaṇḍā kappakāti te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanatthāya katā.

Akhilanti cetokhilarahitaṃ brahmavihāravasena. Tenāha “**modu-athaddhan**”ti.

Adhimuttoti abhirativasena yuttapayutto. **Parittacittoti** parito khaṇḍitacitto. **Appamāṇacittoti** ettha “ko ayan”ti paṭikkhituṃ sakkuṇeyyacitto.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Brāhmaṇiṃ dhammasavanāya codento māṇavako “**yagge**”ti avoca. Tenāha “**yaggheti codanathe nipāto**”ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. **Manāṃ ramayantāti** āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. **Chaphassāyatānikā**ti chahi phassāyatānehi aṇiṭṭhasaṃvedaniyā. **Chadvāraphassapaṭivīṇṇattī**¹ chahi pa dvārehi ārammaṇassa paṭisaṃvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṃ. **Tāvatiṃsapuranti** sudassanamahānagaraṃ. **Abhāvo nāma natthi** sabbathā sukhānubhavanato. **Nirayeti** iminā duggatibhavasāmañña itarāpāyāpi gahitā eva. **Maggabrahmacariyavāsāṃ vasitūṃ na sakkāti** iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Idhevāti** imasmim̐ manussaloke eva. **Apāyopi paññāyati** apāyadukkhāsadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṃvedanato. **Saggopi paññāyati** devabhogāsadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

Ayaṃ kammabhūmīti ayaṃ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsāṃ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṃ dassento “**idha maggabhāvanā**”ti āha. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Saṃvejanīyānī**² saṃvegajananāni bahūni jāti-ādīni. Tathā hi jāti, jārā, byādhi, maraṇaṃ, apāyabhavaṃ, tatthapi nirayūpapattihetukaṃ tiracchānupapattihetukaṃ, asūrakāyūpapattihetukaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā **saṃvegajāto** sañjātasāṃvego yoniso padhānamanuyuñjassu. **Saṃvegāti** saṃvegamaṃpajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. **Sammuditā** sammodappattā, **pamoditā** sañjātapamodā. **Dukkhāti** dukkhavanto sañjāta dukkhā. Tenāha “**dukkhitā**”ti. Sukhaṃ etassa atthīti **sukho**, sukhī. Tenāha “**sukhito**”ti. **Yattakā** rūpādayo dhammā loke **atthīti vuccati**. **Passantānanti** saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṃ. “**Paccanīkaṃ hoti**”ti vatvā taṃ paccanīkabhāvaṃ dassetuṃ

1. Chadvāraphassāyatānapaññattī (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Saṃvejanīyāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

“loko hī”ti-ādi vuttaṃ. **Asubhāti** “āhū”ti padaṃ ānetvā sambandho. **Sabbametanti** “sukhaṃ diṭṭhamariyebhi -pa- tadariyā sukhatō vidū”ti ca vuttaṃ sabbametam nibbānameva sandhāya vuttaṃ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṃ nāma.

Pañcanavuttipāsaṇḍino¹ tesaṅca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṃ pakāsito eva. **Kilesanīvaraṇena nivutānanti** kilesakhandhā kilesanīvaraṇam, tena nivāritānam. **Nibbānadassanam nāma** ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanaṅca **kāḷamegha-avacchāditam viya candamaṇḍalam**.

Paricchinditvāti asubhabhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. **Maggadhammassāti** ariyamaggadhammassa.

Anupannehīti anu anu avihāya paṭipannehi. **Ko nu añño jānitum arahati**, añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. **Suddhikam katvā** gāthābandhanena vinā kevalam cuṇṇiyapada vaseneva. **Tathā tathāti** ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇena dukkhāntalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Navapurāṇavagga

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṃnibbattassa kammassa ca adhippetattā “**na cakkhu purāṇam, kammameva purāṇan**”ti vatvā yathā tassa cakkhussa

1. Channavuttipāsaṇḍino (Aṭṭhakathāyaṃ) Mūlapaṇṇāsake cūlasīhanādasuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

purāṇapariyāyo vutto, taṃ dassento āha “**kammato paṇā**”ti-ādi.
Paccayanāmenāti purimajāṭisamsiddhattā “purāṇan”ti vattabbassa
paccayabhūtaṃ kammaṃ nāmena. **Evam vuttanti** “purāṇakammaṃ”ti
evam vuttaṃ. **Paccayehi abhisamāgantvā katanti** taṇhāvijjādipaccayehi
abhimukhabhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṃ. **Cetanāyāti**
kammacetanāya. **Pakappitanti** abhisamīhitaṃ. **Vedanāyāti** attānaṃ nissāya
ārammaṇaṃ katvā pavattāya vedanāya. **Vatthūti** nibbattikāraṇaṃ
pavattaṭṭhānanti¹ vipassanāpaññāya **passitabbaṃ**. **Kammaṃ nirodhenāti**
kilesānaṃ anuppādanirodhasiddhena kammaṃ nirodheṇa. **Vimuttiṃ**
phusatīti arahattaphalavimuttiṃ pāpuṇāti. **Ārammaṇabhūto nirodho**
nibbānaṃ “**kammanirodho**”ti vuccati “kammaṃ nirujjhati etthā”ti katvā.
“Jhāyatha bhikkhave, mā pamādatthā”ti vuttattā “**pubbabhāgavipassanā**
kathitā”ti vuttaṃ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. **Nibbānassāti** nibbānādhiḡamassa, kilesanibbānasseva vā.
Upakārapaṭipadanti upakāravahaṃ paṭipadaṃ. **Catūsūti** dutiyādīsu catūsū.
Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā “**saha vipassanāya cattāro maggā**
kathitā”ti vuttaṃ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Anta-saddo samīpatthe vattati “udakantaṃ vanantaṃ”ti-ādīsu,
kilesaṃ pana atī-āsanne vasati abhantaravuttitāyāti “**antevāsikan**”ti vutto
vihatti-alopena yathā “vane kusalo, kūlerukkhā”ti. Tenāha “**anante**
vāsikanti antovasanakilesavirahitaṃ”ti. **Ācaraṇakakilesavirahitanti**
samudācaraṇakilesarahitaṃ.

1. Paṭiṭṭhānanti (Ka)

Anto assa vasantīti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. **Te etaṃ adhibhavanti** te kilesā etaṃ puggalaṃ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha “**ajjhottharanti sikkhāpentī vā**”ti. **Tehi ācariyehīti** tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṃ ṭhapentehi ācariyehi. **Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayamevāti** yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Pariyāyati parigacchati phalaṃ etassāti **pariyāyo** hetūti āha “**yaṃ pariyāyanti yaṃ kāraṇaṃ**”ti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā **paccakkhasaddhā** yathā “sammāsambuddho bagavā, svākhāto dhammo”ti¹ ca. **Evaṃ kirāti** iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. **Etanti** “aññatreva saddhāyā”ti etaṃ vacanaṃ. **Rucāpetvāti** kiñci atthaṃ attano matiyā rocetvā. **Khamāpetvāti** tasseva vevacanaṃ, cittaṃ tathā khamāpetvā. Tenāha “**atthetanti gahaṇākāro**”ti. Paramparāgatassa atthassa evaṃ kirassāti **anussavanaṃ. Kāraṇaṃ cintentassāti** yuttiṃ cintentassa. **Kāraṇaṃ upaṭṭhātīti** “sādhū”ti attano cittaṃ upaṭṭhāti. **Atthetanti** “etaṃ kāraṇaṃ evamayamattho yujjati”ti cittena **gahaṇaṃ. Ākāraparivitakkoti** yutti-parikappanā. **Laddhīti** nicchayena gahaṇaṃ, sā cakho diṭṭhi ayāthāvaggahaṇena aññānamevāti daṭṭhabbaṃ. **Tanti** laddhiṃ. **Atthesāti** esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṃ gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma**, paṭhamuppannaladdhisāṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṃ khamanākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma. Pañcaṭṭhānānti** yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni **muñcivā** aggahetvā. Heṭṭhimamaggavajjhānaṃ rāgādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya “natthi me ajjhattaṃ rāgadosamoho”ti ayaṃ sekkhānaṃ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṃ sandhāya asekkhānanti āha “**sekkhāsekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā**”ti.

1. Ma 1. 233 piṭṭhe.

“santaṃ vā ajjhattan”ti-ādinā **sekkhānaṃ**, “asantaṃ vā ajjhattan”ti-ādinā **asekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitāti** daṭṭhabbam.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. “Sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādīsu¹ viya paripuṇṇattho idha **sampanna**-saddoti āha “**paripuṇṇindriyo**”ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṃ sati samannāgamasampatti vuttā hotīti āsaṅkanto “**cakkhādīni vā**”ti-ādimāha. **Taṃ sandhāyāti** dutiyavikappena vuttamatthaṃ sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha “**vuttanayamevā**”ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

(16) 1. Nandikkhayavagga

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. **Atthatoti** sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato **attho**, sabhāvoti. Evaṃ hi abhijjanasabhāvo nandanatṭhena **nandī**, rañjanatṭhena **rāgo**. **Vimuttivasenāti** vimuttiyā adhigamavasena. **Etthāti** imasmim paṭhamasutte. **Dutiyaḍīsūti** dutiyatatiyacatutthesu. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Samādhivikalānaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ¹, paṭisallānavikalānaṃ kāyavivekañca cittekaggatañca labhantānanti yojanā. **Pākaṭaṃ hotīti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti. Okkhāyati paccakkhāyatīti** catusaccadhammaṇaṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṃ “dvīsūpi -pa- kathitā”ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Aniccānupassanādayo eva **vimutti-paripācaniyā dhammā** nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṃ upagatāni, thero imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsi.

Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Micchādīṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. **Pāṭiyekanti** visuṃ visuṃ. **Vuttanayenevāti** heṭṭhā vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādīṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

1-60. Ajjhata-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. “Yaṃ bhikkhave aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo”ti-ādinaṃ tesāṃ tesāṃ puggalānaṃ ajjhāsayasavasena saṭṭhi suttāni

1. Alabhantānaṃ (Ka)

kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṃ āruḥhānīti “**saṭṭhipeyyālo nāma hoti**”ti vuttam. Tenāha “**yāni panetthā**”ti-ādi.

Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṭṭhipeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. Samuddavagga

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Yadi “duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhena”ti iminā atthadvayena sāgaro “samuddo”ti vuccati, cakkhussevetam nippariyāyato yujjatiṭi dassetum “**yadi**”ti-ādi vuttam. Tattha **duppūraṇaṭṭhena**ti pūretum asakkuṇeyyabhāvena. **Samuddanaṭṭhena**ti sabbaso uparūparipakkhittagamanena. Mahāgaṅgādīmahānādinam mahatā udakoghena anusaṃvaccharam anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūrim na gacchati, yañca bhūmipadesam ottharati, tam samuddabhāvam neti, abhāvam vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, tam vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi tam dvayam cakkhusmim yeva visesato labbhatiti dassento “**tassa hi**”ti-ādimāha. **Samosarantanti** sabbaso nīlādibhāgehi osarantam, āpātham āgacchantanti attho. **Kātuṃ na sakkoti** duppūraṇīyattā. **Sadosagamanena gacchati** sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhata¹ cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparam parivattamāno ūmiyā vego samuddassāti vuccati, evam cakkhusamuddassa purato aparāparam parivattamānam nīlādibhedam rūpārammaṇam cakkhussāti vattabbatam arahati anaññasādhāraṇattāti vuttam “**rūpamayo vego**”ti. **Asamapekkhite**ti sammādassane rūpe manāpabhāvam amanāpabhāvañca gahetvā “idaṃ nāma mayā diṭṭhan”ti anupadhārentassa kevalam samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇam asamapekkhanam. **Sahatī**ti adhibhavati, tamnimittam kañci vikāram nāpajjati.

1. Duppādanaṭṭhena (Ka)

Ūmīti vīciyo. **Āvaṭṭo** āvaṭṭanavasena pavattaṃ udakaṃ.
Gāharakkhasamakārādayo **gāharakkhaso**. Yathā samudde ūmiyo uparūpari
vattamānā attani patitapuggalaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti,
tathā āvaṭṭagāharakkhasā, evamete rāgādayo kilesā sayam uppannakasatte
ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti, kilesuppattinimittatāya sattānaṃ
anayabyasanaṃ pattihetubhūtaṃ ūmibhayassa ārammaṇavasena
cakkhusamuddo “sa-ūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso”ti vutto.

Ūmibhayanti ettha bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmīva bhayaṃ
ūmibhayaṃ. Kujjanaṭṭhena **kodho**, sveva cittaṃ ca
abhimaddanavasenuppādanatthena daḷhaṃ āyāsanatṭhena **upāyāso**. Ettha ca
anekavāraṃ pavattivā satte ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adattvā
anayabyasanaṃ pphādanena kodhūpāyāsassa **ūmisadisatā** daṭṭhabbā. Tathā
kāmaguṇā kilesābhībhūte satte māne viya rūpādivisayaṃ khāte attani
saṃsāretvā yathā tato bahībhūte nekkhamme cittaṃ na uppajjati, evaṃ
āvaṭṭetvā byasanaṃ pphādanena **āvaṭṭasadisatā** daṭṭhabbā. Yadā pana
gāharakkhaso ārakkharahitaṃ attano gocaraṃ bhūmigaṇaṃ purisaṃ
abhibhūya gahetvā agocare tṭhitampi gocaraṃ netvā
bheravarūpadassanādīnaṃ attano upakkamaṃ¹ kātuṃ asamatthaṃ katvā
anvāvisitvā vaṇṇabalabhoga-āyusukhehi viyojetvā mahantaṃ
anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātuḡā mopi yonisomanasikārarahitaṃ
avīrapurisaṃ² attano rūpādīhi palobhanavasena abhibhūya gahetvā vā
vīrajātiyampi itthikuttabhūtehi attano hāvaḡhāvavilāsehi³ itthimāyāya
anvāvisitvā vā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ
asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ
āpādeti, evaṃ mātuḡā massā **gāharakkhasasadisatā** daṭṭhabbā. **Ūmibhayanti**
lakkhaṇavacanaṃ. Yathā hi ūmi bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, evaṃ
āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmi-ādibhayaṃ sabhayanti attho veditaḡbo. **Antaṃ**
avasānaṃ gato, evaṃ pāraṃ nibbānaṃ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Upakāraṃ (Ka)

2. Adhīrapurisaṃ (Ka)

3. Kāmaḡhāvavilāsehi (Ka)

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Kilesānaṃ allabhāvūpanayananti āha “**temanatthenā**”ti. **Ariyasāvake**ti anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā. **Tayo maccūti** kilesābhisāṅkhāradevaputtamāre. **Tīhi upadhīhīti** kilesābhisāṅkhārakāmaguṇānaṃ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana so na nirūpadhi sa-upādisesasseva nibbānassa adhigatattā. **Gatoti** paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. **Appahīnatthenāti** maggena asamugghāṭitabhāvena. **Atthīti** vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṃ appakaṃ mūsikāvisaṃ viya **parittaṃ nāma hoti** appānubhāvattā. **Evarūpāpīti** appakāpi. **Assāti** appahīnakilesassa. **Adhimattānanti** iṭṭhānaṃ rajanīyānaṃ, vatthuvaseṇa parittakampi iṭṭhāraṃmaṇaṃ adhimattameva. Tenāha “**nakhapitṭhippamāṇampī**”ti-ādi. **Daharoti-ādīni tīṇipi** padāni. **Ābhindeyyāti** bhindeyya. **Taṃ ubhayanti** taṃ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanāṃ.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. **Itipīti** imināpi kāraṇena. **Aniccenāti** aniccabhāvena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca uppāde nirodhena bhavitabbaṃ, uppādavayavantatāya aniccaṃ viññāṇaṃ, yadi ca attā siyā paccayehi vinā sījḥeyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā “**viññāṇaṃ anattā**”ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Kilesānaṃ anu anu byañjanato pariyyattiyā uppattipaccayabhāvato **anubyañjanaṃ**, hatthapādādi-avayavāti āha “**hatthā sobhanā**”ti-ādi.

Nimittaggāhoti kilesuppattiyā nimittabhūto gāho. **Samsandevā gahaṇanti** avayave samodhānetvā “itthipuriso”ti-ādinā ekajjhaṃ gahaṇaṃ.

Vibhattigahaṇanti vibhāgena anavaśesaggahaṇaṃ. **Kumbhīlasadisoti** kumbhīlagāhasadiso. Tenāha “**sabbameva gaṇhātī**”ti. Hatthapādādisu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ vibhajitvā gahaṇaṃ **rattapāsadiso** jalūkagāhasadiso.

Ekajavanavārepi labbhantīti idaṃ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Nimittassādena ganthitanti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṃ sambaddhaṃ. **Bhavaṅgenevāti** mūlabhavaṅgeneva. **Kilesabhayaṃ dassentoti** tathā kilesuppattiyā sati akusalacittena antaritaṃ ce maraṇacittaṃ bhavēyya, ekantato niraye vā tiracchānāyoniyā vā uppatti siyāti kilesānaṃ bhāyitabbaṃ dassento. “**Samayavasena vā evaṃ vuttan**”ti vatvā tamatthaṃ vivaranto “**cakkhudvārasmīhī**”ti-ādimāha. **Rattacittaṃ vāti** rāgavasena rattacittaṃ vā. Duṭṭhacittena kathaṃ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imassa samayassāti** maraṇasamayassa.

Ubhinnaṃ nāsacchiddānaṃ majjhe ṭhita-aṭṭhitudaṇaṃ saha khuraṭṭhena chindanaṃ. **Daṇḍakavāsī**ti dīghadaṇḍakā mahāvāsī. **Nipajjitvā niddokkamananti** iminā pacalāyikaniddaṃ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṃ sallakānaṃ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṃ okkantakāle. **Vitakkānanti** micchāvitakkānaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navamaṃ “paññāyatī”ti vuccamāne buj्jhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttanti āha “**dasame na hotīti vuccamāne**”ti-ādi. Ettakameva hi dvinnam suttānam visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Ye bhikkhū tadā bagavantaṃ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiya, keci attatatiya, keci attacatuṭṭhā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttam “**ekacārīka -pa- pañcacārīke**”ti. Samānajjhāsayatā **sabhāgavuttino**. Kammatṭhānānuyuñjanassa **kārake**. Tato eva tattha **yuttapayutte**. **Puggalajjhāsayena** kāraṇabhūtena. **Paccayabhūtanti** apassayabhūtaṃ. “Seyyathāpi bhikkhave”ti ārabhitvā yāva “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti ayaṃ mātikānikkhepo. Tesam mātikāya vitthāra bhājanam. **Vāsanā bhavissatīti** vāsanāvaham bhavissati. **Sinerum ukkhipanto viyāti**-ādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanam.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭham visam “mukhan”ti adhippetam. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato “kaṭṭhan”ti vuccatīti kaṭṭham mukham etassāti **kaṭṭhamukho**, daṃsanādinā kaṭṭhasadisabhāvakarō sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭham visam vā mukhe etassāti **kaṭṭhamukho**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Ime cattāroti** ime visakiccabhedena cattāro. Idāni tam nesam visakiccabhedam dassetuṃ “tesū”ti-ādi vuttam. **Ayasūlasamappitam viyāti** abbhantare ayasulam anuppavesitam viya. **Pakkapūtipanasam viyāti** paccitvā kālātikame

kuthitapanasaphalaṃ viya. **Caṅgavāreti** rajakānaṃ khāraparissāvane surāparissāvane vā¹. Anavasesaṃ chijjanena **asanipātattḥānaṃ viya**. **Mahānikhādanenāti** mahantena nikhādanena.

Visavegavikārenāti visavegagatena vikārena. **Vātenāti** tassa sappassa sarīraṃ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi. **Puggalapaṇṇattivasenāti** tesāmyeva soḷasannaṃ sappānaṃ āgatavisoti-ādipuggalanāmassa vasena **catusatṭhi honti** paccekaṃ catubbidhabhāvato. **Āgatavisoti** āgacchavisoti, sīghataraṃ abhiruhanavisoti attho. **Ghoravisoti** kakkhaḷavisoti duttikicchavisoti. **Ayaṃ sīta-udakaṃ viya hoti** gāḷhadubbinimmocayabhāvena. Udakasappo hi ghoravisoti hotiyevāti vuttaṃ “**udakasappādīnaṃ visāṃ viyā**”ti. **Paññāyatīti** gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. **Anelakasappo** nāma mahā-āsīvisoti. **Nīlasappo** nāma sākhaṇṇo² rukkhaggādīsū vicaraṇakasappo. **Iminā upāyenāti** yoyaṃ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṃyeva “āgatavisoti no ghoravisoti”ti-ādīnā catubbidhabhāvato vutto, iminā upāyena. **Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayoti** kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisoti phuṭṭhavisoti vātavisoti tayo, **pūtimukhādīsū ca daṭṭhavisādayo** cattāro cattāro veditabbā.

Ekekanti catusatṭhiyo ekekaṃ. **Catudhāti** aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. **Chapaṇṇāsānāti** chapaṇṇāsādhikāni. **Gatamaggassāti** yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa **paṭilomato saṃkhippamānā** anukkamena cattārova honti. **Kulavasenāti** kaṭṭhamukhādijātivasena.

“**Sakalakāye āsīñcitvā viya ṭhapitavisāti** hi tesāṃ phuṭṭhavisatā vātavisatā vuccati. **Evanti** “āsīñcitvā”ti-ādīnā. **Etthāti** āsīñcitasadde **vacanattho** niruttinayena **veditabbo**. **Uggatatejāti** udaggatejā, attano visatejena nesaṃ kurūradabbatā vā. **Dunnimmaddanavisāti** mantāgadehi animmaddanīyavisā. **Cattāro āsīñciti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tenettha avasesapāḷim saṅgaṇhāti.

1. Caṅgavāreti usmiyaṃ paripacantantipi vuccati (Ka)

2. Sāmavaṇṇo (Ka)

Āsīvisesūti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. **Sarīraṭṭhakesuye** evāti tena purisena tesam kassaci aṇiṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā nam na daṃsimsūti daṭṭhabbam. **Pucchi** yathābhūtaṃ pavedetukāmo. **Durupaṭṭhāhā**ti durupaṭṭhānā. **Sotthimaggoti** sotthibhāvassa upāyo.

Antaracaroti antaram caro sukhasattu vissāsaghātī. Tenāha “**vadhako**”ti. Idāni tāsam pesane kāraṇam dassetuṃ “**paṭhaman**”ti-ādi vuttam. Abhimukhagataṃ viya **abhimukhagataṃ**. Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyam purisam ṭhāpetīti viya¹, tasmā **abhimukhagatanti** abhimukham tena sampattanti attho. **Vaṅkasaṅṭhānam phalakam** rukkhamūle āgatāgatānam nisīdanatthāya **atthataṃ**.

Arittahattho puriso santāreti etāyāti **santāraṇī**. Orimatīrato uttaraṇāya setu **uttarasetu**. Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamayo setu **rukkhasetu**. Jaṅghasatthena gamanayoggo setu **jaṅghasetu**. Sakaṭena gantum sakuṇeyyo **sakaṭasetu**. **Na kho esa brāhmaṇo** paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento “**ettakānam paccatthikānam bāhitattā**”ti-āha. **Desananti** uddesadesanam. **Vinivattentoti** paṭisamharanto. **Na laddho vatāsīti** na laddho vata āsi.

Rājā viya kammaṃ sattesu issariyassa vattāpanato. **Rājā -pa-puthujjano** vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhatāya. **Ñāṇapalāyanenā**ti mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evaṃ hettha upamāsamsandanam matthakam pāpitameva hoti.

Yatheva hīti-ādinā ekadesanāsamudāyassa nidassanam āraddham. Yathāvuttavacanam aṭṭhakathācariyānam vacanena samattheti “**patthaddho bhavati**”ti-ādinā. Tattha **kaṭṭhamukhena vāti vā**-saddo upamattho, yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evam pathavīdhātuppakopena

1. Nirūpīyatissanti yam purisam daṭṭhāpetīti viya (Ka)

so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So “pathavīdhātupakopena vā”ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo, ayañhettha attho—kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho. Tatrāyamattho—kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha **kāyoti** pakatikāyo. **Pūtikoti** kuthito. **Santattoti** sabbaso tatto mahādāhappatto. **Sañchinnoti** sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto, yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

Visesatoti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavī-ādivisesato ca.

Anatthaggaṇatoti-ādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anathādīnaṃ paccakkhatāya nibbedajananattham āraddham. Tattha **āsayatoti** pavattiṭṭhānato. **Etesanti** mahābhūtānaṃ. **Sadisatāti** vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sadisatā.

Paccattalakkhaṇavasenāti visuṃ visuṃ lakkhaṇavasena. Pathavī-ādīnaṃ kakkhaḷabhāvādi, taṃ samaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato **visavegavikārato sadisatā veditabbā**.

Anatthāti byasanā. **Byādhinti** kuṭṭhādībyādhim. **Bhave jātābhinandinoti** bhavesu jātiyā abhinandanasīlā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

Durupaṭṭhānatarānīti duppaṭṭhānatarānī. **Durāsadāti** durupasaṅkamanā. “Upaṭṭhāmī”ti **upasaṅkamituṃ na sakkonti**. Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. **Anantadosūpaddavatoti** aparimāṇadosūpaddavahetuto. **Ekapakkhalanti** ekadukkham.

Rūpakkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati arūpakkhandhānaṃ ekanirodhattā. **Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti** pañcavokāre arūpakkhandhesu bhinnesu rūpakkhandhassa avatṭhānābhāvato. **Ettāvatāti** lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṃ paññuttarattā kusaladhammānaṃ, sati ca kilesuppattiyāṃ paññāya anuppajjanato vuttaṃ “**ettāvatā paññāsīsāṃ patitaṃ nāma hoti**”ti. **Yoniyo upaneti** tadupagassa kammaṃpaccayassa bhāve. “Jātibhayaṃ jarābhayaṃ maraṇabhayaṃ corabhayaṃ”ti-ādinā āgatāni **pañcavīsati mahābhayāni**, “hatthampi chindati”ti-ādinā āgatāni **dvattimsa kammakāraṇāni āgatāneva honti** kāraṇassa samavatṭhitattā. **Nandīrāgo saṅkhārakkhandhoti** saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṃ.

Pāḷiyamyeva āgatā “cakkhuto cepi naṃ bhikkhave”ti-ādinā. **Kiñci alabhitvāti** tasmim̐ suññagāme corānaṃ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanaṭṭhāniyā. **Abhinivisitvāti** vipassanābhinivesāṃ katvā. Ajjhattikāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṃ “**upādārūpakammaṭṭhānavasenā**”ti.

Bāhirānanti bāhirāyatanānaṃ. **Pañca kiccānīti** corehi tadā kātābbāni pañca kiccāni. **Hatthasāranti** attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṃ. Pātanādivasena **hatthaparāmāsaṃ karonti**. **Pahāraṭṭhāneti** pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmim̐ eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvahaṃ **kusaladhammaṃ pahāya** dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvahaṃ bhaṇḍaṃ pahāya **bahi nikkhamaṃ viyāti** vuttaṃ sukhanissayattā tassa. **Hatthaparā -pa- āpajjanakālo** guṇasarīrassa tadā pamādena bādhitattā. **Pahāra -pa- kālo** tato daḷhataraṃ guṇasarīrassa bādhitattā. **Pahāraṃ -pa- assamaṇakālo** guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. **Avasesajanassa dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā** aññathattappattigihbhāvāpattiyā nidassanabhāvena vuttā. Yaṃ “chasa dvāresu ārammaṇe āpāthagate”ti vuttaṃ, tameva ārammaṇaṃ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

Rūpādīnīti rūpasaddagandharasāni. **Tesanti** yathāvuttabhūtopādārūpānaṃ. **Lahutādivasenā**ti tesam lahutādivasena¹. **Duruttaraṇaṭṭhoti** uttaritum asakkuṇeyyabhāvo **oghaṭṭho**. **Vuttanayenā**ti “sampayuttā vedanā vedanākkhandho”ti-ādinā vuttanayena. **Catumahābhūtādīhī**ti ādisaddena upādānakkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Cittakīriyadassanattanti** cittapayogadassanattamaṃ. **Vuttavāyāmevā**ti “sammāvāyāmo”ti yo ariyamagge vutto. **Bhaddekarattādīnī**ti “ajjeva kiccaṃ ātappaṃ”ti-ādinā² vuttāni Bhaddekarattasuttādīni.

Kuṇṭhapādoti chinnapādova hutvā gativilalo. **Mānasam bandhatī**ti tasmim citte kiccaṃ nibandhati. “Ayaṃ ariyamaggo mayhaṃ oghuttaranupāyo”ti tattha cittassa sanniṭṭhānaṃ puna tattha pavattanaṃ vīriyārambho cittabandhanaṃ.

Tassa nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo **dhammāyatane kadeso**. Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatane kadesoti ca. **Soḷasahākārehī**ti pīḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena **satṭhinayasahashehi**. **Desanāpariyosāne -pa- patiṭṭhimsū**ti vipaṇcitaññū evettha gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhamma paṭiggāhakabhāvena satthu santike sannisinnā. Ugghaṭṭitaññūnaṃ pana neyyānañca visesādhigamo aṭṭhakathāyaṃ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Susaṃvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavasaraṇti **sukhasomanassabahulatā** vuttā. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni**, ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalaṃ. Anavasesaṃ āsave khepetīti **āsavakkhayo**, aggamaggo. **Yaṃ yanti** dandhaṃ majjhaṃ javoti javādīsu yaṃ yaṃ **gamaṇaṃ**. **Rakkhaṇattāyā**ti kilesacorehi

1. Lahutāyoti tesam lahutādayo (Ka)

2. Ma 3. 226, 228, 229 piṭṭhesu.

rakkhaṇatthāya. **Veganiggahaṇatthāyā**ti kilesahetukassa indriyavegassa niggaṇhanatthāya. **Nibbisevanatthālā**ti visevanassa vipphanditassa¹ nirodhanāya. **Kilesūpasamatthāyā**ti kilesānaṃ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

Samaṇarati nāma samathavipassanāmaggaḥālasukhāni. Dantānampi sindhavānaṃ sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṃ dassento “ **nibbisevane katvā pesento**”ti vuttaṃ. **Ñānaṃ gacchatī** asaṅgamaṇaṃ pavattati pageva indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheveva siddhattā. **Dāyakassa** ajjhāsayo **vaso** uḷāro lāmakko. **Deyyadhammassa** pamāṇaṃ **vaso** appakaṃ bahukaṃ ca.

Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṃ nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhu saṃghassa sannipātakāle tesāṃ pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṃ. **Gahaṇamānanti** parivisaḅhaṇabhājanāṃ.

Pakatiyā bhattakārakicce adhigato **upaṭṭhākupāsako**². Mudusamakharasaññitehi, dahanapacanaḅhajjanasaññitehi vā **tīhipākehi**.

Parisodhetvāti rañño anucchavikabhāvaṃ parisodhetvā. **Bhūmiyaṃ chaḍḍesi** “bhikkhūnaṃ adatvā mayā mukhe pakkhittan”ti. **Mukhena gaṇhi** tassa niddosabhāvaṃ dassetuṃ. Mattaṃ jānāpetuṃ **pamajji**, “tvaṃ kuto āgato”ti pucchane **pamādaṃ āpajji**. **Anubhāgoti** avasiṭṭhabhāgo. **Idamatthiyanti** idaṃ payojanaṃ. **Itaranti** pāḷiyaṃ anāgatampi āhāre pamāṇajānaṃ.

Sayanaṃ seyyā, kāmaḅhogīnaṃ seyyā **kāmaḅhogiseyyā**. **Dakkhīṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhīṇahatthena kātabbakiccakaraṇato. **Tejussadattā**ti idaṃ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṃ vuttaṃ. **Dve purimāpāde ekasmim, pacchimāpāde ekasmim ṭhāne ṭhapetvā**ti hi idaṃ pādānaṃ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṃ.

Catutthajjhānaseyyāti catutthajjhānikaṃ phalasaṃpattim vadati. Yebhuyyena hi Tathāgatā phalasaṃpattim saṃpajjitvāva sayanti. Sā ca nesāṃ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesapariniḅbānassa ca katattāti

1. Nibbinditassa (Ka)

2. Upaṭṭhakakārato (Ka)

vadanti. **Idha sīhaseyyā āgatā**¹ pādaṃ accādhāya pubbenāparaṃ ajahitasāmlakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Evanti** “dakkhiṇena passenā”ti-ādinā vuttākārena seyyaṃ kappeti.

Kathaṃ niddāyanto sato sammajāno hoti? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. **Appahānenāti** tadadhimuttatāya tadappahānaṃ datṭhabbaṃ. Tathā tesu niddokkamaṇassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṃ hoti. Tenāha “**niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti**”ti. Etaṃ **panāti** “niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti”ti vuttanayaṃ vadati. **Ñāṇadhātukanti na rocayimsūti** niddokkamaṇepi jāgaraṇe pavattañāṇasabhāvamevāti na rocayimsu porāṇā. Nirantaraṃ bhavaṅgacittesu vattamaṇesu satisampajaññaṃ sambhavoti adhippāyo. Purimasmiṃ hi naye sati sampajaññaṃ asaṃvaro, na bhavaṅgassa. Indriyaṃvara, bhojane mattaṅgūta, jāgariyaṇuyogoti imehi **tivaṅgikā**, nimittānubyañjanaparivañjanādi sabbāṃ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

Tānevāti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādīni. **Yāva arahattā desanā** vitthārato **kathetabbā**. Pāliyaṃ pana “yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā”ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

3. Kummopamasuttavaṅṅanā

240. **Aṭṭhikummoti** piṭṭhiyaṃ tikhiṇaṭṭhiko kummo. **Tantibandhoti** byāvaṇo. **Samugge viya** attano kapāle **pakkhipitvā**. **Samodahanto** sammā odahanto ajjhattameva dahanto. **Ārammaṇakapāleti** ārammaṇakaṭāhe. **Samodahantoti** diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitaṅge tattheva sammadeva odahanto. Taṃ hi visayavasena pavattitum adento. **Pañca dhammeti** “kālena vakkhāmī”ti-ādinā² vuccamaṇe.

Kummopamasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

1. Adhippetā (Ka)

2. Vi 5. 283 piṭṭhe.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. **Vilāsamāno** viya **sāgarāṃ patvā**. **Antosākhoti** gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. **Temetīti** tinto hoti. **Tiriyāṃ patito** daṇḍasetu viya ṭhitattā mahājanassa **paccayo jāto**, tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṃ otaraṇādi natthi.

Ayam hīti anantaraṃ vuttapuggalo. **Ariyamaggaṃ oruyhāti** catubbidham ariyamaggavīthim otarivā. “Cittam nāmetan”ti-ādinā cintetvā ghibbandhanam na vissajjetīti sambandho. **Attano bhajamānake**ti attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato **payogo**, khettavatthādi. Tato payogato **utthitam āyam**. **Kiñcāpi bhikkhūnam kāyasāmaggiṃ deti** bhikkhatthāya.

Muṇḍaghaṭanti bhinnotṭham¹ ghaṭam. **Khandheti** amse. **Samghabhoganti** samghasantakam bhogagamam gantvā. **Atthato evam vadantīti** tathā atthassa sambhavato evam vadantā viya honti. **Yāgumattake yāgunti** yāguṃ pivivā tāya aparipakkāya eva aññam yāguṃ ajjoharivāti ambandho.

Kilesānurañjitovāti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. **Akkhīni nīharitvāti** kodhavasena akkhike karonto akkhīniniharitvā vicarissati. **Uddhato hoti** avūpasanto.

Diṭṭhigatikoti sāsaniko evam ayoniso ummujjitvā sāsanam uddhammam ubbinayam katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha “so hi”ti-ādi. **Arūpabhavē rūpaṃ atthi**, aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. **Asaññibhave cittam atthīti** etthāpi eseva nayo. **Bahucittakkaṇiko lokuttaramaggo** “yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassāni”ti-ādivacanato². **Anusayo cittavippayutto**, aññathā sāvajjānavajjadhammānam ekajjham uppatti siyā. **Te ca sattāsandhāvanti saṃsaranti**, aññathā kammaphalānam sambandho na siyāti. **Iti vadanto** evam micchāvādam paggayha vadanto.

Temanarukkho viya -pa- dullabhadhammassavano ca puggalo saddhāsinehena atemanato. **Katavinayo** sikkhitavinayo yathā “katavijjo”ti.

1. Kinnovaddam (Ka)

2. Dī 2. 251; Ma 1. 90 piṭṭhesu.

Dhammakathikānaṃ vicārethāti idaṃ deyyadhammaṃ dhammakathikānaṃ ayyānaṃ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena **vatvā**. **Divākathiko sarabhāṇako** sāyanhe katheti, purimayāmaṃ kathento **rattikathiko** bhāṇakapuggalo.

Nandanavanābhirāmeti nandanavanaṃ viya manorame. **Assa bhārahārabhikkhū**ti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. **Sukhanisinnakathanti** paṭisanthārakathāpubbakam upanisinnakathaṃ **sutvā**.

Ṭhitasanṭhāneneva ṭhitākāreneva **ṭhitam**, nappayuttanti attho. Cittakammamūlādīni ṭhitasanṭhāneneva ṭhitāti yojanā. **Mudutāyāti** muduhadayatāya sāpekkhatāya.

Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipattim. **Dīpetvā** pakāsetvā pākaṭam katvā. **Tatruppādoti** tatra uppajjanaka-āyuppādo. Khettaṃ sandhāya vadati. **Tela -pa- hatthā**ti telaghaṭamadhughaṭaphāṇitaghaṭādihatthā. **Apakkamimsu** dubbicāritattā. **Pūresīti** heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

Upagamanānupagamanādīni¹ orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṃsīdanāni ca. **Paṭivijjhanti** jānituṃ. **Etanti** yathāvuttaṃ cakkhusabhāvaṃ. **Domanassanti** tasseva mandabhāvapaccayaṃ domanassaṃ **āpajjantopi upagacchati nāma** tannimittasaṃkilesassa uppāditattā. **Ṭiṇṇam lakkhaṇānanti** hutvā abhāvato ādi-antavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatoti-ādīnaṃ ṭiṇṇam lakkhaṇānaṃ sallakkhaṇavasena.

Vāmatoti micchā. **Dakkhiṇatoti** sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhattikāni āyatanāni **orimaṃ tīraṃ** katvā vuttāni, evaṃ nesaṃ parabhāvattā bāhirāni āyatanāni **pārimaṃ** vuttāni. Apāyamajjhe saṃsaraṇahetutāya nandīrāgova “majjhe saṃsādo”ti vutto.

Unnatoti “seyyohamasmī”ti-ādīnā unnatim upagato. Attukkaṃsane paṃsukūlikabhāvena attānaṃ dahanato aññākāratāgahe tabbo. **Pāsāṇo nu kho esa khāṇukoti** gahetabbadārukkhandha sadiso vutto.

1. Upagacchamānānupagacchamānādīni (Ka)

Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti āvaṭṭavegassa balavabhāvato. **Catūsu apāyesūti** pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussālokepi guṇasarīrabhedanena dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjatiyeva tassa tathā āpannattā. Evaṃ hi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṃ nāma natthi, tasmā abhāvatto idha du-saddoti āha “**nissīlo**”ti. “Pāpaṃ pāpena sukaraṃ”ti-ādīsu¹ viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha “**lāmakadhammo**”ti. **Na sucīti** kāyavācācittēhi na suci. **Saṅkāya vāti** attano vā saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati. Tenāha “**tassahī**”ti-ādi. **Tāni kammāni pavisaṭṭi** tāni kammāni karontānaṃ antare pavisaṭṭi. **Guṇānaṃ pūtibhāvenāti** guṇabhāvena gahitānaṃ sīladhammānaṃ saṅkiliṭṭhabhāvappattiyā. **Kacavarajātoti** abbhantaraṃ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

Aṇaṇā pabbajjāti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatīrādīnaṃ upagamanānupagamanādīnaṃ jotitattā **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**.

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṃ paṭicchāditakālato paṭṭhāya **saṅkiliṭṭhā** nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti **asaṅkiliṭṭhā nāma**. Tenāha “**āvīkatā hissa phāsu hoti**”ti. **Evarūpaṃ saṅkiliṭṭhanti** paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṅkiliṭṭhaṃ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. **Santhāgāranti** saññāpanāgāraṃ. Tenāha “**uyyogakālā dīsū**”ti-ādi. **Ādi-saddena** maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santharantīti**

1. Khu 1. 150 piṭṭhe Udāne.

vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannipātavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāranti** tasmiṃ atthe **ttha**-kāraṣṣa **ntha**-kāraṃ katvā “santhāgāraṃ”ti vuccatīti daṭṭhabbaṃ, paṭhamaṃ tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavacanaṣṣa āgamaṣṣasena ariyaphaladhamaṃampi āgamaṃ vuttameva. Tiyaṃmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalaṣṣamāpattivaḷaṅjanaṃ hotīti. Tasmiṃ ca bhikkhusaṃghe kalyāṇadhamaṃ kalyāṇaputhujjanaṃ vipassanaṃ usukkāpentā hontīti ariyamaggadhamaṃampi tattha āgamaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayaṣṣasena. **Opuṅjāpetvā**ti vilimpetvā. **Catujjātiyagandhehī**ti kuṅkumaturukkhayaṣṣavanapupphataṃālapattagandhehi. **Nānāvaṇṇeti** nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesaṣṣasena nānāsaṅghānaṃrūpe. “**Mahāpiṭṭhikakojevati** hatthipiṭṭhi-ādīsu attharitaṃbbatāya ‘mahāpiṭṭhikā’ti laddhasamaṅṅe kojave”ti vadanti, kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ, “caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā”tipi vadanti. **Hatthathara-
assattharā** hatthi-assaṣṣipiṭṭhiṣṣu attharitaṃbbā hatthi-assaṣṣarūpaviccittā ca attharakā. **Sihattharakādayo** pana siharūpādiviccittā eva attharakā. **Cittattharakam** nānāvidharūpehi ceva nānāvidhamālakammaṃdīhi ca vicittaṃ attharakam.

Upadhānanti aṣṣassayaṃ. **Upadahitvā**ti aṣṣassayaṃyoggaṃbhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamāḷā **gandhadāmaṃ**. Tamālapattādihi katamāḷā **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolaṃjātiphalaṃjātipupphādihi katadāmaṃ saṅgaṃhāti. Pallaṅkākārena kataṣṣipiṭṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ**. Tīsu ṣṣasṣesu ekaṣṣasṣe eva vā sa-upassayaṃ **aṣṣassayaṃpīṭhaṃ**. Anapassayaṃ **muṅḍapīṭhaṃ**. **Yojanāvatteti** yojanaṣṣarikkheṣṣepokāse.

Saṃvidhāyāti antaravāsaṣṣakassa koṅṣapadesaṃ itarapadesaṃca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha “**kattariyā padumaṃ kantento viyā**”ti, “**timaṅḍalaṃ paṭicchādentō**”ti ca. Yasmā buddhānaṃ rūpaṣṣampadā viya ākappaṣṣampadāpi paraṃmukkaṃsataṃ gatā, tasmā tadā bagavā evaṃ sobheyyāti dassento “**suvaṅṅapāmaṅṅenā**”ti-ādimaṃha. Tattha “asameṃa

buddhavesenā”ti-ādinā tadā bagavā buddhānubhāvassa niguhane kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananattham attano sabhāvapakatīyāva kapilavatthum pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyapabhā nāma pakatīyā asītihatthamattapadesaṃ visaratīti āha “**asītihatthattāhānaṃ aggahesi**”ti. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbannaṃ buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākaggā samantato phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitānanti**-ādi parikappūpamā, **yathā taṃ -pa-alaṅkatam** aññaṃ virocāti, evaṃ virocittha, samatimsāya pāramitāhi abhisankhatattā evaṃ virocitthāti vuttam hoti. “**Pañcavīsatiyā gaṅgānanti** satamukhā hutvā samuddam pavīṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṃ gaṅgānaṃ pañcavīsati”ti vadanti. **Papañcasūdaniyam**¹ “pañcavīsatiyā nadīnaṃ”ti vuttam, gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnanti attho. Parikappavacanaṃ hetam. **Sambhijjāti** sambhedam missībhāvaṃ patvā. **Mukhadvāreti** samuddam pavīṭṭhatthāne.

Nāgasupannaṃ gandhabbayakkhādīnanti-ādi parikappavasena vuttam. **Sahassenāti** padasahassena, bhāṇavārappamaṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkammaṃ unnādentō, evaṃ bhūtopi ahetḥayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇam paṭhamam pādam uddharanto**. **Samaṃ samphusate bhūmim** suppatiṭṭhitapādatāya. Yādipi bhūmim samaṃ phusati, **rajasā nupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatīti**-ādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādatā saṅkhātamahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalam. **Nātidūre uddharatīti** atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipanti** accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayinganto sadevake** loke tosentō. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma esa**². Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbarim**. Kasmā? **Appamaṇavaṇṇā hi buddhā** bagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa

1. Ma-Ṭṭha 3. 16 piṭṭhe.

2. Ayam (Ka)

yathāradhasamvaṇṇanamyeva anupavisati. **Dukūlacumbaṭakenā**ti ganthitvā gahitadukūlavatthena.

Nāgavikkantacāraṇoti hatthināgasadisapadanikkhepo.

Satapuññalakkhaṇoti anekasatapuññābhiniḅattamahāpurisalakkhaṇo.

Maṇiverocano yathāti caturāsītisahasamaṇiparivārīto ativiya virocamaṇo vijjotamaṇo maṇi viya. “Verocano nāma eko maṇī”ti keci. **Mahāsālovāti** mahanto sālarukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukkho viya vā.

Padumo kokanado yathāti kokanadasaṅkhātamaṇi mahāpadumaṇi viya, vikasamaṇapadumaṇi viya vā.

Ākāsagaṅgaṇi otārento viyāti-ādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṇi sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṇi

accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṇi ākaḍḍhanto viyāti**

nāḷiyantaṇi yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappatakojaṇi uddhaṇi mukhaṇi katvā ākaḍḍhanto viya. **Yojanikanti** yojanapamaṇaṇi.

Madhubhaṇḍanti madhupaṭalaṇi.

Mahantanti vipulaṇi uḷārapuññaṇi. **Sabbadānaṇi dinnameva hotīti** sabbameva paccaya jātaṇi āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍhāya caritvā kiṅci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṇi āraṇaṇi pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṇi nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṇi āharitvā pakkhittaṇi viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṇi pavisitvā dvāraṇi vidhāya muhuttaṇi nisinnassa visabhāgasantati vūpasammaṇi, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapādi parissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṇi pavissitvā dvāraṇi pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantaṇi dhammapātisukhaṇi, kammaṭṭhānaṇi manasikarantaṇi upasamasukhaṇi uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsaṇaṇi pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṇi nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiṇi ca āvāse vasantaṇi disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṇi upaṭṭhahanti. Tena vuttaṇi “**āvāsadānasmim hi dinne sabbadānaṇi dinnameva hotīti**”ti. **Bhūmaṭṭhaka -pa-**

na sakkāti ayamattho mahāsudassanavatthunā¹ dīpetabbo. **Mātukucchi asambādhova hotī**ti ayamattho antimabhavikānaṃ mahābodhisattānaṃ paṭisandhivasena dīpetabbo.

Sītanti ajjhataṃ dhātukkho bhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇ**hanti aggisantāpaṃ, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭi**hantīti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ ābādhō na hanati, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahitum na sakkoti. **Vā**lamigānīti sīhabyagghādīvālamige. Guttasenāsanāṃ hi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarī**sapeti ye keci sarantā gacchante dīghajāṭike sappādike aññe ca tathārūpe. **Mak**aseti nidassanamattametāṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhi**yoti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghero saraja-arajādībhedo vāto ceva gimhapariṇāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. **Paṭi**haññatīti paṭibāhiyati. **Le**ṇatthanti nānārammaṇato cittaṃ nivattitvā paṭisallāṇārāmattham. **Suk**hatthanti vuttaparissayābhāvena phāsuviḥarattam. **Jhā**yitunti aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yatha katthaci cittaṃ upanibandhitvā samādahanavasena jhāyitum. **Vip**assitunti aniccādivasena saṅkhāre sammāsītum.

Vihāreti paṭissaye. **Kā**rayeti kārapēyya. **Ram**meti manorame vāsayettha bahussuteti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesa**m bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **anna**ñca **pā**ñañca **vat**thasenāsanāni ca **dade**yya **u**jubhūtesu ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇāñaṃ saddahanena **vipp**asannena **cetasā**. Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetum “**te tassā**”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhamma**m desentīti

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

sakalavaṭṭadukkhapanūdanam niyyānikam dhammam kathenti. **Yam so dhammam idhaññāyāti** so puggalo yam saddhammam imasmim sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Āvāseti āvāsadāne. **Ānisaṃsoti** udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāliyam “bahudeva rattin”ti vuttanti āha “**atirekataram diyaḍḍhayāman**”ti. **Saṅgataṃ nārohati** vipulavitthārabhāvato. Buddhānam hi bhattānumodanāpi thokaṃ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamāṇāpi hoti. Tathā hi suphusitam dantāvaraṇam, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitam, natthi vitthāyitam, natthi abyāvaṭṭamano, Sabbaññutaññānam samupabyūḷham, aparikkhayā paṭisambhidā.

Sandassetvāti—ādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṃyuttam dhammim katham katvā. Tato param mahārāja itipi sīlam itipi samādhi itipi paññāti sīlādiguṇe tesam sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. **Samādapetvāti** evam sīlam samādātabbam, sīle paṭiṭṭhitena evam samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. **Samuttejetvāti** yathāsamādinnaṃ sīlam suvisuddham hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evam samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. **Sampahamsetvāti** yathānusiṭṭham ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisaṃsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittaṃ sampahamsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesam padānam attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhapatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānam anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttam “**abhikkantāti atikkantā**”ti.

Tatra kirāti—ādi kecivādotibaddhopi na hoti. Tenāha “**akāraṇametan**”ti—ādi. **Kāyacittalahutādayo uppajjantīti** idam kāyikacetasika-aññathābhāvassa kāraṇavacanam, lahutādi-uppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttam hetam—

“Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmim dhamme labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitam pāmojjan”ti-ādi¹.

Piṭṭhivāto uppajji upādinnaśarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā etanti** yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ “**pahoti**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekapallaṅkena nisīdituṃ pahoti** yathā taṃ Veluvagāmake. **Ettake ṭhāneti** ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannanti yojanā. **Taṅca khoti** vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapanam. **Dhammakathaṃ suṇamāno** dhammagāravena.

Avassutassāti avassutabhāvassa rāgādivasena. **Avassutassa kāraṇanti** tintabhāvakāraṇaṃ. **Kilesādhimuccanenāti** kilesavasena pariṭṭhanditavasena. **Nibbāpanaṃ viyāti** vūpasamo viya. **Nibbisevanānanti** pariṭṭhandanarahitānaṃ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. **Dukkhadhammānanti** dukkhakāraṇānaṃ. Tenāha “**dukkhasambhavadhammānan**”ti-ādi. Tattha kiṃ dukkhaṃ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**pañcasu hī**”ti vuttaṃ. **Teti** pañcakkhandhā. **Dukkhasambhavadhammattāti** dukkhuppattikāraṇattā. **Assāti** tena. Karaṇe hetam sāmivacanaṃ. **Kāmeti** vatthukāme kilesakāme ca. Puna **assāti** sāmi-atthe eva sāmivacanaṃ. **Cāranti** cittācāraṃ. **Vihāranti** pañcadvārappavatticāravihāraṃ. “Ekaṭṭhā”ti ca vadanti. Teneva hi “anubandhitvā carantaṃ”icceva vuttaṃ. **Anubandhitvāti** ca vithicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. **Pakkhandanādīti ādi**-saddena kasigorakkhādivasena pi kāmānaṃ pariyesanadukkhaṃ saṅgaṇhāti.

1. Dī 3. 200, 234; Am 2. 18 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ.)

Dāyatīti **dāyo**, vanam. Tenāha “**aṭṭavin**”ti. **Kaṇṭakagabbhanti** ovarakasadisam vanam. Nāmapadam nāma kiriyāpadāpekkhanti “**vijjhī**”ti vacanasena kiriyāpadam gaṇhāti.

Dandhāyittam uppannakilesānam avaṭṭhānam. Tenāha “**uppannamattāyā**”ti-ādi. **Tāyā**ti satiyā. **Kāci kilesā**ti cuddasavidhe cittassa kicce javanacicce eva cittakilesānam uppattim katvā tathā vuttam. **Niggahitāva honti** pavattitum appadānavasena. Tenāha “**na saṅghātum sakkontī**”ti. **Cakkhudvārasminti** pāḷiyam tassa paṭhamam gahitāyā vuttam, tena nayena sesadvārānipi gahitāneva honti. **Rāgādīsu uppannesu** paṭhamajavanavāre. Satisammosena “**kilesā me uppannā**”ti **ñatvā** tathā paccāmāsasatiyā labbhanato. Tenāha “**anacchariyam cetan**”ti. **Āvaṭṭetvāti** ayoniso āvaṭṭetvā. **Āvajjanādīsūti** tato eva ayoniso āvajjanādīsū uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattam pavattanāraham. **Nivattetvāti** dutiyajavanavārepi kilesupattim nivattetvā. Katham panassa evam laddhum sakkāti āha “**āraddhavipassakānam hī**”ti-ādi. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti** bhāvanāyam paṭisaṅkhāne ca yogino patiṭṭhitabhāvo. Tassa **ayamānisamso**—yam paccayalābhena uppajjitum laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

Abhihaṭṭhanti abhiharitvā. **Anudahantīti** anudahantā viya honti. **Anusentīti** etthāpi eseva nayo. **Anāvaṭṭanteti** anivattante sāmāññatoti adhippāyo. **Vipassanābalameva dīpitaṃ** maggaphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kimsukopamasuttavaṇṇanā

245. Catunnam ariyasaccānam pariññābhisamayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanam hotīti vuttam “**dassananti paṭhamamaggassetam**”

adhivacanan”ti. Tayidaṃ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa nirulhattā paṭhamamaggassa paṭhamaṃ nibbānadassanato. Tenāha “**paṭhamamaggo hī**”ti-ādi. Koci yathāvuttam aviparītam attham aṅānanto nānadassanam nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgam āsaṅkeyyāti tam nivattetuṃ “**gotrabhū panā**”ti-ādi vuttam. **Na dassananti vuccatīti** ettha rājadassanam udāharanti. **Cattāropi maggā dassanameva** yathāvuttentatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇam maggānam paṭhamamagga-upāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanam visuddhi etthāti **dassanavisuddhikam**, nibbānam. Phassāyatanam kammaṭṭhānam assa atthīti **phassāyatanakammaṭṭhāniko**. Esa nayo sesesupi padesu.

Padesasaṅkhāresūti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchena pathavi-ādi ke dhammamatte diṭṭhe rūparariggaho, cakkhuviññāṇādi ke taṃsahagatadhammamatte diṭṭhe arūparariggaho ca sijjhatīti vadanti.

Adhigatamaggameva kathesīti yena mukhena vipassanābhīnivesam akāsi, tamevassa mukham kathesi. **Ayam panāti** kammaṭṭhānam pucchanto bhikkhu. **Imesanti** phassāyatanakammaṭṭhānikapañcakkhandhakammaṭṭhānikānam vacanam. “**Aññamaññam na sametī**”ti vatvā tamevattham pākaṭam karoti “**paṭhamenā**”ti-ādinā. Pañcakkhandhavimuttassa saṅkhārassa abhāvā “**nippadesesū**”ti vuttam. **Tathevāti** yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikam, tatheva tam pañcakkhandhakammaṭṭhānikam pucchitvā.

Samappavattā dhātuyoti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā. Na visamākārasaṅghitā ahesum. Tenāha “**kallasarīram balappattan**”ti. “**Atitā saṅkhārā**”ti-ādi vipassanābhīnivesavasena vuttam. Sammasanam sabbatthakameva icchitabham. **Cāribhūmīti** gocarāṭṭhānam.

Kārakabhāvanti bhāvanānuyuñjanabhāvam. **Paṇḍurogapurīso**ti paṇḍurogī purīso. **Ariṭṭhanti** suttam. **Bhesajjam katvāti** bhesajjapayogam katvā. **Karissāmīti** bhesajjam karissāmi. **Jhāmathuṇo viyāti** daḍḍhathuṇo viya khārakajālanaddhattā taruṇamakulasantānasaṅghānattā.

Dakkhīṇadvāragāmeti dakkhīṇadvārasamīpe gāme. **Lohitakoti** lohitavaṇṇo. **Ocirakajātoti** jāta-olambamānacirako viya.

ādinnasipāṭīkoti gahitaphalapotako. **Sandacchāyoti** bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākā aviraḷā ghanappattā aññamaññaṃ saṃsanditvā ṭhitā, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttam “**sandacchāyo nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo**”ti, ghanacchāyoti attho. **Tatthāti**-ādi upamāsaṃsandanaṃ.

Yena yenākārena adhimuttānanti chaphassāyatanādīmukhena yena yena vipassanābhīnivesena vipassantānaṃ nibbānaṃca adhimuttānaṃ. **Suṭṭhuvisuddhaṃ** pariññābhīsamayādisiddhiyā. **Tena tenevākārenāti** attanādhimuttākārena. Idāni taṃ taṃ ākāraṃ upamāya saddhiṃ yojetvā dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi āraddhaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idanti nagaropamaṃ. **Taṃ sallakkhanti** kiṃsukopamadīpitaṃ atthajātaṃ sace sallakkhitaṃ. **Assa** bhikkhuno. **Dhammadesanattanti** yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisessassa upabrūhanāya. **Tassevatthassāti** tassa dassanavisuddhisāṅkhātassa atthassa. **Corāsāṅkā na honti** majjhīmadesarajjassa pasannabhāvato. **Tipurisubbedhānīti** ubbedhena tipurisappamāṇāni nānābhittivicittāni thambhānaṃ upari vividhamālākammādivicittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha “**nagarassa alaṅkāratthan**”ti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttam “**coranivāraṇatthānīpi hontiyevā**”ti. **Piṭṭhasaṅghātassāti** dvārabāhassa. “Ime āvāsikā, ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho, imesaṃ vasena anatto siyā”ti jānanaññāsaṅkhātena **paṇḍiccena samannāgato**. Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātena **veyyattiyena samannāgato**. **Ṭhānuppattikapaññāsāṅkhātāyāti** tasmim tasmim atthakicce taṅkhaṇupajjanakapaṭibhānasāṅkhātāya.

Rañña āyutto niyojito **rājāyutto**, tattha tattha rañño kātabbaticce ṭhapitapuriso. **Katipāheyyvāti** katipayadivaseyeva akiccarāṇena tassa ṭhānaṃ vibbhāmo jātoti katvā vuttam “**sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā**”ti.

Sīsamassa chindāhīti sīsabhūtaṃ uttamaṅgaṭṭhāniyaṃ tattha tassa rājakiccaṃ chindāti attho. Aññathā tassa pākatike atthe gayhamāne

pāṇātipāto āṇatto nāma siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṃ āṇāpeti aññesampi tato nivārakattā. Atha vā **chindāhī**ti mama āṇāya assa sīsaṃ chindanto viya attānaṃ dassehi, evaṃ so tattho vādapaṭīkarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. **Tatthā**ti etasmim paccantimanagare.

Uppannenāti samathakammaṭṭhāne uppanna.

Tassevāti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa “dvārānī”ti vuttānīti ānetvā sambandho. “Sīghaṃ dūtayugan”ti vuttāti yojanā. Hadaya vatthurūpassa majjhe siṅghāṭakabhāvena gahitattā “**hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtānaṃ**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ vatthurūpameva gahetabbaṃ, tadevettha aggahetvā kasmā mahābhūtaggahaṇanti āha “**vatthurūpassa hī**”ti-ādi. **Yādisoti** sammādiṭṭhi-ādīnaṃ vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. “**Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādiso evā**”ti vatvā ariyamaggo “**yathāgatamaggo**”ti vutto. **Idaṃ tāvetthā**ti ettha etasmim sutte dhammadesanattaṃ ābhatāya yathāvutta-upamāya idaṃ saṃsandanaṃ.

Idaṃ saṃsandanaṃti idāni vakkhamānaṃ upamāya saṃsandanaṃ. **Nagarasāmi-upamā** pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatāti yojanā. “**Catusaccameva kathitaṃ**”ti vatvā tāni saccāni niddhāretvā dassetuṃ “**sakalenapi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Idha nagarasambhāro chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṃ “**nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṃ**”ti.

Kimsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Viṇopamasuttavaṇṇanā

246. **Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti kāmaṃ pāḷiyāṃ parisādvayameva gahitaṃ, sesaparisānaṃ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyāṃ dhammasaṅgahoti imamatthaṃ upamāpubbakaṃ katvā dassetuṃ “**yathā**

nāmā”ti-ādi āradḍhaṃ. **Yajantoti** dadanto. **Vinditabboti** laddhabbo, adhigantabboti attho.

Chandoti taṇhāchando. Tenāha “dubbalataṇhā so rañjetuṃ na sakkotī”ti. **Pubbuppattikā** ekasmiṃ ārammaṇe paṭhamāṃ uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā. **Soti** chando. **Rañjetuṃ na sakkoti** laddhāsevanattā. **Doso nāma** cittadūsanattā. **Tānīti** daṇḍādānādīni. **Tammūlakāti** lobhamūlakā tāva māyāsāṭṭheyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā upanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-anottappathinamiddhavicikicchuddhaccaviparītamanasikārādayo saṃkilesadhammā gahitāva honti taṃmūlakattā. Yasmā pana sabbepi saṃkilesadhammā dvādasākusalacittuppādapariyāpannā eva, tasmā tesampettha gahitabhāvaṃ dassetuṃ “**chando rāgoti vā**”ti vuttaṃ.

Bhāyitabbaṭṭhena **sabhayo**. Bheravaṭṭhena **sappaṭibhayo**. Kusalapakkhassa vikkhambhanaṭṭhena **sakaṇṭako**. Kusala-anavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena **sagahano**. Bhavasampattibhavanibbānānaṃ appadānabhāvato **ummaggo**. Duggatigāmimaggattā **kummaggo**. **Iriyanāti** vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya kilesa eva **kilesamaggo**. **Na sakkā sampattibhavaṃ gantuṃ** kuto nibbānagamananti adhippāyo.

Asubhāvajjanādīhīti ādi-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Cittaṃ nivattati** sarāgacittaṃ na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā. **Majjhattārammaṇeti** aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. **Uddesa -pa- āvajjantassāti** uddisāpanavasena uddesaṃ, paripucchāpanavasena paripucchaṃ, garūnaṃ santike vasanavasena garuvāsaṃ āvajjantassa. **Cittanti** gambhīraññācariyapaccavekkhaṇapaññavantapuggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittaṃ nivattati.

Yathā “pujjabhavaphalaṃ puññaṃ”ti vuttaṃ “evamidam puññaṃ pavaḍḍhatī”ti¹, evaṃ kiṭṭhasambhavattā “kiṭṭhan”ti vuttanti āha “**kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassan**”ti.

Ghaṭāti siṅgayugam idhādhippetanti āha “dvinnam siṅgānam antare”ti.

Ghaṭāti goṇādīnam goṇādīnam siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti.

Nāsārajjuketi nāsārajjupātaṭṭhāne.

Dameti puthuttārammaṇato nivāreti. **Nanti** cittaṃ. Yaṃ suttam **subhāsitaṃ** mayā. **Tadassāti** tadā assa bhikkhuno. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe.

Sudujitanti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṃ. **Sutajjitanti** suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṃ, tathābhūtañca tajjitaṃ nāma hotīti tathā vuttam. **Gocarajjhantanti** ajjhatabhūto gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇam hi bahiddhārūpādi-ārammaṇavidhuratāya ajjhantanti vuccati. Samatho anurakkhaṇam etassāti **samathānurakkhaṇam**, yathā indriyasamvarasīlam samathānurakkhaṇam hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi indriyasamvarasīlam samathassapaccayo, evam samathopi tassa paccayoti.

Vādiyamānāya vīṇāyā. Cittaṃ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṃ bandhatīti **bandhanīyo**. **Veṭṭhaketi** tantīnam āsajjanaveṭṭhake. **Koṇanti** kavaṇato vīṇāya saddakaraṇato koṇanti laddhanāmam dārudaṇḍam siṅgādīsu yena kenaci kataṃ ghaṭikaṃ. Tenāha “**caturassam sāradaṇḍakan**”ti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddam yathāsabhāvato na aññāsi, tasmim tassa ajānanākārameva dassetuṃ “**saddam passissāmī**”ti-ādi vuttam.

Asatī kirāyanti pāḷiyam līngavipallāsena vuttanti yathāliṅgameva vadanto “**asā**”ti āha. “**Asatīti lāmakādhivacanan**”ti vatvā tattha payogam dassetuṃ “**asā lokitthiyo nāmā**”ti vuttam, loke itthiyo nāma asatīyoti attho, tattha kāraṇamāha “**velā tāsam na vijjati**”ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātuloti-ādikā **velā** mariyādā **tāsam na vijjati**. Kasmā? **Sārattā ca pagabbā ca** sabbesampi sambhogavasena viniyogam gacchanti. Katham? **Sikhī sabbaghaso yathā**. Tenevāha—

“Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā.
Sabbitthiyo kare pāpaṃ, labhamāne nivātake”¹.

Aññampi tanti baddham caturassa-ambaṇavāditādīni. **Vīṇā viya pañcakkhandhā** anekadhammasamūhabhāvato. **Rājā viya yogāvacarō** tappaṭibaddhadhammagavesakattā. **Assāti yogāvacarassa**.

Nirayādito aññasmimpi **gati**-saddo vattati, tato visesanattham **“gatigati”**ti vuttam **“dukkhadukkham, rūparūpan”**ti ca yathā, gatisaññitam pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha **“etthantare saṃsarati vattati”**ti. Sañjāyanapadeso eva gatīti **sañjātigati**.

Tam pana gatiṃ sattānam saṃvegavatthubhūtaṃ paccakkhassa gabbhāsayaṃ vasena dassetuṃ **“ayamassa kāyo”**ti-ādi vuttam. Rūpadhammassa salakkhaṇam gati niṭṭhā, tato param aññam kiñci natthīti **salakkhaṇagati**. **Abhāvo** accantābhāvo. Santānavicchedo **vibhavagati** tamniṭṭhānabhāvā. **Bhedoti** khaṇanirodho, idhāpi tamniṭṭhānatāyeva pariyāyo. **Yāva bhavaggāti** yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavagatibhedagatiyo **“eseva nayo”**ti imināva pakāsītati na gahitā. **Tassa khīṇāsavassa na hoti** aggamaggena samucchinnattā.

Sīlam kathitam rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. **Majjhe samādhībhāvanā kathitā** **“ajjhataṃveva santiṭṭhati -pa- samādhīyatī”**ti jotitattā. **Pariyosāne ca nibbānam kathitam** **“yampissa -pa- na hotī”**ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. **Vaṇasarīro**ti vaṇitasarīro. **Pakkattāti** kuthitattā². Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍha-saddo sarapariyāyoti āha **“saravananti kaṇḍavanam”**ti. **Arugatto -pa- veditabbo** guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā.

1. Khu 6. 123 piṭṭhe Jātake.

2. Kudhitattā (Ka)

ettha kusā “kaṇṭakā”ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṃ eva vā vuttākārapadeso “**kusakaṇṭako**”ti vutto.

Gānavāsīnaṃ vijjhanatthenāti nārahova hutvā tesāṃ kārānaṃ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

Pakkhinti hatthiliṅgasakuṇaṃ. Tassa kira hatthisoṇḍasadisāṃ mukhaṃ, tasmā “**hatthisoṇḍhasakuṇaṃ**”ti vuttaṃ. **Vissajjeyyā**ti rajjuyā yathābaddhaṃ eva vissajjeyya.

Bhogeḥīti attano sarīrabhogehi. **Maṇḍalaṃ bandhitvā**ti yathā sarīraṃ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṃ katvā. **Supissāmī**ti niddaṃ okkamissāmi. **Detukāmoti** uppatitukāmo. **Disā disanti** disato disāṃ.

Cha pānakā viya cha āyatanāni nānājjhāsayatā, nānājjhāsaya tā ca nesaṃ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. **Daḷharajju viya tanhā** tesāṃ bandhanato. **Majjhe gaṇṭhi viya avijjā** bandhanassa dubbinimmocanahetuto. **Ārammaṇaṃ balavaṃ hoti** manuññabhāvena ceva tatha taṇhābhinivesassa daḷhabhāvena ca.

Sarikkhakena vā upamāya āharaṇapakkhe. **Appanā**ti saṃsandanā. **Pāḷiyamīyeva appitā** upamā “evameva kho”ti-ādinā. **Rūpacittādivisamaninnatā cakkhussa visamājjhāsaya**tā. Esa nayo sesesupi.

Kaṇṇacchiddakūpaketi kaṇṇacchiddasaññite āvāṇe. **Tassā**ti sotassa. **Paccayo hotī**ti upanissayo hoti tena vinā saddaggahaṇassa abhāvato. “**Ajaṭākāsopi vaṭṭati evā**”ti vatvā tassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ “**antoleṇasmin**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhātuparamparā ghaṭṭentoti** bhūtaparamparasaṃghaṭṭento¹.

Evaṃ santeti evaṃ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. **Sampattagocarā hoti**² sotassa. Ghānādīnaṃ viya “**dūresaddo**”ti **jānaṃ na sambhaveyya** sampattagāhibhāvato. **Tathā tathā jānaṃ kārō hoti** manoviññāṇassa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādise.

1. Bhūtaparamparasaṃsantento (Ka)

2. Siyā (Ka)

ṭhāne paṭighosādīnaṃ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassatī¹
 daṭṭhabbāṃ. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho.
Tato tato savanaṃ hoti ākāśasaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi
 pana sotam sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa
 ārammaṇapaccayo na siyā, paṭṭhāne ca avisesena “saddāyatanaṃ
 sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti vutto, bahiddhā ca cittajassa
 saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya
 sotapasādaṃ ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi
 so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpāthaṃ
 āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbāṃ. Tena vuttam
 “asampattagocaramevetan”ti.

Tadā ekaggacittatam āpajjatīti parissayānaṃ abhāvato.
 Nāsacchiddasaṅkhāta-ākāśasannissaye vattanato **ghānaṃ ākāśajjhāsayam**
 vuttam. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato
vātūpanissayagandhagocaram. Tenāha “**tathā hī**”ti-ādi.

Gāmato laddhabbāṃ āhāraṃ gāmaṃ, tanninnatāya **gāmajjhāsayatā**
vuttā. Tathā hi jīvitanimittam raso jīvitam, tasmim ninnatāya tam avhāyatīti
jivhā. Na **sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānitum**, tasmā
āposannissitarasārammaṇā jivhāti.

Āmakasusānato **bahi**. **Upādiṇṇakajjhāsayoti** upādiṇṇakaninno.
 Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭṭite eva
 tattha viññāṇupatti, na aññathāti vuttam
 “**pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo**”ti. **Tathā hī**ti-ādi kāyassa
 upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhamam. **Ajjhattikabāhirāti** ajjhattikā bāhirā vā.
Assāti kāyassa. **Susanthatassāti**-ādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṃ.

Nānajjhāsayoti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya
 anavaṭṭhitatam dasseti. Tenāha “**diṭṭhapubbepī**”ti-ādi.
Mūlabhavaṅgaggaṇṇena piṭṭhibhavaṅgam nivatteti. **Assāti** manassa. Evaṃ
 kiriyamayaṃ viññāṇam daṭṭhabbāṃ. **Nānattanti** bhedo.

1. Ayobandhanassatī (Ka)

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena **baddhānaṃ**. **Nibbisevanabhāvanti** lolatāsankhātāparipphandassa abhāvaṃ. **Nākaḍḍhatī** savisaye rūpārammaṇe cittasantānaṃ, taṃsamaṅginaṃ vā puggalaṃ nākaḍḍhati. **Pubbabhāgavipassanā va kathitā** āyatanamukhena “evaṃ hi vo bhikkhave sikkhitabban”ti vuttattā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. **Yavapuñjoti** supariṭṭakayavasamudāyo. **Kājahatthāti** daṇḍahatthā. **Potheyyunti** yathā yavaśankhātāṃ dhaññaṃ vaṇṭato muccati, evaṃ petheyyūṃ. **Yave sāvetvāti** yavasīsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

Catumahāpatho viya cha āyatanāni ārammaṇadaṇḍakehi hananaṭṭhānattā. **Yavakalāpī viya satto** tehi haññaṃmanattā. **Chabyabhaṅgiyo viya** sabhāvato chadhāpi paccekāṃ iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni yavakalāpaṭṭhāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparuppattim sandhāya “**bhavapatthanā kilesā**”ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa pacayabhūtā kilesā cāti **bhavapatthanā kilesāti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṃ vaṭṭadukkhāṃ nāma sabbampi taṃ bhavapatthanāmūlakāṃ, tasmā vuttam “evaṃ sattā”ti-ādi. **Bhavapatthanakilesāti** ca bhavapatthanāmūlakāṃ kilesāṃ.

Bhumanti samīpatthe bhummaṃ. Tenāha “**sudhammāya**¹ **dvāre**”ti. **Na katanti** dukkhuppādanāṃ na kataṃ. **Navagūthasūkaraṃ** viyāti navagūthabhakkhasūkaraṃ viya. **Cittenevāti** yo bajjhati, tassa citteneva. **Tasmāti** yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṃ viya, tasmā “vepacittibandhanan”ti vuttam. **Ñānamokkhaṃ bandhananti** ñāṇena muccanaṃ bandhanaṃ.

Maññaṃānoti parikappitatanhāvasena “etaṃ mamā”ti, diṭṭhivasena “eso me attā”ti, mānavasena “eso hamasmī”ti maññaṃto. Khandhavinimuttassa maññaṃānavatthuno abhāvā “**khandhe maññaṃto**”ti vuttam. **Etanti**

1. Devasabhāya (Aṭṭhakathāyam)

Diṭṭhivasenāti mānamūlakadiṭṭhivasena. “Seyyohamasmī”ti-ādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṃ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi tattha tattheva uppajjati, iti mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyāha “**ayamahamasmīti diṭṭhivasena vuttan**”ti. Codako pana imamatthaṃ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogatthaṃ gahetvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti. Itaro “**āma natthī**”ti tamatthaṃ sampaṭicchitvā “**Mānassa panā**”ti-ādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. **Vedanā ca pajānātīti** saccābhisambodhavasena vuccamānavedanānaṃ pajānanaṃ sātisayasamādhānapubbakanti bagavatā “samāhito”ti vuttanti āha “**upacārena vā appanāya vā samāhito**”ti. **Vedanāti** tissopi vedanā. **Dukkhasaccavasenāti** dukkhasaccabhāvena, pari jānana vasenāti attho. **Sambhavanti** samudayaṃ taṇhāvijjākammaphassādippabhedam upattikāraṇam. Tenāha “**samudayasaccavasena pajānātīti**”ti. **Yatthāti** yaṃnimittam, yaṃ āgamma kāmataṇhāvijjādinirodhā vedanānirodho, tesam ayaṃ nirodho. Nibbānaṃ ārabha ariyamaggappavattiyā hi nibbānaṃ vedanānirodhoti vutto. Khayaṃ gametīti khayagāmī, taṃ **khayagāminam**. Chātam vuccati taṇhā kāmānaṃ pātukāmatāvasena pavattanato, accantameva samucchinnattā natthi etasmim chātanti **nicchāto**. Tenāha “**nittaṇho**”ti. **Sammasanacāravedanāti** sammasanūpacāravedanā. **Dvīhi padehīti** “samāhito sampajāno”ti imehi dvīhi. “Sato”ti pana idaṃ sampajānapadasseva upabrūhananti adhippāyo. **Sesehi** catūhi **catusaccam kathitam**, itarehi pana dvīhi catusaccabujjhanameva kathitam. **Sabbasaṅgāhikoti** sabbasabhāvadhammānaṃ saṅgaṇhanako. Tenāha “**catubhūmakadhammaparicchedo vutto**”ti.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dukkham na hotīti **adukkham**, sukham na hotīti **asukham**, ma-kāro padasandhikaro. **Adukkhamasukhanti** vedayitasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Sapparasantānagate sandhāya ajjhatabhiddhāgahaṇanti āha “**attano ca parassa cā**”ti. Tena sabbampi vedayitam gahitanti daṭṭhabbam. **Nassanasabhāvanti**

ittarakhaṇatāya bhaṅgato uddham apassitabbasabhāvaṃ. Paloko bhedo etassa atthīti **palokinam**. Tenāha “**bhijjanasabhāvan**”ti. **Ñāṇena phusitvā phusitvā**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena aniccā pabhaṅgunoti ārammaṇato, uttarakālaṃ asammohato maggaparamparāya phusitvā phusitvā **vayam passanto**. **Virajjatī**ti maggavirāgena virajjati. **Sammasanacāavedanā kathitā** āraddhavipassakānaṃ vasena desanāti. Lokiyalokuttarehi ñāṇehi yāthāvato pariḷānaṃ paṭivijjhanam **ñāṇaphusanam**.

Sukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. **Sabbampi** aṭṭhasatapabhedam **taṇham chindi** samucchadapahānavasena pajahi. Tenāha “**samucchindī**”ti. Yadaggena taṇhā sabbaso samucchinnā, tadaggena sabbānipi saññōjanānīti āha “**dasavidhampī**”ti-ādi. **Sammāti** suṭṭhu. Pahānañca nāma upāyena ñāyena pahānanti āha “**hetunā kāraṇenā**”ti. **Dassanābhisamayāti** asammohapaṭivedhā. Arahattamaggo hi uppajjamānova sabhāvapaṭicchādakaṃ moham viddhamisento eva pavattati, tena māno yāthāvato diṭṭho nāma hoti, **ayamassa dassanābhisamayo**. Yathā hi sūriye uṭṭhite andhakāro viddhamisiamāno vihato, evam arahattamagge uppajjamāne so sabbaso pahīno eva hoti, na tasmim santāne paṭiṭṭham labhati, **ayamassa pahānābhisamayo**. Tena vuttam “**arahattamaggo hī**”ti-ādi. **Kiccavasenāti** asammohapaṭivedhasaṅkhātassa dassanakiccassa anipphādanavasena.

Ye ime cattāro antāti sambandho. **Mariyādantoti** mariyādasāṅkhāto anto. Esa nayo sesattayepi. **Tesūti** catūsu antesu. **Adum catutthakoṭisaṅkhātam** sabbasseva vaṭṭadukkhassa **antam** paricchedam arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca **akāsīti** yojanā. **Samussayo** attabhāvo.

Na riñcatīna viveceti na vissajjeti. Tenāha “**sampajaññam na jahatī**”ti, sampajaññam na pariccajatīti attho. **Saṅkhyam** nopetīti imassa

“diṭṭhadhamme anāsavo”ti imassa vasena atthaṃ vadanto **“rattoduṭṭho”**ti avoca sa-upādisesanibbānavasena. **Saṅkhyam̐ nopetīti** vā diṭṭhe dhamme anāsavo dhammaṭṭho vedagū kāyassa bhedaṃ manusso devoti vā paññattim na upetīti anupādisesanibbānavasenapi attho vattabbo. Ettha ca sukhādīsu vedanāsu yathākkamaṃ rāgānusayādayo kathitāti āha **“imasmim̐ sutte ārammaṇānusayo kathito”**ti. Yo hi rāgādi paccayasamavāye ati-iṭṭhādīsu uppajjanāraho maggena appahīno, so “rāgānusayo”ti-ādinā vutto, appahīnattho so maggena pahātabbo, na pariyyuṭṭhānābhibhavatthoti.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

152. Yattha patiṭṭhā natthi ekantikāti ekantikassa mahato pātassa alanti ayamettha attho adhippetoti āha **“natthi ettha patiṭṭhā”**ti. **Asambhūtatthanti** na sambhūtattham̐, musāti attho. **Soti** assutavā puthujjano. Yam tam udakam̐ patatīti yojanā. Yasmā samuddapiṭṭhe antarantarā verambhavātasadiso mahāvāto uṭṭhahitvā mahāsamudde udakam̐ uggacchāpeti, tam kadāci cakkavāḷābhimukham̐, kadāci sinerupādābhimukham̐ gantvā tam patihanati, tasmā vuttam̐ **“balavāmukham̐ mahāsamuddassā”**ti-ādi. **Vegena pakkhanditvāti** mahatā vātavegena samuddhataṃ teneva vegena pakkhandantaṃ ca hutvā. **Mahānarakapapāto viyāti** yojanāyāma vitthāragambhīrasobbhapapāto viya hoti. **Tathārūpānanti** tattha vasitum̐ samatthānam̐. **Asantanti** abhūtam̐. Atthavasena hi vācā abhūtam̐ nāma.

Na patiṭṭhāsīti patiṭṭham̐ na labhi. **Anibaddhanti** anibandhanattham̐ yamkiñci. **Dubbalaññānoti** ñāṇabalarahito. “Assutavā puthujjano”ti vatvā “sutavā ariyasāvako”ti vuttattā **“sotāpanno dhuran”**ti vuttam̐. Itaresu ariyasāvakesu vattabbameva natthi. Tesam̐ hi vedanā supariññatā. **Balavavipassako -pa- yogāvacaropi vaṭṭati** mattaso vedanānam̐ pariññatattā.

Pātālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. **Vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā**ti kiñcāpi sukhā, pariṇāmadukkhatā pana sukhavedanāya ekantikāti. **Vinivijjanaṭṭhena**ti pīḷanavasena attabhāvassa vijjanaṭṭhena. **Hutvā**ti paccayasamāgamena uppajjitvā. Tena pākabhāvapubbako attalābho vutto. **Abhāvākārenā**ti bhaṅgupagamanākārena. Tena viddhamśabhāvo vutto. Ubhayena udayabbayapariicchinnatāya sikhappattaṃ aniccataṃ dasseti. Svāyaṃ hutvā abhāvākāro itarāsūpi vedanāsu labbhateva, adhiko ca pana dvinnaṃ dukkhasabhāvo, dukkhatāvasena purimānaṃ vedanānaṃ daṭṭhabbatāya dassitattā pacchimāya vedanāya evaṃ daṭṭhabbatā dassitā. **Addā**ti ñāṇagatiyā sacchikatvā adakkhi. Ñāṇagamanāṃ hetāṃ, yadidaṃ dukkhato dassanaṃ. **Santasabhāvaṃ** sukhadukkhato upasantarūpattā.

daṭṭhabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. **Dvīsu janesū**ti sutavanta-assutavantesu dvīsu janesu. **Anugatavedhanti** pubbe pavattavedhassa anugatavedhaṃ. **Balavatarā** diguṇā viya hutvā daḷhatarapavattiyā. **Evamevā**ti yathā viddhassa purisassa anuvedhanā balavatarā, evameva. **Samādhimaggaḥalāni nissaraṇaṃ** vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhivasena. Samādhisīsenā hettha jhānaṃ ca gahitaṃ. **So na jānāti** anadhigatattā. **Nissaraṇanti jānāti** anissaraṇameva. **Tāsaṃ** samadhigatānaṃ **sukhadukkhavedanānaṃ**. **Na vippayutto** appahīnakilesattā. **Saṅkhātadhammassāti** saṅkhāya paññāya pariññātacatukkhandhassa. Tenāha “**tulitadhammassā**”ti. **Imasmimpi sutte** purimasutte viya **ārammaṇānusayo**va **kathito**, so pana tattha vuttanayeneva veditabbo. Anurodhavirodhapaḥānassa vuttattā **khīṇāsavo dhuraṃ**. **Anāgāmīpi vaṭṭati**, tassa virodhapaḥānaṃ labbhati.

Sallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Saddahitvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantīti yojanā. **Tatthāti** tasmim̐ ṭhāne. Kammaṭṭhānānuyogo sappāyo yesaṃ te **kammaṭṭhānasappāyā**, satipaṭṭhānaratāti attho. **Aniccatam̐ anupassantoti** kāyam̐ paṭicca uppannāya vedanāya ca aniccatam̐ anupassanto. **Vayam̐ anupassantoti**-ādīsupi eseva nayo. **Vayanti** pana tāya eva khayasaṅkhātāṃ. **Virāganti** virajjanāṃ. **Paṭinissagganti** pariccāgapaṭinissaggam̐, pakkhandanapaṭinissaggampi vā.

Āgamanīyapaṭipadāti āriyamaggassa āgamanatṭhāniyā pubbhāgapaṭipadā. **Pubbabhāgāyeva** na lokuttarā, **sampajaññam̐** pubbhāgiyameva. **Tisso anupassanā pubbhāgāyeva** vipassanāpariyāpannattā. **Missakāti** lokiyalokuttaramissakā. **Bhāvanākālo dassito** “nīrodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato rāgānusayo pahīyatī”ti vuttattā.

Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. **Phassam̐ paṭiccāti** ettha phassasīsenā phassāyatanānaṃ gahaṇāṃ. Na hi phassāyatanehi vinā phassassa sambhavo. Tenāha “**kāyova hi ettha phassoti vutto**”ti, phassasīsenā vuttoti adhippāyo. **Navamam̐ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Sukhavedanāya hitam̐ **sukhavedaniyam̐**. So panesa hitabhāvo paccayabhāvenāti āha “**sukhavedanāya paccayabhūtan**”ti. **Imasmimpi**

suttadvayeti imasmim navame dasame ca suttepi. **Sammasanacāravedanāti** sammasanīyavedanā eva kathitā, na lokuttarāti adhippāyo.

Phassamūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. **Yamkiñci vedayitanti** “sukhaṃ dukkhaṃ adukkhamasukhaṃ”ti vuttaṃ vedayitaṃ dukkhasmim antogadhaṃ, dukkhanti vattabataṃ labhati pariyāyenāti attho. Tenāha “**taṃ sabbaṃ dukkhanti attho**”ti. **Yā esāti**-ādīsu yo saṅkhārānaṃ aniccatāsankhāto hutvā abhāvākāro, yā khayasabhāvatā vinassanasabhāvatā jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmanasabhāvatā, etaṃ sandhāya uddissa sabbaṃ vedayitaṃ dukkhanti mayā vuttanti ayaṃ saṅkhepattho. **Sāti** saṅkhārānaṃ aniccatā. **Vedanānampi aniccato eva** saṅkhārasabhāvatā. Tāsaṃ aniccatā ca nāma maraṇaṃ bhaṅgoti katvā tato uttari dukkhaṃ nāma natthīti **sabbā vedanā “dukkhā”ti vuttā**, yathā “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti ca, “pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti ca vuttaṃ. **Idaṃ** suttapadaṃ. **Cattāro āruppāti** catasso arūpasamāpattiyo. **Etthāti** ca etasmim paṭippassaddhivāre.

Rahogatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. **Puratthimāti** vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṃ paccattavacanāṃ. **Paṭhamajjhānādivasenāti** paṭhamadutiyaṃjjhānavasena. **Anussativasenāti** nidassanamattaṃ aññassapi upacārajjhānaggahitassa savitakkacārassa nirāmisassa sukhassa labbhanato, tassapi vā **paṭhamajjhānādīti** ettha **ādi**-saddena saṅgaho daṭṭhabbo. Kāmahetu dukkhappattānaṃ dukkhavedanā

kāmāmisena **sāmisā vedanā**. **Anuttaravimokkhā** nāma arahattaphalaṃ.
 “Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi”ti evaṃ pihamaṃ
 upaṭṭhāpayato tasmim̐ anijjhamāne pihappaccayā **uppannadomanassavedanā**.
 Nekkhammanissitā upekkhāvedanā **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma.
 Savisesaṃ pana dassetuṃ “**catutthajjhānavasena uppannā
 adukkhamasukhavedanā**”ti vuttaṃ.

Agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. **Heṭṭhā kathitanayāneva**, veneyyajjhāsaya to pana tesam̐
 desanāti daṭṭhabbāṃ. **Etthāti** etesu catūsū suttasu. **Purimāni dve** “paṭhamam̐
 jhānam̐ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hotī”ti-ādinā nayena yāva
 khīṇāsavassa kilesapaṭippassaddhi, tāva desanāya pavattattā
 “**paripuṇṇapassaddhikāni**”ti vuttāni. Tāva paripūram̐ katvā adesitattā
 “**pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni, desanāyā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhama-Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. **Daṇḍamuggaraṃ** aggasaṇḍamuggaraṃ.
 Kāḷasuttapakkipanam̐ **kāḷasuttanāḷi**. Vāsi-ādini pañca aṅgāni assāti
pañcakaṅgo. Vatthuvijjāya vuttavidhinā kattabbanissayāni ṭhapetīti **ṭhapati**.
Paṇḍita-udāyitto, na Lāḷudāyitto. **Dvepānandāti** aṭṭhakathāya
 paduddhāro kato, “dvepi mayā Ānandā”ti pana pāḷiyam̐.
 Pasādakāyasannissitā **kāyikā**, cetosannissitā **cetasikā**. Ādhipaccaṭṭhena
 sukhomeva indriyanti **sukhindriyam̐**. **Upavicāravasenāti** rūpādini upecca
 vicāraṇavasena. **Atīte** ārammaṇe. **Paccuppanneti** addhāpaccuppanne. **Evaṃ**
 aṭṭhādhiḱam̐ satam̐ **aṭṭhasatam̐**.

Pāṭiyekko anusandhīti pucchānusandhi-ādīhi visum̐ tehi asammisso eko
 anusandhi. **Ekāpi vedanā kathitā** “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako”ti
 āharitvā “phassapaccayā vedanā”ti. Yasmā

bagavā catutthajjhānupekkhāvedanaṃ vatvā “atthānanda etasmā sukhā aññaṃ sukhan”ti-ādiṃ vadanto **thapatino vādaṃ upatthambheti** nāma. Tena hi upekkhāvedanā “sukhan”teva vuttā santasabhāvattā. **Abhikkantataranti** ativiya kantataraṃ manoramatarāṃ. Tenāha “**sundarataran**”ti. **Pañītaranti** padhānabhāvaṃ nītatāya uḷārataraṃ. Tenāha “**atappakataran**”ti. **Sukhanti vuttā** paṭipakkhassa suṭṭhu khādanena, sukaraṃ okāsādānamassāti vā. **Nirodho sukhaṃ nāma** sabbaso udayabbayābhāvato. Tenāha “**niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā**”ti.

Sukhasmimīyevāti sukhamicceva paññapeti. **Nirodhasamāpattim sīsaṃ katvāti** nirodhasamāpattidesanāya sīsaṃ uttamaṃ katvā. Desanāya uddesādhimutte uṭṭhāpetvā vitthāritattā “**neyyapuggalassa vasenā**”ti vuttam. **Dasamaṃ** anantarassutte vuttanayattā **uttānatthameva**.

Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Cūḷā pana assa mahatī atthi savisesā, tasmā “**moḷiyasīvako**”ti vuccati. **Channaparibbājakoti** kambalādinā kopīnapaṭicchādakaparibbājako. **Pittapaccayānīti** pittahetukāni. “**Tisso vedanā**”ti vatvā tāsāṃ sambhavaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttam. **Kusalavedanā uppajjati** pittapaccayā. **Pittabhesajjaṃ karissāmīti** bhesajjasambharaṇatthañceva tadattham āmisakiṅjakkhasambharaṇatthañca pāṇam hanatīti yojanā. **Majjhato** bhesajjakaraṇe udāsīno.

Tasmāti yasmā pittādipaccayahetukanti attano ca lokassa ca paccakkhaṃ atidhāvanti ye samaṇā vā brāhmaṇā vā, tasmā tesāṃ micchā. Pittādīnaṃ tiṇṇampi samodhānasannipāte jātāni **sannipātikāni**. Purima-utuno visadiso utuvipariṇāmoti āha “**visabhāga-ututo**

jātāni”ti. Anudako thaddhalūkhabhūmivibhāgo **jaṅgaladeso**, vuttavipariyāyena **anupadeso** veditabbo. **Malayaṃ** himasītabahulo, itaro uṇhabahulo.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena, jātāni pana asayhasahana-adesa-akālacaraṇādinaṃ veditabbānīti āha “**mahābhāravahanā**”ti-ādi. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikānīti** āha “**ayam cora vā**”ti-ādi. **Ekavalanti** bāhirapaccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ teneva. Tenāha “**kammavipākatova jātāni**”ti. **Sakkā paṭibāhitum** paṭikārena. **Lokavohāro nāma kathito** pittasamuṭṭhānādisamaññāya lokasiddhattā. Kāmaṃ sarīrasannissitā vedanā kammanibbattāva, tassā pana paccuppannapaccayavasena evamayaṃ lokavohāroti vuttañceva gahetvā paravādapaṭisedho katoti daṭṭhabbaṃ.

Sīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Vedanānaṃ aṭṭhādhiḱaṃ satam, tassa aṭṭhasatassa tabbhāvassa pariyāyo kāraṇaṃ ettha atthīti **aṭṭhasatapariyāyo**, suttaṃ. Tenāha “**aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṃ**”ti. **Dhammakāraṇanti** pariyaṭṭidhammabhūtaṃ kāraṇaṃ. **Kāyikāti** pañcadvārakāyikā. Tenāha “**kāmāvacareyeva labbhanti**”ti, kāmabhūmikāti attho. **Arūpāvacare natthi**, tibhūmikāti attho. Tenāha “**arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiyaṃ**”ti. **Itarā** upekkhāvedanā. **Upavicaranti** upecca pajjantīti attho. **Tam sampayuttānanti** vicārasampayuttānaṃ.

Paṭilābhatoti paṭiladdhabhāvato. **Samanupassatoti** paccavekkhato passato. **Atītaṃ** khaṇattayātikkaṃmena atikkantaṃ, niruddhappattiyā¹ **niruddham**, pakativijahanena **vipariṇataṃ**. **Samanussaratoti** cintayato. **Gehassitanti** kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi idha gehanissitadhammena gehapariyāyena vuttā.

1. Niccappavattiyā (Ka)

Vipariṇānavirāganirodhanti vipariṇāmanam virajjanalakkhaṇam nirujjhanañca veditvā. **Pubbeti** atīte. **Etarahīti** idāni vattamānā. **Sammappaññāya** passatoti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca yāthāvato passato. **Ussukkāpetunti** vipassanam paṭṭhapetvā maggapaṭivedham pāpetum. Nibbānam uddissa pavattitattā **nekkhammassitasomanassāni nāma**. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** kāmagaṇanissitānam. **Tadāyatananti** tam āyatanam tam kāraṇam arahattam. **Anuttaresu vimokkhesūti** ariyaphaladhammesu. **Pihanti** adhigamiccham.

Upekkhāti somanassarahita-aññānupekkhā. Bālyayogato **bālassa**, tato eva **mūlhassa puthujjanassa**, kilesodhīnam maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa**, sattamabhavādito uddham pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**, anekādīnave vaṭṭe ādīnavassa ajānana **anādīnavadassāvino**, paṭipattipaṭivedhabāhusaccābhāvena **assutavato puthujjanassa**. **Rūpaṃ sā nātivattati** na atikkamati nāṇasampayuttā bhāvato. **Sabbasaṅgāhakoti** sabbadhamme saṅgaṇhanako. **Tatīyādīni** yāva dasamā heṭṭhā vuttanayattā **uttānatthāneva**.

Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ārammaṇato sampayogato ca kilesāmisena **sāmisā**. **Nirāmisāyāti** nissakkavacanam. **Nirāmisatarāvāti** ekaṃsavacanam tassā tathā nissametabbatāya. Sā hi pīti sabbaso santakilesāmise santāne pavattiyā accantasabhāvadhammārammaṇavisayatāya sayampi sātisayam santasabhāvākārena pavattiyā nirāmisāyapi nirāmisatarā vuttā. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. Idāni tamattham upamāya sādhetum “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Appaṭihārikanti** paṭiharaṇarahitam appaṭihāram, kenaci anāvaṇanti attho. **Sesavāresūti** sukhavāra-upekkhāvāresu.

Vimokkhavāro pana na atidiṭṭho itarehi visadisattā. Tenāha “**vimokkhavāre panā**”ti-ādi. **Rūpapaṭisaṃyuttoti** bhāvitarūpapaṭisaṃyutto. Sāmisō nāma yasmā sāmīsarūpapaṭibaddhavutti ceva

sāmisarūpapaṭibhāgaṃ ca, tasmā “rūpāmisā”ti vuccati, tena rūpāmisena **sāmisō nāma**. Arūpāmisassa abhāvato **arūpapaṭisaṃyutto** vimokkho **nirāmisō nāma**.

Nirāmisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhasatāpariyāyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasamyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. **Aguṇaṅgehīti** aguṇakoṭṭhāsehi. Rūpayatīti rūpaṃ, sarīrarūpaṃ. Sarīrarūpaṃ pāsaṃsaṃ etassa atthīti rūpavā, tappaṭikkhepena **na ca rūpavā**, sampannarūpo na hoṭīti attho. Ñātikulato aññato vā āgatāya bhogasampadāya abhāvena **na bhogasampanno**. **Dussīloti** nissīlo. Nissīlatāya eva cassā pubbuṭṭhāyitādi-ācārābhāvo vutto. **Ālasiyoti** ālasiyatāya yutto. **Pajañcassa na labhatīti** pajābhāvasisena tassā parivārahāni vuttā. **Parivattetabbanti** purisavasena parivattetabbaṃ.

Mātugāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā

282. Āveṇitabbato mariyādāya visuṃ asādhāraṇato passitabbato **āveṇikāni**. Paṭipacceke puggale niyuttānīti **pāṭipuggalikāni**. **Paricārikabhāvanti** upaṭṭhāyikabhāvaṃ.

Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tihidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. **Maccheramalapariyuṭṭhitenāti** macchariyamalena abhibhūtena. **Tenāti** kassaci kiñci adānena ca. **Etam** “maccheramalapariyuṭṭhitenā”ti-ādi vuttaṃ. **Vilokento vicarati** issāpakatacittatāya. **Pañcamādīni** yāva ekadasamā **uttānatthāneva**.

Tihidhammehisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. **Rūpasampatti rūpabalaṃ** taṃsamaṅgino upatthambhakabhāvato. Esa nayo sesesupi. Balāni hi sattānaṃ¹ vuddhiyā upatthambhakapaccayo hoti yathā taṃ āhāro. Tenāha “**imāni**”ti-ādi.

Visāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Abhibhavitvā** sabbaṃ antojanaṃ sāmikañca. **Nāsentīti** nāsaṃ adassanaṃ nenti nīharantīti attho.

Pasayhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jambukhādakasamyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā

314. **Nibbānaṃ āgammāti** ettha **āgammāti** sabbasaṅkhārehi nibbinnassa viśaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivaṭṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānaṃ hi taṃ adhigantvā ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tasmim̐ paramassāsabhāvena vimuttasaṅkhārassa paramagatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādike khepetīti taṃsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṃ anuppattinirodhagamanābhāvato “**nibbānaṃ āgamma rāgo khīyati**”ti vuttaṃ.

Imināva suttenāti imināva jambukhādakasuttena. **Kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya** “rāgakkhayo”ti-ādinā sutte āgatattā. “Kilesakkhayamattaṃ”ti avisesena vuttattā āha “**kassā**”ti-ādi. **Addhā-attanoti vakkhati** “parassa kilesakkhayena parassa nibbānasampatti na yuttā”ti. Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhaṇe kilesakkhayappattitā ca āpannāti āha “**kiṃ pana tesu akhīṇesuyevā**”ti-ādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vattum̐. Cittaṃ hi atītānāgatādisabbaṃ ālambanaṃ karoti, na nipphannamevāti gotrabhūpi maggena yā kilesānaṃ anuppattidhammatā kātābbā, taṃ ārabbha pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇāñābhāvato. Na hi aññe dhammā viya nibbānaṃ, taṃ pana atigambhīrattā appattena ālambitum̐ na sakkā, tasmā tena gotrabhunā pattābbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṃ, kilesakkhayamattataṃ vā icchato gotrabhuto puretaraṃ nipphannena kilesakkhayena bhavitabbaṃ. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi satī gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

Tasmāti-ādi vuttasseva atthassa nigamaṇaṃ. **Taṃ panetaṃ** nibbānaṃ. **Rūpino dhammā arūpino dhammāti-ādisūti ādisaddena** lokuttara-anāsavādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Arūpadhammātibhāvaggahaṇena cassa parinipphannatā dīpitā. Tenāha “**na kilesakkhayamattamevā**”ti.

Kilesakkhayamattatāya hi sati nibbānassa bahutā āpajjati “yattakā kilesā khīyanti, tattakāni nibbānāni”ti. Abhāvassabhāvato gambhīrādibhāvo asaṅkhatādibhāvo ca na siyā, vutto ca so nibbānassa, tasmāssa paccetabbo parinipphannabhāvo, yasmā ca sammutisaccārammaṇaṃ saṅkhatadhammārammaṇaṃ vā samucchedavasena kilese pajahitum na sakkoti, yato mahaggatañāṇaṃ vipassanāñāṇaṃ vā kilesavikkhambhanavasena tadaṅgavasena vā pajahati, tasmā ariyamaggañāṇassa sammutisaccasaṅkhatadhammārammaṇehi viparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ. Tathā hi taṃ samucchedavasena kilese pajahīti evaṃ parinipphannā saṅkhatasabhāvaṃ nibbānanti niṭṭhamettha gantabbanti.

Nibbānapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā

316-328. **Pahāya gatattāti** ariyamaggena jahitvā ñāṇagamanena gatattā. **Suṭṭhu gatāti** sammā gatā paṭipannāti **sugatā**. **Parijānanatthanti** tīhi pariññāhi parijānanatthaṃ. **Dukkhasaṅkhātoti** “dukkhan”ti saṅkhātabbo viditabbo ca **dukkhasabhāvo** dhammo **dukkhadukkhātā**. Yasmā dukkhavedanāvinimuttasaṅkhatadhamme sukhavedanāya ca yathā idha saṅkhāradukkhātā vipariṇāmadukkhātāti dukkhapariyāyo niruppateva¹, tasmā dukkhasabhāvo dhammo ekena dukkhasaddena viśesetvā vutto “**dukkhadukkhātā**”ti. **Sesapadadvayeti** saṅkhāradukkhātā vipariṇāmadukkhātāti etasmiṃ padadvaye. Saṅkhārabhāvena dukkhasabhāvo **saṅkhāradukkhātā**. Sukhassa vipariṇāmanena dukkhasabhāvo **vipariṇāmadukkhātā**.

Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Nirūpateva (Ka)

16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā

329. **Pabbajjāyāti** pabbajitapaṭipattiyam. **Dhammānudhammappaṭipanno bhikkhūti** dhammānudhammam paṭipajjamāno bhikkhu. **Pātanti** pāto. **Nacirassanti** khippameva. Tenāha “**lahuyevā**”ti.

Dukkarapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambukhādakasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

—

5. Sāmaṇḍakasāmyuttavaṇṇanā

330-331. **Imināva nāyēnāti** yo jambukhādakasāmyutte atthanayo, imināva nāyena. Iminā hi dve saṃyuttāni pāḷito atthato ca aññamaññaṃ sadisānevāti dasseti.

Sāmaṇḍakasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasamyutta

1-8. Paṭhamajjhānapāñhasuttādivaṇṇanā

332-339. Kāmasahagatesu saññāmanasikāresu upaṭṭhahantesu byāpādādisahagatāpi saññāmanasikārā yathāpaccayaṃ upaṭṭhahantiyevāti vuttam **“kāmasahagatāti pañcanīvaraṇasahagatā”**ti. Nīvaraṇānaṃ hettha nidassanamattametam, yadidaṃ kāmaggaṇaṃ. Pahīnāvasesā cettha nīvaraṇā veditabbā, tasmā pañcaggaṇaṃ na kattabbaṃ. **Tassāti mahāmoggallānattherassa santato upaṭṭhahimsu** aciṇṇavasitāya. Tenāha **“hānabhāgiyaṃ nāma ahoṣi”**ti. **Ārammaṇa -pa- sahatanti vuttam** itaresaṃ abhāvato.

Paṭhamajjhānapāñhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Animittapañhasuttavaṇṇanā

340. **Vipassanāsamādhimyeva**, na phalasaṃmādhim. **Chejjakiccaṃ na nipphajjati** avicchedavasena appavattanato. **Nikantīti** vipassanaṃ assādentī pavattataṇhā. **Sādhetaṃ nāsakkhi** upakkiliṭṭhattā. **Nimittānusārīti** niccasukha-attanimittānaṃ apūraṇato rāgadosamohanimittanipettha nimittāneva. **Vuṭṭhāna -pa- samādhinti** etena yāva maggo nādhigato, tāva vuṭṭhānagāminivipassanamanuyuñjantopi yathārahaṃ animittam appaṇihitam suññatam cetosaṃmādhim anuyutto viharatīti vattabbaṃ arahatīti dasseti. **Vipassanāsampayuttanti** vipassanāsāṅkhātāññasampayuttam. **Cetosamādhinti** cittasīsena vipassanāsamādhimāha. **Uparimaggaphalasaṃmādhinti** paṭhamamaggasaṃmādhissa pageva adhigatattā.

Animittapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti vatthuttayaṃ yāthāvato ñatvā uppannapasādena, maggenāgatapasādenāti attho. So pana kenaci asambhāriyo asampavedhīti āha “**acalappasādenā**”ti. **Abhibhavanti** attano puññānubhāvena.

Sakkasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Moggallānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. **Bhogagāmaṇi** bhoguppattigāmaṃ. **Pavattatīti** appaṭihataṃ hutvā pavattati paṭisambhidappattiyā.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. **Avisāradattāti** paṇhaṃ byākātuṃ veyyattiyābhāvena asamatthattā. Upāsako thesesu byākātuṃ asakkontesu sayam byākātukāmo pucchati, na vihesādhippāyo, paṭhamavacanena abyākaronte disvāva punappunam pucchitaṃ viheso viya hotīti katvā vuttam “**viheseti**”ti.

Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. **Avantiyāti** avantiraṭṭhe, taṃ pana majjhimapadesato dakkhiṇadisāyaṃ. Tenāha “**dakkhiṇāpathe**”ti. **Adhippāyenāti** tassa vacanassa anumodanādhippāyena vadati, na pana tato kiñci gahetukāmatādhippāyena.

Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. **Tesaṃ anujānantoti** tesaṃ dāsakammakarānaṃ sesake yathārucci vicāraṇaṃ anujānanto. **Kudhitanti** balavatā sūriyasantāpena

saṅkuthitaṃ. Tenāha “**hetṭhā**”ti-ādi. **Atitikhīṇanti** ativiya tikkhadhātukaṃ. **Asambhinnapadanti** aññattha anāgatattā tipītake avomissakapadaṃ, idheva āgatapadanti attho. **Paṭilīyamānenāti** paṭikaṃ sena visesanena vilīyamānena kāyena.

Ettha cāti etasmim adhiṭṭhāniddhikaraṇe. **Abbhamaṇḍapaṃ katvāti** samantato chādanavasena maṇḍapaṃ viya meghapaṭalaṃ uppādetvā. **Devoti** megho. **Ekamekaṃ** phusitakaṃ **phusāyatu** jālavinaddhaṃ viya vassatu. Evaṃ vuttappakārena nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānanti catukkamettha sambhavatīti dasseti “**ettha cā**”ti-ādinā. **Yathā tathāti** yathāvuttessesu catūsu pakāresu yena vā tena vā pakārena **karontassa**. **Kataparikammassāti** “evaṃ vā evaṃ vā hotū”ti pavattitaparikammacittassa. “**Parikammānantarenāti** adhiṭṭhānacittuppādanatthaṃ samāpannapādakajjhānato vuṭṭhāya adhiṭṭhānacittassa ekāvajjanavīthiyaṃ pavattitaparikammaṃ sandhāya vuttan”ti vadanti.

Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamakāmbhūsuttavaṇṇanā

347. Elaṃ vuccati doso, taṃ etassa natthīti nelaṃ, taṃ aṅgaṃ etassāti **nelaṅgo**, suvisuddhasīlaguṇo. Tenāha “nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhvācānaṃ”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dosābhāvameva dassetuṃ “**nelaṅgoti niddoso**”ti vuttaṃ. **Etaṃ bhikkhuṃ āgacchantanti** mahākappinattheraṃ sandhāya vuttaṃ. **Attano diṭṭhena kathesīti** attano Sabbaññutaññāṇena paccakkhato upalakkhitena atthena kathesi. **Ayaṃ pana nayaggāhenāti** ayaṃ pana gahapati asutvā kevalaṃ nayaggāhena āha.

Paṭhamakāmbhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyakāmaḥāsuttavaṇṇanā

348. **Nirodhaṃ valañjeti** anāgāmiḥāvato. **Ime saṅkhārā**ti ime “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro”ti vuccamānā tayo saṅkhārā. Saddatopi atthatopi **aññamaññaṃ missā**, tato eva **āluḷitā** ākulā, **avibhūtā** dubbibhāvanā, **duddīpanā** asaṅkarato dīpetuṃ dukkarā. Tathā hi kusalacetanā eva “kāyasaṅkhāro”tipi vuccati “vacīsaṅkhāro”tipi “cittasaṅkhāro”tipi. Assāsapassāsāpi katthaci “kāyasaṅkhāro”ti, vitakkavicārāpi “vacīsaṅkhāro”ti vuccanti, saññāvedanāpi “cittasaṅkhāro”ti vuccati. Tena vuttaṃ “**tathā hī**”ti-ādi. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṃ **ādānaṃ**, sampattassahatthe karaṇaṃ **gahaṇaṃ**, gahitassa vissajjanaṃ **muñcanaṃ**, phandaṇaṃ **copanaṃ pāpetvā** nipphādetvā. **Hanusañcopananti** kāyaviññattivasena pubbhāge hanusañcopanaṃ katvā. Evaṃ hi vacībhedaḥkaraṇaṃ. **Evaṃ imeti**-ādi yathāvuttassa atthassa nigamaṇaṃ.

Padatthaṃ pucchati itarasaṅkhārehi padatthato viṣesaṃ kathāpessāmīti. **Kāyanissitā**ti ettha kāyanissitatā ca nesaṃ tabbhāvabhāvitāya veditabbā, na kāyassa nissayapaccayatāvasenāti dassento “**kāye sati honti, asati na honti**”ti āha. **Kāyoti** cettha karaṇakāyo daṭṭhabbo. **Cittanissitā**ti cittaṃ nissāya taṃ nissayapaccayabhūtaṃ labhitvā uppannā.

“Samāpajjāmī”ti padassa samīpe vuccamānaṃ “samāpajjissaṃ”ti padaṃ āsannānāgatakālavācī eva bhavituṃ yuttaṃ, na itaranti āha “**padadvayena nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattikālo kathito**”ti. Tayidaṃ tassa tathā vattabbatāya vuttaṃ, na pana tassa tathā cittaḥpavattisambhavato. Samāpannēpi eseḥa nayo. **Purimehī**ti “samāpajjissaṃ samāpajjāmī”ti dvīhi padehi. **Pacchimenā**ti “samāpanno”ti padena.

Bhāvitaṃ hoti uppāditāṃ hoti nirodhasamāpannatthāya. Anupubbasaṃpattisaṃpajjanasaṅkhātāya nirodhabhāvanāya taṃ cittaṃ bhāvitaṃ hoti. Tenāha “**yaṃ taṃ**”ti-ādi. **Dutiyajjhāneyevā**ti dutiya jjhānakkhaṇe **nirujjhati**. Tattha anuppajjanato anuppādanato heṭṭhā nirodhoti adhippeto. Catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ tājjaṃ parikammaṃsiddhā yā

appavatti, tatha “nirodhasamāpattisaññā”ti, yā nesam tathā appavatti, sā “**anto nirodhe nirujjhati**”ti vuttā.

“Cittasaṅkhāro niruddho”ti vacanato tadaññesam anirodham icchantānam vādam dassento “**cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato**”ti-ādim vatvā tatha atippasaṅgadassanamukhena tam vādam nisedhetum “**te vattabbā**”ti-ādimāha. **Abhinivesam akatvāti** yathāgate byañjanamatte abhinivesam akatvā. **Ācariyānam nayeti** ācariyānam paramparāgate dhammanaye dhammanettiyam **thatvā**.

Kiriyamayapavattasminti parittabhūmakakusalākusaladhammapabandhe **vattamāne**. Tasmim hi vattamāne kāyikavācasikakiriyasampavatti hoti, dassanasavanādivasena ārammaṇaggahaṇe pavattamāneti attho. Tenāha “**bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesū**”ti. **Makkhitāni viyāti** puñchitāni viya honti ghaṭṭanāya vibādhitattā. Etenāyam ghaṭṭanā pañcadvārikaviññāṇānam vegasā uppajjanāya¹ na ārammaṇanti dasseti. Tenevāha “**antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti**”ti.

Tato param sacittako bhavissāmīti idam atthato āpannam gahetvā vuttam “**ettakam kālam acittako bhavissāmī**”ti eteneva tassa atthassa siddhattā. **Yam evam bhāvitanti** ettha visum cittassa bhāvanā nāma natthi, addhānaparicchedam pana katvā nirodhasamāpattatthāya kātābbaparikkammabhāvanāya eva tassa sijjhanato.

Sā panesā nirodhakathā. **Dvīhi balehīti** samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānanti** tiṇṇam kāyavacīcittasaṅkhārānam paṭippassaddhiyā. **Soḷasahi ñāṇacariyāhīti** aniccānupassanādīnam aṭṭhannaṃ anupassanāñāṇānam, aṭṭhannañca maggaphalañāṇānam vasena imāhi soḷasahi ñāṇappavattīhi. **Navahi samādhicariyāhīti** aṭṭha samāpattiyo aṭṭha samādhicariyā, tāsam upacārasamādhi samādhībhāvasāmaññena ekā samādhicariyāti evam navahi samādhicariyāhi. **Vasībhāvatāpaññāti** vasībhāvatāsaṅkhātā paññā. **Sabbākārena visuddhimagge² kathitā**, te tāva

1. Vāhasārajanāya (Ka)

2. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

ākārā tiṭṭhantu, sarūpamattassa paṇassa vattabbanti āha “**ko paṇāyaṃ nirodho nāmā**”ti. Yadi khandhānaṃ appavatti, **atha kimatthametaṃ** jhānasukhādīṃ viya **samāpajjantīti** āha “**saṅkhārānaṃ**”ti-ādi.

Phalasaṃpatticittanti arahattaṃ anāgāmi-phalacittānaṃ. “Tato paraṃ bhavaṅgasamaye”ti vuttatā āha “**kiṃ pana -pa- na samuṭṭhāpetī**”ti. **Samuṭṭhāpeti** rūpasamuppādakattā. **Imassāti** nirodhaṃ samāpannabhikkhuno. **Sā na samuṭṭhāpetīti** sā catutthajjhānikā phalasaṃpattī na samuṭṭhāpeti assāsapassāse. Phalasaṃpattiyā catutthajjhānikabhāvo kathaṃ nicchitoti āha “**kiṃ vā etena**”ti-ādi. Vakkhamānākāreṇapi parihāro hotīti. **Santasamāpattitoti** nirodhasamāpattimeva sandhāya vadati. **Abbohārikā honti** atisukhumasabhāvattā, sañjīvattherassa pubbe samāpattikkhaṇe assāsapassāsā abbohārikabhāvaṃ gacchanti. Tena vuttaṃ “**bhavaṅgasamayenevetāṃ kathitaṃ**”ti.

Kiriyamaya -pa- uppajjatīti kasmā vuttaṃ, nanu bhavaṅgupattikālampi vitakkavicārā uppajjantevāti? Kiñcāpi uppajjanti, vacīsaṅkhāralakkhaṇappattā pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ “**kiṃ bhavaṅgan**”ti-ādi vuttaṃ.

Suññato phassoti-ādayo saṃuṇṇāpi ārammaṇeṇāti ārammaṇabhūtametaṃ. **Suññatā nāma phalasaṃpattī** niccasukha-attasabhāvato suññattā. “**Suññato phasso**”ti **vuttaṃ** vuttanayena suññasabhāvattā. **Animittā nāma phalasaṃpattī** rāganimittādīnaṃ abhāvato. **Appaṇihitā nāma phalasaṃpattī** rāgaṇidhi-ādīnamabhāvato. Sesāṃ vuttanayameva. Tenāha “**animittappaṇihitesupi eseva nayo**”ti. **Rāganimittādīnanti** ettha ādi-saddena saṅkhāranimittassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Yadaggena phalasaṃpattisamphasso suññato nāma, tadaggena phalasaṃpattipi suññatā nāma, phassasīseṇa pana desanā āgatāti tathā vuttaṃ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Āgamaṇaṃ ettha, etāyāti vā āgamanikā, sā eva **āgamanīyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Vuṭṭhāti** nimittato maggassa uppādanena. **Animittā nāma** niccanimittassa ugghāṇato. Ettha ca vuṭṭhānameva pamāṇaṃ,

na pariggahadassanāni. **Appaṇihitā nāma** sukhapaṇidhiyā paṭipakkhato. **Suññatā nāma** attadiṭṭhiyā ujupaṭipakkhattā sattasuññatāya sudiṭṭhattā. **Maggo animitto nāma** vipassanāgamanato. **Phalaṃ animittaṃ nāma** maggāgamanato. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena¹, vipassanāya animittādināmalābho avavatthitoti adhippāyo. Tena vuttaṃ “**tasmā**”ti-ādi. Yasmā pana sā maggavutṭhānakāle evarūpāpi hotīti tassa vasena maggaphalānaṃ viya phassassapi pavattirūpattā yathāvutto vikappo anavasaroti daṭṭhabbaṃ. **Tayo phassā phusantīti** puggalabhedavasena vuttaṃ. Na hi ekaṃyeva puggalaṃ etasmim̃ khaṇe tayo phassā phusanti. “Tividho phasso phusatī”ti vā bhavitabbaṃ. Yasmā pana “nirodhaphalasaṃpattiyā vuṭṭhitassā”ti-ādi yassa yathāvuttā tayo eva phassā sambhavanti, tassa anavasesaggahaṇavaseneva vuttaṃ “**tayo phassā phusantī**”ti.

Nibbānaṃ viveko nāma sabbasaṅkhāravivittabhāvato. Tasmim̃ viveke ekanteneva ninnapoṇattā eva hi te paṭippassaddhasabbussukkā uttamapurisā catunnaṃ khandhānaṃ appavattim̃ anavasesaggahaṇalakkhaṇaṃ nirodhasaṃpattim̃ samāpajjantīti.

Dutiyakāmaḥsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. **Nesanti** appamāṇacetovimutti-ākiñcaññacetovimuttisaññitānaṃ jhānānaṃ. Atthopi nānāti ānetvā yojanā. Pharaṇa-appamāṇatāya “**appamāṇā cetovimuttī**”ti laddhanāmaṃ brahmavihārajjhānanti āha “**bhūmantarato**”ti-ādi. **Ākiñcaññā cetovimuttīti** ākiñcaññāyatanajjhānanti āha “**bhūmantarato**”ti-ādi. **Vipassanāti** aniccānupassanā, sabbāpi vā. **Pamāṇakaraṇo** nāma yassa sayam̃ uppajjati, tassa guṇābhāvadassanavasena pamāṇakaraṇato.

1. Āpajjeyyāti nicchayo avayavāyinaṃ (Ka)

Pharaṇa-appamāṇatāyāti pharaṇavasena appamāṇagocaratāya.
Nibbānampi appamāṇameva pamāṇagocarānaṃ kilesānaṃ
 ārammaṇabhāvassapi anāgamanato. **Khalanti** khale
 pasāritasālisīsādibhaṇḍaṃ. **Kiñcehīti** maddassu. Tenāha “**maddanattṭho**”ti.
 Ārammaṇabhūtaṃ, palibuddhakaṃ vā natthi etassa kiñcananti akiñcanaṃ,
 akiñcanaṃ **ākiñcaññaṃ**.

Rūpanimittassāti kasiṇarūpanimittassa. **Na gahitāti** sarūpato na gahitā,
 atthato pana gahitā eva. Tenāha “**sā suññā rāgenāti-ādivacanato sabbattha**
anupavittṭhāvā”ti.

Nānāti saddavasena. **Ekatthāti** ārammaṇavasena ārammaṇabhāvena
 ekasabhāvā. Tenāha “**appamāṇaṃ -pa- ekatthā**”ti. **Ārammaṇavasena**
 ārammaṇassa vasena. Cattāro hi maggā cattāri phalāni ārammaṇavasena
 nibbānapaviṭṭhatāya ekatthā ekārammaṇā. **Aññasmim̐ pana tṭhāneti** idaṃ
 visum̐ visum̐ gahetvā vuttam̐ appamāṇādi pariyāyavuttam̐, nibbānaṃ
 ārabha pavattanato, tasmā “**aññasmim̐**”ti idaṃ tena tena pariyāyena tattha
 tattha āgatabhāvaṃ sandhāya vuttam̐.

Godattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. **Āgatāgamoti** vācuggatapariyattidhammo. **Viññātasāsano**
 paṭividdhasatthusāsano. Tenāha “**anāgāmī**”ti-ādi. **Naggabhogganti**
 avasanabhāvena naggam̐, kuṭṭilajjhāsayatāya bhoggam̐, tato eva **nissirikaṃ**.
 Naggatāya hi so rūpena nissiriko, bhoggatāya cittaṇa. **Bhagavato saddhāyāti**
 bagavati saddhāya. Tasmim̐ saddahanā okappanā¹ tassa saddhātīpi
 vattabbaṃ labhati. **Gacchāmīti** āgacchāmi, bujjhāmīti attho. Etam²
 nigaṇṭhena pucchitamattamāha.

Kāyaṃ unnāmetvāti kāyaṃ abhunnāmetvā. **Kuchim̐ nīharitvāti**
 piṭṭhiyā ninnamanena kuchim̐ purato nīharitvā. **Gīvaṃ** pasāraṇavasena
paggayha

1. Saddhāvihitaṃ sammantitā (Ka)

2. Evaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

paggahetvā **sabbam disam**¹ **pekkhamāno**. Sabbamidam nigaṇṭhassa pahaṭṭhākāra dassanattham “idāni samaṇassa gotamassa upari vādam āropetum labbhatī”ti. Tenāha “**vātam vā so**”ti-ādi². **Sakāraṇāti** yuttisahitā. **Pañhamaggoti** pañhasaṅkhātā vīmaṃsā, evam bhavitabbanti citteneva parivīmaṃsā pañhā. **Eko uddesoti** ekam uddisanam atthassa saṅkhittavacanam. **Veyyākaraṇanti** niddisanam atthassa vicāretvā kathanam. **Evanti** iminā nayena. **Sabbatthāti** sabbesu pañhuddesaveyyākaraṇesu attho vitthārato veditabbo.

Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Alam samattho ariyabhāvāyāti **alamariyo**. Ñeyyajānanatṭhena ñāṇameva paccakkhato dassanaṭṭhena ñāṇadassanam, soyeva atisayaṭṭhena **ñāṇadassanaviseso**. Pāvalā vuccati ānisadapadeso, tam pāvalam rajoharaṇattham nipphoṭiyati etāyāti **pāvalanipphoṭanā**, morapiñchavatti.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Mattarājā nāma eko bhummadevo bhūtādhipati surāpotalarukkhanivāsī. Tena vuttam “**mattarājakāle**”ti. “**Osadhitiṇavanappatīsū**”ti vatvā te yathākkamam dassento “**harītakā -parukkhesu cā**”ti āha. **Patthanāvasena** cittam ṭhapehi. **Samijjhissatī** yathādhippāyam samijjhissati. **Tena hīti** yasmā tam devāpi āsannamaraṇam maññanti, tasmā sā vameva bhavissati, tam tumhākam dīgharattam hitāya sukhāya bhavissatī adhippāyo.

Gilānadassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sabbadisāyam (Ka)

2. Vadam tassati-ādi (Ka)

8. Gāmaṇisaṃyutta

1. Caṇḍhasuttavaṇṇanā

353. “Yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkham gacchatī”ti evaṃ pañhapucchanena dhammasaṅgāhakattherehi **caṇḍoti gahitanāmo. Pākaṭam karotīti dasseti** attano caṇḍabhāvam.

Caṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Vāloti vuccati tālo, tassa tālapuṭaṃ nāma yathā āmalakīphalasaṃānakam, so pana tālasadisamukhavaṇṇattā **tālapuṭoti evaṃnāmako**. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Abhinīhārasampanno** anekesu kappesu sambhataśāvaka bodhisambhāro. Tathā hesa asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro jāto. **Sahassam denti** naccam passitukāmā. **Samajjavesanti** nepaccavesam. **Kīlam**¹ **katvāti** naccakīlitam kīlitvā, naccitvāti attho.

Pubbe tathāpavattavuttantadassane **saccena**, tabbipariyāye **alikenā**. **Rāgapaccayāti** rāgupattiyā kāraṇabhūtā. **Mukhato -pa- dassanādayoti ādi-**saddena mukhato aggijālanikkhamadassanādike saṅgaṇhāti. **Aññe ca -pa-** **abhinayāti** kāmassādasamuttānam siṅgārahassa-abbhutarasānam ceva “aññe ca”ti vuttasanta bībhaccharasānañca dassanakā abhinayā. **Dosapaccayāti** dosuppattiyā kāraṇabhūtā. **Hatthapādacchedādīti ādi-**saddena saṅgahitānam ruddavīrabhayānakarasānam dassanakā abhinayā. **Mohapaccayāti** mohuppattiyā kāraṇabhūtā. **Evamādayoti ādi-**saddena saṅgahitānam karuṇāsantabhayānakarasānam dassanakā abhinayā. Te hi rase sandhāya pāliyam “ye dhammā rajanīyā, ye dhammā dosanīyā, ye dhammā mohanīyā”ti ca vuttaṃ.

1. Khīḍḍe (Ka)

Naṭavesarṃ gahetvāva paccanti kamma sarikkhaviṭṭhāvāsaṇa. **Tarṃ sandhāyāti** taṃ yathāvuttarṃ niraye paccanarṃ sandhāya. **Etarṃ** “pahāso nāma nirayo, tattha upapajjati”ti **vuttarṃ**. Yathā loke atthavisesavasena sakammakānipi padāni akammakāni bhavanti “vimuccati puriso”ti, evaṃ idha atthavisesavasena akammakarṃ sakammakarṃ katvā vuttarṃ “**nāharṃ bhante etarṃ rodāmi**”ti. Ko pana so atthaviseso? Asahanarṃ akkhamanarṃ, tasmā **na rodāmi** na sahāmi na akkhamāmi attho. Rodanakāraṇarṃ hi asahanto tena abhibhūto rodati. Tamevassa sakammakabhāvassa kāraṇabhūtarṃ atthavisesarṃ “**na assuvimocanamattenā**”ti vuttarṃ. **Matarṃ vā amma rodanti**ti etthāpi matarṃ rodanti, tassa maraṇarṃ na sahanti nakkhamanti¹ pākaṭoyamatthoti.

Tālapuṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Yujjhanarṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Tenāha “**yuddhena jīvikarṃ kappanako**”ti, **ussāharṃ vāyāmarṃ karoti**ti yujjhanavasena **ussāharṃ vāyāmarṃ karoti**. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikarṃ āpadarṃ pāpenti. Tenāha “**marāṇarṃ paṭipajjāpentī**”ti. **Duṭṭhu ṭhapitanti** duṭṭhākārena attano paresaṇca atthāvahabhāvarṃ na gatarṃ paṭipannarṃ. Parehi saṅgāme jītā hatā ettha jāyantīti **parajito nāma nirayo**. Asidhanugadāyasaṅkucakkāni **pañcāvudhāni**. Tarṃ sandhāyāti taṃ yodhājīvarṃ puggalarṃ sandhāya. **Etarṃ** “yo so”ti-ādi **vuttarṃ**. **Catutthapañcomesūti** hatthāroha-assārohasuttesu. **Eseva nayoti** eso tatiye vutto eva atthato visesābhāvato.

Yodhājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Asahantā akkhamantā (Ka)

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. **Pacchābhūmivāsino** aparadesavāsino.

Udakasuddhikabhāvajānanatthāyāti attano udakasuddhikabhāvaṃ jānanatthaṃ ceva lokassa ca udakena suddhi hotīti imassa atthassa jānanatthaṃca. **Upari yāpentīti** upari brahmalokaṃ yāpenti. **Sammā ñāpentīti** sammā ujukameva saggam lokam gamenti. Tenāha “**saggam nāma okkāmenti**”ti, avakkāmenti ogāhāpentīti attho. **Anuparigaccheyyāti** anuparito gaccheyya.

Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. **Thaddhanti** kathinaṃ lūkhaṃ. **Ūsaranti** ūsajātaṃ. Catūhipi oghehi anabhibhavanīyatāya **aham dīpo**. Sabbaparissayehi anabhibhavanīyatāya **aham leṇo**. Sabbadukkharittāsanato tāyanaṭṭhena **aham tānaṃ**. Sabbabhayahimsanato **aham saraṇanti** yojetabbaṃ.

Udakamaṇikoti mahantaṃ udakabhājanaṃ. Bahi vissandanavasena udakaṃ na haratīti **ahārī**, parito na paggharatīti **aparihārī**. **Sakkaccameva desenti** saddhammagāravassa sabbasattesu mahākaruṇāya ca buddhānaṃ samānarasattā. **Catasso pana parisā** satthugāravena attano ca saddhāsampannatāya **saddahitvā okappetvā suṇanti**, tasmā tā desanāphalena yujjanti, kiccāsiddhiyā satthu desanā tattha **sakkaccadesanā nāma jātā**.

Khettūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. “Yo koci puriso pāṇātipātī musāvādī, sabbo so āpāyiko”ti vatvā puna “yāmbahulaṃ yāmbahulaṃ karoti,

tena duggatiṃ gacchatī”ti vadanto **attanāva attano vādaṃ bhindati. Evaṃ santeti** yadi bahuso katena pāpakammaṇa āpāyiko, “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādivacanāṃ micchāti. **Cattāri padānīti** “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādinā nayena vuttā cattāro atthakoṭṭhāsā. **Diṭṭhiyā paccayā honti** “atthi kho pana mayā”ti-ādinā ayoniso ummujjantassa. **Balasampannoti** samattho. **Saṅkhadhamakoti** saṅkhassa dhamanacicce cheko. **Adukkhenāti** sukkena. **Upacāropi appanāpi vaṭṭati** ubhinnaṃ sāmaññavacanabhāvato. Appamāṇakatabhāvo labbhateva. Tathā hi taṃ kilesānaṃ vikkhambhanasamatthatāya dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca “**mahaggatan**”ti vuccati.

Na ohīyatīti yasmīṃ santāne kāmāvacarakammaṃ mahaggatakammaṇca katūpacitaṃ vipākadāne laddhāvasaraṃ hutvā ṭhitāṃ, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayāṃ tattha ohīyitvā attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha “**taṃ kāmāvacarakammaṃ**”ti-ādi. **Kilesavasenāti** pāpakammaṇassa mūlabhūtakilesavasena. Pāṇātipātādayo hi dosamohalobhādīmūlakilesasamuṭṭhānā. **Kilesavasenāti** vā kammakilesavasena. Vuttaṃ hetāṃ “pāṇātipāto kho gahapatiputta kammakilesa”ti-ādi¹. **Yathānusandhināva gatanti** yathānusandhisāṅkhāta-anusandhinā osānaṃ gataṃ saṅkilesasammukhena uṭṭhitāya vodānadhammasvasena niṭṭhāpitattā.

Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. **Evaṃ pavatta-īhitikāti** evaṃ dvidhā pavatta-īhitikā. **Dvīhitikā** dukkarajīvikapayogā. Salākamattaṃ vuttaṃ etthāti **salākāvuttā**, purimapade uttarapadalopo. **Ubhatokoṭṭikanti** yadi “kulānudayaṃ na vaṇṇemi”ti vadati, “bhūtā nikkaruṇā samaṇa tumhe”ti vādaṃ āropehi.

1. Dī 3. 147 piṭṭhe.

Atha sabbadāpi “kulānudayaṃ vaṇṇemī”ti vadati, evaṃ sante “kasmā evaṃ dubbhikkhe kāle mahatiyā parisāya parivuto janapadacārikaṃ carantā kulūpacchedāya paṭipajjathā”ti evaṃ ubhatokoṭikaṃ vādaṃ āropehīti gāmaṇiṃ uyyojesi.

Dve anteti ubho koṭiyo. **Bahi nīharitunti** na vaṇṇemi vaṇṇe mīti dve ante mocento taṃ pucchitamatthaṃ **bahi nīharati** nāma, tattha dosaṃ datvā codento taṃ apucchāṃ karonto gilitvā viya anto **paveseti** nāma.

Ito so gāmaṇīti-ādi attano bhikkhūnaṃ aññesaṅca atthakāmānaṃ bhikkhappadānena aniṭṭhappatti-abhāvadassanattāraṃ āradhāṃ. **Dānena sambhūtānīti** dānamayena puññakiriyavatthunā sammadeva bhūtiṃ vaḍḍhiṃ pattāni. Saccena ariyavohārena sammadeva bhūtāni uppannāni **saccasambhūtānīti** āha “**saccaṃ nāma saccavādītā**”ti. **Sesasīlanti** aṭṭhavidhāriyavohārato aññasīlaṃ. **Nihitanti** tasmim kule pubbapurisehi nidhānabhāvena nihitaṃ. **Duppayuttāti** kasivāṇijjādivasena duṭṭhu payuttā kammantā. **Vipajjantīti** nassanti. **Kulaṅgāroti** kulassa aṅgārasadiso vināsakapuggalo. **Aniccatāti** maraṇaṃ. Tasmim kule padhānapurisānaṃ bhogaṇaṃ vā sabbaso vināso. Tenāha “**hutvā abhāvo**”ti-ādi.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mañicūlakasuttavaṇṇanā

362. **Taṃ parisanti** taṃ rājantepure nisinnaṃ rājaparisaṃ. **Nayaggāheti** kutocipi asutvā kevalaṃ attano eva matiyā nayaggahaṇe ṭhatvā.

Kāretuṃ vaṭṭati sati sambhave paṭisaṅkhārassa, senāsanavināso na ajjuhekkhitabboti adhippāyo. Attano ettha kiccāvasāne yaṃ gihīnaṃyeva santakaṃ tāvakālikaṃ, taṃ gihivikatanti āha “**gihivikataṃ katvā**”ti. **Na vadāmi**¹ pabbajjitāsārappato.

Mañicūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Na sadāpi (Ka)

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. **Evaṃnāmake**ti mallā nāma jānapadino rājakumāro, nesaṃ nivāsatāya “mallā” icceva bahuvacanasena laddhanāmattā evaṃnāmake janapade. Natthi etassa pattiya kālantarasaññito kāloti **akālo**, so eva **akāliko**. Tenāha “**kālaṃanatikkamitvā pattenā**”ti. So pana “yaṃkiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlakan”ti evaṃ vutto dukkhassa chandamūlabhāvo, evaṃ chandamūlakassa dukkhassa kathitattā “**īmasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathitan**”ti vuttaṃ.

Bhadrakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. **Rāsiṃ katvā** mārapāsavasena, tatrāpi antarabhedena vibhajivā pucchitabbapañhe ekato rāsiṃ katvā. Tapanāṃ attaparitāpanāṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassiṃ**. So pana taṃ tapanāṃ nissāya ṭhito nāma hotīti vuttaṃ “**tapanissitakan**”ti. So pana anekākārabhedena lūkhaṃ pharusāṃ jīvanasīlattā **lūkhajīvī nāma**. Tenāha “**lūkhajīvikan**”ti. Majjhimāya paṭipattiya uppathabhāvena avaniya gandhabbāti **antā**, tato eva lāmakattā **antā**. Lāmakampi “anto”ti vuccati “antamidaṃ bhikkhave jīvikānaṃ¹, eko anto”ti evamādīsu². Aṭṭhakathāyaṃ pana aññamañña-ādhārabhāvaṃ urīkatvā³ “**koṭṭhāsā**”ti vuttaṃ. Hīno gāmoti pāḷi, gāma-saddo hīnapariyāyoti adhippāyenāha “**gāmmo**”ti. Gāme bhavoti **gāmmo**. **Gāma**-saddo cettha gāmaṃvāsivisaṃyo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**gāmaṃvāsīnaṃ dhammo**”ti vuttaṃ, tesāṃ cārittanti attho. **Atta**-saddo idha sarīrapariyāyo “attantapo”ti-ādīsu viyāti āha “**sarīradukkhakaraṇanti attho**”ti.

1. Khu 1. 255; Saṃ 2. 76 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

3. Urīkatvāti aṅgikatvāti attho, potthakesu pana agārabhāvaṃ udenāti katvāti pāṭho.

Etthāti etasmim tapanissitagarahitabbapade kasmā antadvayamajjhimaṭṭipadāgahaṇaṃ? Attakilamathānuyogo tāva gayhatu idamatthitāyāti adhippāyo. Kāmabhogītapanissitakaniḷḷaravatthūnaṃ dassane¹ yathādhippetassa atthassa vibhajivā kathanāṃ sambhavatīti te dassetvā adhippetattho kathito.

Tamatthanti yo “kāmabhogītapanissitakesu garahitabbeyeva garahati, pasamsitabbeyeva ca pasamsatī”ti vutto attho, tamattham pakāsentō. **Sāhasikakammenāti** ayuttēna kamma. **Dhammena ca adhammena cāti** dhammikena adhammikena ca. Ayoniso pavattaṃ bāhirakaṃ sandhāya codako “**kathan**”ti-ādimāha. Itaro nayidaṃ tādisaṃ attaparitāpanaṃ adhippetam, atha kho yoniso pavattaṃ sāsānikamevāti dassentō “**caturaṅgavīriyavasena cā**”ti āha. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā² nayēna vuttā sarīre nirapekkhāvippassanāya ussukkāpanavasena pavattā vīriyabhāvanā “caturaṅgavīriyavasenā”ti vuttā, tathā abbhokāsikaṇesajjikatapādinissitāva kilesanimmathanayogyā vīriyabhāvanā “**dhutaṅgavasena cā**”ti vuttāti. Ariyamaggena nissesakilesānaṃ pajāhanā **nijjarā**. Sā ca attapaccakkhatāya sandiṭṭhikā tiṇṇaṃ mūlakilesānaṃ pajāhanena “**tisso**”ti ca vuttā. Tenāha “**ekopi**”ti-ādi.

Rāsiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. “Māyañcāhaṃ pajānāmī”ti vacanaṃ kāmaṃ tesam māyāvībhāvadassanaparaṃ, bagavato pana māyāsāṭṭheyyādikassa sabbassa pāpadhammassa bodhimūle eva setughāto, tasmā sabbaso pahīnamāyo, Sabbaññutāya māyaṃ aññe ca ñeyye sabbaso jānāti. Tena vuttam “**māyañcāhaṃ gāmaṇi pajānāmī**”ti-ādi. **Māyañca pajānāmīti** na kevalamaham māyaṃ eva jānāmi, atha kho aññampi idañcidañca jānāmīti.

1. Akathane (Ka)

2. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Am 1. 52 piṭṭhesu.

Itthikāmeḥīti itthīhi ceva tadaññakāmehi ca. **Ekasmim ṭhāneti** ekasmim padese. **Ekekasēva** āgantukassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Satti-anurūpenā**ti vibhavasatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti parivārabalānurūpena. **Satti-anurūpenā**ti vā saddhāsatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena. Dhammesu samādhi dasakusaladhammesu samādhānam. Aggahitacittatā pariyuṭṭhakāritā. Tena lokiyasīlavissuddhi diṭṭhivissuddhi ca vuttā. Tathā cāha “ko cādi kusalanānam dhammānam, sīlañca suvisuddham diṭṭhi ca ujukā”¹. Tattha paṭiṭṭhitassa upari kattabbam dassetuṃ “**dhammasamādhismim ṭhito**”¹ti-ādi vuttam. **Ayam paṭipadā**ti tassa kammaphalavādino satthu vacanam sabbesam ca ayam mayham sīlasamvarabrahmavihārabhāvanāsankhātāpaṭipadā anaparādhakatāya eva samvattati. **Jayaggāhoti** ubhayathāpi mayham kāci jāni natthi.

Pañca dhammā dhammasamādhi nāma, vipassanāmaggaphaladhammamattam vā. Tatiyavikappe sīlādivissuddhiyā saddhim brahmavihārā yathāvuttatividhadhammāvahattā eva **dhammasamādhi nāma**. **Pūrentassa uppannā cितtekaggatā**ti vuttakhaṇika cितtekaggatā. Sāpi cittassa samādhānato “cittasamādhi”¹ti vuttā, tassa paṭipakkham vikkhambhantī samucchindantī ca hutvā pavattā yathāvuttasamādhi eva visesena **cittasamādhi** nāma.

Pāṭaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

9. Asaṅkhatasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. **Asaṅkhatanti** na saṅkhatam hetupaccayehi. Tenāha “**akatan**”ti. **Hitam esantenā**ti mettāyantena. **Anukampamānenā**ti karuṇāyantena. **Upādāyā**ti ādiyitvāti ayamatthoti āha “**cittena pariggahetvā**”ti. **Aviparītadhammadesanā**ti aviparītadhammassa desanā, paṭipattimpi sāvakā viya garuko bagavā. **Dāyajjam** attano adhiṭṭhitam niyyātetī.

Bhikkhāsampattikālādīnam sattannam sappāyānam sampattiyā labbhanakāle. Vipattikāle pana ettha vuttavipariyāyena attho vedītabbo. **Bhāriyanti** dukkhabahulatāya dāruṇam¹. **Amhākam santikā** laddhabbā. **Tumhākam anusāsanī**ti tumhākam dātabbā anusāsanī.

Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. Tattha ca natthi ettha taṇhā saṅkhātam natam, natthi etasmim vā adhigate puggalabhāvoti **anatham**. **Anāsavanti** etthāpi eseva nayo. Saccadhammatāya **saccam**. Vaṭṭadukkhato pārametīti **pāram**. **Sanhaṭṭhenā**ti sukhamaṭṭhena nipuṇam. Tato eva **duddasatāya**. **Ajajjam** niccasabhāvattā. Natthi etassa nidassananti vā **anidassanam**. Etasmim adhigate natthi samsāre papañcanti vā **nippapañcam**.

1. Te rūpam (Ka)

Etasmim̐ adhigate puggalassa maraṇaṃ natthīti vā **amataṃ**.
Atappakaṭṭhena vā **paṇītaṃ**. Sukhahetutāya vā **sivaraṃ**. Taṇhā khīyanti etthāti
taṇhakkhayaṃ.

Aññaṃ tādissa abhāvato vimhāpanīyatāya **abhūtamevā**ti. Kutoci
paccayato anibbattameva hutvā **bhūtaṃ** vijjamānaṃ. Tenāha “**ajātaṃ hutvā
atthi**”ti. Natthi ettha dukkhanti niddukkhaṃ, tassa bhāvo **niddukkhattaṃ**.
Tasmā **anītikaṃ** itirahitaṃ. Vānaṃ vuccati taṇhā, tadabhāvena **nibbānaṃ**.
Byābajjhaṃ vuccati dukkhaṃ, tadabhāvena **abyābajjhaṃ**. Paramatthato
saccato suddhibhāvena. Kāmā eva puthujjanehi allīyitabbato **ālayā**. Esa nayo
sesesupi. **Paṭiṭṭhaṭṭhenā**ti paṭiṭṭhābhāvena vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ
dīpasadisam̐ oghehi anajjhottharaṇīyattā. **Allīyitabbayuttaṭṭhenā**ti allīyitum̐
arahabhāvato. **Tāyanaṭṭhenā**ti sapaṭāyanaṭṭhena. **Bhayaṣaraṇaṭṭhenā**ti
bhayassa himsanaṭṭhena. **Seṭṭhaṃ** uttamaṃ. **Gatī**ti gandhabbaṭṭhānaṃ.

Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṃyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. **Bimbisārassa upāsikā**ti bimbisārassa orodhabhūtā upāsikā. **Paṇḍiccam** sikkhitabhāvena. **Veyyattiyam** visāradabhāvena. **Visāradā** nāma tihetukapaṭisandhisiddhasābhāvikapaññā, tāya samannāgatā.

Acchiddakagaṇanāya kusaloti navantagaṇanāya kusalo. **Aṅgulimuddāya gaṇanāya kulasoti** aṅgulikāya eva gaṇanāya kusalo seyyathāpi pādasikā. **Piṇḍagaṇanāyāti** saṅkalanapaṭuppannakārino¹ piṇḍavasena gaṇanā. **Tathāgatoti** khīṇāsavo, Tathāgataṃ sandhāya pucchatīti khīṇāsavoti cassa arahattaphalavasibhāvitakhandhe upādāya ayaṃ paññatti hoti. Tesu khandhesu sati khīṇāsavā sattasaṅkhātā hontīti vohārena paññapetum sakkā bhaveyya, asantesu na sakkā, tasmā paraṃ maraṇāti vuttattā tesam abhāvā **“abyākatametam”**ti vuttam. Yadi evam tesam abhāvato “na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā”ti puṭṭhāya “āmā”ti paṭijānitabbā siyā, tam pana sattasaṅkhātassa pucchitattā na paṭiññātanti daṭṭhabbam. **Yena rūpenāti** sattatathāgate vuttarūpaṃ Sabbaññutathāgate paṭikkhipitum **“tam rūpan”**ti-ādi vuttam. **Yam upādāyāti** yaṃ khandhapañcakam upādāya. **Tadabhāvenāti** tassa khandhapañcakassa abhāvena. **Tassa paññattiyāti** sattapaññattiyā abhāvam. Niruddham na nidasseti.

Khemāya theriyā vuttam paṭhamam suttaṃ bagavato seṭṭhatthadīpanato aggapadāvacaramva hotīti vuttam **“aggapadasmin”**ti.

Khemāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. **Idha** saḷāyatanavagge saṅgāyanavasena saṅgītikārehi **vuttam**.

1. Saṅkalanataduppādanakārino (Ka)

3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. **Rūpamattanti** ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho. Ko pana so visesoti? Yo bāhiraparikkappito idha Tathāgatoti vuccamāno attā. **Anupalabbhiyasabhāvoti** anupalabbhiyattā.

Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. **Nānāvidhanti** taṃtaṃdiṭṭhivādapaṭisaṃyuttaṃ aññampi vā nānāvidhaṃ tiracchānakathaṃ. Bahūnaṃ kutūhaluppattiṭṭhānatoti yojanā. **Yāva-ābhassarabrahmalokā gacchatīti** agginā kappavutṭhānakāle gacchati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Imañña kāyanti** imaṃ rūpakāyaṃ. **Cuticittena nikkhipatīti** cuticittena bhijjamānena nikkhipati. Cuticittassa hi oraṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ kammajarūpaṃ cuticittena saddhiṃ nirujjhati, tato paraṃ kammajarūpaṃ na uppajjati, yadi uppajjeyya, maraṇaṃ na siyā, cuticittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, āhārajassa ca asambhavo eva, utujaṃ pana vattateva. Yasmā paṭisandhikkhaṇe satto aññataraṇāya upapajjati nāma, cutikkhaṇe paṭisandhicittaṃ aladdhaṃ aññataraṇāya, tasmā vuttaṃ “**cutikkhaṇe -pa- hotī**”ti.

Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. **Tesaṃ laddhiyāti** tesaṃ sassatavādānaṃ laddhiyā saddhiṃ **etaṃ** “atthattā”ti vacanaṃ ekaṃ abhavissa. Tato eva anulomaṃ taṃ nābhavissa nāṇassāti asāraṃ etanti adhippāyo. **Api nu metassāti** me etassa anattāti vipassanāñāṇassa anulomaṃ api nu abhavissa, vilomakameva tassa siyāti attho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Yassapa'ssāti pāṭhassa ayaṃ piṇḍattho “āvuso”ti-ādi. Tatthāyaṃ sambandho—āvuso yassapi puggalassa tīṇi vassāni vuṭṭho, ettakena kālena “hetumhi sati rūpīti-ādipaṇṇāpanā hoti, asati na hoti”ti ettakaṃ byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa puggalassa ettakameva¹ bahu, ko pana vādo atikkante, ito atikkante dhammadesanānaye vādoyeva vattabbameva natthīti therassa pañhabyākaraṇaṃ sutvā paribbājako pītisomanassaṃ pavedesi.

Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ettakampi (Ka)

Suttantapiṭaka

Mahāvagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Maggasamyutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. **Pubbaṅgamā**ti pubbecarā. Avijjā hi aññānalakkhaṇā sammuyha nākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānu vidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhadukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesam saha-jātavasena pubbaṅgamatā. Yaṁ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnavam apassanto pāṇam hanati, adinnam ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividham dussīyam ācarati, ayamassa saha-jātavasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyā**ti tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyā**ti attalābhāya. Tenāha “**uppattiyā**”ti. Sā panesā vuttākārena akusalānam pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadetanti** yaṁ etaṁ pāpājigucchana-tāya pāpato **alajjanākārasaṅghitam ahirikam**, pāpānutrāsataya **pāpato abhāyanākārasaṅghitañca anottappam**,

etaṃ dvayaṃ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **etanti** upayogavacanaṃ. **Anudevāti** etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayam pana viseso—tattha yathā akusalakammamāpathavasena pavattiyam pubbaṅgamatā avijjāya, evaṃ kusalakammamāpathavasena puññakiriyavattuvasena ca pavattiyam vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṃsādhīpativasena pavattiyam ādhīpaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṃ ādhīpaccākārasa sahaḥjāteneva saṅghatabbato.

Lajjanākārasaṅḥhitāti pāpato jigucchanākārasaṅḥhitā.

Bhāyanākārasaṅḥhitanti uttasanākārasaṅḥhitam. **Etthāti** hiri-ottappe. Vidati, vindaṭīti vā **vijjā**. **Viddasūti** ca sappaññāpariyāyoti āha “**viddasunoti viduno**”ti. **Yāthāvadiṭṭhīti** aviparītā diṭṭhi, saṅkilesato **niyyānikadiṭṭhi**.

Sammādiṭṭhi pahotīti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi veditabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākammantājīvanam pubbābhisaṅkhārassa anekarūpattā.

Lokuttaramaggakkhaṇe ekato labbhanti kiccato bhinnānampi tāsam tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkhaṇe tissannampi viratīnam kiccaṃ sādhetī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijānanādivasena catubbidhakiccaṃ sādhetī pavattati. Tāni ca kho sabbāni¹ aṭṭhapi paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhāniketi** paṭhamajjhānavante.

Tathābhūtassāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṃ** “sammādiṭṭhi-ādīnam pañcannaṃ eva aṅgānam vasenā”ti, **tasmā pañcaṅgiko lokuttaramaggo hoti**. “Pubbeva kho panā”ti hi vacanaṃ tadā maggakkhaṇe viratīnam abhāvam nāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassananti** parisuddhasīlabhāvadassanattam. **Ayamatto dīpito, na** ariyamagge viratīnam abhāvo.

Yadi evam kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha “**yampi abhidhamme**”ti-ādi. **Tanti** “pañcaṅgiko maggo hoti”ti vacanaṃ.

1. Sabbāni maggaṅgāni (Ka)

“**ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vuttan**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yasmim̃ hikāle**”ti-ādi vuttam̃. **Yasmim̃ hi kāleti** lokiyakāle. Tena “ekaṃ kiccantaran”ti vuttam̃ aṭṭhaṅgikakiccaṃ dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādāni puggalena maggasamaye pajahāpentīti sammādiṭṭhi-ādāni “pañca kāraṅgānī”ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārapentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena kārapakabhāvena, kattubhāvena vāti attho. “Viratittayavasenā”ti vā pāṭho. **Sammākammanto pūratī**ti imehi sammādiṭṭhi-ādīhi sammākammantakiccaṃ pūratī nāma tehi vīriyādikehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya “**ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ**”ti vuttam̃. **Imaṃ kiccantaraṃ dassetunti** lokuttaramaggakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkhaṇe kārapakaṅgānīti dassetuṃ. **Evam̃ vuttanti** “tasmim̃ samaye pañcaṅgiko maggo hoti”ti¹ evam̃ vuttam̃. Lokiyamaggakkhaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā “cha aṅgiko”ti avatvā “pañcaṅgiko” icceva vuttam̃. Tayidaṃ abhidhamme pañcaṅgikavāradesaṇāya kāraṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṃ “**yā ca bhikkhave**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsakanti** tassetam̃ nāmaṃ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasaṃyuttepi idha ca therena “upaḍḍhamidaṃ bhante brahmacariyassā”ti-ādinā vuttam̃ “mā hevaṃ ānandā”ti-ādinā paṭikkhipitvā “sakalamevidaṃ ānandā”ti-ādinā bagavatā desitaṃ suttaṃ āgataṃ. Tassattho Kosalasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vutto, tasmā vuttam̃ “**kosalasaṃyutte vuttatthamevā**”ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi sāvakapāramiyo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ sāvakapāramiñāṇaṃ, taṃ pana dvinnaṃ aggasāvakānaṃ tatthapi dhammasenāpatino eva savisesaṃ matthakaṃ pattaṃ, na itaresanti āha “sāvaka -pa- appattatāyā”ti, tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyaṃ nāma atthi, tasmā vuttaṃ “sakalampi -pa- labbhatī”ti, taṃ pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ñāṇassa sāvakavisayepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ñāṇassa tattha nippadesikattā aññāsīti. Tenāha “Ānandatthero -pa- aññāsī”ti. **Evamāhāti** “sakalamidaṃ bhante”ti evaṃ avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Vaḷavābhi**-saddo vaḷavāpariyāyoti āha “**catūhi vaḷavāhi** yuttarathenā”ti. **Yodharathoti** yodhehi yujjhanatthaṃ ārohitabbaratho. **Alaṅkāratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivāritoti** rajatapaṭṭavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanālisuparikkhittā** setabhāvakaraṇatthaṃ.

Channaṃ channaṃ māsānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karotīti** idaṃ tasmim ṭhānantare ṭhiteṇa kātappaṃ cārittaṃ. **Nagarato na pakkantāti** nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā**, suvatthivacane niyuttā **sovattikā**. **Ādi**-saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagītanti thutigītaṃ. Brahmabhūtaṃ seṭṭhabhūtaṃ yānaṃ, brahmabhūtānaṃ seṭṭhabhūtānaṃ yānanti vā **brahmayānaṃ**. **Vijitattā** visesena jīnato. **Rāgaṃ vinayamānā pariyosāpetīti** sabbampi rāgaṃ samucchadavinayavasena vineti, attano kiccaṃ pariyosāpeti. Kiccapariyosāpaneneva hi

sayampi pariyoṣānaṃ nipphattiṃ upagacchati. Tenāha “**pariyoṣānaṃ gacchati nipphajjati**”ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacananti āha “**tatramajjhattatāyuge yuttā**”ti. **Īsāti** yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṃ yugaṃ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṃ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhattatāyuge thiraṃ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṃ. **Hiriggahaṇena** cettha taṃsahacaraṇato ottappampi gahitaṃyeva hoti. Tenāha “**attanā saddhin**”ti-ādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṃ minātīti **mano**. Kataraṃ pana taṃ mano, kathaṅcassa yottasadisatāti āha “**vipassanācittan**”ti-ādi. Tena yottaṃ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana “phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe**¹ āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācittanti** maggacittaṃ āha. **Atirekasatṭhīti** te eva sammākammantā jīvehi anaññātaññassāmītindriyādīhi ca saddhiṃ atirekasatṭhi kusaladhamme. **Ekābaddheti** ekasmiṃ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgaheti** tatheva vipassanācikkavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṃ sāretīti **ārakkhasārathī**. “**Yathā hi rathassa -pa- sārathī**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yoggiyo**”ti vuttaṃ. **Dhuraṃ vā hetī yogge**. **Yojeti** yogge samagatiyaṅca. **Akkhaṃ abbhañjati** sukhappavattanaṃ². **Rathaṃ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṃ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānāti** ārakkhaṃ paccupaṭṭhapeti asammōsasabhāvattā. **Gatīyoti** pavattīyo, nipphattīyo vā. **Samanvesatīti** gavesati.

Ariyapuggalassa nibbānaṃ paṭimukhaṃ sampāpane ratho viyāti **ratho**. Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro**, vibhūsaṃ, sīlaṅca ariyamaggassa vibhūsanatṭhāniyaṃ. Tena vuttaṃ “**catupārisuddhisīlāṅkāro**”ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanāsampayuttānanti** lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṃ. Vidhinā iretabbato pavattetabbato

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

2. Sukkhappatti-akkhaṃ (Ka)

vīriyaṃ, sammāvāyāmo. Samaṃ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṃ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi**, ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhiṭi attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana byañjanaṃ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṃ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhate** vīriyasamatāya. **Anicchāti** icchāpaṭipakkhā. Tenāha “**alobhasaṅkhātā**”ti. **Parivāraṇanti** parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettāceto vimutti. Tathā **karuṇā**. **Pubbabhāgoti** ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhamavasena vuttā. **Ariyamaggaratheti** parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho camaggaratho cāti **ariyamaggaratho**, evaṃ ekasesanayena vā attho veditaḅbo. Tenāha “**imasmim̄ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito**”ti. **Sannaddhacammoti** yogāvacarassa paṭimukkacammaṃ. **Na naṃ te vijjhantīti** vacanapathā na naṃ vijjhanti, dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttaranti** uttararahitaṃ. Tato eva **setṭhayānaṃ**, nassa kenaci sadisanti **asadisaṃ**. Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti**. “Jayam̄ jayan”ti gāthāyaṃ vacanavipallāsenā vuttanti āha “**jinantā jinantā**”ti.

Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamatthoti** avadhāraṇattho. **Tena** niyamena avadhāraṇena **aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati** ito aññaṃ niyyānikamaggassa abhāvato “dukkhassa pariññatthan”ti vuttattā **vaṭṭadukkhāṃ kathitaṃ**. Ariyamagge gahite tassa pubbabhāgamaggo vipassanāya gahito evāti “**missakamaggo kathito**”ti vuttam̄. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. **Ayam̄ pana viseso**

“rāgakkhayo”ti-ādīhi yadipi nibbānaṃ vuttaṃ, tathāpi¹ tathāpi arahattaṃ viya brahmacariyampi². Tena nibbānaṃ eva vuccati “**idaṃ brahmacariyapariyosāna**”ti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṃ vāpi vucceyya arahattaṃ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bagavā tassa ajjhāsaya vasena “nibbānadhātuyā kho etan”ti-ādinā nibbānadhātuṃ vissajjtvā puna “āsavānaṃ khayō tena vuccati”ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādike samucchadavasena vineti, āsavañca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṃ nibbānaṃ arahattañca, tasmā tadubhayaṃ “**rāgavinayoti-ādi nāma mevā**”ti vuttaṃ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avocāti** iminā “pucchānusandhi idha labbhati”ti dīpitaṃ, ajjhāsayaṇusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvāti** “sammādiṭṭhī”ti-ādinā ekena pariyāyena ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ vibhāgena dassetvā “katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhī”ti-ādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo**. Uggahadhāraṇaparicayañāṇānipi savanañāṇe eva avarodham gacchantīti “**savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasenā**”ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandaṃ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevākārena saccānaṃ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukhabhāvo tesāṃ samāgamoti **ekābhisamayo**.

1. Ubhayampi (Ka)

2. Brahmacariyassa (Ka)

Assāti nāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci “lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato”ti vadanti. Nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṃ na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṃ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge nāṇaṃ “paṭivedho”ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtaṃ pana nāṇaṃ ujukaṃ paṭivedhoti vattabbaṃ arahati. **Kiccatoti** pariññādikiccatō. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchi kiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccatoti** asammohapaṭivedhaṃ. Uggahādīhi saccassa pariggaṇhanaṃ **pariggaho**.

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkhaṇato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānipi. Tenāha “**dukkhasaccaṃ hī**”ti-ādi. **Ubhayanti** purimaṃ saccadvayaṃ. **Payogoti** kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbaṃ dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggaggahaṇatthan**”ti-ādinā. Yathā purimaṃ saccadvayaṃ viya kenaci pariyaṇena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṃ gahetvā “**dukkhe nāṇaṃ**”ti-ādinā catubbidhaṃ katvā vuttaṃ. **Ekameva taṃ nāṇaṃ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṃ ujuvaccanīkabhāvena. **Kāmato nissatābhāvenāti** kāmehi viśaṃyuttabhāvena. **Kāmaṃ sammasantassāti** duvidhampi kāmānaṃ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṃ, kāmassa padaṃ **kāmapadaṃ**, kāmassa uppattikāraṇassa ghāto samugghāto, taṃ **kāmapadaghātaṃ**. Tenāha “**kāmavūpasamaṃ**”ti. Kāmehi vivittaṃ **kāmavivittaṃ**, so eva ca nesaṃ anto samucchadaviveketi katvā tasmim sādhetabbe uppannoti vuttaṃ “**kāmavivittante uppanno**”ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo**. Imasmiñca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto kāmapaccanīkaṭṭhādiko atthaniddhāraṇaviseso antogadho. **Eseva nayoti** iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṃsāya paccanīkaṭṭhenāti-ādikānaṃ abyāpādāvihimsāsaṅkappānaṃ atthuddhā raṇavidhiṃ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayoti ādi**-saddena abyāpāda-avihiṃsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma -pa- saññānanti** kāmavitakkādiviratisampayuttānaṃ nekkhammādisaññānaṃ. **Nānattāti** nānākhaṇikattā. **Tīsu**

ṭhānesūti tippakāresu kāraṇesu. **Uppannassāti** uppajjanārahassa. Bhūmiladdha-uppannam idhādhippetam. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedatoti** kāraṇupacchedato. **Padanti** hi uppattikāraṇanti vuttovāyamatto. **Anuppattisādhanavasenāti** yathā saṅkappo āyatim nuppajjati, evam anuppattisādhanavasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusalasaṅkappo uppajjati**.

Catūsu ṭhānesūti visamvādanādīsu catūsu vītikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānam micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha “**khādanīyabhojanīyādīnam atthāyā**”ti. Sabbaso anesanāya pahānam sammā-ājīvoti āha “**buddhappasatthena ājīvenā**”ti. Kamma-pathapattānam vasena “**sattasu ṭhānesū**”ti vuttam. Akamma-pathapattāya hi anesanāya so padaghātam karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmim ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmim eva. **Anuppannānanti** anuppādassapi patthanāvasena anuppannānam. **Vīriyacchandanti** vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṁ. “Chandasampayuttavīriyañcā”ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānachandatāya dhurasampaggahatāya chandapariyāyena vuttam. Tathā hi vīriyam “anikkhittachandatā anikkhitadhuratā”ti¹ niddiṭṭham. Kosajjapakkhe patitum adatvā **cittam paggahitam karoti**. **Padhānanti** padhānabhūtavīriyam.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasenāti** yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nipphādanavasena anuppādanādivasena. **Kiccasādhanavasenāti** kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhanavasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāvīseso. **Assāti** maggassa. **Ettha kathanti** yadi rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānam sadisatā, evam sante “āruppe catukkapañcakajjhānam uppajjati, tañca lokuttaran”ti ettha katham attho gahetabboti āha “**etthāpi**”ti-ādi. **Tamjhānikāvāti** paṭhamajjhānādīsu yam jhānam maggapaṭilābhassa pādakabhūtam tamjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo**

1. Abhi 1. 21 piṭṭhe.

maggā. Evanti vuttākārena. Pādakajjhānameva niyameti āruppe catukkapañcakajjhānuppattiyāṃ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhāti** sammasitakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsayo niyameti** pādakasammasitajjhānānaṃ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāññānameva ariyamaggassa bojjhaṅgādivisesaṃ niyameti, tato dutiyādipādakajjhānato uppanassa saṅkhārupekkhā ñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatāviraḅabhāvato itarassa ca atabbhāvato tīsupi vādesu vipassanāva niyametīti veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepi apādakajjhānādipādakāpi maggā paṭhajjhānikā honti. Itarehi ca pādakajjhānehi vipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesu vipassanāniyamō yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dutiyavāde taṃtaṃjhānikatā sammasitasāṅkhāravipassanāniyamehi hoti. Tatra hi vipassanā taṃtaṃvirāḅabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgādinīyamaṃ maggassa karotīti evaṃ vipassanāniyamō vuttanayeneva veditabbo. Imasmiṃ ca vāde pādakasammasitajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsayo ekantena hotīti “**puggalajjhāsayo niyametīti vadantī**”ti vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ pana visuddhimaggassa etissā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā “**tesaṃ vādavinicchayo -pa- veditabbo**”ti vuttaṃ. **Pubbabhāgeti** vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. **Sūkanti** sāliyavādīnaṃ vālamāha. So hi nikantakasadiṣo¹ paṭimukhagataṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindanti, tasmā bhedaṃ icchantena uddhagaṃ katvā ṭhapitaṃ **sammāpaṇihitaṃ** nāma, tathā aṭṭhapitaṃ **micchāpaṇihitaṃ** nāmāti vuttaṃ. **Micchāpaṇihitāyāti** kammassakatapaññāya micchāṭhapanāṃ nāma “īme sattā kammavasena sukhadukkhāṃ paccanubhavanti, taṃ pana kammaṃ issarassa icchāvasena brahmā nimmināti”ti² ādinā micchāpakappanaṃ. Keci pana “natthi dinnanti-ādinā nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavatti”ti vadanti.

1. Kaṇṭakasadiṣo (?)

2. Brahmano pajāpatinoti (Ka)

Maggabhāvanāyāti etthāpi micchāmaggassa pavattanaṃ, ariyamaggassa vā appavattanaṃ micchāṭṭhapanāṃ. Tenāha “**appavattitattā**”ti. **Avijjāṃ bhindissatī**ti avijjāṃ samucchindissati. **Magganissitaṃ katvā** magge eva pakkhipitvā. Taṃ hi ñāṇaṃ maggassa mūlakāraṇaṃ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito. “Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā”ti vuttattā **missakamaggo kathito**. Chavibhedasadisō cettha avijjābhedo, lohituppādasadisō lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. **Channaparibbājako** vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggaparibbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. **Aḍḍhamāsanti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Paṭisalliyitunti** yathāvuttaṃ kālaṃ paṭi divase divase samāpattiyāṃ dhammacintāyaṃ cittaṃ nilīyitum. **Vinetabboti** samucchadedavinayena vinetabbo ariyamaggādhigantabbo. Tanti diṭṭhānugati-āpajjanaṃ. **Assāti** janatāya. **Apagacchatī**ti satthu santikato apeti. **Sūti** nipātamattaṃ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso**. Svāyaṃ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāliyaṃ āgato, tasmā paramatthadhammakotṭhāse vedanā anavasesato labbhati, te gaṇhanto “**khandhapadeso**”ti-ādimāha. **Taṃ sabbanti** khandhapadesādikaṃ sabbampi. “**Sammasanto**”ti padassa atthadassanavasena “**paccavekkhanto**”ti āha. Paccavekkhāṇā idha sammasanaṃ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṃ pana

bagavato visākhapuñṇamāyaṃ eva nipphannaṃ, tasmā bagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṃ sattānaṃ viruddhā uppajjatevāti vuttaṃ “**yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā**”ti. **Sabbākārenāti** sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Pariggaṇhanto** upaparikkhanto.

Nippadesāneva anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assāti** bagavato. **Ṭhāneti** tasmim tasmim paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattīti** khandhavasena āyatanādivasena ca pavattitvā tesāṃ ekadesabhūtaṃ vedanaṃyeva pariggahetvā taṃ sammasitvā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasangāhitaṃ ca. Phalasangāhitaṃ hi tathā sammasitvā punappunā samāpajjanavasena atthato abhinnaṃpi adhiṭṭhānabhūtaḍḍhamabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsatiḷḷasatasahassabhedā devasikaṃ vaḷaṅjanasangāhitaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Kāmaṃ aññadhammavasenaṃpi jātā eva¹, vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātā**. Kasmā evaṃ jātāti? Buddhānaṃ ñāṇapadassa antaravibhāgatā. Tathā hi bagavā sakalampi aḍḍhamāsaṃ vedanāvaseneva sammasanaṃ pavatteti, tadanusāreṇa ca tā vihārasamāpattiyo samāpajji, tayidaṃ acchariyaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhikkhū pavedento satthā “yena svāhan”ti-ādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācāramusā vāda piṣuṇavācā samphappalāpa abhijjhā byāpadavasena taṃtaṃmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. **Brahmalokādīsū** uppajjitvā tatha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṃ diṭṭhiṃ upanissāyāti yojetabbaṃ. **Devakulādīsū** devapūjatthaṃ, sabbajanaparibhogatthaṃ vā **mālāvaccānaṃ ropenti**. **Vadhabandhanādīnīti ādi-saddena** adinnādānamicchācāramusāvādapiṣuṇavācā samphappalāpādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭattā ca “**bhavantaragātānaṃ**”ti vuttaṃ.

Iti nesanti ettha **iti-saddo** ādi-attho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṃ tadanñesampi akusalakammānaṃ vasena

1. Sitameva (Ka)

sammādiṭṭhipaccayā akusalavedanāppavatti yathārahaṃ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayoti** iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā sahaḥajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ ca vasena yathārahaṃ yojetvā dassitā, evaṃ micchāsaṅkappapaccayādisupi yathārahaṃ yojetvā dassetabbāti imamatthaṃ atidisati. **Chandapaccayāti** ettha taṇhāchandasahito kattukāmatāchando adhippetoti āha “**chandapaccayāti-ādisu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā**”ti. **Vitakkapaccayāti** ettha appanāpattova vitakko adhippetoti vuttaṃ “**vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā**”ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā “**ṭhapetvā paṭhamajjhānan**”ti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṃ **sesā cha saññāsamāpattivedanā**.

Tiṇṇanti chandavitakkasaññānaṃ. **Avūpasameti** paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇaṃ hi tesāṃ sahabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ vuttameva. **Chandamattassāti** tesu tīsu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāpattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā** saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsamāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasameti** chandavitakkasaññānaṃ vūpasame **nevasaññānāsaññāyatanavedanā adhippetā**. Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasāṅkappānaṃ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā “sammādiṭṭhipaccayā”ti ettha sammādiṭṭhigahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hotīti āha “**appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāyā**”ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamaṃ atthāpannaṃ katvā “**arahattaphalassa pattatthāyā**”ti vuttaṃ. Āyameti phalena missito hoti etenāti **āyāmo**, sammāvāyāmoti āha “**atthi āyāmanti atthi vīriyan**”ti. **Tassa vīriyārambhassāti** aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāliyaṃ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha “**arahattaphalassa kāraṇe**”ti. **Tappaccayāti** ettha **taṃ**-saddena “ṭhāne”ti vuttakāraṇameva paccamaṭṭhanti āha “**arahattassa ṭhānapaccayā**”ti. **Catumaggasahajātāti** etena

“arahattaphalassa pattatthāyā”ti ettha heṭṭhimamaggānaṃ atthāpattivaseṇa gahitabhāvameva joteti. Keci pana “catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanāṃ visesaṇāṃ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamāṃ apekkhitabbaṃ, pacchā catumaggasahajātā”ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo**. “Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññaṃāno vipākavedanaṃ na gaṇhātī”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. “**Iminā nāyena**”ti atidisitvāpi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**yassa yassa**”ti-ādiṃ vatvā eva sāmāññaṇasena vuttamatthaṃ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṃ “**chandavūpasamapaccayā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṃ sikkhanaṃ sīlaṃ etassāti **sikkhanasīlo**. Sikkhatītipi vā **sekkho**. Vuttaṃ hetam “sikkhatīti kho bhikkhave tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhatī”ti-ādi¹. **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṃ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṃ na niṭṭhitam vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitam nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 232 piṭṭhe.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. **Micchāsabhāvanti** ayāthāvasabhāvaṃ aniyyānikasabhāvaṃ. **Sammāsabhāvanti** yāthāvasabhāvaṃ niyyānikasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti** ettha **adhi-saddo** anattakoti āha “**micchāpaṭipattikaraṇahetū**”ti. Ñāyati paṭividdhavasena nibbānaṃ gacchatīti **ñāyo**, so eva taṃsamaṅgīnaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammoti** āha “**ñāyaṃ dhammanti ariyamaggadhamman**”ti. Ñāṇassa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṃ ñāṇa-saddena vuccatīti āha “**micchāviññāṇo**”ti. **Micchāpaccavekkhaṇoti** kiñci pāpaṃ katvā “aho mayā kataṃ sukatan”ti evaṃ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosīlagovatādīpūraṇaṃ muttīti evaṃ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṃ **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**. **Puggalo pucchitoti** nigamito ca “ayaṃ vuccati bhikkhave asappuriso”ti-ādinā. Kiñcāpi “micchādiṭṭhiko hoti”ti-ādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṃ dhammadesanāti āha “**Dhammo vibhatto**”ti. Tenevāha “**dhammena puggalo dassito**”ti. **Dhammenāti** micchādiṭṭhi-ādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro**. **Suppavattaniyoti** sukhena pavattetuṃ sakkuṇeyyo. **Dhāvātīti** gacchati. Paccayuppanna upecca nissitabbato upanisā, paccayo, ekassa sa-kārassa lopaṃ katvā vāti āha “**sa-upanisā sapaccayan**”ti. Parikaraṇato **parikkhāro**, parivāroti āha “**saparikkhāraṃ saparivāran**”ti. Sahajātavasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccāsādhane nipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivāratā daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. **Ayāthāvapaṭipatti**, na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavattusādhanaṃ. **Ekam suttam dhammavasena kathitam** paṭipattivāsena. **Ekam suttam puggalavasena kathitam** paṭipannakavasena. Saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti pāraṃ, nibbānaṃ,

tabbidhuratāya natthi ettha pāraṇti apāraṇti, saṃsāroti vuttaṃ “**apārā pāraṇti vaṭṭato nibbānaṃ**”ti. **Pāraṇgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantī**ti sekkhe. **Yepi gamissantī**ti kalyāṇaputhujjane. **Pāragāminoti** ettha kita-saddo tikālavācīti evaṃ vuttaṃ.

Tīraṇti orimatīramāha. Tena vuttaṃ “**vaṭṭameva anudhāvati**”ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakarāṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṃ “**kaṇhanti akusaladhammaṃ**”ti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakarāṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṃ “**sukkanti kusalaadhammaṃ**”ti. Kilesamāra-abhisāṅkhāramāramaccumārānaṃ pavattiṭṭhānatāya okaṃ vuccati vaṭṭaṃ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha “**okā anokanti vaṭṭato nibbānaṃ**”ti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṃ bhāvo sāmaññaṃ, ariyamaggo, tena araṇiyato upagantabbato sāmañnattho nibbānanti āha “**sāmañnatthanti nibbānaṃ, taṃ hī**”ti-ādi. **Brahmaññaṇatthanti** etthāpi iminā nayena attho veditabbo. **Brahmañña** ariyamaggena. **Rāgakkhayoti** ettha **īti**-saddo ādisaddattho. Tena “dosakkhayo mohakkhayo”ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti** “rāgakkhayo”ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññaṭṭitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṃ parivattamānena vattasampannaṃ saṃsāraddhānapariññāvaseneva nibbānassa pattaḅattā vuttaṃ “**nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hotī**”ti. **Nibbānaṃ patvā**ti nibbānappattihetu. Hetu-attho hi ayaṃ **tvā**-saddo yathā “ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī”ti. **Tasmā**ti yasmā aparīññeyyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhiṃ nāyati, tasmā upacārasena nibbānaṃ “addhānapariññā”ti vuccati yathā “himaṃsanti sūriyaṃ uggameti”ti¹. **Vijjāvimutti**phalasadchikiriyatthanti ettha **vijjā**ti aggamaggavijjā, **vimutti**ti aggamaggasamādhi

1. Māhi santitaṃ sūriyaṃ uddhameti (Ka)

adhippeto, tesam phalam aññāti āha “**vijjāvimutti phalena arahattam kathitan**”ti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca ñāṇadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha “**ñāṇadassanena paccavekkhaṇā kathitā**”ti. **Sesehīti** rāgavirāga saṃyojanappahāna anusayasamugghāta addhānapariññā āsavakkhaya vijjāvimutti phalasacchikiriyā ñāṇadassana anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṃ sūriyuggamanassa ekantikam pubbanimittam, evam kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṃ kalyāṇamittatāya**. Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā datṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya** tena vidhūpanīyandhakāraavidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasampadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpaka-appamādassāti** saccapaṭivedhassa kārāpakassa. Evam sabbattheva sampadāsaddā vesesādhigamahetutāya veditabbā. **Aññenapi ākārenāti** “vivekanissitan”ti-ādi ākārato aññena “rāgavinayapariyosānan”ti-ādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. **Tathā tathā vutte bujhanakānaṃ ajjhāsayasasena kathito**, tasmā “vutto eva attho kasmā puna vutto”ti na codetabbaṃ.

Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Appamādaḥpeyyālavagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. **Kārāpaka-appamādo** nāma “ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā”ti vuttavajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esāti** appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Ayanti esāti** ca appamādameva vadati. **Tesanti** catubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakaṭṭhenāti** paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalānanti** jaṅgalavāsīnaṃ. **Jaṅgala-**saddo cettha thaddhabhāva sāmāññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha “**pathavītalavāsīnaṃ**”ti. Padānaṃ vuccamānattā “**sapādakapāṇānaṃ**”ti visesetvā vuttaṃ. **Samodhānanti** antogadhabhāvaṃ. Tenāha “**odhānaṃ upakkhepan**”ti, upanetvā pakkhipitabbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā “āmalakiyā phalaṃ āmalakan”ti. **Mahātalasminti** uparipāsāde. “**Yāni kānicī**”ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṃ yuttānīti “**paccatte sāmivacanaṃ**”ti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. “**Tantāvutānaṃ**”ti padaṃ niddhāraṇe sāmivacanaṃti tattha “vatthānī”ti vacanasesena atthaṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva **kammantā** yathā suddantā. **Ariyam aṭṭhaṅgikam** maggantī ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttam “sahavipassanan”ti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma**. Tadevāti mūlabijādi eva. **Sampannanti** saha-jātamūlavantaṃ. **Nīlabhāvato paṭṭhāyāti** nīlabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balam gāhentī**ti attano sarīrabalam gāhenti, taṃ pana nāgānaṃ balappatti evāti āha “**balam gaṇhantī**”ti. **Sambhejjamukhadvāranti** mahāsamuddena sambhedagatamahānādīnaṃ mukhadvāraṃ. **Nāgā kāyaṃ vadḍhentī**-ādi yasmā ca bagavatā upamāvasena ābhataṃ, tasmā **evamevakhoti etthāti**-ādīnā upamaṃ saṃsandati. **Āgatesūti**-ādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na pati-āvatatī**ti ca nikujjitabhāvena udakavamano ghaṭo na taṃ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha “**na anto pavesetī**”ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetam vuttanti** tena ariyamaggassa ijghanena etesaṃ sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ ijghanam vuttam.

8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-7-8. **Pamsurajojallanti** bhūmireṇusahajātamalam. **Vāṇījakopameti** vāṇījakopamapaṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijghanena **etaṃ** abhiññāpariññeyyādidhammānaṃ abhiññāparijānanādīnaṃ ijghanānaṃ **vuttaṃ** khattiyādīnaṃ visaya-ādikaṃ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. **Kāmānanti** vatthukāmakilesakāmānaṃ. Kilesakāmopi hi kāmitanti parikappitena vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavānanti** tiṇṇaṃ gatīnaṃ. Diṭṭhigatikaparikappitassa brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi “brahmacariyan”ti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmiti-ādinā taṃtaṃvibhāgena dhīyanti vidhīyantīti **vidhā**, mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhanantīti** vibādheti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā**. **Rūpārūpabhaveti** rūpabhavā ca arūpabhavā ca rūpārūpataṇhapanissayā rūpārūpāvacarakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo**.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṃ**. Tenāha “**kāmaggaḥaṇan**”ti. **Nāmakāyassāti** vedanādīnaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ.

ghaṭanapabandhanakilesoti¹ hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena² dukkhappabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakilesa.
Antaggāhikadiṭṭhi sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Thāmagataṭṭhenā**ti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagatanti** ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃyeva³ āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovā**ti kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahatāya santāne anuseṭīti **anusayo**. **Sesesupī**ti paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā “pacchiyo goduhako”ti. Saṃyojenti **saṃyojanāni**, heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ganthanaghaṭanakilesoti (Aṭṭhakatāyaṃ)

2. Kammavaṭṭena (Ka)

3. Rāgassādānaṃyeva (Ka)

2. Bojjhaṅgasamyutta

1. Pabbatavagga

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti **bodham**, dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjhatīti **bodhi**. **Aṅgā**ti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṃ**, diṭṭhivasena **āyūhanā**. Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṃ**, ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā**. Līnavasena **patiṭṭhānaṃ**, uddhaccavasena **āyūhanā**. Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṃ**, attakilamathānuyogavasena **āyūhanā**.

Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ¹—

“Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisankhārasena āyūhanā.
Taṇhādiṭṭhihi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisankhārehi āyūhanā
sabbākusalābhisankhārasena patiṭṭhānaṃ,
sabbalokiyakusalābhisankhārasena āyūhanā”ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya** **uṭṭhahatī**ti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi sati-ādināṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti, **cattārī**ti-ādinā maggaphalena sahagatānaṃ. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidam jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha “**yathāhā**”ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti.

Senāgarathaṅgādayo viyāti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṃ “kāraṇattho aṅgasaddo”ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjhaṅgā**ti vuttaṃ “**bujjhantī**ti **bojjhaṅgā**”ti. Vipassanādināṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjhantīti evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantīti-ādinā vuttabodhisaddehi nippadesena

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

vuttam “bujjhanatāsāmaññena saṅgaṇhātī”ti. Ettha ca līnapatiṭṭhānakāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānam dhammaviriyapītipadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhana-attakilamathānuyogasassatābhinivesānam passaddhisamādhi-upekkhāpadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Sam-saddo pasamsāyam. Punadeva sundaro ca atthopīti āha “**pasattho sundaro ca bojjaṅgo**”ti. **Abhinibbattetī**ti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesabhāvaṃ vadati. “**Eke vaṇṇayantī**”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ “**te hī**”ti-ādi vuttam. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitam, vipassanākkhaṇe ajjhāsayaṃ paṭippassaddhivivekanissitam bhāvetīti. Tenāha “anuttaram vimokkham upasampajja viharissāmī”ti. Tattha tattha nicchayatāya¹ kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi² gahaṇam daṭṭhabbam.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇam. Kamma-utucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko**. Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. **Subhampī**ti kāmacchando paccayo asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññaṃ kāmaccandassa nimittatā **subhanimittanti**. **Subhassā**ti yathāvuttassa subhassa. **Ārammaṇampī**ti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānam rūpādi-ārammaṇampi subhanimittam vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva **uppathamanasikāro**ti ayonisomanasikāro. **Tasminti** yathānidhārite kāmaccandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Atṭhakathāyaṃ pana “subhārammaṇe “icceva vuttam. **Atthi bhikkhave subhanimittanti-ādīti ādi**-saddena kāmaccandanīvaraṇassa āhāradassanapāḷi uttānāti katvā vuttam “**evam sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā**”ti.

1. Tattha tannissayatāya (?)

2. Arūpajjhānānampi (?)

Paṭighopi paṭighanimittaṃ purimuppānassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇaṃ** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratīti** pantasenāsanādīsū aramaṇaṃ. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesūti** dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Arati** ratipaṭipakkho. **Aratitāti** aramaṇākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇāti** anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukaṃ, na sabhāvasiddhaṃ. **Kāyālasīyanti** nāmakāye alasabhāvo. **Sammohavinodaniyaṃ**¹ pana “tandīti jāti-ālasīyan”ti vuttaṃ. **Vadatīti** etena atisītādīpaccayā saṅkocāpattim dasseti. **Yaṃ sandhāya vuttaṃ** kilesavatthuvibhaṅge¹. **Tandīti** jāti-ālasīyaṃ. **Tandīyanāti** tandīyanākāro. **Tandīmanakatāti** tandīyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasīyaṃ**. **Ālasīyāyanākāro ālasīyāyānā**. **Ālasīyāyitassa** bhāvo **ālasīyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṃ kathitaṃ.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanāti** kāyassa virūpato namanā. **Jambhanāti** phandaṇā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇamanāti** yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiñcīdeva upariṭṭhitaṃ gahetvā ujum kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandaṇameva kathitaṃ.

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamucchāti** bhattagelaññaṃ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamathoti** bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Kucchipūraṃ bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhullanti** bhuttabhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 460 piṭṭhe.

Cittassa liyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. **Gilānoti** akallako vuccati. Tathā cāha “nāhaṃ bhante akallako”ti. **Akammaññatā**ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññanākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkonto olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ “**olīyanā**”ti. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Līnanti** avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraniddesā. **Thinanti** avipphārikatāya anussāhanā asaṅghanasaṅghanā. Thiyanākāro **thiyanā**. **Thiyitattanti** thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha “**avūpasantākāro**”ti. **Atthato panetanti** svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma “buddhe kaṅkhatī”ti-ādinā āgata-aṭṭhakaṅkhāvattathubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpadādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ “vicikicchāya ārammaṇadhammā”ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṃ vacanattho—tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**, aṭṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayataṃ upādāya “**kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā**”ti vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi yathā “paṭighampi paṭighanimittan”ti katvā “byāpādo upanissayena kathito”ti vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṃ. **Sesā** thinamiddha-uddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṃ aññamaññaṃ saha-jātādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha “**sahajātena ca upanissayena cā**”ti.

Yasmā sati nāma “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā tesam tesam dhammānam anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva. Tena vuttam **“satiyā”**ti-ādi.

Kosallam vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā**. **Anavajjasukhavipākā**ti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusaladhammam dasseti. Akusalaniddesepi eseva nayo. **Sāvajjāti** gārayhā. **Anavajjāti** agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Pañitā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kālakā asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsatto, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsatto, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsatto daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyam dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha **“ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyan”**ti. Laddhāsevanam vīriyam balappattam hutvā paṭipakkham vidhamatīti āha **“nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavataran”**ti. Adhimattādhimattatarānam paṭipakkhadhammānam vidhamanasamattham paṭupaṭutarādibhāvappattam hotīti āha **“parakkamadhātūti param param ṭhānam akkamanatāya tatopi balavataran”**ti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti “pītiyā ārammaṇadhammā”**ti vuttam. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbatam labhatīti vuttam visuddhimagge “pītiyā eva tam nāman”ti. **Darathapassaddhī**ti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanam hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanam, tato evettha bagavatā lahutādīnam viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāram sallakkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittam**, tassa ārammaṇabhūtam paṭibhāganimittampi. Vividham aggam etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti¹ **abyaggo**, samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabham. Tenāha **“tasseva vevacanan”**ti.

1. Byaggabhāvato paṭipakkhoti (Ka)

Yo ārammaṇe itthāniṭṭhākāraṃ anādiyivā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha “**atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhāniyā dhammāti veditabbo**”ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇasseva tesam visesapaccayabhāvato. **Sesāti** vīriyādayo cattāro dhammā. Tesam hi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. **Khīṇāsavassa lokuttaram sīlam** nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākammantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyam** pana kiriyābyākatacittapariyāpannam cārittasīlam vārittasīlassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. “Pubbhāgasīlam lokiyasīlan”ti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanam. **Lakkhaṇassa dassananti** sabhāvadhammānam saṅkhatānam paccattalakkhaṇassa nītapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanam. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇam maggaphalehi dassanam, tam pana **paṭivijjhanam**. Jhānena pathavīkasiṇādīnam, abhiññāhi rūpānam dassanampi **ñāṇadassanameva**. **Cakkhudassanam adhippetam** savanapayirupāsānam parato gahitattā. **Pañhapayirupāsananti** pañhapucchanavasena payirupāsānam aññakammattāya upasaṅkamanassa kevalam upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānam anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddha-ovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ “**jhānavipassanā**”ti-ādi vuttam. **Aññesamyeva santiketi** ariyehi aññesam sāsānikānamyeva santike. Tenāha “**anupabbajjā nāmā**”ti. **Aññesūtisāsānikhehi** aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānam anupabbajjā nāma na hotīti vuttam.

Satasahassamattā ahesuṃ samantapāsādikattā mahātherassa¹.
Laṅkādiṭṭeti nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṃ. **Na** hi **pabbajjā**
 dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsi-ācariyapaṭiladdhā. **Mahinda -pa-**
pabbajanti nāma tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsaniḍhammaṃ cinteti citte karoti. **Vitakkāhataṃ**
karotīti punappunaṃ parivittakkena tadatthaṃ vitakkaṇipphāditāṃ karoti.
Āraddho hotīti sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha
 “**paripuṇṇo hoti**”ti. **Tatthāti** yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenāti** ñāṇassa
 pavattanavasena. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** tasmim tasmim ovādadhamme
 āgatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ. **Lakkhaṇanti** visesalakkhaṇaṃ
 sāmāññalakkhaṇaṃ. **Pavicinatīti** “idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā
 vicayaṃ āpajjati. **Ñāṇaṃ carāpetīti** “aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū”ti-
 ādinā ñāṇaṃ pavatteti. **Vīmaṃsanaṃ -pa- āpajjati**
 rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādināṃ
 dassanaṃ sammasanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisamsāti vuttadvayaṃ. **Atthato ekaṃ** pariyāya
 saddattā. **Paṭikaccāti** pageva. **Maraṇakāleti** maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi
 idaṃ bhummanti āha “**maraṇassa āsannaṅkāle**”ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha
 “**kappasahassāyukesū**”ti-ādi. **Upahaccaparinibbāyī nāma** āyuvemajjhaṃ
 atikkamivā parinibbāyanato. **Yattha katthacīti** avihādīsu yattha katthaci.
Sappayogenāti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātena payogena,
 sahavipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhamīyeva
 maggasoto etassāti **uddhamīsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ
 gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsato uddhamānāraho puggalo
 akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttam “**eko uddhamīsoto akaniṭṭhagāmīti pañca**
hontī”ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhamīsotabhāvato yadipi
 heṭṭhimādīsopi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsū

1. Mahattassa (Ka)

āyurṃ aggaheṭvā akaniṭṭhabhave āyuvaseveva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. “Satta phalā sattānisamsā pāṭikaṅkhā”ti vuttatā
“arahattamaggassa pubbhāgavipassanā bojžhaṅgā kathitā”ti vuttaṃ.
 Sattannampi sahabhāvo labbhatīti **“apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā”**ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāliyaṃ tattha tattha “tasmim̄ samaye”ti āgatavacanena viññāyati, bojžhaṅgānaṃ pana nānāsabhāvattā **“nānālakkhaṇā”**ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. **“Satisambojžhaṅgo”**ti evaṃ ce mayhaṃ hotīti satisambojžhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojžhaṅgasīena phalasaṃpattim̄ appētvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbhāge hotīti attho. **“Appamāṇo”**ti evaṃ mayhaṃ hotīti svāyaṃ satisambojžhaṅgo sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosaṃpattiyāṃ asaṃmohavasena hoti. **Suparipuṇṇoti** bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosaṃpattiyāṃ asaṃmohavasena hotīti. **Tiṭṭhatīti** yathākālaparicchedasaṃpattiyā avatṭhānena tappariyāpannatāya satisambojžhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṃ anāvajjitattāti** uppādassa anāvajjanena asaṃmannāhārena. Uppādasīena cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppādanti** nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭṭatā. **Pavattanti** vipākappavattaṃ. **Appavattanti** nibbānaṃ tappaṭikkhepato. **Nimittanti** sabbasaṅkhāranimittaṃ. **Animittanti** nibbānaṃ. **Saṅkhāreti** uppādādi-anāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. **Visaṅkhāranti** nibbānaṃ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabha pavattiyā **satisambojžhaṅgo tiṭṭhati**. **Aṭṭhahākārehīti** aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātīti** saṃpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehīti** uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṃ** saṃpattivasena anavaṭṭhānatopi gacchantaṃ **cavatīti** thero **pajānātīti**.

Phalabojjhaṅgāti phalasaṃpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṃ pana te visuṃ visuṃ pavattantīti āha “**yadā hī**”ti-ādi. **Sīsaṃ katvā**ti padhānaṃ. Seṭṭhaṃ katvā. **Tadanvayā**ti tadanugatā satisambojjhaṅgaṃ anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammaṃ paccavekkhaṇavasena. Keci pana “tam paccavekkhaṇādikaṃ katvā”ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. **Bodhāyā**ti ettha bodho nāma bujghanā, tam pana kissa kenāti pucchanto “**kiṃ bujghanatthāyā**”ti vatvā tam dassento “**maggenā**”ti-ādimāha. Maggena nibbānaṃ bujghanatthāya saṃvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ bujghanatthāya saṃvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe “**maggena vā**”ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitaṃ virāganissitanti** padehi sabbam maggakiccaṃ tassa phalañca dassitaṃ. **Nirodhanissitanti** iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī**ti-ādinā kilesappahānaṃ. **Vimuttasmim vimuttamiti** ñāṇaṃ hotīti-ādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti **ārāmanisādī**. Parisaṃ ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaroti** āha “**yo panā**”ti-ādi. **Evanti** iminākārena. **Gahaṇanti** niggahaṇaṃ. Tena pucchāpadassa atthaṃ vivarati. **Nibbeṭhananti** niggahanibbeṭhanaṃ. Tena vissajjanapadassa atthaṃ vivarati. **Iminā nayanā**ti etena “itivādo”ti ettha iti-saddassa atthaṃ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti **vādo**, doso. **Itivādo hotīti** evaṃ imassa upari vādāropanaṃ hoti. **Itivādappamokkhoti** evaṃ tato pamokkho

hoti. Evaṃ vādappamokkhānisaṃsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena¹ dassetum “**ayaṃ pucchāya doso**”ti-ādi vuttaṃ.

Ettakaṃ ṭhānanti ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni”ti ettakaṃ ṭhānaṃ. **Imaṃ desananti** “indriyasaṃvaro kho”ti-ādinayappavattaṃ imaṃ desanaṃ. **Nābhijjhāyati** na abhijjhāyati. **Nābhihaṃsati** na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṃ hoti**ti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha “**susaṅṭhitaṃ**”ti. **Susaṅṭhitaṃ** sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. **Kammaṭṭhānavimuttiyāti** kammaṭṭhānānuyūñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ**. **Tasmim** amanāparūpadassane **na maṅkum** vilakkho na hoti. **Kilesavasena** dosavasena **aṭṭhacitto**² athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddham hoti, na mudukaṃ. **Adīnamānasoti** domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticitto**ti byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccharitāni honti paccekāṃ kāyavacīmanoduccaritabhedena. Tāni vibhāgena dassetum “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagateti** nayadānamattametam. Tena “**aniṭṭhārammaṇe āpāthagate** dosaṃ uppādentassā”ti-ādinā tividhaduccaritaṃ nīharitvā vattabbaṃ, tathā “**majjhātārammaṇe moham** uppādentassā”ti-ādinā ca. Manoduccaritādisāmaññaena pana tīṇiyeva duccharitāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivasenāti vatthum anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṃ paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti** bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānīti** yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccharitānīti** duccharitakāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ṭhitassa duccharitāni³ sucaritāni katvā. **Pariṇāmetīti** parivatteti duccharitāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādentō. **Evanti** vuttappakārena. **Indriyasaṃvaro -pa- veditabbo** indriyasaṃvarasampādanavasena tiṇṇaṃ

1. Nānapavedanavasena (Ka)

2. Athinacitto (Ka)

3. Duccharitassa (Ka)

sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha “**ettāvatā**”ti-ādi. **Ettāvatāti** ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni paripūrentī”ti padaṃ, ettāvatā. **Sīlānurakkhakam**¹ **indriyasamvarasīlanti** catupārisuddhisīlassa anurakkhakam indriyasamvarasīlam kathitam. Katham pana tadeva tassa anurakkhakam hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyasamvara-ājīvapārisuddhipaccayasannissitasīlāni. **Lokuttaramissakāti** lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṃ bojjhaṅgānanti** lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbhāgā**, te sandhāya vuttam “cattāro kho kuṇḍaliya satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti. **Tepīti** yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāti** lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāva. **Pubbabhāgāvāti** ettha keci “pubbhāgā cā”ti pāṭham katvā “pubbeva lokuttarā pubbhāgā cā”ti attham vadanti. **Vijjāvimuttimūlakāti** “satta kho kuṇḍaliya bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī”ti evam vuttā bojjhaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. **Paccattanti** karaṇaniddeso ayanti āha “**attanāvā**”ti. **Kurumānoyevāti** uppādentō eva. **Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttanti** kammaṭṭhānāmanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttam. **Attham karitvāti** bhāvanāmanasikāram uttamam katvā. “Mahā vata me ayaṃ attho uppanno”ti **attiko hutvā**.

9. Paṭhama-uppānasuttavaṇṇanā

190. **Tathāgatassa pātubhāvāti**-ādinā buddhuppādakāle eva bojjhaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sīlānurakkhitam (Aṭṭhakathāyam)

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesanti** yesaṃ sattānaṃ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Etanti** “cattāro iriyāpathe kappenti”ti etaṃ vacanaṃ. “Vivekanissitaṃ”ti-ādivacanaṃ “**sahavipassanake maggabojjhaṅge**” icceva vuttaṃ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṃ ahoṣi** visabhāgadhātukkabhāvaṃ vūpasamantaṃ. Tenāha “**pokkharapatte -pa- vinivattivā gato**”ti. **Eseva nayo** pālito atthato ca catutthena pañcamachāṭṭhānaṃ samānattā. **Visarukkavātasamphassenāti** visarukkhasannissitavātasamphassena. **Mandasītajaro**ti muduko sītajaro. **Sesanti** vuttāvasesaṃ. **Sabbatthāti** sattaṃādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanaka-aṅgā nāma** vuccanti bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** saḥavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāmattena paricchindivā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhānīyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhānīyāti āha “**ārammaṇadhammānaṃ**”ti. “Manasikārabahulīkāraṃ”ti vuttattā

“**ārammaṇeneva kathitaṃ**”ti vuttaṃ. **Vuttaparicchedoti** etena na kevaḷaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasena pettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniyeti** tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. “**So maṃ pucchissatī**”ti adhippāyena **bagavatā obhāpitadesanaṃ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritam gatattā. **Mahantabhāvanti** bhāvanāvaseneva mahattam gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamāṇā**. Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha “**nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahitattā**”ti. **Taṇhāmūlakanti** taṇhāpaccayaṃ. Yaṃ hi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbam taṃ taṇhāmūlakaṃ. **Pahīyati** anuppādappahānena. **Taṇhādīnaṃyeva khayā**, na tesam saṅkhārānaṃ khayā. **Etehi** taṇhakkhayādipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannaṭāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ **nibbedhabhāgiyaṃ**. Tenāha “**nibbijjhanakoṭṭhāsiyaṃ**”ti. **Bhāvetvā t̥hitena** cittaena. Vipassanāmaggampi gahetvā “**maggabojjhaṅgā missakā**”ti vuttā. **Tehīti** bojjhaṅgehi **bhāvitaṃ** cittaṃ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā t̥hitaṃ cittaṃ** nāma phalacittaṃ, tasmā **nibbattitalokuttarameva**. **Tampīti** phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṃ katvā missakameva katheturṃ vaṭṭati** “bodhāya saṃvattantī”ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Saṃyojanasaṅkhātā vinibandhātī** kāmarāgādisaṃyojanasaññitā bandhana. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇāti** gilivā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti **abahukato**, akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ “**ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo**”ti. **Parivattentoti** aniccātipi dukkhātipi anattātipi. “Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te -pa- tathattāya upanessatī”ti pariyosāne bagavato vacanañcetha sādhamānaṃ dāṭṭhabbānaṃ. **Tena tenākārena viharantanti** yena sammāsanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. **Tathābhāvāyāti** khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha “**khīṇā jātīti -pa-taṃ dassento evamāhā**”ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. **Na ca pabhāvantanti** na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāvanti** tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ¹. **Avasesaṃ lohanti** vuttāvasesaṃ jātilohaṃ vijātilohaṃ kittimalohanti pabhedānaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjitum appadānenāti** ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjitum appadānena upakkilesatī? Saccametaṃ, yasmim̐ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatīṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati². Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādissanissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjitum appadānena tesānaṃ upakkilesatī dassento “**yadaggena hī**”ti-ādīmāha. Ārammaṇe vikkhittappattivasena **cunṇavicunṇatā** veditabbā. **Na āvarantīti** kusaladhamme uppajjitum appadānavasena na āvaranti, atha kho tesānaṃ uppattiyā honti. **Na paṭicchādentīti**

1. Pabhaṅgunā (Ka)

2. Uppādanā (Ka)

na vinandhanti. **Catubhūmakacittassā**ti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. **Paññā dubbalā hoti**, na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha “**mandā avisadā**”ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. **Tameva pītinti** sappāyadhammasavane uppannam pītim. Tassā tadā uppannākārasallakkhaṇena avijahanto punappunam tassā nibbattanena. Tenāha “**pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā**”ti. **Idam sandhāyāti** ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamattham sandhāya etam “imassa pañca nīvaraṇā tasmim samaye na honti”ti-ādi vuttam. **Pītipāmojjapakkhiyāti** pītipāmojjapaccayā. **Nassantīti** nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajantāpi -pa- vuccati** kiccasādhanavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchakoti** aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthanoti** laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. **Andhabhāvakaraṇā** paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te “acakkhukaraṇā paññānirodhikā”ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā**”ti. Nibbānatthāya na samvattantīti **anibbānasamvattanikā**. **Missakabojjhaṅgāva kathitā** pubbabhāgikānam kathitattā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti **vidhā**, mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha “**tayo mānakoṭṭhā sā**”ti. **Tathā tathā vidahanatoti** “seyyo hamasmī”ti-ādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhabetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. **Sīrisampattiyā rājati** dippati sobhatīti **rājā**, dāna piyavacana-atthacariyasamānattatāsāṅkhātehi **catūhi saṅgahavatthūhi**. **Rañjetīti** rameti. **Abbhuggatāyāti** udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkam vattetīti** cakkaranam pavatteti. **Devatṭhānanti** pūjanīyadevatṭhānam. **Cittikataṭṭhenāti** pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loketi** manussaloke. Tena tadanñalokaṃ nivatteti. **Vijjamānaggahaṇena** atītānāgataṃ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmimyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anomassāti** alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmim pātubhāvavacane. “**Ayuttan**”ti vatvā tattha adhippāyam vivaranto “**uppannam hī**”ti-ādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattananiyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenāti** ekantena. **Vattabbataṃ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti¹. **Laddhanāmassāti** cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopīti** “cakkavattissa pātubhāvā”ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopī. Idāni tamattham vivaranto “**yo hī**”ti-ādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaranassa uppajjanato cakkavattīti evam nāmaṃ uppajjati. “Cakkamvattessati”ti idam pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjati

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

ratanānuppattiṃ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati “cakkavattī”ti. **Ekamevā**ti cakkaratanameva paṭhamam pātubhavati, yasmim bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnam pātubhāvaṃ upādāya **bahulavacanatopi etaṃ** “cakkavattissa pātubhāvā ratanānam pātubhāvo”ti vuttaṃ. **Ayam** hetukattusaññito atthabhedo. **Pātubhāvā**ti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissayahetū**ti vuttaṃ. **Yuttamevetam** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo**. Cakkaratanānubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato “**dātuṃ samatthassā**”ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇam andhakāram**. Atidīghātirassatādīm chabbidham dosam vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesam catubhūmakadhammānam purecaram kusalānam dhammānam gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya¹ mahantadhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannam**. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggatam**. Vitthataṭṭhena **vipulam**. Mahantatāya **mahantam**. Anādikālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhamsanato **sīgham lahu javanti** pariyāyā. Bojjhaṅgadhammapariyāpannattā hi vuttaṃ “**ekantakusalattā**”ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokavidhamsanabhāvavasenāti vuttaṃ “**sahajātapaccayādi**”ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedoti** catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhammaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷam vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgoti** imamattham dassento “**mukhena vācan**”ti-ādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pahānīyatāya (Ka)

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. **Purimanayatoti** “satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ”ti-
ādinā āgatanayato. **Evanti** idāni vuccamānakārena. Sati ca sampajaññaṅca
satisampajaññaṃ. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu satthakabhāva
pariggaṇhakaññaṃ **satisampajaññaṃ**, taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā
satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati, yathā ca
paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṃ
kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavajjanā
satokāripuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa
uppādāya hotīti imamattamaṃ dasseti “**sati sampajaññaṃ**”ti-ādinā.
Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti. Tathā hi arahāva
“sativepullappatto”ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena
sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. **Paripucchakatāti**
ācariyaṃ payirupāsivā pañcapi nikāye sahaṭṭhakathāya pariyoḡāhetvā¹ yaṃ
yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassā “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko
attho”ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha “**khandha -pa-
bahulatā**”ti.

Vatthuvisadakiriyaṃti cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ
tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha “vatthūnī”ti adhippetāni, tāni yathā
cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena
vuttaṃ “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosāṃ.
Sedamalamakkhitanti sedena ceva jallikāsankhātena sarīramalena ca
makkhitāṃ. **Ca**-saddena aññaṃpi sarīrassa ca cittassa ca pīlavahaṃ
saṅgaṇhāti. **Senāsanāṃ vāti vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.
Avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti?
Antarantarā pavattanakacittuppādavasena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā
cittakaggaṭṭhāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu**
nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍane. Tena na
kevalaṃ taṃ

1. Parito gāhetvā (Ka)

vatthuyeva, atha kho tasmim̄ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddham̄ hotīti nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnam̄ aparisuddhim̄ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakarāṇam̄ kiccato anūnādhikabhāvakarāṇam̄. Yathāpaccayam̄ saddheyyavatthusmim̄ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca anubalappadānasithilatādinā **saddhindriyam̄ balavam̄ hoti**. Tenāha **“itarāni mandāni”**ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patitum̄ adatvā sampayuttadhammānam̄ paggaṇhanam̄ anubalappadānam̄ **paggaḥo**, paggaḥakiccam̄ kātuṃ na sakkotīti sambandhitabban̄. Ārammaṇam̄ upagantvā ṭhānam̄, anissajjanam̄ vā **upaṭṭhānam̄**, vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvam̄ passati, taṃ **dassanakiccam̄ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭham̄karontānam̄ saha pavattamānānam̄ dhammānam̄ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevattham̄ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyam̄. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyavatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyam̄ balavam̄ jātam̄, tassa paccayapaccayuppannatādi vibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evaṃ hi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkko na hoti “ayam̄ imesam̄ dhammānam̄ sabhāvo”ti paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttam̄ “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban”ti. **Tathā amanasikaraṇenāti** yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyam̄ balavam̄ jātam̄, tenākārena bhāvanam̄ nānuyuñjanenāti vuttam̄ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnam̄ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnam̄ mandakiccatāya saddhindriyam̄ balavam̄ jātam̄, tathā amanasikārena vīriyādīnam̄ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyam̄

tehi samataṃ¹ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravattūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā “kim te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā² ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojito pi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti³—

gāthaṃ vatvā “chi vakkalī”ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ñatvā bagavā indriyasamatta paṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnaṃyena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ vakkalitheravattu cettha nidassanaṃ”ti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhi pakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekamsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhādibhāvanāya hāpetabban”ti. **Soṇattherassa vatthūti** sukumārasonattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheṇeva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamaṇameva

1. Samarasam (Ka)

2. Sam 2. 98 piṭṭhe.

3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādātalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya viśesaṃ pavattetuṃnāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “Soṇattherassa vatthu dassetabban”ti. **Sesesupīti** satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃca. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ viśuṃ viśuṃ dhuriyadhammabhūtaṃ kiccato aññamaññaṇātivattanaṃ viśesato icchitabbaṃ. Yato tesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samatāya¹ sati aññamaññaṇupatthambhanaṇato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddhoti**-ādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi tithiyasāvakaṃ.

Kerāṭikapakkhanti sāṭṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcīto, evambhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, viśamabhāvo anathāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, itaro anathāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. **Kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo **uddhaccaṃ abhibhavati**ti etthāpi. **Tadubhayanti** saddhāpaṇṇādvayaṃ samādhivīriyadvayaṃca. **Samam kātābanti** samataṃ² kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti

1. Samarasatāya (Ka)

2. Samarasaṃ (Ka)

manasikāramattena katham jhānuppatti”ti acintetvā “addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhati”ti saddahanto saddham janento. **Okappentoti** ārammaṇam anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhīpadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhīpaññānam. Samādhīkammikassa samādhīno adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiya-appanā. Tathā hi “hotiyevā”ti sākāṅkam vadati, lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanam yuganaddham bhāveti”ti¹. Yadi visesato saddhāpaññānam samādhīvīriyānañca samānataṃ icchati, katham satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcandriyesu. Uddhaccapakkhīkadesa gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānan**”ti āha. Aññathā pīti ca gaṇetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhīnā**” icceva vuttam, na ca “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko**. **Tenāti** yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena **āha** aṭṭhakathāyam. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittam. Tassa hi **satipaṭisaraṇam** parāyaṇam appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupatṭhānā**”ti-ādi.

Khandhādībhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnam. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññāvā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa -pa-puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Tam hi ñeyyam tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyam, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evam so eva paññāvepullappattopīti

1. Am 1. 475 piṭṭhe.

āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**”ti. Vīriyādīsupi eseva nayoti.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti”ti-ādinā
vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā¹ niraye nibbattasattassa
sabbapaṭhamam karontīti **devadūtasuttā**dīsū² tassā ādito vuttattā ca āha
“**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi-**
saddena tadaññamanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālaṃ saṅgaṇhāti.
Ekam buddhantaranti idaṃ aparāparam petesu eva uppajjanakasattavasena
vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā
dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ
buddhānaṃ rūpadassāvī.

Evaṃ ānisāmsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sakalalokiya
lokuttaravisesādhigamo”ti evaṃ ānisāmsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti**
sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim paṭipadaṃ. Saha vipassanāya
ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya
gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷibahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍanti** ratṭhapiṇḍam.
Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā
mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍhāya bhikkhāya paṭipūjanā
piṇḍāpacāyanā. Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Tam saddam sutvāti**
tam upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññātāya
dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti dibbasampatti ante
nibbānasampattīti **tisso sampattiyo. Sitaṃ karontovāti** “akiccheneva mayā
vaṭṭadukkham samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena
sitaṃ karonto eva.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyassa
posanabahulānaṃ yāvadattham paribhuñjitvā seyyasukhādīm
anuyūñjantānaṃ tiracchānakathikānaṃ dūratova vajjanaṃ
kusītapuggalaparivajjanā. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ādinā
hāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ

1. ...kammakāraṇādīnaṃ vasena (Ka)

2. Ma 3. 204 piṭṭhe.

kālenakālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchīm pūretvā**”ti-ādi.

Visuddhimagge pana “jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, “thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya gahitaṃ, vīriyuppādane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṃ kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamana paccayūpasamhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammasaṃghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati yojanā. Evaṃ sesa-anussatisu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. **Evarūpe kāleti** dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. **Samāpattiyā -pa- na samudācarantīti** idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānaṃ hi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve**”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**. **Paṇītabhojanasevanatāti** paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utu-iriyāpathasukhaggaṇehi sappāya-utu-iriyāpathaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Taṃ hi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa

kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhāṃ ahetukanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogātā**. Ayaṃ hi pahānasāraddhakāyatāsaṅkhātāpassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhīdvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddha kāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā samvaṇṇitāti daṭṭhabbāṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca “paññāvahā”ti vuttā. Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti. Vuttaṃ “**vatthuvisada -pa- veditabbā**”ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā**” icceva vuttaṃ. **Atisithalavīriyatādīhīti ādi**-saddena paññāpayogamandataṃ appamādavekallañca saṅgaṇhāti. Tassa paggaṇhananti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṃ. Vuttaṃ hetuṃ bagavatā—

“Yasmim ca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissahetu? Līnaṃ bhikkhave parittaṃ aggim ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim ujjāletunti. Evaṃ bhante”¹.

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvītā eva.

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavatam pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanam. Vuttampi cetam bagavatā—

“Yasmim ca kho bhikkhave samaye uddhatam cittam hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālosamādhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālo-upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissahetu? Uddhatambhikkhave cittam, tam etehi dhammehisuvūpasamayam hoti. Seyyathāpi bhikkhavepuriso mahantam aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha-allāni ceva tiṇāni -pa-pamsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetunti. Evaṃ bhane”ti¹.

Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaram vakkhati. **Paññāpayogamandatāyāti** paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānam alobhappadhānam, sīlam adosappadhānam, evam bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparam visesāvahā na hoti, anabhisankhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhirucim na uppādeti, tena tam nirassādam hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukham na vindati, tenapi cittam nirassādam hoti. Tena vuttam “**paññāpayoga -pa- nirassādam hoti**”ti.

Tassa samveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti tam dassento “**aṭṭhasamvegavatthūnī**”ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathāraham sugatiyam duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukam apāyadukkam daṭṭhabbam. Tayidam sabbam tesam tesam sattānam paccuppannabhavanissitam gahitanti aṭṭe anāgate ca

1. Sam 3. 100 piṭṭhe.

kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visum gahitāniyeva. Ye pana sattā āhā rūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhāṃ aṭṭhamāṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbāṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti** ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahāṃsanā, saṃvegajananapubbakapasā duppādanena bhāvanācittassa tosanāti-attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama. **Alīnanti-**ādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya¹ **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhiḡamena **ca anirassādaṃ**, tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃca**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati, alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbāṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatāti** ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye cittassa pagghaniggahasampahaṃ sanesu byāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esāti** samādhijjhaṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti** etena nippariyāyato samādhivepullappatto pi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha “**sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā**”ti. Tadubhayavasena cassa virujjhanāṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento “**sattamajjhattatā**”ti-ādīmāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ “uppattiyā kāraṇaṃ”ti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā “visuddhimaggo”ti vuccati. **Dvīhākārehīti** kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ,

1. Anadhimuttatāya (Ka)

na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaram aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamam, na ciraṭṭhāyi ittaram aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanam.

Mamāyatīti mamattam karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantāti** dhanam dabbam karontā. **Assāti** upekkhāsambojjhaṅgassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrihoti. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhā nipphati.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhajhānassa ārammaṇa bhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto “**dasā**”ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasañña santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro**. Asubhe asubhapaṭikkūlakārassa uggaṇhanam, yathā vā tattha uggaṇhanimittam uppajjati, tathā manasikāro **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**.

Manacchaṭṭhānam indriyānam suṭṭhu susamvaraṇe sati avasaram alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhivhāvābhāvā otāram alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhakatham sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyam pana appāhāratamyeva dassetuṃ “**catunna**”ti-ādi vuttam.

Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanivaraṇanti “**arahattamaggena āyatim anuppādo**”ti vuttam.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, sā eva

paṭipakkhato cetaso vimuttīti **mettācetovimutti**. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**. Tenāha “**odissakā**”ti-ādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā**. Sīmāsambhede kate **anodissakatā**. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahane veditabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā**, sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā**. Sabbe sattā pāṇā bhūtā puggalā attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekakasmim averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānam pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā**, taṃ sandhāyāha “**odhiso -pa- bhāventassapī**”ti. **Tvaṃ etassāti-ādinā** kammassakatāpaccavekkhaṇam dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassāti** kodhe yathāvuttassa ādinavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassāti** bhajantassa **byāpādo pahīyati**.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “**ettake bhutte thinamiddham uppajjati, ettake no**”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyam manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānam vīriyanissitattā vuttam “**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanasena pavattamānam cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇam dassento bagavā “**atthi bhikkhave cetaso vūpasamo**”ti-ādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ “**apica cha dhammā**”ti-ādimāha. Tattha bahussutassa ganthato atthato dhammam vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti.

Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammapaṭikārappattiyā ca vipphaṭṭisāro anavasarovāti “**bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṃ pahīyati**”ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahaṭṭīti cetaso vūpasamakaraṭṭā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccaḥetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchābahulassā**”ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhacca kukkucce**ti niddhāraṇe bhumaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti-ādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassāti āha “**vinaye**”ti-ādi. **Okappanīyasaddhā** saddheyyavatthum anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, taṅca tathā adhimokkhuppādanameva. Saddhāya ninnapaṇapabbhāratā **adhimutti**. **Arahattena kūtaṃ gaṇhi** sattapi bojjaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. **Sambahulāti vuccanti** saṅghasamaññāya abhāvato. **Tato paranti** tiṇṇaṃ jānānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādisaṅghakammavasena kammappattattā. **Pavisimsūti** bhāvini pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha “**paviṭṭhā**”ti. Bhāvini hi bhūte viya upacāro. Tenāha “**te panā**”ti-ādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panāti** titthiyā titthiyasāvaka ca.

Imasmim paññāpaneti “pañca nīvaraṇe pahāyā”ti-ādinayappavatte imasmim pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti **viseso, bhedo**. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha “**ko visesoti kim adhikan**”ti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti **adhippayāso**, adhippayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, bhedoti āha “**kim nānattan**”ti. **Dutiyapadeti** “anusāsaniyā vā anusāsanin”ti etasmim pade. **Eseva nayoti** yathā paṭhamasmim pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tīṇiṭhānānīti devamārabrahmaṭṭhānāni tīṇi “sadevake loke”ti-ādinā **loke pakkhipitvā**, “sassaṃaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā”ti **dve ṭhānāni** “**pajāyā**”ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesanti** uddisitabbaṃ. **Gaṇananti** eko kāmaccchandoti gahetabbaṃ gacchati. **Attano hatthapādādīsūti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** “ahaṃ nu khosmī”ti-ādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetasikameva, yaṃ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhāpariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetaḍḍhiyāṭā dassanattamaṃ. Yadiapi yathākappita-iriyāpathasandhāraṇavasena pavattamaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtaṃ na sakkā vattaṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo tadā pavatto natthīti vuttaṃ “**kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ**”ti. **Satisambojjhaṅgasadisovāti** iminā ajjhattike saṅkhāre ajjupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhāti-ādinayaṃ atidisati.

“**Missakabojjhaṅgā kathitā**”ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**etesū**”ti-ādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ “**maggaṃ apattaṃ kāyikavīriyaṃ**”ti. **Bojjhaṅgā na labbhantīti** nippariyāyabojjhaṅgā na labbhanti. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti adhippāyo. **Sesāti** bahiddhādhamesu satidhammavicaya-upekkhācetasikavīriyasavitakkasavicārapītisamādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena

aṭṭhakathāyeneva vutto, theravādavasena pana avitakka-avicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṃ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. **Loṇadhūpananti** loṇaṅca dhūpanaṅca loṇadhūpanaṃ. **Yodhakammanti** yodhapuggalena kattabbaṃ kammaṃ. **Mantakammanti** rājakiccamaṇṇaṃ. **Paṭihārakammanti** rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesaṃ paṭiharaṇakammaṃ. **Tasmāti** sabbatthikattā satiyā. **Evaṃ** “satiṅca khvāhan”ti-ādikaṃ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjaṅgāva kathitā** pagganiggahavinoditattā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṃgatiṅkā**, kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṃparamā**. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti **kiṃphalā**. **Saṃsaṭṭhaṃ sampayuttanti** idaṃ **sahagata**-saddassa atthadassanaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca “mettāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ”ti-ādinā vuttāti veditabbaṃ. **Sabbattāti** sabbesu bojjaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṃ, aniṭṭhaṃ. Na paṭikūlaṃ **appaṭikūlaṃ**, iṭṭhaṃ. Tenāha “**iṭṭhe vatthusmin**”ti. **Etthāti** appaṭikūlavatthusmiṃ. **Evanti** paṭikūlasaṅgā. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṃ**, saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṃ karonto**. **Asubhāyāti** asubhasaṅgāya. **Aniccato vā upasaṃharatīti** aniccanti manasikāraṃ pavatteti. “**Eseva nuyo**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**appaṭikūlapaṭikūlesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Chalṅangupekkhanti** chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chalṅavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharitum samatthatā ariyānam eva, tattha ca arahato eva ijghanato **ariyiddhi** nāma, tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyoṣānetabbā **siyā. Arahattaṃ pāpuṇitum na sakkoti** indriyānam aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayam desanāti** “mettāsahagataṃ bojjhāngam bhāveti”ti-ādinā ayam desanā āradhā. Yo hi mettājhānam pādakaṃ katvā sammasanam ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātāṃ rūpāvacarajjhānam nibbatteti, taṃ sandhāyāha bagavā “subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharatī”ti.

Subhaparamanti subhavimokkhaparamaṃ. **Idha loke eva paññā assa.** Tenāha “**lokiyapaññassāti attho**”ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādīsupi eseva nayoti** karuṇādijhānam pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pattum sakkoti, tassa arahattaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditā-upekkhāsupi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana “iminā nāyena”ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditā-upekkhānam subhaparamatā ākāśānañcāyatanaparamatā viññāṇaṇcāyatanaparamatā ākiñcaññāyatanaparamatā. **Tassa tassāti** subhavimokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānaṇca yathākkamaṃ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayāti** iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkāra. **Appakasirenevāti** sukheneva. **Tatthāti** visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu. **Cittanti** bhāvanāmayacittam **pakkhandati** appanāvasena. **Tato paranti** tato subhavimokkhato param vimokkhānam upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daṇḍena abhihaṭappattarūpahetum sattesu uppajjanakadukkhaṃ ñāṇena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattesu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ “**appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī**”ti, na pana¹ sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

1. Natthi kho pana taṃ (Ka)

Viññāṇaṃ samanupassantassāti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviññāṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttam.

Viññāṇaggahaṇaparicitanti vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitam.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. **Ābhogābhāvatoti** sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha -pa- sambhavatoti** sukhadukkhāti paramatthakammagahaṇe vimukhatāsambhavato.

Avijjamānaggahaṇadukkhanti paramatthato

avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitam tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalampi hoti. Sesam suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. **Paṭhamaññevāti** puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddham, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha “**kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā**”ti. Vikkhambheti apānetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇaṇcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho**, tathā **parattho** veditabbo.

“Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādīsu byāpādādīnaṃ anāgatattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātum. **Ālokasañña** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci, kaṣiṇajjhānādibhedo **samatho**. **Dhammavavattānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabban.

Kuthitoti tattho. **Usmudakajātoti** tasseva kuthitabhāvassa usmudakatam accuṇhataṃ pattho. Tenāha “**usumajāto**”ti. **Tilabījakādibhedenāti** tilabījakakaṇṇikakesarādibhedena. **Sevālena -pa- paṇakenāti** udakapicchilena. **Appasanno** ākulatāya.

Asannisinno kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāneti** ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. **Ekamsena bagavā nīvaraṇāti** ekamsato eva bagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamathoti** kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā “daratho”ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. **Maggenevāti** yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assāti** abhayassa rājakumārassa. **Etam** kāyacittadarathadvayaṃ.

Sākacchavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. **Uppannasaññāti** saññāsīsena upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha “**taṃ panetan**”ti-ādi. **Chavicammampi upaṭṭhātīti** idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasamaññato gahetvā vuttam. **Sati vā upādiseseti** ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ gaṇhātīti **upādi**, upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Anabhiratinti** anabhiramaṇaṃ anapekkhitam. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā**, tattha sā maggasahagatā

lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha “**nirodhasaññā missakā**”ti. “Tesaṃ navasū”ti-ādi pamādapāṭho. “Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā”ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammaṭṭhānānī**ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggabojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasamāyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasamyutta

1. Ambapālivagga

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. **Ekāyanvāyanti** sandhivasena vuttam o-kārassa va-kāram a-kārassa dīgham katvā. Ayaṃ kira samyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalam ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāram karonto “**maggassa hī**”ti-ādim vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanam sandhāyāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** ekova maggo. Na hi nibbānagāmmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānam idha maggoti adhippetam, tadaññepi bahū maggadhammā atthīti? Saccam atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇe neva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇam veneyyajjhāsavāsenaṭi daṭṭhabbam, satiyā maggabhāvadassanattañca. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa dvayabhāvābhāvam viya anibbānagāmmibhāvābhāvañca dasseti. **Nibbānagamanatṭhenāti** nibbānam gacchati etenāti nibbānagamanam, so eva aviparītabhāvanāya attho, tena nibbānagamanatṭhena, nibbānādhiḡamūpāyatāyāti attho. **Magganīyatṭhenāti** gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti “rāgo malam doso malam mohon”ti¹ evam vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyam saṃkiliṭṭhacittānam visuddhi sījhamānā yasmā sokādīnam anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttam “sokaparidevānam samatikkamāyā”ti-ādi. Tattha socanam ñātibyasanādinimittam cetaso santāpo antonijjhānam **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito “kham ekaputtakā”ti-ādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridevanam **paridevo**. Tassa āyatim anuppajjanam idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. **Dukkhadomanassānanti** ettha cetasikadukkhātāya domanassassapi dukkhasaddeneva

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

gahaṇe siddhe saddena anivattanato sāmāññajotanāya visesavacanaṃ seṭṭhanti “domanassānan”teva vuttaṃ. **Cetasikadomanassassāti** bhūtakathanāṃ daṭṭhabbāṃ. Ñāyati etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu ayampi maggo, kiṃ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanaṃ sandhāyāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. Taṇhāva kammakilesavipākānaṃ vinanaṭṭhena saṃsibbanaṭṭhena **vānaṃ**, tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapaccakkhāyāti** attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasāmsāvacaṇaṃ. **Visuddhinti** visujjanaṃ kilesappahānaṃ. **Uggahetabbanti** ettha vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Paricayakaraṇaṃ paripucchāmūlakattā aggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbāṃ.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa viṣuṃ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu¹ vipallāsavatthūnaṃ aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvena “**na uddhan**”ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāliyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassanaṃ. **Ādisu hīti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”ti² satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāmaggapāliyaṃpi avasesapālipadesadassanaṭṭho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Ariyoti ārakattādīnā ariyaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim **saḷāyatanaṃ vibhaṅgasutte**³. Tattha hi—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- marahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave satthā sāvakaṇaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī-anukampaṃ upādāya ‘idaṃ

1. Gahaṇe sati (?)

2. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

vo hitāya idaṃ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotam odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vakkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati -pa- marahati. Puna caparaṃ bhikkhave satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vakkamma satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ -pa- marahati. Puna caparaṃ bhikkhave -pa- sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ”ti—

evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇīkadhamabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammaṭthopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti “**patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ**”ti vuttam. **Upaṭṭhātīti** ettha **upa-**saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho**”ti vuttam. Puna bhāvattam satisaddaṃ paṭṭhānasaddaṃ vaṇṇento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenāti** cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ”ti vuttam, idaṃ **idha** imasmim suttapadeso **adhippetam**.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha “**satīnaṃ bahuttā**”ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha “**vuttaṃ hetan**”ti-ādi. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca eṭā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānāti** pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena visum visum pavattitvā maggakkhaṇe sakim yeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti, tamevassa catukiccasāadhanataṃ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedābhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha “**tasmā catassopi eko maggoti vuttā**”ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttatā. “Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan”ti-ādīsu khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti-ādīsu¹ vedanādayo tayo arūpakkhandhā, “yā tasmim samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī”ti-ādīsu² vedanādayo tayo cetasi kā khandhā “kāyo”ti vuccanti, tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**”ti āha. **Kāyānupassīti** ettha tassīlatthaṃ dassento “**kāyaṃ anupassanasīlo**”ti āha. **Aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “aniccan”ti anupassati, evaṃ passanto eva cassa aniccākāraṃpi anupassatīti vuccati, tathābhūtaṃ cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṃ “**no niccato**”ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti³ vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṃ dassetuṃ “**no niccato**”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyoginivattanaparattā eva-kāraṃ, upari desanā-ārulhattā ca tāsāṃ. **Dukkhato anupassatīti**-ādīsopi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—aniccassa

1. Ma 1. 214, 231, 240; Vi 1. 5 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 23 piṭṭhe. 3. Khu 9. 31 piṭṭhe.

dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tatha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayaṃ hi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭi nissaggo ca”ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca parivaccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati”ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati**”ti-ādi vuttaṃ. tatha **niccasaññanti** saṅkhārā niccāti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvīpallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha “**iriyati**”ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato “**tīsu bhavesū**”ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḥhoti vuttaṃ “**vīriyassetāṃ nāman**”ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātīsayāṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamīkāro pasāmsāya, atīsayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā samantato sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne

aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari viśesāvahabhāvena pavattiyā sāmāṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**”ti-ādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā “**kāyānupassī**”ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolinatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggahoti** ettha silavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassatī yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyaṃ ca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**mutṭhassati. Asamattho hotī**”ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**”ti. **Aṅgasaddo** cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. **Sati**ggahaṇenevettha sammāsamādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅganti** “vivicceva kāmehi”ti-ādīsu viya pahātabbaṅgaṃ **dassetum**. Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Assāti** yogino. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesaṃ hi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetarṃ vuttan**”ti āha. **Yaṃ panāti** vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti¹ adhippāyo. **Etthāti** “loke”ti etasmim pade, tā ca lokiyā eva anupassanā nāma sammasananti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhāraddukkhatahi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Yo**

1. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhataḃya dukkhanti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaaddakkhi sallatoti** dukkhavedanaṃ piḃājananato antotudanato dunniharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhānaṃ viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṇikkhepato ca aniccanti yo addakkhi. **Save sammaddaso bhikkhūti** so bhikkhu ekaṃsena, pariyyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhataḃya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ** vedayitaṃ **dukkhasmiṃ** antogadhaṃ pariyyāpannanti **vaḃāmi** saṅkhārakkhanti vattabbato. **Sukhadukkhato pi cāti** sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhiti-aññāḃadukkhataḃya ca vuttattā tissopi sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsītā eva.

Ārammaṇā -pa- bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlādītabbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnādītabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkasavicārādītabbhedassa, kāmāvacaṇādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimādītabbhedassa, kusalādikammaṇānattassa devagatisaṃvattaniyatādītabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedaniyatādītabbhedassa, parittabhūmakādikiriyaṇānattassa tihetukādītabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādisaddena** savatthukāvattukādīnānattassa puggalattayasādhāraṇādītabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīnanti mahāsati paṭṭhānesutte**¹ āgatānaṃ sarāgavītarāgādibhedānaṃ. **Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti** phusaṇāditaṃtaṃsalakkhaṇānaṃceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānaṃca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassāti** anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. “Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ”ti hi iminā yo ito bāhirakehi sāminivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakabhāvena parikkappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhatā viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṃ attāti **anattā**, yasmā pana saṅkhāresu ekadhammo pi

1. Dī 2. 237; Ma 1. 76 piṭṭhesu.

attā na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṃ tesam suññatadhammo. Tassa suññatadhammassa, yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme**¹ “tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontī”ti-ādinā suññatavāradesanā vuttā. Sesam suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato**. Ayaṃ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento “**kāyādi-anupassanāsatiyā**”ti āha.

Catusampajaññapaññāyāti catubbidhasampajaññapaññāya, abhikkamaṇaṃ abhikkantanti āha “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**”ti. Tathā paṭikkamaṇaṃ paṭikkantanti vuttam “**paṭikkantaṃ nivattanan**”ti. Nivattanañca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamaṇaṃ gamaṇameva. **Kāyaṃ abhiharanto** abhigamaṇavasena kāyaṃ nāmento. Thānanisajjāsāyanesu yo gamaṇādividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṃ paṭikkamoti dassento “**thānepī**”ti-ādimāha. **Āsanassāti** piṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. **Eseva nayoti** iminā sarīrasseva² abhimukhasaṃsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānaṇaṃ **sampajānaṃ**. Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha “**sampajaññena sabbakiccakārī**”ti. Sampajānameva hi sampajaññaṃ. **Sampajaññasseva vā kārī**ti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammoḥaṃ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**.

Dhammato vadḍhitasāṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānaṇaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

2. Nipannasseva (Dī-Ṭī 1. 243 piṭṭhe)

attano upakārāvahassa hitassa sampajānanam **sappāyasampajaññam**.
 Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite
 kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññam **gocarasampajaññam**.
 Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññam **asammohasampajaññam**.
Pariggaṇhitvā tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Sarīghadassaneneva**
 uposathapavāraṇādi-attham gamanam saṅgahitam. **Asubhadassanādīti ādi-**
 saddena kaṣiṇaparikkamādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepatō
 vuttamattham vivaritum “**cetiyaṃ disvāpi hī**”ti-ādi vuttam. **Arahattam**
pāpuṇātīti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno
 vuddhi eva. **Dakkhiṇadvāreti** cetiyaṅgaṇassa dakkhiṇadvāre, tathā
pacchimadvāreti-ādīsu. **Abhayavāpi pāliyan**ti abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṃsa-ariyavaṃsacetiyaṃsadīpavaṃsādivaṃsakathanato
Mahā-ariyavaṃsabhāṇako thero. **Paññāyanatṭhāneti** cetiyassa
 paññāyanatṭhāne. **Ekapaduddhāreti** paduddhārapatiṭṭhānaparivattanam
 akatvā ekasmiṃyeva avatṭhāne. **Kecīti** Abhayagirivāsino.

Tasmim panāti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthepi gamane.
 Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetam gamanam, tam
 sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham “**cetiyaḍassanam**
tāvā”ti-ādi āradham. **Cittakammarūpakāni viyāti** cittakammakatā paṭimāyo
 viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya.
Asamapekkhanam gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso
 olokanādi. Yaṃ sandhāya vuttam “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā
 bālassa mūlhasa puthujjanassā”ti-ādi¹. Hatthi-ādisammaddena
jīvitantarāyo, visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā,
 ananuvattanakathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma**
na kathitapubbā”ti. **Evanti** iminā “sace panā”ti-ādikam sabbampi vuttākāram
 paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsubhan”ti-ādikam vuccamānam.

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ vuccatīti āha “**kammaṭṭhānasaṅkhātāṃ gocarānaṃ**”ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittāṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātaṭīkkaṃ anuyuñjati attho. **Na paccāharatīti** āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamaṇā kammaṭṭhānaṃ na paṇineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyivā tesāṃ vattānaṃ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇḥasānāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva. Tena “pattopi acetano”ti-ādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṃ¹, yathāparihariyamānaṃ vā kammaṭṭhānaṃ avijahitvāti dasseti. **Tathevāti** tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sarīracetiyāṃ garutaranti katvā “**cetiyāṃ vanditvā**”ti cetiyavandanāya paṭhamaṃ karaṇiyatā vuttā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiṅca² paṇipātakaraṇanti āha “**buddhassa bagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti. **Gāmasamīpeti** gāmassa upacāraṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahaṇattham. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanugūṇāṃyeva dhammakathāṃ kathetvā. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sampattaparicchadenevāti** paricito aparicitoti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānaviṭṭhiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti**

1. Vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)

2. Bodhiyaṃ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)

yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda dassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti.

Nikkhittadhurobhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā.** “Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṃ udarāvadehaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”¹ evaṃ vutta **pañcavidhacetovinibandhacitto. Caritvāti** pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitamyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamaṇaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attano hitasukhaṃ kāmenti icchantīti **attakāmā,** dhammacchandavanto. “Dhammo”² ti hi hitaṃ taṃnimittakaṇca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ dhammānaṃ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca² attā nāma dhammo. Tenāha bagavā “attadīpā bhikkhave viharatha attasaraṇā”³ ti-ādi³. Taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā. Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, “ettakaṃ ṭhānamāgatā”⁴ ti jānantāti⁴ adhippāyo. **So eva nayo** ayaṃ bhikkhūti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisisāni maddantā. **Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti** amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkamamevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathakālavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kātābbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”⁴ ti. Yaṃ

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

2. Viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca (Dī-Ṭī 1. 245 piṭṭhe)

3. Saṃ 2. 35 piṭṭhe.

4. Jānanatthanti (Ka)

sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti-ādi, taṃ dassetuṃ **“tatttha cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Āhāre paṭikūlasaññaṃ upatṭhapetvā**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **Neva davāyāti**-ādi pana paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idañca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṃ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhitabbaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadākappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṃ puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggāsāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ kappasatasahassameva tajjaṃ sambhārasambharaṇaṃ, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbatti taṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** bāhiyavisaye jātasamvaddhatāya bāhiyo dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti laddhasamañño. So hi āyasmā “tasmātiha te bāhiya te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī”ti² ādivasappavattena samkhitteneva ovādena khippataraṃ visesaṃ adhigacchi. Tena vuttaṃ **“khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo”**ti. Evaṃ **mahāpañño vāti**-ādīsu yathārahaṃ vattabbanti.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākāradassanaṃ. **Attā abhikkamatīti** iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **ahaṃ abhikkamāmīti** pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenaṃpi sammuyhanaṃ dassitameva hoti, **“tathā asammuyhanto”**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **“abhikkamāmīti citte uppajjamāne”**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha dhātūnaṃ sāmattiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **“ekekapaḍuddharaṇe -pa- balavatiyo”**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Am 2. 341; Am 3. 15 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**tatha atiharaṇavītiharaṇesū**”ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāviseṣe tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathāsaddaggaṇaṃ**.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamivā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, rukkhakhāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ**, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viṣeso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā tāsāṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “**vossajjane -pa-balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanaṃ sījjanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṃ “**tathā sannikkhepanasannirumbhanesū**”ti.

Tatthāti tasmim̐ abhikkamanaṃ, tesu¹ vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **Pabbam̐ pabbanti**-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti vedittabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ devaputtānaṃ

1. Tasmim̐ (Ka)

heṭṭhupariyāyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ taṭataṭāyanena¹ bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammaṇaṃ uppādenāti dassanattamaṃ **“taṭataṭāyantā”**ti² vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa citassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhamavasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhamā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti³ evamādipāḷiyā ca. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattamaṃ vibhāventāyeva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhamā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahukaviññāṇassa visayaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammaṇaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammo va vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti⁴ rūpārūpadhammaṇaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathā laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyāti, notī āha **“avīcimanupabandho”**ti⁵. Yathā vīci antaro na labbhati, “tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha **“puratopekkhanaṃ”**ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhanti nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ

1. Paṭapaṭāyanena (Ka)

3. Am 1. 9 piṭṭhe.

5. Avīcimanusambandhoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Paṭapaṭāyantāti (Ka)

4. Tathevāti (Dī-Ṭī 1. 248 piṭṭhe)

ālokitam, tasmā tadanugataṃ vidisālokanam vilokitanti āha “**vilokitam nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokittassa, ullokāharaṇādīsū ullokittassa, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokittassa ca siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva “yamevāham indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāram patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanam bhikkhūnam indriyesu guttadvārānam yadidaṃ nando”ti¹ etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevattham hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanam kātabbam**, khandhādikammaṭṭhānikēhi² añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanam asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttam. **Cittakiriyavāyodhātuvipphārasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivaseṇa. **Adho sīdatīti** thokaṃ otarati. **Uddham laṅghetīti** laṅghantaṃ viya upari gacchati.

Āṅgakkiccam sādhayamānanti padhānabhūtam āṅgakkiccam nipphādentam, upapattibhavassa sarīram hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi -pa- sattamajavanepi na hotīti** idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyam “itthī puriso”ti rajjanādīnam abhāvam sandhāya vuttam. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānam ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādīmhi lobhamattam, aniṭṭhe paṭighamattam uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanam³ mūlam,

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

2. Khandhadikammaṭṭhānā (Dī-Ṭī 1. 249 piṭṭhe)

3. Pañcadvārāvajjanam (Ka)

yathāvuttamā vā sabbam bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajanassa mūlabhūtaḍḍhammaparijānavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparam bhaṅgappattimāha.

Tanti javanam. Tassa javanassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayapaccinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etam asammohasampajaññam. **Samavāyeti** sāmaggiam. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **to eko āloketi, ko viloketi.** **Upanissayapaccayoti** idam suttantanayena pariyāyato vuttam. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametam aññamaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samīñjitum yuttakāle **samīñjantassa,** tathā pasāretum yuttakāle **pasārentassa.** “**Maṇisappo** nāma ekā sappajāti”ti vadanti. **Laṅananti** kampanam, līlākaraṇam vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasena uppannam asappāyam.** “**Cīvarampi acetanan**”ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññabhāvibhāvanena “**abbhantare**”ti-ādinā vuttamevattham paridīpento itarītarasantosassa kāraṇam dasseti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Mahāsivattheravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmim pakkhe “**neva davāyāti-ādinā nayanā**”ti pana idam paṭikkhepaṅgadassanamukhena pāli āgatāti katvā vuttanti daṭṭhabbam.

Pathavīsandhāarakajalassa taṃsandhāarakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avatṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanaṣaṅgaṇṇanavisosaṇāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa sādharmaṇāti vuttāni. **Allattaṇca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi visosaṇaṃ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātū**ti gahaṇisaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ **tejodhātū**ti gahaṇisaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavisaṇādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajijñājijñatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānaṇassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānaṇampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipattim **anvāya** āgama **ābhujati** samannāharati. **Ābhogapubbako** hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācārasena gocaraḡamaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaraḡame bhikkhatthaṃ āhiṇḡanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuṇḡanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇisaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca

vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya**¹ gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Atṭhāneti** manussāmanussapariggahe ayuttaṭṭhāne khattadevāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano**, kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa, udakatumbatoti** veḷunāli-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena. “Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiharāṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitan”ti apare. Yasmā idha sampajaññakathāyaṃ asammohasampajaññameva dhuraṃ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṃ rūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti—eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamaṇaṃ otaritvā caṅkamaṇakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hotīti.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhatīti ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hoti.

Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmim̄ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanasīse ṭhatvā dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma hoti. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ ārammaṇaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi **tuṅhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhārappahānato visesato tuṅhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cāti**-ādīsu ca-saddena kaṅṭhasānābhi-ādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. **Tadanurūpaṃ payoganti** tassa uppattiyā anucchavikaṃ cittassa pavatti-ākārasaññitaṃ payogaṃ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyāti** viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Evanti** vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena “**missakan**”ti vuttaṃ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādi-anurūpattā sampajāññānurūpapubbabhāgaṃ sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu “desetu me bhante bagavā saṃkhittena dhammaṃ”ti saṃkhittena dhammadesanaṃ yāci tassa saṃkhittarucibhāvato, tasmā

samkhitteneva dhammaṃ desetukāmo bagavā “tasmātihā”ti-ādimāhāti vuttaṃ “**yasmā samkhittena desanaṃ yācasi, tasmā**”ti.

Kammassakatādiṭṭhikasveva lokiyalokuttaraguṇavisesā ijjhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhīti kammassakatādiṭṭhī**”ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhammo**, sāsanabrahmacariyaṃ, tadeva tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayanaṭṭhena **vinayoti** āha “**Dhammoti vā -pa- nāman**”ti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtaṭṭhāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhī bhūto jāto etesanti **ekodibhūta**. Ettha ca **ekodibhūta**ti etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhī vutto, **samāhitā**ti etena upacārappanāsamādhī, **ekaggacittā**ti etena subhāvito vasippatto appanāsamādhī vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā**. Te hi yathābhūtañāyā bhāvitā. Yathābhūtañānti hi sotāpattimaggañānaṃ idhādhippetāṃ. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā**. Tesāṃ hi katasaraṇīyānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṃ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, pariṇānāvasena pavattā lokuttarāti “**missakā**”ti vuttaṃ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevaloti** kusaladhammehi asammisso, tato eva sakalo sukkaṭṭhāno anavajjaṭṭho. Sesāṃ vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesāṃ hananato **sakuṇagghi**, senoti vuttaṃ “**senassetāṃ adhvācānaṃ**”ti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā “**lobhasāhasena pattā**”ti vuttaṃ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭhaṃ kasitaṃ naṅgalakaṭṭhaṃ, taṃ karīyati etthāti

naṅgalakattḥakaraṇanti āha “adhunā kattḥarāṃ khettaṭṭhānaṃ”ti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti leḍḍuṭṭhānaṃ, leḍḍunimittāṃ kasitaṭṭhānaṃ. Vajjatīti vadaṃ vacanaṃ. Kucchitaṃ vadaṃ avadaṃ. Garahane hi ayaṃ a-kāro yathā “aputto abhariyā”ti, avadaṃ mānetīti avadamānā, attano balamadena lāpaṃ atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha “gaccha kho¹ tvaṃ lāpa, tatrapī me gantvā na mokkhasī”ti. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānā”ti, tattha atthato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ. “Vadamāno”ti vā pāṭho, sārāmbhavasena avhāyantoti attho. Tenāha “ehi kho¹ dāni sakuṇagghī”ti. **Suṭṭhu ṭhapetvā**ti jiyāmuttasarassa viya sīghapātayogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Ayanti** sakuṇagghī. **Ñatvā**ti yathābhūtaḍḍassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phālīyitthā**ti phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṃ bhijjitha.

7. Makkaṭṭasuttavaṇṇanā

373. **Sañcāro**ti sañcaraṇaṃ. **Lepanti** silesasadisāṃ ālepanaṃ. **Kājasikkā viyā**ti kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānaṃ**. **Oḍḍitoti** olambito. **Thunantoti** nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṃtaṃāhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo**, bhattakāraṃ. Daharehi manāpataraṃ accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttaṃ “nānaccayehī”ti-ādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti aggo, ambulameva aggo **ambilaggoti** āha “**ambilaggehī**ti **ambilakoṭṭhāsehi**”ti. Dātuṃ abhiharitabbatāya **abhihārā**, deyyadhammā. Tenāha “**abhihātānaṃ dāyānaṃ**”ti. **Idaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ vā**ti idaṃ mama kammaṭṭhānaṃ evaṃ pavattamānaṃ anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṃ puna

1. Bho (Ka)

pavattamānaṃ ussakkivā visesanibbattanatthameva hotīti evaṃ **nimittaṃ gahetuṃ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassāti** attano bhāvanācittassa. **Pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā** “sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī”ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. **Pādagāmoti** nagarassa padasadiso mahantagāmo. Tenevāha “vesāliyaṃ viharati veḷuvagāmake”ti. Ahitanisedhanahitaniyojanabyasanapariccajanalakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā**. Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā**. Ye savisesaṃ bhattimanto te **sambhattāti** dassento “**mittāti mittāvā**”ti-ādimāha. **Assāti** bagavato. Pañcamiyaṃ aṭṭhamiyaṃ cātuddasiyaṃ pañcadasiyanti ekekasmīṃ pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre**.

Vedanānaṃ balavabhāvena **kharo pharuso** kakkhaḷo. **Ābādhoti** pubbakammahetutāya kammamuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhataṣaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma, nāyamīdiso ābādho, ayaṃ pana bahalatarabyādhitāya “**visabhāgarogo**”ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha “**maraṇantaṃ maraṇasantikan**”ti. **Vedanā -pa- akaronto** ukkaṃsagatabhāvitakāyādhitāya. **Apīḷiyamānoti** apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṅghassa apalokananti āha “**ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hotī**”ti. **Pubbabhāgavīriyaṃ** nāma phalasaṃpattiyā parikkammabhūtavipassanāvīriyaṃ. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** patitūṃ adatvā attabhāvassa abhisāṅkharaṇato.

“Ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī”ti khaṇaparicchedavati samāpatti **khaṇikasamāpatti**. **Niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvāti** rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṃ vipassanābhāvanaṃ sabbaso khilavirahena niggumbaṃ, abyākulatāya nijjaṭaṃ katvā. **Mahāvipassanāvāsenāti** paccekaṃ savisesaṃvitthāritānaṃ aṭṭhārasādīnaṃ mahāvipassanānaṃ vasena vipassitvā **samāpannā yā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhembheti** vedanaṃ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa.

Yathā nāmāti-ādinā tassa nidassanaṃ dasseti. **Vedanāti** dukkhavedanā. **Cuddasahākārehīti** tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvāti** antarantarā samāpannajjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattīti** phalasangāhāpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuṭhaddhabhāvappatti madhurakatāti āha “**sañjātagarubhāgo sañjātathaddhabhāvo**”ti. **Nānākāratoti** puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammāti** pubbe attanā bhāviyamānā¹ satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṃ akammaññatāya. **Tantidhammāti** pariyattidhammā na ñāyanti.

Anantaram abāhiranti dhammavasena puggalavasena ca antarabāhiraṃ akatvā. **Ettakanti**-ādinā vuttamevatthaṃ vivarati. **Daharakāleti** attano daharakāle. **Na evaṃ hotīti** “ahaṃ bhikkhusaṃghaṃ pariharissāmi”ti-ādiko mānataṅhāmūlako issāmacchariyānaṃ pavatti-ākāro Tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesāṃ samucchinnattāti āha “**bodhipallaṅkeyevā**”ti-ādi. Paṭisaṅkharaṇena veṭhena² missakena. **Maññeti** yathāvuttam paṭisaṅkharaṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭam. **Arahattaphalaveṭhenāti** arahattaphalasangāhāpattisaññitena attabhāvaveṭhena.

Phalasangāhāpattiyā adhippetattā “**ekaccānaṃ vedanānanti lokiyānaṃ vedanānaṃ**”ti vuttam. **Attadīpāti** ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo**. So hi catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato “dīpo”ti vutto. **Tama-aggeti** tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesanti** sabbesaṃ sikkhākāmānaṃ. **Te** “dhammadīpā viharathā”ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge**³ bhavissanti.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. **Kammaṭṭhānakammikāti** kammaṭṭhānāmanuyuttā. Visesetīti **viseso**, atisayo, svāyaṃ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādimāha.

1. Attano bhāvanāsāviyamānā (Ka)

2. Vedhena (Ka)

3. Aggabhūtā (Ka)

Uppajjati kilesapariḷāhoti kāye asubhādivasena manasikāraṃ adahantassa manasikāraṃ vīthiyaṃ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Vīriyārambhassa abhavana tasmim ārammaṇe **cetaso vā līnattam** hoti, gocarajjhattato **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati**. **Evam kilesapariḷāhe cāti-ādinā** tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavatthubhāvaṃ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttam. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjham na pavattanti, tasmā pāliyaṃ “kāyārammaṇo vā”ti-ādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenā**ti kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṃ. Kathaṃ pana vattitabbanti āha “**kismiñcīdevā**”ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesasahagate vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhitoti** jhānasukhena sukhitō.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṃ mūlakammaṭṭhānaṃ paripantho sati ṭhapetvā buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṃ pasādetvā mūlakammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvā**ti cittaṃ appavattetvāti attho veditabbo. Kammaṭṭhānādināṃ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha “**tattā**”ti-ādi. **Sārento viyāti** rathaṃ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitaṃ pakkhipanto viya**. Sukheneva kilesānaṃ okāsaṃ adento antarā asajjanto **alagganto**. Vipassanācārassa āradhāvuttitaṃ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyāti** kājadanādena. **Kilesapariḷāhādīnanti** kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṃ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. “Kāye kāyānupassī viharāmī”ti-ādivacanato “**pubbabhāgavipassanā kathitā**”ti vuttam.

Ambapālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavagga

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge paṭhamasuttam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti tam laṅghitvā “dutiye”ti vuttam.

Bhiyyataro abhiññātoti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito.
Bhiyyatarābhiññoti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha
 “uttaritarāñño”ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti **sambodhīti** āha
 “sambodhiyanti **Sabbaññutaññāṇe**”ti. **Nippadesā gahitāti** anavasesā
 buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bagavato sabbaguṇānam siddhattā.
 Na kevalaṅca buddhānam, atha kho aggasāvaka paccekabuddhānampi
 tamtaṅguṇasamijjhanam aggamaggādhihamenevāti dassento “**dvepi**
aggasāvakā”ti-ādimāha.

Aparo nayo—**pasannoti** iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti
uppannasaddhoti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsītāti āha “**evaṃ**
saddahāmīti attho”ti. Abhijānāti abhimukhabhāvena sabbaññeyyam jānātīti
 abhiñño, bhiyyo adhiko abhiñnoti **bhiyyobhiñño**. So eva
 atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha “**bhiyyataro**
abhiññāto”ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā.
 Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena
bhiyyobhiññataro. Svāyam assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha
 “**bhiyyatarābhiñño vā**”ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, Sabbaññutaññāṇam
 aggamaggañāṇaṅca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānam hi aggamaggañāṇam,
 aggamaggañāṇapadaṭṭhānaṅca Sabbaññutaññāṇam **sambodhi nāma**. Tattha
 padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena
 dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇam, nanu
 heṭṭhimānīpi bagavato maggañāṇāni savāsaneva yathāsakaṃ
 paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānam hi
 ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, tam pana aparipuṇṇam
 paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha “**arahattamaggañāṇe vā**”ti.
Sabbanti sammāsambuddhena adhigantabbam sabbam.

Khādanīyānaṃ uḷāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchatī**”ti. Pasamsāya uḷāratā viṣiṭṭhabhāvenāti āha “**seṭṭhe**”ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ “**vipule**”ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha “**usabhassa vācāsadisī**”ti. Yena guṇena sā taṃsadisā, taṃ dassetuṃ “**acalā asampavedhī**”ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ ṇāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiyā “iti kira evaṃ kirā”ti parikkappaṇā **itikirā**. Piṭakassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ attānaṃ ākāraśsa parivittakkaṇaṃ **ākāraparivittakko**. Tathevassa “evametan”ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamaṇaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi viṇā kevalaṃ anussutato takkamaggamaṃ nissāya takkaṇaṃ **takko**. Anumānaviddhiṃ nissāya gahaṇaṃ **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bagavato ayaṃ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato ṇāṇena paṭivijjhivā viyā**”ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo**. Taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena so cettha evaṃ vedittabboti dassento “**sīhanādo**”ti-ādimaḥa. **Unnādayantenāti** asanisadisamaṃ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamaṃ hi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ **sodheti** nāma, anuyuñjanto ca naṃ **sodhāpeti** nāma. **Dātunti** sodhetuṃ. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsananti** vimaddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamaṇaṃ. Tāpanaṅcetha gaggariyā dhamāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṃ dasseti— ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesamaṃ tāva sāvakāṅṇāgocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṃ lokiyacittācāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbatitā, tato parato chinnavatumaṃ chinnapapaṅcā pariyādinnavatṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesamaṃ sabbesampi tava

sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme katham jānissasīti. **Tenāti** sambodhisañkhātena Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evamsīlāti** tādisasīlā. **Samādhipakkhāti** samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhāti** vīriyasatiyo tadanuguṇā ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattīsu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattīyo samādhippadhānāti vuttam **“samādhipakkhānam dhammānam gahitattā vihāro gahito”**ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā vimuccanasāṅkhātakiccavisesadassanavasena vimutti-pariyāyena puna gahitā **“evamvimuttā”**ti, evam dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito **“evamvihārī”**ti, tasmā sabbesaṃ samāpattivihārānam vasenettha attho yujjati daṭṭhabbam. **Vimuttīti saṅkham gacchanti** vimuccithāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhanteti** paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissaṭṭatā asaṃsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānam.

Anāgatabuddhānam panāti pana-saddo visesatthajotano. Tena atītesu hāva khandhānam bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gatī, anāgatesu pana sabbaso asaṅjātesu kathanti imamattam joteti. Tenāha **“anāgatāpi”**ti-ādi. **“Attano cetasā paricchinditvā viditā”**ti kasmā vuttam, nanu atītānāgate sattāhe eva pavattam cittam cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidam cetopariyañāṇakiccavasena vuttam, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsaññānam vasena vuttam, tasmā nāyam doso. **Viditattāhe na karoti** sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Katham pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **“thero kirā”**ti-ādi. Pāram pariyaṇam minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇam, sāvakānam pāramiñāṇam **sāvaka-pāramiñāṇam**. Tasmim sāvakānam ukkaṃsapariyaṇagata jānane nāyamanuyogo, atha kho Sabbaññutaññāṇe Sabbaññutāya jānane. Keci pana **“sāvaka-pāramiñāṇeti sāvaka-pāramiñāṇavisaye”**ti attham vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla -pa-samatthanti** sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānam

kāraṇānaṃ jānanasamattham. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa parehi ete buddhāti jānassa ca kāraṇam.

Anumānañāṇam viya saṃsayatṭhitam ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyam dhāreti nicchinotīti **dhammo**, paccakkhañāṇanti āha “**dhammassa paccakkhato ñāṇassā**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ anugantvā**”ti. Paccakkhasiddham hi attham anugantvā anumānañāṇassa pavatti “**diṭṭhena adiṭṭhassa anumānan**”ti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇam atthato viditameva hotīti “**anumānañāṇam nayaggāho vidito**”ti vuttam. **Viditoti** viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇoti** aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha “**apariyanto**”ti. **Tenāti** apariyantattā, **tena** vā apariyantena ñāṇena. Etena thero yaṃ yaṃ anumeyyamattham ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihatam anumānañāṇam pavattetīti dasseti. Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **imināti** iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddham āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlam **ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnam saṅgaho veditabbo. Paccante bhavam **paccantimam**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānam dassetīti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanam samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāyā vasena puriso paṇḍitoti vuccati, tam paṇḍiccanti āha “**paṇḍiccena samannāgato**”ti. Tamtamitikatabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyam**. Medhati aññāṇam himsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā**, ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi** pākārassa phullitapadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evam vuccatīti āha “**dvinnam iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānan**”ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnabhinnapadesam, chinnaṭṭhānam vā. Tam hi “**vivaran**”ti vuccati. **Kīliṭṭhanti** malīnam. **Upatāpentīti** kilesapariḷhena santāpenti. **Vibādhentīti** piḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātum sakkāti āha “**anuppannāya paññāya uppajjitum na denti**”ti. Tasmāti

paccayūpaghātena uppajjitum appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu sutṭhu ṭhapitacittāti** catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvāti** yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vuttum **“apicetthā”**ti-ādi vuttam. **Missakāti** samathavipassanāmaggasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamam vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanam gahetvā satta bojjhaṅge yathābhūtam bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānamyeva ca nesam nippariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjhaṅge maggo ca Sabbaññutaññāṇācāti gahite sundaro paṇho bhaveyyā”ti **mahāsivatthero āha. Na panevam gahitam** porāṇehīti adhippāyo. **Itīti** vuttappakāraparāmasanam. **Theroti** Sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaram viya nibbānam** tadatthikehi upagantabbato upagatānaṅca parissayarahitasukhādhighamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlam** tadupagatānam parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttam hetam “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etam adhivacanan”ti. **Dvāram viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaram paviṭṭhapavisanakānam sattānam sallakkhaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho. Sesam suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Pubbe sāvathhito veḷuvagāmassa gatattā vuttam **“āgatamaggeneva paṭinivattanto”**ti. **Sattannanti** upaseno revato khadiravaniyo cundo samaṇuddeso ahanti catunnam, cālā upacālā sīsūpacālāti tissannanti imesam sattannam arahantānam. **Natthi nu khoti** etthāpi “olokento”ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro haritum nāsakkhīti sambandho. **Idam dāni pacchamadassananti** bhūtakathanamattam, na tattha sālayatādassanam yathā Tathāgatassa vesāliyā nikkhamitvā nāgāpalokitam.

Tassa tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṃ **iddhivikubbanam**. Sīhassa vijambhanādivasena kīlītvā nādasadisī ayaṃ dhammakathāti vuttaṃ “**sīhavikīlito dhammapariyāyo**”ti. **Gamanakālo mayhantī**ti ettha **iti**-saddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṃ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbatṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatā**ti veditabbā. **Ekappahārenevā**ti ekappahārena iva. Svāyaṃ **iva**-saddo na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṃ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa bagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṃ sandhāya “**taṃ paṭhamadassanan**”ti vuttaṃ. **Dhāretuṃ asakkontī** guṇasāraṃ **esa maggoti** eso jātānaṃ sattānaṃ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evambhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evambhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettakanti** ettakaṃ kālaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā** saṃharitvā. **Mukhaṃ vidhāyā**ti mukhaṃ chādetvā. **Agghikasatānī**ti makuḷaṅkuracetiyasatāni.

Purimadivaseti atītadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivaseyeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā “**pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū**”ti vuttaṃ. **Pañca jātisatānī**ti bhummatthe, accantasamyoge vā upayogavacanaṃ.

Kaḷopihatthoti vilīvamayabhājanahattho. “Cammamayabhājanahattho”ti ca vadanti. **Purantareti** nagaramajjhe. **Vaneti** araṅṅe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visāradoti** sāravadirahito. **Dhammo janti** dhammarasaṃ, ojavantaṃ desanādhammanti attho. **Dhammabhoganti** dhammaparibhogaṃ, parehi saddhiṃ saṃvibhajanavasena pavattaṃ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṃ “**ubhayenapi dhammaparibhogova kathito**”ti.

Piyāyitabbato **piyehi**. Manassa vaḍḍhanato **manāpehi**. **Jātiyā**ti khattiyādi jātiyā. **Nānābhāvo** asahabhāvo visumbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṃ. **Sarīranti** rūpadhammakāyasaṅkhātaṃ sarīraṃ.

Rūpakāye hi bhijjante dhammakāyāpi bhijjanteva. **So bhijjeyyāti** so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisam gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyāti** mahanto sāravanto sākḥākhandho viya. Sākḥākhandhā hi disābhimukhapavattākārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṃ pañhānanti**¹ soḷasannaṃ aparāpariyapavattaniyānaṃ atthānaṃ. Ñātum icchito hi attho pañho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. **Amāvasuposatheti** amāvasi-uposathe, kālapakkha-uposatheti attho. **purimanayenevāti** anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. **Maccudheyyassāti** maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. **Tasmiṃ kāleti** paṭhamābhisambodhiyaṃ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammacakkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṃ **ekamaggaṃ**. Jātiyā khayō vaṭṭadukkassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṃ taṃ diṭṭhattā **jātikkhayantadassīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. **Ayaṃ tassa laddhīti** ayaṃ idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmentoti** yena vaṃso namati, tena kāyaṃ anāmento. Tathā namanto hi pativā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. **Tanti** kāyaṃ, **taṃ** vaṃsaṃ vā. **Ākaḍḍhento viyāti** namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṃ katvāti** yathāvuttaṃ satim

1. Pañhānanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

sūpaṭṭhitaṃ katvā onataṃ viya katvā. Tathā karaṇaṃ pana tathā vātūpaṭṭhambhagāhāpanenāti āha “**vātūpaṭṭhambhaṃ gāhāpetvā**”ti. Tañca satiyā tadatthaṃ upaṭṭhānenāti vuttaṃ “**satim sūpaṭṭhitaṃ katvā**”ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyaṃ rakkhati**, ettakaṃ ācariyassa laddhivasena vuttaṃ. “**Ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto**”ti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

“**Attānameva rakkhati**”ti idaṃ attano rakkhaṇaṃ padhānaṃ katvā vuttaṃ, **na antevāsikanti** avadhāraṇaphalaṃ. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsikarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha nāyoti** yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha nāyo yuttappayogo. **Anuvaḍḍhiyāti** yathāvaḍḍhitassa anu-anuvaḍḍhiyā. Etena paṭiladdhasampayuttapamodaṇākāro dassitoti āha “**sapubbabhāgāya muditāyāti attho**”ti. **Āsevanāyāti**-ādīni padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānaṃ sevantassa siddhaṃ attano ca parassa ca rakkhaṇaṃ pakāseti, tasmā)¹ “attānaṃ bhikkhave rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitaḥḥanā”ti-ādi vuttaṃ.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. **Janapadasmim kalyāṇīti** sakalajanapade bhaddā rūpasampattiyā sikkhāsampattiyā ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaṇaṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṃ dassetuṃ “**chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā**”ti vuttaṃ. Taṃ duvidhampi vivaranto “**sā hī**”ti-ādīmāha. **Pañcakalyāṇasamannāgatāti** pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassāti** pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakaṇḍakarūpā na hoti. **Nātikisāti** ativiya kisathaddhamamsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jālasarīrā na hoti. **Nātitūlāti** bhāriyamamsā mahodarā na hoti. **Nātikālā nāccodātāti** ativiya kāḷavaṇṇā jhāmaṅgāro

1. () Osānapattasodhakattherehi pūritapāṭho.

viya, dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṃsalohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manussavaṇṇaṃ**. Yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca paresaṃ pasādāvahā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattīpīti vuttaṃ **“appattā dibbavaṇṇaṃ”**ti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato.

Kisathūladosaḥbhāvavacanena pariṇāhasampatti vuttā. Ubhayenapi saṅghānasampadā vibhāvītā, nātikālatāvacanena vaṇṇasampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmāti**

pariṇatapiyaṅgupphasadisasarīranibhāsā. **Mukhapariyosānanti** adharoṭṭhamāha. **Ayaṃ** yathāvuttā sarīravaṇṇasampatti. **Assāti** janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadiṣatāya **nakhapattāni**.

(**Pasāvo** sarīrāvayavena iriyananti āha **“pavattīhi attho”**ti, pasāvo yathāparitameva kanatanti, na sabhāvasandhānaṃ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccāṃ naccati**. Te vā vīsatiyāsūtiraṃ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītaṅca gāyatīti attho.)¹ **Samatittiko telapattoti** mukhavattisamaṃ telānaṃ pūritattā samatittikamukhaṃ telabhājanaṃ. **Antarena ca mahāsamajjaṃ antarena ca janapadakalyāṇinti** janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṃ pekkhitum sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Nanti** telam. **Āhareyyāti** āpajjeyya. Tatridaṃ opammaṃsandanaṃ—telapattā viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthuttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cajanāṃ viya kilesuppādanaṃ, sīsapātanaṃ viya ariyamaggañāṇasāsānuppatti. “Kāyagatā sati no bhāvītā -pa- sikkhitabban”ti vuttattā **“pubbabhāgavipassanāva kathitā”**ti vuttaṃ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. () Ethantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.

3. Sīlaṭṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. **Sīlānī**ti bahuvacanaṃ anekavidhattā sīlassa. Tam hi sīlanaṭṭhena ekavidhampi cārittādivasena anekavidham. Tenāha “**catupārisuddhisīlānī**”ti. **Pañhamaggoti** nātum icchi tassa atthassa vīmaṃsanaṃ. Tenāha “**pañhagavesanaṃ**”ti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. **Puggalavasena parihānaṃ hoti** na dhammasvasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha “**yo hī**”ti-ādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. **Padesato bhāvitattāti** ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppattattā. Tenāha “**cattāro himagge**”ti-ādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. **Samattā bhāvitattāti** pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño**, tassa bhāvoti sabbaṃ vattabbaṃ. “**Satavihārasena vuttan**”ti vatvā tamatthaṃ pākaṭaṃ kātum “**thero kirā**”ti-ādi vuttam. **Tassāti** therassa. **Āvajjanassa gatinti** ekāvajjanasseva gamanavīthim. **Anubandhati** cakkavāḷānaṃ sahaṣsaṃ ekāvajjaneneva sahaṣsalokadhātuyā icchitamatthaṃ jānitum samatthoti dasseti.

Sīlaṭṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. **Yā vedanā sammasitvāti** yā tebhūmakavedanā sammasitvā. **Tāvassāti** tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetam vuttam, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti**. **Pariggahitesūti** parijānavasena paricchijja gahitesu. “**Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanam vuttā”ti vadanti. “Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānam mūladassanavasenā”ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānāti** ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikam katvā** visum visum katvā. Tathā ca vuttam pāḷiyam “kāye vā bhikkhū”ti.

6. Pātimokkhasamvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānakasīlam. Sīlaggahaṇam hi pāḷiyam pātimokkhasamvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**tipiṭakacūlanāgatthero panā**”ti-ādi. Tattha **pātimokkhasamvarova sīlanti** avadhāraṇam itaresam tiṇṇam ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkamane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇīti** indriyasamvarādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānam nāma natthīti** sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānam nāma natthīti nippariyāyasīlataṃ

tesaṃ paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevā**ti tassa sallahukatamāha cittaḍhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasamvarādīni tīṇi padhānasīlassa paripālanaparisodhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasamvaro. **Sesāni** indriyasamvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana Visuddhimaggasamvaṇṇanādīsu vitthārīto, tasmā tattha vuttanayeneva vedītabbo.

Ācārena ca gocarena ca sampannoti kāyikacetasika-avītikamasāṅkhātena ācārena ca navesiyādigocaratādīsāṅkhātena gocarena ca sampanno, sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. “**Dukkaṭadubbhāsitamattesū**”ti apare. **Vajjesū**ti akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassāvī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti **niddhāraṇe bhumanti** samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadan**”ti-ādimāha, sikkhāpadaṃ samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhā**ti adhisīlasikkhā. Pubbe **pada**-saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgatthoti daṭṭhabbanti āha “**sikkhākoṭṭhāsesū**”ti. Mūlapaññatti-anupaññatti-ādibhedam yaṃkiñci sikkhitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha “**taṃ taṃ sabban**”ti. “Tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāyā”ti vacanato anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṃ sutte “**pātimokkhasamvarasīlameva kathitan**”ti vuttaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi manosucaritaṃ sīlaṃ nāmāti dassetīti katvā vuttaṃ “**pacchimāpi tayo**”ti. Anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṃ hotīti veditabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṃ manosucaritampi vatvā “tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya”ti vuttattā. Sesāṃ vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ “**heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo**”ti. Vaggapeyyālato pana imasmim satipaṭṭhānasāmyutte katipayavaggā saṅgahaṃ ārūḷhā, tathāpi tesāṃ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṃ dassetvā saṃkhittā, ekaccesu atisaṃkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā “**chaṭṭhasattamesū**”ti vuttaṃ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasamyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. **Catubhūmaka -pa- labbhanti** kusalābyākatabhāvato tesam tiṇṇaṃ indriyānaṃ. **Vīriyindriyasamādhindriyāni -pa- Sabbatthalabbhanti** kusalattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka -pa- vasenāti** catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādihi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavasenāti** dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Tam hi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgahaṃ. **Samudayasaccavasenāti** taṇhāvijjādīṃ saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodhanti** saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittaṃ nibbānaṃ. **Paṭipadanti** saddhindriyanirodhagāminīṃ paṭipadaṃ ariyamaggaṃ. **Sesesūti** vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti “saddhindriyaṃ pajānanti”ti-ādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhavasena āvajjanasamudayāti** “atthi dinnan”ti-ādinayappavattapubbabhāgabhūtasaddhādhimokkhavasena āvajjanuppattiyā. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha “āvajjanan”ti vuttā, na manodvārāvajjanaṃ. Esa nayo sesesupi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahuppattiṭṭhānānaṃ tikkhānaṃ vīriyindriyādīnaṃ paṭhamuppattiyā āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnaṃ samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādikassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesam samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandavasenāti** kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnaṃ uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayāti** saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbattakayonisomanasikāravasena āvajjanassa uppattiyā. **Evampīti** “adhimokkhavasena”ti-ādinā vuttākārenapi. **Chasu**

suttesūti dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṃ.** Assādaggaḥaṇena hi samudayasaccaṃ, ādīnavaggaḥaṇena dukkhasaccaṃ, nissaraṇaggaḥaṇena nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṃ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati¹ etenāti **sotāpatti**, anāgataṃ patipaṭhamamaggo. **Sototi** ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatīti** ādito paṭipajjīyati. Paṭhamamaggapaṭilābhanimittāni sotāpannassa aṅgāni idha “**sotāpattiyaṅgāni**”ti vuttāni, tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisayeti** sakavisaye. **Jeṭṭhakabhāvadassanatthanti** padhānabhāvadassanatthaṃ, yattha saddhādi-indriyānaṃ sātisayakiccaṃ, tesāṃ kiccātirekataṃ dassetunti attho. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Patvāti** attano kiccātirekaṭṭhānaṃ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgamanti** saddahanakicesu purecāraṃ dhorayhaṃ. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānīti** tadanugatāni tassa saddhindriyādikassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkheti** jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhipadhānatāya jhānānaṃ. Evañca katvā “sotāpattiyaṅgāni patvā”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhūpanisaṃ hi sīlanti. **Ariyasaccāni patvāti** cattāri saccāni abhisametabbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkam vuccati paññāti āha “**paññāyetaṃ nāman**”ti. Nipāyati saṅkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako, thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakkanti** satiyāpi nepakkabhāvo yujjateva. Evaṃ hi “satinepakkena”ti idam vacanaṃ samatthitaṃ hoti, satiyā ca nepakkenaṭi evaṃ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukam nāma** suttaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā **me bhāsanti**. Vossajjīyati saṅkhāragataṃ etasmim adhigateti **vossaggo**, nibbānaṃ. Tam

1. Sotaṃ āpajjissati (Ka)

ārammaṇaṃ karitvāti āha “**nibbānārammaṇaṃ katvā**”ti. **Gacchantiyāti** saṅkhārānaṃ udayaṅca vayaṅca¹ udayabbayaṃ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha “**udayabbayapariggāhikāyā**”ti. **Saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni** “itipi so bagavā araham, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayatthagāminiyā paññāyā”ti ca vuttattā. “Āraddhavīriyo viharati, so anuppannanan”ti-ādīnā ca vuttattā **vīriyindriyaṃ missakaṃ**. “Vossaggārammaṇaṃ karitvā”ti vuttattā **samādhindriyaṃ nibbattalokuttarameva**. **Ayamevāti** yvāyaṃ navame vutto. Ayameva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. **Sammappadhāne ārabbhāti** sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbha. Tenāha “**bhāvento**”ti. Yathā vīriyindriyaniddese “cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṃ paṭilabhati”ti desanā āgatā, evaṃ satindriyaniddese “cattāro satipaṭṭhāne ārabbha satim paṭilabhati”ti, tasmā “**satindriyepi eseva nayo**”ti vuttaṃ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṭhamasaṅkhattasuttavaṇṇanā

482. Indriyānaṃ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalavasena vā gahetabboti vuttaṃ “**tatoti -pa- veditabban**”ti. Nanu cettha mudubhāvo eva pāḷiyaṃ gahitoti? Saccametam, taṃ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādibhāvoti vuttaṃ. Yato hi ayaṃ mudu, ito taṃ tikkhanti vattabataṃ labhati apekkhāsiddhattā tikkhamudubhāvānaṃ pārāpāraṃ viya. Idāni “tato”ti-ādīnā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**samattāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samattāni**ti sampannāni².

1. Atthaṅca (Ka)

2. Samuppannāni (Ka)

Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Samattānī**ti vā pariyattāni, samattānīti attho. “Tato mudutarāni dhammānusārīmagassā”ti kasmā vuttaṃ, tatoti hi sotāpattimagga vipassanindriyāni adhippetāniyeva, “tato mudutarāni”ti vuttapaṭhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabharati? Nāyaṃ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṭhamamaggapekkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṃ akopetvā yathānisinnova sakadāgāmi maggaṃ pāpuṇāti, tassa vipassanindriyāni sandhāya avibhāgena vuttaṃ “tato mudutarāni sotāpattimagassa vipassanindriyāni nāmā”ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmi hoti, tassa sotāpattimaggaṭṭhāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārīgotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti **“tato mudutarāni dhammānusārīmagassā”**ti vuttaṃ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṃ mudubhāvassa kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṃ anussaratīti **dhammānusārī**, paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṃ anussaratīti **saddhānusārī**, saddhuttaro ariyo.

Evam vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṃ **“tathā”**ti-ādi āraddhaṃ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni**. **Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseva nayo.

Idāni phalavasena dassetuṃ **“samattāni paripuṇṇāni”**ti-ādi vuttaṃ sotāpattimaggaṭṭhapuggalavasena nānattaṃ jātāṃ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṃ nānattaṃ kathaṃ jātanti āha **“āgamanenapi maggenapi”**ti. Tadubhayaṃ dassento **“saddhānusārīpuggalo”**ti-ādimāha. **Uddisāpentoti** uddesaṃ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṃ tikkhavisadabhāvato tenāha **“sūraṃ ṇāṇaṃ vahatī”**ti. **Asaṅkhārenā**ti saraseneva. **Appayogenā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā dhammānusārissa

pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi khippaṃ vahati, saddo nasuyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgakkaṇe kilesacchedakañāṇaṃ dandhaṃ na tikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati, yathā nāma nātītikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyuyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santēpi kilesakkhaye nānattaṃ natthi. Tenāha “**kilesakkhaye paṇā**”ti-ādi. **Avasesā ca kilesā khīyanti** samīyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasamīkhittasuttavaṇṇanā

483. **Tatoti** phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānattena. **Phalanānattanti** arahattaphalādīnānattaṃ. **Puggalanānattanti** anāgāmi-ādipuggalanānattaṃ.

4. Tatiyasamīkhittasuttavaṇṇanā

484. Sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto nipphattito **arahattaphalaṃ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamaggeti** sīlakkhandhādīnaṃ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṃ** heṭṭhimaphalattayaṃ. **Catūsūti** imasmim vage paṭhamādīsu catūhu suttesu. Kāmaṃ cettha tatiye “tatoti phalavasena nissakkaṃ”ti vuttaṃ, catutthe “paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī”ti, “catūsūti suttesu missakāneva indriyāni kathitāni”ti pana vacanato vipassanāvasenāpi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

5-7. Paṭhamavithhārasuttādivaṇṇanā

485-487. **Vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ**, na maggaphalavasena imasmim sutte sabbasova vipassanindriyānaṃ eva adhippetattā. Idāni

tamattham pākaṭam kātuṃ **“paripuṇṇāni hī”**ti-ādi vuttam. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjham anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**, asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī**, tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī**, uddham vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotam vaṭṭasotam vāti **uddhamsoto**, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamsoto**, akaniṭṭhabhavam gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmim pana ṭhāneti “vipassanāvasena nissakkan”ti vuttaṭṭhāne. **Arahattamaggeyeva ṭhatvāti** imasmimyeva bhava arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī**ti “tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti”ti-ādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamattham vivaranto **“arahattamaggassa hī”**ti-ādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhama-antarāparinibbāyī**, tattha āyuppamāṇavemajjham appatvāva parinibbāyanato **dutiya-antarāparinibbāyī**, āyuvemajjham patvā parinibbāyanato tato param **tatiya-antarāparinibbāyī** veditabbo. “Pañca nissakkānī”ti kasmā vuttam, nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha **“asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañcajanā”**ti.

Tīni nissakkānīti “tato mudutarehi sotāpanno hoti”ti-ādīni tīni nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā -pa- mudutarānī**ti idaṃ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabījisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīni katvā vuttam. **Dhammānūsārī**ti-ādidvayam kolaṃkolādidvayena gahitam hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**ti-ādi vuttasseva atthassa vivaraṇam. Sesam heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevāti** chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva. Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. **Tanti** maggaphalavasena nissakkaṃ. **Pāḷiyaṃ vuttameva** “arahattaphalasacchikiriya paṭipanno hoti”ti-ādinā. **Aṭṭhahīti** catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. **Indriyasampannoti** ettha sampannasaddo paripūri-atthoti āha “paripuṇṇindriyo”ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmāññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. **Itthibhāveti** itthitāya. **Indaṭṭham¹ karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhāvato². Itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Esa nayo purisindriye. **Jīviteti** saha-jātadhammānaṃ jīvane pālāne pavattane. **Vaṭṭindriyānīti** vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinna-indriyesu sati vaṭṭaṃ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. **Ajānitapubbaṃ dhammanti** catusaccadhammamaḥa, tathā **tesamyeva ñātadhammānanti**. Ayaṃ panettha attho—ājānātīti **aññā**, paṭhamamaggena ñātamanatikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṃ cha-ariyānaṃ etaṃ nāmaṃ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni**. **Aññātāvīsūti** ajānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṃ sātisayaṃ, tasmā taṃ kiccaṃ sesadhammesu samāropetvā vuttaṃ “**aññātāvīsū arahattaphaladhammesū**”ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenāti** anaññātājānanādi-ākārena.

1. Indattam (Ka)

2. Tathā sattaghanasamaññakāraṇabhāvato (Ka)

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. **Vipassanato nissakkanti** vipassanindriyehi nissakkaṃ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**samattānī**”ti-ādimāha. **Tīṇi nissakkāni eva midha pañca nissakkānīnīharitabbāni** ekabījī-ādivibhāvanato. Tenāha “**sakadāgāmimagassa hī**”ti-ādi. **Sotāpattimagassa vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggaṃ pattuṃ gacchantassa sotāpannessa vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimagassa bhedāyevāti “**sakadāgāmimagge thatvā nīharitabbānī**”ti vuttaṃ.

Ekabījīti ettha khandhabījjaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannessa ekaṃ khandhabījjaṃ atthi ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “**sotāpanno hutvā**”ti-ādi. **Mānusaṃ bhavanti** idaṃ panettha desanāmattaṃ, devabhavaṃ nibbattetītipi vattum vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakaṃ hi pamāṇaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolamkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhava. Sambodhicatusaccadhammo paraṃ ayaṇaṃ nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**. Kulato kulaṃ gacchatīti **kolamkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānīti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhavena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāmametaṃ, yadidaṃ niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha “**bhagavatā gahitanāmavasenevā**”ti-ādi.

Yadi pubbahetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggaṃ uddhaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayābhāvato pubbahetukiccaṃ natthīti sotāpattimaggaṃ upanissayabhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbahetu-upanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimaggupattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭhaṃ tassa pubbahetu

nāma, ahetukatā āpannā, iccassa ahetu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameneva anukkamena upari tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccāni nipphajjanti, evaṃ sattakkhattuparamatādinīyame sati sattamabhavādito uddhaṃ pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyūṃ. Tenāha “**paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā**”ti-ādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditaṃ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccatā¹ nippayojanā āpajjeyya. Atha sakkāyadīṭṭhi-ādippahānaṃ tassa kiccaṃ, tesaṃ tesaṃ pahānena sattakkhattuparamādiniyamatāya bhavitabbaṃ, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadīṭṭhi-ādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha “**paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppunnāti āpajjati**”ti. **Tiṇṇaṃ maggānanti** upari tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Vipassanā niyametīti yujjati**ti vuttamatthaṃ vivaranto “**sace hī**”ti-ādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākāṭe paññāte dassento “**anāthapiṇḍiko**”ti-ādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassāti** yo imasmiṃ kāmabhava ṭhito manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmaṃ kathitanti** sattakkhattuparamoti nāmaṃ kathitaṃ. Keci pana “kāmabhava sattakkhatturūpeva uppajjati, na tato”ti vadanti, taṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṃ piṭakattayameva mayhaṃ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṃ** jambudīpaṃ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhinivīṭṭhenapi abhidhammapariyāyena tīhi eva vimokkhehi maggaṃ labhatīti abhinivesabhedena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino**, tathā **arahanto**, tayo

1. Kiccatā (Ka)

antarāparinibbāyino eko upahaccaparinibbāyī eko uddhamsoto akaniṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhamsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino. Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. **Suddhakasuttādivaṇṇanā**

495-500. Yathā cakkhussa sahaajātatadindriyanissitadhammesu adhipateyyaṃ anuvattanīyattā, evaṃ taṃdvārikadhammesupi adhipateyyaṃ tehi anuvattanīyattāti vuttaṃ “**adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā**”ti. Esa nayo sesindriyādīsipi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chaḷindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. **Sukhindriyavagga**

1-5. **Suddhikasuttādivaṇṇanā**

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṃ, evaṃ sukhavedanā sukhane adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṃ tebhūmakanti** sesaṃ bhūmittayavasena tebhūmakam.

6. **Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā**

506. **Kāyikanti** ayamassa nissayavasena niddesoti āha “**kāyapasādavattjukan**”ti. **Sarūpaniddeso** sukhaṃ sukhindriyassa sarūpanti. Sādanīyaṭṭhena dhammapadāni attani assādayatīti **sātaṃ**, madhuraṃ. **Vedayitanti** vediyaṇaṃ, anubhavananti attho. **Aññadhammavisiṭṭhoti** phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyikanti** pasādakāyasannissitam. **Cetasikanti** cetosannissitam. Tena vuttaṃ “**ettha panā**”ti-ādi. **Kāyapasāda-pa- natthi**, tasmā “**cattāro pasādakāye vatthum katvā**”ti vuttaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. **Dvinnam araṇṇanti** adharuttarāraṇṇam. Kiñci dvayam saṅghaṭṭitamattam hutvā samodhānagataṃ hotīti taṃnivattanattham “**saṅghaṭṭanasamodhānā**”ti vuttam. Punappunam saṅghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇam** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṅghaṭṭo viya phassa saṅghaṭṭanam** araṇṇidvayasamghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṅghaṭṭanākārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudhanaṭṭhena khaṇikāvāyāñca. **Vatthārammaṇam vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagamaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasādhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasanam bhaṇṇanam nirujjhanam raso, yo yo dhammānam raso yathādhammaraso, tena **yathādhammarasena**. **Paṭipāṭiyāti** kamena, ubhayenapi dhammānam pahānakkamenāti vuttam hoti. **Imasmim indriyavibhaṅgeti** imasmim indriyasammuttasāññite indriyavibhaṅge. **Adesitattāti** sesasuttāni viya “sukhindriyan”ti-ādīnā adesitattā idaṃ **uppaṭipāṭikasuttam nāma**. **Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa**. **Tanti** kaṇṭakavedanādīm. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesam tesanti domanassindriyādīnam. **Kāraṇavasenevāti** taṃtaṃasādhāraṇakāraṇavasena. Tesam hi visesakāraṇam dassento “**pattacīvarādīnam vā**”ti āha.

Ekatovāti punappunam paduddhāraṇam akatvā ekajjhameva. Dutiyajjhānādīnam upacārakkhaṇe eva nirujjantīti ānetvā sambandho. **Tesam** dukkhindriyadomanassādīnam. **Atisayanirodhoti** suṭṭhu pahānam ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevāti** nirodhamattameva. **Nānāvajjaneti** yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyam hi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattum pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho

visamāsanupatāpo. Pītipharāṇenāti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**”ti. **Vitakkavicārapaccayepīti pi-saddo** aṭṭhānapayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo “pahīnassapi domanassindriyassā”ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjati sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī”ti ca vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattīti** tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanattaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā**”ti. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānāvajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṃ dassento “**appanāppattāyā**”ti-ādimāha. “Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattanti”ti vadanti. **Aparisesanti** suvikkhambhitanti katvā vikkhambhanena anavasesaṃ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppādanena vā uppannassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṃ “**uppādanatthāya samāpajjanatthāyā**”ti. **Dvīsūti** navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmim **pacchātape**. So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kim pana bhagavato vajirasāraṃ sarīraṃ otāpetabbaṃ hotīti āha

“**sammāsambuddhassā**”ti-ādi. **Ayañca** imaṃ suttaṃ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmapabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghammasabhāvatāya pana rasmīnaṃ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha “**rasmitejan**”ti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yatheva hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṃ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivatta-āvaṭṭaṃ viya. **Garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ** “acchariyametam avisicchehalavadan”ti-ādīsu viya. **Na evametarahīti** attano pākāṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālāti** sirāsantānā. **Evarūpaṃ na hotīti** aññesaṃ pākāṭikasattānaṃ vuttākāraṃ viya na hoti puññasambhārasa uḷāratamattā vipaccanassa¹ pariyantagattā. Tenāha “**aññesaṃ apākāṭaṇ**”ti. **Valiyāvattakanti** appakaṃ valiyāvattāṃ. Tenāha “**kesaggappamāṇaṇ**”ti. **Sabbānīti** sirājālāni. **Purato vaṅkoti** thokaṃ purato natamattaṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ “**svāyaṃ aññesaṃ apākāṭo**”ti. **Nayaggāhatoti** anumānato. **Dhī tanti dhī-saddayoge** upayogavacanaṃ. **Dhīti** jigucchanaṭṭhe nipāto. **Dhikkāroti** jigucchāpayogo. **Taṃ phusatūti** tuyhaṃ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

612. **Aññamaññassāti** añño aññassa. **Na paccanubhoti** attano avisayabhāvato. Idāni taṃ aññavisayataṃ anvayato byatirekato vibhāvetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṃ**. Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādisse adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni² karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā “mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī”ti. Manodvārikajavanamano hi savisesaṃ manovisayaṃ paccanubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccanubhavati. **Rajjanādi**ggahaṇaṃ cettha nidassanamattaṃ, tasmā saddahanādipi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṃ. **Ekasmiṃ pana dvāreti** cakkhudvāre.

1. Paccayassa (Ka)

2. Vedanāmanoviññāṇāni (Ka)

Dubbalabhojakāti appānubhāvā rājabhoggā. **Āyanti** bhoguppattiṭṭhānam. Yottabandhādinimittam laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo**. Addubandhādinimittam gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo**. Māghātaghosanāya katāya hiṃsānimittam gahetabbakahāpaṇo **māpahārahāpaṇo**¹. Tassa parimāṇam dassetum “**aṭṭhakahāpaṇo**”ti-ādi vuttam. **Satavatthukanti** satakarīsavatthukam.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakkivāva **maggasatiṃ aṭṭisarati** tappariyosānattā. **Tanti** nibbānam. **Sāti** phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayam maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti **appaṭisaraṇam** asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayam pana sabbesaṃyeva ariyānam paṭisaraṇam. Tenāha “nibbānam arahato gati”ti². **Nibbānam anupaviṭṭham** nibbānanissayattā. **Na tato param gacchati** gatassa aññassa tādisassa abhāvā. Nibbānam pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānam**.

Mūlajātā jātamūlā. Tato eva **patitṭhitā**. Kā panassāti āha “**maggena āgatasaddhā**”ti. Maggo dalhāya asaṃhāriyasaddhāya mūlam diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittañcāti **pañca akusalacittāni** samucchēdavasena **pahīnāni**. **Pañca nīvaraṇānīti** ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnānīti pañcasu orambhāgiyakilesasaṃyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṃyojano viya jātoti vuttam “**jhāna-anāgāmitṭhāne ṭhito**”ti. Tenāha “so aparihīna -pa- nibbāyeyyā”ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evam āgatasuttam ādim katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggāti** vipassanāya saha sotāpatti phalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni

1. Māsakahāpaṇo (Aṭṭhakathāyam)

2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

paccakkhabhūtaṭṭā “ime kho te dhammā”ti vuttā. Tattha yaṃ aggabhūtaṃ, tassa vasena dassetuṃ “**arahattaphalindriyaṃ nāma**”ti vuttaṃ indriyabhāvasāmaññaena ekajjhaṃ katvā. **Ativijjhivā passāmīti** sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehīti** vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaphalasaḥagatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūkarakhatavagga

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. **Sūrabhāvenāti** atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyāti** saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānīti** paññindriyaṃ ṭhapetvā sesāni cattāri. “**Ariyañāṇaṃ lokuttaraṃ**”ti vuttaṃ maggañāṇaṃ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṃ sandhāya vuttaṃ “**tampi pana**”ti-ādi. Yathā hi cattāriindriyāni missakāni, evaṃ paññindriyampi missakanti vuccamānena na koci virodhoti adhippāyenaḥa “**tampi pana -pa- vaṭṭati**”ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṃ. Maggaphalaṃ paccavekkhitaṃ sakkonti.

6. Patitṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesūti** caturāsavavinimuttasu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanaka-anatthato **cittaṃ rakkhati nāma**.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṃ sandhāyāti** taṃ sūkarakhataleṇaṃ sandhāya. **Etaṃ** “sūkarakhatāyaṃ”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhāvanapuṃsakanti** bhāvajotakaṃ napuṃsakavacanaṃ yathā “visamaṃ vātā vāyanti, ekamantaṃ nisīdi”ti. Kiccapaṭipatti tesam saṃkāsanaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso**, sajeṭṭhakoti āha “**sappatissoṭi sajeṭṭhako**”ti.

Sūkarakhatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṃ phalānaṃ hetubhūtāni “imesaṃ kho bhikkhave pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā”ti-ādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena “**satta phalāni**”ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** “imesaṃ bhikkhave pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā -pa- sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā”ti vacanato. **Tesanti** sattānaṃ phalānaṃ. “Dvinnāṃ phalānaṃ aññataraṃ phalan”ti evaṃ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparinibbāyiṃ sesāni phalāni honti. Tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṃ siyā.

Indriyasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasāmyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasāmyutte** pubbabhāgavipassanāva kathitā “akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā”ti-ādivacanato.

Sammappadhānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasāmyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasāmyutte** balāni missakāneva kathitāni “vivekanissitaṃ”ti vacanato.

Balasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasamyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṃ nissāya pavatto samādhīti** kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhī **chandasamādhī. Padhānasaṅkhārāti** catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetam adhi vacanaṃ. **Tehīti** chandasamādhī padhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijjanaṭṭhena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhī”ti saṅkhātānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhī padhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ, sesacittacetasarāsinti attho. Sā eva ca yathāvutta-iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pādabhūtā, tasmā vuttam “**iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipādan**”ti. **Sesesūti** vīriyasamādhī-ādīsu. Tattha hi vīriyam cittam vīmaṃsam adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti attho vedītabbo. **Idhāti** imasmim iddhipādasamyutte. **Ekaparicchedova** atthaniddevo.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. **Iddhipadesanti** iddhiyā ekadesam. Ko pana soti āha “**tayo ca magge tīṇi ca phalāni**”ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. **Samattanti** sāmāñhassa samam attanam ijjanaṃ samattam paripuṇṇam. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** “apārā pārāṃ gamanāya samvattanti”ti-ādivacanato.

10. Cetiyaṣuttavaṇṇanā

822. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāneti** udenassa nāma yakkhassa devāyatanasaṅkhepena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittikataṭṭhāne. **Katavihāroti** bhagavantaṃ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatīti**

purimavohārena “udenacetiyan”ti vuccati. **Gotamakādīsūpī** gotamakacetiyanā evamādīsūpī. **Eseva nayoti** cetiyatṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. **Punappunam katāti** bhāvanāya bahulikaraṇavasena aparāparam pavattitā ānītā. **Yuttayānam viya katāti** yathā yuttamājāññayānam chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathārucci pavattimarahati, evam yathārucci pavattanārahataṃ gamitā¹. **Patitṭhānatṭhenāti** adhiṭṭhānatṭhena. **Vatthu viya katāti** sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānam pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṃsevītā.

Aniyamenāti “yassa kassacī”ti aniyatavacanena. **Niyametvāti** “Tathāgatassā”ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇam vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇam brahmajālavaṇṇanāyam vuttanayeneva veditabbam. **Mahāsīvatthero** pana mahābodhisattānam carimabhava paṭisandhidāyino kammaṃ asaṅkheyyāyukatāsāmvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānam āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthataṃ pāḷiyam āgatā evāti imam bhaddakappameva tiṭṭheyyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evam tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kvacani patito”ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbam. Tenāha “**so pana na rucati -pa- niyamitan**”ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānattham sallakkhetum na sakkā, evam abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇam viya ahoṣīti vuttam “**ajjhotthatacitto**”ti. **Aññoti** therato, ariyehi vā añño yo koci

1. Adhigatā (Ka)

paro puthujjano. Puthujjanaggahaṇaṃ cettha yathā sabbena sabbam appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci¹ atthānattham sallakkhetum na sakkoti, evaṃ thero bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanattham. Tenāha “**māro hi**”ti-ādi. **Cattāro vipallāsāti** asubhe “subhan”ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhan”ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā, kiṃ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakaṃ mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchim paviṭṭhoti? Saccam paviṭṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanattham, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “**kiṃ sakkhissati**”ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhiakatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappan”ti sakalakappaṃ avaṭṭhānāyācānāya “yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvītā”ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avaṭṭhānasamatthāvasena saññuppādanam nimittam. Tathā pana pariyāyaggahaṇam muñcivā ujukamyeva attano adhippāyavibhāvanam obhāso. **Jānantoyevāti** mārena pariyuṭṭhitabhāvam jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānam soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇatthan**”ti. Kiṃ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattim pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti**, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātam mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Atipāpattā **pāpimā**. Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānam antakaraṇato **antako**. Sattānam anattāvaham paṭipattim na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato param

1. Yam kiñci (Ka)

satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti, na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato Ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhammedesanam bhagavantam ñatvā “idāni satte dhammedesanāya mama visayaṃ atikkāmessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, “handāham dāni nam upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattam gamissati, mama manoratho ijjhissatī”ti cintetvā bhagavantam upasaṅkamitvā ekamantam ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”ti-ādinā parinibbānam yāci. Tam sandhāya vuttam “aṭṭhame sattāhe”ti-ādi. Tatha **ajjāti** āyusaṅkhāravossajjanadivasam sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyam jānantopi tam anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanam paṭikkhipi. Tenāha “**na tāvāhan**”ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vīnītāti** maggavasena kilesānam samucchedavinayena vīnītā. **Tathā visāradāti** ariyamaggādhighameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjarānam diṭṭhivicikicchādipāpadhammānam vigamena visāradabhāvam pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇam sambhavati, tam idha ukkaṭṭhaniddesena “sutan”ti adhippetanti āha “**tepiṭakavasena**”ti. Tiṇṇam piṭakānam samūho **tepiṭakam**, tīṇi vā piṭakāni tipīṭakam, tipīṭakameva **tepiṭakam**, tassa vasena. **Tadevāti** yaṃ tam tepiṭakam sotabbabhāvena sutanti vuttam, tameva. **Dhammanti** pariyaṭṭidhammam. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasam viya avinassantam katvā suppaṇṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyaṭṭidhammasena bahussutadhammadharabhāvam dassetvā idāni paṭivedhavasenapi tam dassento “**atha vā**”ti-ādi vuttam. **Ariyadhammassāti** maggaphaladhammassa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhigamāyānurūpaṃ dhammabhūtam. **Anucchavikapaṭipadanti** tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** nibbānadhammassa anudhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṃ abhisallekhitam appicchatādidhammam. **Caraṇasīlāti** samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano

ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo**, bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷim sammā pabodhessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissantī. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissantī. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissantī. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**sahetukena sakāraṇena vacanenā**”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessantī**”ti, navavidhaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “paññapessantī”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttaṃ hetam **nettiyaṃ**² “dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti.

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsana**brahmacariyanti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhasena. **Vuḍḍhippattanti** uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya** abhiññāsampadāhi sāsanaḥhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitaṃ **bāhujaññaṃ**. Tenāha “**mahājanābhisamayavasenā**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti vā **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākārena puthulabhāvappattan**”ti. **Suṭṭhu pakāsanti** sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

Satiṃ sūpaṭṭhitam katvāti ayam kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakam kalam vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanattham cirataram kalam ariyamaggasambhāro sambhato, svāyam ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satim yathātatham visaye suṭṭhu upaṭṭhitam katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhāraṣṣa vahane payoanabhūtam attahitam bodhimūle eva parisamāpitam, parahitam pana buddhaveneyyavinayanam parisamāpitam matthakappattam¹, tam dāni māsattayeneva parisamāpanam pāpuṇṇissati, tasmā āha “visākhapuṇṇamāyam parinibbāyissāmī”ti, evam buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayam katvā. **Āyusaṅkhāram vissajjīti** āyuno jīvitassa abhisāṅkharāṇam phalasaṃpattidhammam na saṃpajjissāmīti vissaji, tam vissajjaneneva tena abhisāṅkharīyamānam jīvitasāṅkhāram na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi mahanto pathavīkampo. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantatam dassetum “**tadā -pa- akampitthā**”ti vuttam, sā pana jātikhettabhūta dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinihāramahājāti-ādīsupi akampitthā, tadāpi tattakāya eva kampane kim kāraṇam? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇam cassa dhammatāvasena veditabbam. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettam ahoṣi. Tathā hi vuttam “dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā **-pa-** mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi. Udaḥpariyantam katvā chappakārapvedhanena. Avītarāge bhīmsetīti bhīmsano, so eva **bhīmsanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyāyavacanamatam, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**”ti-ādi. **Devoti** megho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāśassa vassābhāvena

1. Aparisamāpitam amatthakappattam (?)

sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. **Tenāha** “**devo sukkhagajjitam gajji**”ti.

Pīivegavissatṭhanti “evam ciratarakālam vahito ayam attabhāvasaññito dukkhabhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmī”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīivegavissatṭham udānam udāneti, evam udānentena ayampi attho sādhitō hotīti dassanattham aṭṭhakathāyam “**kasmā**”ti-ādi vuttam.

Tuliyatīti **tulanti** tula-saddo kammasādhanoti dassetuṃ “**tulitan**”ti vuttam. Appānubhāvātāya **paricchinnam**. Tathā hi tam paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena parittanti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulam na paricchinnam**. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato “mahaggatam atulan”ti vuttam, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayam vijjantīti **arūpāvacaram atulanti** vuttam, itarañca kulanti. **Appavipākanti** tīsupi kammesu yam appavipākam hīnam, tam tulam. **Bahuvipākanti** yam mahāvipākam paṇītam, tam atulam. Yam panettha majjhimam tam hīnam ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbam. Hīnattikavaṇṇanāyam vuttanayeneva appabahuvipākatam niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavahetubhūtan**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākam samānam pavattipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena sambhavam, na ca tam kāmādībhavābhisaṅkhārakanti tato visesanattham sambhavanti vatvā “**bhavasāṅkhāran**”ti vuttam. **Ossajīti** ariyamaggena avassaji. **Kavacam viya** attabhāvam pariyanandhitvā ṭhitam attani sambhūtattā **attasambhavam kilesañca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikkammossajjanam dassento tadubhayassa kāraṇamāha “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttam, ettha avasajjanākāroti tam dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **tīrentoti** “uppādo bhayam, anuppādo kheman”ti-ādinā vīmaṃsanto. **Tulentotīrentoti**-ādinā saṅkhepatō vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**”ti-ādim vatvā bhavasāṅkhārassa avasajjanākāram sarūpatō dasseti.

Evanti-ādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvāñāpanatthañcāti** ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbāṃ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. **Parato** imasmim pāsādakampanavagge dasamasutte **āvibhavissanti. Cha-abhiññāpādakāti** channaṃ abhiññānaṃ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca cha-abhiññā pādakā iddhipādā kathitāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha “**chandanti kattukamyatāchandan**”ti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṃ chandaṃ nissāyāti āha “**nissāyāti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho**”ti. **Padhānabhūtāti** seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhana vasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhārāṭṭhena padhānasaṅkharaṇato. “Chandaṃ ce nissāya -pa-ayaṃ vuccati chandasamādhī”ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhī **chandasamādhīti** adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chandahetuko, chandādhipati vā samādhī **chandasamādhī**. Tena “chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi padhānabhūtasaṅkhārehi ca samannāgatā”ti vakkhati, taṃ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtāti** vīriyabhūtā. Keci vadanti “saṅkhasaṅkhārādinivattanattaṃ padhānaggahaṇaṃ”ti. Atha vā taṃ taṃ viśesaṃ saṅkhārotīti **saṅkhāro**, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato tadanāssa nivattanatthaṃ **padhānaggahaṇanti**. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṃ chandasamādhī chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, padhānasaṅkhārāpi

chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmāti** yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā “ayaṃ vuccati -pa- iddhipādo”ti vuttanti. Evaṃ chandādīnaṃyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesāṃ iddhibhāvo sampayuttānaṃ iddhipādabhāvo vuttoti dassento “**iddhipādavibhaṅge paṇā**”ti-ādimāha.

Idāni nesāṃ iddhipādātāpi sambhavatīti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha chandaṃ hi bhāvayato padhānaṃ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisāṅkhāravasena ijhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānaṃsāṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, ijhanattho pana sabbesaṃ samānanti dassento “**sampayutta -pa- ijjhantiyevā**”ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **chandādayoti** chandasamādhipadhānaṃsāṅkhārā. **Sesiddhipādesūti** vīriyiddhipādādisu. Tattha vīriyasamādhipadhānaṃsāṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ, tattha purimaṃ samādhivisesaṃ, vīriyādhipatisamādhī eva vīriyasamādhīti dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhī padhānaṃsāṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānaṃsāṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānaṃsāṅkhārassa vuttā hoti, vīriyaṃ ca samādhim visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānaṃsāṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi viṣiṭṭho samādhī, tathāpi viṣiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānaṃsāṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ¹ taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti “chandasamādhī -pa- iddhipādo”ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājanīye** “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”ti-ādinā² chandādīnaṃyeva iddhipādātā vuttā, pañhapucchake ca “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī”ti-ādināva³ uddeśaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva

1. Chandādīsu (Ka)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanattameva hi nissayiddhipādassanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pālivasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādadassanattamevāti** chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhī chandādhipatisamādhīti chandādīnaṃ iddhiyā adhigamūpāyadassanaṃ upāyiddhipādadassanaṃ, tadattameva “tathābhūtaṃ vedanākkhandho -pa- viññānakkhandho”ti tattha tattha pāliyaṃ nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ chandādiviṣiṭṭhānaṃyeva vedanākkhandhādīnaṃ adhippetattā. Evañcetanaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā kevalaṃ iddhisampayuttānaṃyeva khandhānaṃ vasena iddhipādabhāva gayhamāne tesāṃ catubbidhatā na hoti visesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbattoti** hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāvadhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanattāya hoti, abhidhamme ca āgato uttaracūlavāroti¹ yojanā. **Cattāro iddhipādāti**-āsi uttaracūlavāradassanaṃ, ime pana uttaracūlavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālathero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattāhāni bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṃ pāpuṇīti āha “**raṭṭhapālathero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesī**”ti. **Soṇattheroti** sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṃ acintetvā ativelaṃ caṅkamanena pādesu uṭṭhitesupi ussāhaṃ avissajjento vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. **Ambhutatthero** “cittavato ce alamariyaññadassanaviseso ijjeyya, mayhaṃ ijjeyyā”ti cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Mogharājā “paññavato ce maggabhāvanā ijjeyya, mayhaṃ ijjeyyā”ti paññāpubbaṅgamaṃ paññādhuraṃ paññājeṭṭhakaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇīti āha “**mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesī**”ti. Idāni nesaṃ ariyānaṃ upaṭṭhānussāhamantajātisampadaṃ nissāya rañño santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṃ “**tattha yathā**”ti-ādīmāha.

1. Uttaracūlavādoti (Ka)

ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmahāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā, cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā, yonisomanasikārasambhūtesu ku-asaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. **Uddhaccapakatikā**ti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho. Anavaṭṭhitatāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā**. Tucchatāya naḷo viyāti naḷo, māno, uggato naḷo etesanti **unnaḷāti** āha “**unnaḷāti -pa- vuttam hoti**”ti. **Capalāti** cāpalyatā nāma lohabhāvo. **Murāti** kharavacanā, pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttam “**asamīyatavacanā**”ti-ādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinatṭhā paṭivinatṭhā sati etesanti **muṭṭhasatī**ti āha “**naṭṭhassatino**”ti. **Ubbhantacittā**ti samādhino abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākatindriyā** abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūta-indriyā. Nemo vuccati bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti **gambhīranemo**. **Suṭṭhu nikhātoti**-ādi tassa pādassa suppatiṭṭhitabhāvadassanaṃ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānatthanti** anuppādapahānattham.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetam** “iddhilābhāya pavattati”ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandaṃ uppādetvāti** bhāvanāchandaṃ uppādetvā. **Līnākāro**ti bhāvanācittassa layāpatti, **kosajjena** vokiṇṇāpajjanaṃ vuttam.

Evam pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṃ sampahaṃsanam icchitabbam, tassa uppādanākāram dassetum vuttam **“so buddhadhammasaṃghagūṇe āvajjetvā”**ti-ādi. Vatthukāme ārabba vikkhitto punappunam vikkhitto hotiyevāti vuttam **“anuvikkhitto”**ti. Uppatham paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo**, tena suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā. Pañcakāmagūṇe ārabba pavatto cittavikkhepo punappunam uppajjatevāti vuttam **“anuvikkhitto anuvisaṭo”**ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṃ dassetum **“kathan”**ti-ādi vuttam. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesūti** atilīnātipaggahitasamkhitta-anuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanam anajjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā**, ajjhogāhetvā anto saṅkoco **saṅkhittatā**, antosaṅkhepo **atipaggahitatā**, accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā**. Bahiddhā visamavitakkānubhāvanam āpajjanto dvattiṃsākāravasena aṭṭhikasaññāvasena vā gahetabbanti āha **“sarīravasena veditabbam”**ti. Tenāha **“uddham pādatalā”**ti-ādi¹.

Aññamaññam asaṅkarato ākiriyanti pakāro ṭhapīyantīti **ākārā**, bhāgāti āha **“yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehi”**ti. Liṅgiyati sallakkhīyatīti **liṅgam**, saṅghānam. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittam**, upaṭṭhānam. **Yo bhikkhūti**-ādi ālokasaññam yo uggaṇhāti, tam dassanam. **Aṅgaṇeti** vivaṅgaṇe. **Ālokasaññam manasikaroti** rattiyam. **Vīriyādīsupīti** yathā **“idha bhikkhu chandam uppādetvā”**ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādīsupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ayogūlavagga

2. Ayogūlasuttavaṇṇanā

834. **Iminā catumahābhūtamayenā**ti iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana

1. Dī 2. 233. Ma 1. 72 piṭṭhesu.

nimmitakāyo bhagavato rucivasena paresaṃ paccakkho hoti. **Omāṭīti** avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo satti-atthopi hotīti “**pahoti sakkoti**”ti attho vutto. **Asambhinnapadanti** asādhāraṇapadaṃ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodahanam āropanam tannissitatākaraṇaṃca atthato cittagatiyā pavattanamevāti āha “**cittagatiyā peseti**”ti.

Tattha **cittagatigamanam** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo imaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyassa cittaena samānagatikatāṭṭhapanam. Kathaṃ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittaena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena citta-pariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi kadāci taṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattitum sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagati-anulomeneva¹ hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandham avattitvā yathā lahukaṃ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatiyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evaṃca katvā bhāsamāññanapasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaṃ yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana kātuṃ sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. “Dvinnaṃ phalānaṃ”ti āgatasuttaṃ sandhāya “**dve phalāni ādīm katvā**”ti vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Ayogūlavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasammuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Anulomapaṭilomena (Ka)

8. Anuruddhasaṃyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. **Chattimsāya ṭhānesūti** ajjhattaṃ kāye samudayadhammānupassī, vaya, samudayavaya, bahiddhā samudaya, vaya, samudayavaya, ajjhattabahiddhā samudaya, vaya, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṃ chattimsāya ṭhānesu. **Dutiye dvādasasu ṭhānesūti** kāye ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṃ dvādasasu ṭhānesu.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. **Imāya pāḷiyāti** imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakatṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapañītānaṃ majjhe bhavāti. Uttamatṭhena atappakatṭhena padhānabhāvaṃ nītāti **pañītā**.

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī**, karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthilinganiddeso, tabbahulatāya taṃ vanāṃ “kaṇḍakīvanan”teva paññāyittha. **Sahassalokanti** sahasacakkavāḷalokaṃ. **Dasacakkavāḷasahasāṃ ekāvajjanassa āpāthaṃ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. **Arahattabhāvadīpakanti** arahattassa atthibhāvadīpakaṃ. “Arahattabhāvadīpikaṃ”ti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. **Dasabalañāṇanti** dasavidhabalañāṇaṃ. **Ekadesenāti** padesavasena. Sāvakaṇampi attano abhinīhārānurūpaṃ ñāṇaṃ pavattatīti te kālapadesavasena ceva yathāparicayasattapadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṃ pana anantañāṇatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha “**Sabbaññubuddhānaṃ panā**”ti-ādi. **Etam** dasabalañāṇaṃ anantavisayattā **nippadesaṃ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṃ**.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasam̐yuttavaṇṇanā

923. Jhānasam̐yuttaṃ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasamyutta

1. Ekadhammavagga

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. **Etthā**ti etasmim paṭhamasutte. **Vuttameva**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. **No-saddo** pucchāyaṃ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha “**bhāvettha nū**”ti. **Kāmacchandoti** vatthukāmesu icchāti āha. “**Pañcakāmaguṇikarāgo**”ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** saparasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānakittanena paṭighasaññāpaṭivinyakittanena ca **anāgāmimaggaṃ katheti** pañcorambhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṃ dassentoti** “vipassanaṃ anuyuñjathā”ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. “**Neva kāyopi kilamati na cakkhūni**”ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato. “**Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti**”ti vatvā yatha yathā hoti, tāni dassetuṃ “**dhātukammaṭṭhānasmim hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Cakkhūni phandanti kilamantī**-ādi ativeლაṃ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṃ. **Imasmim pana kammaṭṭhāneti** ānāpānakammaṭṭhāne. **Evamāhāti** “bhikkhu cepi ākaṅkheyya, neva kāyo kilameyyā”ti evamāha.

Labhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṃ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tārakarūpamuttāvaḷikādisadisam nimittūpaṭṭhānākāramattaṃ khaṇamattaṭṭhāyinaṃ kaṣiṇanimittesu viya ugghāṭanaṃ kātuṃ sakkoti. Tenāha “**na labbhatevā**”ti. **Ānisamsadassanattamaṃ gahito**, ānāpānassatisamādhismim siddhe ayaṃ guṇo sukheneva ijjhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmim vāre nāgatanti** yathā purimavāre “bhikkhu cepi

ākaṅkheyyā”ti āgataṃ, evaṃ idha “bhāvite kho bhikkhave
ānāpānassatisamādhimhī”ti āgataṃ bhikkhuggahaṇamakataṃ, tasmā
“so”ti na vuttaṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenāti** pākāraparikkhepena bhūmiyā
vaḍḍhanena. Rājagahasāvattiyo viya **idampi ca nagaraṃ -pa- sabbākāra**
pullataṃ pattarṃ. Anekapariyāyenāti ettha **pariyāyasaddo** kāraṇavacanoti
āha “**anekehi kāraṇehi**”ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi
asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho.

Asubhākārasandassanappavattanti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito
asubhākārasa sabbaso dassanavasena pavattaṃ.

Kāyavicchandaniyakathanti¹ attano parassa ca karaṇakāye
vicchandanutpādanakathaṃ. **Muttarṃ vāti-ādinā** byatirekamukhena kāyassa
amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassaniyatāya asāratāya
ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi
manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha khoti-ādinā** anvayato sarūpeneva
amanaññatāya dassanaṃ. “**Kesalomādi**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ
vibhāgena dassetuṃ “**yepī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyāti** asubhamātikāya. **Phātikammanti**
bahulīkāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ “**cittamañjūsan**”ti
vuttaṃ. **Nissāyāti** pādakaṃ katvā.

Apare pana “tasmiṃ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi,
tasmā bhagavā evamāha ‘icchāmahaṃ bhikkhave’ti-ādi”ti vadanti. **Pare**
kirāti kira-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenāha “**idaṃ pana icchāmattan**”ti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṃ nāma kāyassa
asuciduggandhajejucchapaṭikūlatāva. **Sabbamakamsūti** puthujjanā nāma
sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatābhedan
sabbāṃ pāpaṃ

1. Kāyavicchandaniyakathanti (Ka)

akaṃsu. Kāmaṃ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ imasmim sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ayogyāti tesam idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesālīṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā.

Muhuttenevāti sathhari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantameva uṭṭhahimsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchitum ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhīti** tāya sampayutta-aññaṃāññapaccayabhūtāya uppanno samādhī. **Ānāpānassatiyaṃ vā samādhīti** iminā-upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayathāpi sahaḥjātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. “Yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti-ādīsu uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **“bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā”**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito**, uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito**, paṇḍabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulikatoti** bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchicchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **“punappunaṃ kato”**ti. Yathā “idheva bhikkhave samaṇo¹, vivicceva kāmehī”ti² ca evamādīsu paṭhamapadevutto eva-saddo dutiyādīsopi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **“ubhayattha evasaddena niyamo vaditabbo”**ti. Ubhayatthaniyameṇa laddhaguṇaṃ dassetuṃ **“ayaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Tam hi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca “asubhakammaṭṭhānaṃ”ti vuccati. **Kevalanti** iminā ārammaṇaṃ nivatteti.

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 69; Ma 1. 214; Saṃ 1. 412; Am 1. 441 piṭṭhesu.

paṭivedhavasenāti jhānapaṭivedhavasena. Jhānaṃ hi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha “**santo vūpasanto nibbuto**”ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. **Ārammaṇasantatāya** tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**, anāsittakattā eva **abbokiṇṇo**, asammisso parikammādinā, tato eva **pāṭiyekko** visumīyeveko, **āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikammanti** ca kaṣiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā -pa- paṇīto cāti yojanā. **Kecīti** Uttaravihāravāsino. **Anāsittakoti** upasecanena anāsittako. Tenāha “**ojavanto**”ti ojavantasadisoti attho. **Madhuroti** iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṃ vasena veditabbā. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīrabhāvavasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmaṃ pakkhe “**appitappitakkhaṇe**”ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūtet**i akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsaṃ, taṃ pana

jhānakattukam idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha
“vikkhambhetī”ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamaṇaṃ
 pana sammadeva upasamaṇaṃ hotīti āha **“suṭṭhu upasameti”**ti. Sāsanikassa
 jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha
“nibbedhabhāgiyattā”ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi
 anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha
“anupubbena ariyamaggavuḍḍhippatto”ti. Ayaṃ panattho
 virāganirodhapaṇinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Sesam
 suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. **Theroti** Ānandatthero. **Ayaṃ desanā**ti “kathaṃ vibhāvito nu kho
 kimilā”ti-ādinā pavattā desanā. **Kāyaññataranti** rūpakāye aññatarakoṭṭhāse.
Evanti yathā ānāpānaṃ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṃ
 sabbattha vāresu vedanānupassīti-ādi-attho veditabbo.

Desanāsīsanti desanāpadesaṃ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṃ
 sabbaṃ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hīti**-ādinā tattha
 nidassanaṃ dasseti. **Cittasaṅkhārapadvayeti** “cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī
 passambhaya cittaasaṅkhāraṇ”ti etasmim padadvaye.

Evaṃ santepīti pītīmanasikāracittasaṅkhārapadesena yadi vedanā vuttā,
 evaṃ santepi. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṃ na hoti**. Vedanārammaṇā
 ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati**. Yadi evaṃ
 mahāsatipaṭṭhānādisu “vedanā vediyatī”ti vuttaṃ, taṃ kathanti āha
“mahāsatipaṭṭhānādisupī”ti-ādi. Tattha **sukhādīnaṃ vatthunti** sukhādīnaṃ
 uppattiyā vatthubhūtaṃ rūpasaddādim ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati,
 na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattim upādāya** nissāya yathā
 “puggalo vedanaṃ vediyatī”ti **vohāramattaṃ hoti**. Evaṃ idhāpi vedanāya
 assāsapassāse ārabha pavatti, tathā pavattamanasikārasīsenā “vedanāsu
 vedanānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatī”ti vutto. **Taṃ sandhāyāti**
 taṃ vedanāya ārammaṇabhāvaṃ

sandhāya. **Ādīnaṃ** padānaṃ. **Etassa** “vedanānupassanā na yujjati”ti vuttanuyogassa.

Sappīṭike dve jhāne samāpajjatiti pītisahagatāni paṭhamadutiyaṃ jhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā** tena. Paṭisaṃviditasaddāpekkhāya hi kattu-atthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇeti** samāpajjanakkhaṇe.

Jhānaṭṭhānaṃ jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇatoti** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti**, ārammaṇassa paṭisaṃviditattāti vuttaṃ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditāva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇeti** vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe.

Lakkhaṇappaṭivedhenāti pītiyā salakkhaṇassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṃ hi pītiyā visesato sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim vidite sā yāthāvato viditā eva hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti**”ti.

Idāni tamatthaṃ pāṭiyā eva vibhāvetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasena**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggatam avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ “avikkhepo”ti laddhanāmaṃ cittassekaggatam taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hotīti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmim ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyāti** evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃviditā hoti. **Dīghaṃ passāsavasena**ti-ādīsopi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttam “**eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbāni**”ti.

Yathevāti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pīti-ādayo paṭisaṃviditā honti tena vinā tesam appavattanato, evaṃ jhānasampayuttena taṃpariyāpannena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭividditā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṃ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṃ vadati. **Cittānupassīyeva nāmesa hoti** asammohato cittassa paṭisaṃviditattā. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Cittapaṭisaṃviditavasenā**ti ādi-saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṃ anuyutto bhikkhu. **Yaṃ taṃ pahānaṃ** pahāyakaññaṃ. **Paññāyāti** aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjupekkhitā hoti. **Idaṃhi catukkanti** aniccānupassanādivasena vuttaṃ catukkaṃ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahaṭīti **pahānanti** āha “**niccasaññaṃ -pa- pahānakaraññaṃ adhippetan**”ti. **Vipassanāparamparanti** paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṃ ajjupekkhatīti** majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṃ bhāvanācittaṃ paggahaniggahānaṃ akaraṇena ajjupekkhati. **Ekato upaṭṭhānanti** yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṃ ekarasabhāvena, tatra majjhattatāya bhāvato avisesaṃ ekaggabhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātabbanti ajjupekkhati. **Tatthāti** evaṃ ajjupekkhane. **Sahajātānampi ajjupekkhanā hoti** tesam pavattanākārassa ajjupekkhanato. “Paññāya disvā”ti vuttattā **ārammaṇa-ajjupekkhanā adhippetā**. Na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme ajjupekkhitā, atha kho abhijjhā -pa- paññāya disvā ajjupekkhitā hotīti yojanā.

Paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanattamaṃ “**catumahāpato viya cha āyatanāni**” icceva vuttaṃ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesūti** kāyādīsu catūsu ārammaṇesu

pavattā cattāro satipaṭṭhānā paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. **Kasmā**ti-ādi vihārasamāpatti-ācikkhaṇe kāraṇaṃ vibhāvetuṃ āradham.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikārabhāvato. Sekkhavacaneneva tesam sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhāpariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayattham sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihārattham jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā “**asekkhā nāmā**”ti vuttā, buddhānaṃ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā “sikkhāmī”ti na vuttam. Ānāpānājjhānaphalasangāhāyāni **Tathāgatavihāro**.

3-10. PaṭhamaĀnandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivasenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi vicinati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhi takilesā. Pīṭisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkaṇaṃ anativattanañca hoti, ayaṃ tatramajjhātupekkhā **majjhattākā**roti vuttā. **Ekacittakkaṇikā**ti ekacittuppādapariyāpannattā.

Catunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasakkhattukā**. Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbaṃ arahatīti “**ānāpānassati missakā kathitā**”ti vuttam. **Ānāpānamūlakā**ti

ānāpānasannissayena pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṃ mūlabhūtā**ti tesaṃ satipaṭṭhānānaṃ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catutthaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyutta

1. Veḷudvāravagga

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagaragaṇesu nipātoti** anuggaṇhanagara-hatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṃ vā gara-hatīti āha “**catunnaṃ**”ti-ādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṃ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṃ**, pabhutā. Adhīnaṃ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṃ**, sāmibhāvoti āha “**issariyādhipaccaṃ**”ti-ādi. **Anantakānīti** antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato aveccapavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha “**acalappasādenā**”ti. **Maggenāti** ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṃ acarimanti** ekajjhaṃ. Ariyasāvakaṇāhi ariyamaggo uppajjantova tisu vatthūsu aveccappasādaṃ āvahanto eva uppajjati. **Tesanti** visayabhūtānaṃ tiṇṇaṃ vatthūnaṃ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hīti-ādinā** nayena tamatthaṃ vivarati. **Pasādo** okappaṇā. **Pemaṃ** bhatti. **Gāravaṃ** garukaraṇaṃ. **Mahantaṃ** uḷāraṃ. **Etaṃ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopaniyatāya. **Sadisavasenaṃ**ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha “**mukhavatṭiyañhi chinne**”ti-ādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā**. Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe āgatānukkamena silassa ādimajjhavibhāgo veditabbo. **Dvinnāṃ vā tiṇṇaṃ vāti** silakoṭṭhāsānaṃ. **Ekantaraṃ bhinnanti** abhinnena ekantaraṃ hutvā bhinnaṃ. **Tesaṃ** khaṇḍādīnaṃ. “**Bhujissehī**”ti uttarapadalopena niddesoti āha “**Bhujissabhāvakarehī**”ti. **Idaṃ vītikkantaṃ**ti idampi silaṃ vītikkantaṃ. “**Ayaṃ silassa vītikkamo**”ti **evaṃ parāmasitum asakkuṇeyyehi**.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. **Yesanti** aniyamato saddhādīnamādhārabhūtapuggaladassanaṃ. **Buddhe pasādo gahito**. So hi itarehi paṭhamam gahetabboti. **Ariyakantāni sīlāni gahitāni** sotāpannessa sīlānaṃ adhippetattā. **Samghe pasādo gahito** dhammappasādassa anantaraṃ vuccamānattā. **Dhammepasādo gahito** aveccappasādabhāvato. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patti sotāpatti, tassā aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**. **Paccenti** pajāyanti adhigacchanti. Tenāha “**pāpuṇanti**”ti. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Katarapasādo** vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādoti** maggasampayutto pasādo. **Āgatamaggassāti** adhigatamaggassa. **Missakappasādo** esoti tasmā ubhopi therā paṇḍitā bahussutā.

3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Yadaggena tasmim upāsake yathāvuttāni sotāpattiyaṅgāni samvijjanti, tadaggena so tesu vatissatīti āha “**catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi**”ti. Vijjāṃ bhajantīti **vijjābhāgiyā**, tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti vuttam “**vijjā bhāgiyeti vijjākoṭṭhāsike**”ti.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. “Sotāpattī”ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgaṃ**. Tenāha “**sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅgaṃ**”ti. **Sotāpatti-atthāyāti** sotāpattimaggatthāya. **Aṅganti** kāraṇam. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbabhāgiyāya **sotāpattiyā aṅgaṃ** kāraṇanti.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. (Vitānaṃ kāyānaṃ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṃ sātapiyā sījhati, tattha kāyaparipajjhāyamukhena tantim ṭhapesi bhagavā. Na hi passatha nimatthehi karaṇe niratthato piti vattati. “**Niyatattā**”ti vuttam, tameva niyamaṃ “**majjhimapadeseyevā**”ti avadhāraṇena

vibhāveti. Mahāmaṇḍalacārikam carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti)¹ aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti, paccantapadese pana dūre vineyyajanā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadese eva vāsam upagacchati, tattha manussehi katānam kārānam mahapphalabhāvaniyamanatthanti uṭṭhabbam. “Āsanne no bhagavā”ti idaṃ nidassanamattanti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanatthenāti ettha kiñcanam palibodho asamāpitakiccatā, tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāseti** mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitam** nāma mandahasitam. **Hasitam** nāma vissatṭhasitam. **Muttacāgoti**-ādīsu yaṃ vattabbam, taṃ **visuddhimaggaṭṭikāyam**² vuttanayena veditabbam. **Samvibhāgeti** parassa dānavasena samvibhajane. **Akatavibhāganti** deyyadhammasena na katavibhāgam. Puggalavasena pana “sīlavantehī”ti vuttatā katavibhāgameva mahapphalatākaraṇena. Tenāha “**sabbam dātabbameva hutvā ṭhitan**”ti.

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. **Paveṇi-āgatassāti** anekapurisayugasena paramparāgatassa. **Attani upanetabbanti** attani netvā parasim upanetabbam. Tenāha “**yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo**”ti-ādi. **Amantabhāsenāti** samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. **Dve gāmā** dvinnam nātīnam gāmāti katvā. **Ñātiketi** evamladdhanāme ekasim gāmake. **Giñjakāvasatheti** giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho, tasmim. So kira āvāso

1. () Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo

2. Visuddhi-Ṭī 1. 282 piṭṭhe.

yathā sudhāhi parikkammaṃ payojanāṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttaṃ “**iṭṭhakāmaye āvasathe**”ti.

Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṃ vuccati kāmadhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha “**heṭṭhābhāgiyānan**”ti-ādi. **Tīhi maggehīti** heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesāṃ saññojanānaṃ orambhāgiyatā, oraṃ bhañjijyāni **vā orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesāṃ orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**tattha**”ti-ādi vuttaṃ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṃ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṃ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttaṃ “**avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnāni**”ti. **Nibbattivasenāti** paṭisandhiggahaṇavasena gantuṃ na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīni** saññojanāni kāmaccandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva** kāmabhave eva **nibbattāpentī**, tasmā **sabbānīpi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāneva**. **Paṭisandhivasena āgamanasabhāvoti** paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ pana atthāya assa āgamaṇaṃ anivāritaṃ.

Kadāci uppattiyā virāḷākārātā, pariyaṭṭhānamandatāya abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalāti** tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānaṃ maddantā pharantā sādhentā andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītarō hontīti** idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi aṅgapaccāṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idanti** “rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasenāti** appakabhavavasena. **Tanti** mahāsīvatttherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisāṃ taṃ bhavatanukaṃ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ “**sotāpannassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttam itarassa lokassa vasena tathā vattum asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā “sakideva imam lokam āgantvā”ti vuttam. **Imam lokam āgantvā**ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukam vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “imam lokanti kāmabhavo adhippeto”ti imamattham vibhāvetum “**sace hi**”ti-ādinā aññaṃyeva catukkam dassitam.

Catūsu -pa- sabhāvoti attho apāyagamanīyānam pāpadhammānam sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassambhāvibhāvato. Tenāha “sambodhiparāyaṇo”ti. **Tesam tesam nāṇagatinti** tesam tesam sattānam “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”ti-ādinā taṃtamñāṇādhigamanam nāṇūpapattim. **Nāṇābhisamparāyanti** tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imam lokam āgantvā dukkhassantam karissati”ti-ādinā nāṇasahitam upapattipaccayabhavam. **Oloketassa** nāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalam **kāyakilamathova**, na tena kāci paresam atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasamhitattā **buddhānam natthi**.

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsam, dhammabhūtam ādāsam **dhammādāsam**, ariyamaggañāṇassetam adhivacanam. Tena hi ariyasāvako catūsu ariyasaccesu viddhastammohattā attānam yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā vedittabbāti. **Ye na dhammādāsenāti** idha pana maggadhammameva vadati. Sesam uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmaṅga

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṅṅaṇā

1007. Dhammikattā desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo **rājakārāmo**, tasmim. **Bhūmisīsam** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhaggayasaggappatto hotīti tesam adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetunti** kalaham kārāpetum. **Puna āgacchantāti** aparasmim saṃvacchare āgacchantā. **Ubbāṭṭetvāti** mahatīvīciyo ubbāṭṭetvā. Yathā tassa sakalameva raṭṭham ekādakībhūtam hoti, evam katvā samuddameva jātam. Tena vuttam “**samuddameva akaraṃsū**”ti.

Isīnamantaram katvāti isīnam kārānam katvā, isīnam hetūti attho, isīnam vā antarabhedam katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭatam vibhāvento bhagavā “**me sutan**”ti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinnoti** kulacchedena ucchinno. Na kevalam sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi**. **Vibhavanti** vināsam upagato.

Tam sandhāyetaṃ vuttanti tam yathāvuttam pasenadinā kosalarājena kāritam vihāram sandhāya etaṃ “rājakārāme”ti vuttam.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṅṅaṇā

1008-9. **Udayagāmininti** ārambhato paṭṭhāya sampatti-āvaham.

4. Duggatibhayasuttavaṅṅaṇā

1010. Duṭṭhā gati nipphatti duggati, duggatabhāvo dāliddiyam, tadeva bhayam tam sabbam anavasesam vā **duggatibhayam** daliddabhayam. Sammadeva atikkantoti **samatikkanto**.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṅṅaṇā

1012. **Vohāramittāti** taṃtaṃdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsūpīti** ālāpasallāpagamana-

nisajjādi-atthasamvidhānādīsu. **Ekato pavattakiccā**ti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā**. “Amhākaṃ ime”ti nāyantīti **ñātī**, āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha “**sassusasurapakkhikā**”ti. Yonisambandhā vā **sālohitā**. Tenāha “**bhātibhaginimātulādayo**”ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannessa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattam**. Bhūtasāṅghātassa ghana-ādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattam**. Nirayādigati-antara-upapatti **gati-aññathattam**. Sabhāvadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattam**. “Ṭhitassa aññathattam paññāyati”ti evaṃ vuttam aññathattam **vipariṇāmaññathattam**. Lakkhaṇaññathattam na labbhati. Tenāha “**lakkhaṇam pana na vigacchati**”ti, sesam labbhatīti. **Pathavīdhātuyā**ti sasambhārapathavīdhātuyā. **Āpodhātuyā**ti etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvoti** ghanakaṭṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattam** rasaññathattasabhāvo. **Gati-aññathattam** uggatūpapatti. Tenāha “**tañhi ariyasāvakassa natthī**”ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddhanti** sampuṇṇam. **Supupphitanti** upasobhitatāya supupphitasadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha “**byūhā vuccanti avinibbidharacchāyo**”ti. **Uddhatacārīnā**ti yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tihī**ti ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhī**ti tehi eva saddhim sīlena. **Kocidevā**ti-ādi parikappavasena vuttam.

Bhagavati attano saddhāya ulāratamabhāvadassanattamaṃ. Tenāha “**bhagavato Sabbaññūtāyā**”ti-ādi. **Dhammo samuppādoti** vivādadhamma-uppattihetu. Tadeva hi sandhāyāha “**kiñcideva kāraṇaṃ**”ti. **Kāraṇanti** nānākāraṇaṃ. **Kalyāṇakusalavimuttanti** akalyāṇaṃ akusalaṃ, tadidaṃ yathāvutta-appasādanena apanīta-atthadassanattamaṃ. **Assāti** mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso esoti** catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. **Pamāṇenāti** ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanam khamantīti** dassanamaggena catusaccadhammā paccattaṃ passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamamaggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. “**Parimuccatī**”ti **pana vattuṃ vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppattirahattā. Tenāha “**na gacchatī**”ti, na uppajjātīti attho. **Mahāsārarukkhe dassento āha** “yo koci viññujātiko mama ce gocaraṃ gacchati, ekassa āgamaṃ avañjhaṃ amoghaṃ”ti dassetuṃ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṃ** nirojakaṃ, tāya eva dukkhettatāya visamaṃ, hotīti āha “**visamakhettaṃ**”ti. **Loṇūpahatanti** jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṃ. **Khaṇḍānīti** khaṇḍitāni. **Temetvāti** temitattā. **Vātātapahatānīti** cirakālaṃ vātena ceva ātapena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhānanti**¹ ṭhānaso. Tenāha “**khaṇenā**”ti. Niyyānikanti pavattaṃ nānapaṭirūpakam pakatipurisantarajānanādemicchāññaṃ, taṃ pana aniyānikam “niyyānikan”ti paccavekkhaṇavasena pavattheyyātī āha “**micchāpaccavekkhaṇenā**”ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani² avaṭṭhānasankhātā vimutti **micchāvimutti**.

1. Ṭhānasoti (Pāḷiyam)

2. Paramattani (?)

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṃ samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṃ **samparāyikaṃ**, maraṇabhayaṃ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanaṭṭhena “**puññābhisandā**”ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro**.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. **Devānanti** visuddhidevānaṃ. **Devapadānī**ti tesam padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa nāṇena akkantapadānī**ti paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1134. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha “tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo¹, ye janā pāragāmino”ti² ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṃ**, nibbānaṃ. Yo paṭivijjhati, taṃ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca rameti, tasmā **pāraṃ**ti vuccati. **Gacchamānā evā**ti pāraṃ nibbānaṃ gacchamānā eva. Te dhammā **āsavānaṃ khayāya samvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭivedhānaṃ samakālattā.

1. Saṃ 2. 383; Khu 1. 235; Abhi 3. 172 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. **Pavivekatthāyāti** pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyāti** bahiddhā nānārammaṇato cittaṃ paṭinivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līnatthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. **Saṅkhyā atthi** heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāseṇa, parito cakkavāḷapabbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ, baḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**.

2. Dutīya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. **Sambhedeti**¹ sambhedaṃ samodhānaṃ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentīti** parikappavacanametāṃ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci puratthimasamuddaṃ paviṭṭhā, kāci pacchimāṃ.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. “Kusale patiṭṭhito”ti ettha yaṃ accantikaṃ kusale patiṭṭhānaṃ, taṃ dassento “**maggakusale patiṭṭhito**”ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha “**bhāveti maggan**”ti. Ariyaphalaṃyeva **dhammasāro**. Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhayo, nibbānaṃ, tasmim **kilesakkhaye rato**.

1. Sambhejjeti (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṃ buddhānaṃ dhanantipi ariyadhaṇaṃ, nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṃ dhanañca dhanāyitaṭṭhenaṭṭhi ariyadhaṇaṃ tena **ariyadhaṇena**. **Teneva bhogenāti** ariyadhaṇabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappaññavagga

2. Vassamvutthasuttavaṇṇanā

1048. **Samodhānetvāti** yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāmatimaggio anupatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetam vuttam. Aññāneva hi atthato taṃ taṃ maggaṃ sādhaḥkāni indriyādīni. **Tanti paveṇi kathitāti** yaṃ kañci vineyyapuggalam anapekkhitvā kevalam tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. **Sattasu janesūti** sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrāti-ādīsu dhammagambhīrāti** pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttam** heṭṭhā pakāsītameva. “Cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi”ti-ādinā¹ āgataṃ **cetanāsuttam**. Tattha “cetanāsahajātam nānākkhaṇikan”ti-ādinā paṭṭhāne āgatanayena, suttesu² ca “diṭṭhadhammavedanīyan”ti-ādinā āgatanayena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato **asaṅkhatasamīyuttassa** lokuttaratthadīpakatā. “Atītaṃpāhaṃ rūpena khajjīm, etarahi khajjāmī”ti-ādinā pañcannaṃ khandhānaṃ khādhakabhāvassa, puggalassa khādītabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye**³ visesato nissattanijjivatā dīpitāti vuttam “**sattasuññātādīpakā khajjanikasuttantādayo**”ti. **Upasampajja viharissāmāti** ye tesu suttesu vuttapaṭipadam sammadeva paripūrenti, te tesu upasampajja viharanti

1. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

2. Am 1. 251 piṭṭhe.

3. Sam 2. 72 piṭṭhe.

nāma. **Etthā**ti “na kho netan”ti ettha na-kāro “aññamaññan”ti ettha makāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. **Na kho panetanti** na kho etaṃ, noti ca amhehīti atthoti āha “**na kho amhehī**”ti-ādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha “**assāsakarehī**”ti. Marissatīti **māriso**, ekantabhāvimarāṇo, so pana maraṇādhīnavuttikoti vuttaṃ “**marāṇapaṭibaddho**”ti. **Adhimuccehī**ti adhimuttiṃ uppādehi. Taṃ pana tathā cittassa paṇidhānaṃ ṭhapananti āha “**ṭhapehī**”ti. **Āgamanīyagūṇesū**ti pubbabhāgagūṇesu. **Pamāṇaṃ nāma natthi** anantāparimāṇattā. **Nānākaraṇaṃ natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. **Paññāpaṭilābhāyā**ti maggaphalapaññāya paṭilābhatthaṃ. Tenāha “**satta sekkhā**”ti-ādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. **Mahante atthe pariggaṇhātī**ti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvithhāre atthe paricchijja asesvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. **Cittekaggatāyāti** nissakkavacanaṃ “parihāyantī”ti padaṃ apekkhitvā. **yathābhūtādivasena**ti yathāgatādivasena. Yathābhūtaṃ nāma imasmim̐ sutte “samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti-ādi. **Ādi**-saddena “tathā yasmā”ti-ādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato “tathā yasmā”ti-ādivacanehi. **Vaṇṇāti** akkharā, “guṇā”ti keci. **Padabyañjanānī**ti nāmādiṇipadāni ceva taṃsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. **Sāsanāvacarā adhippetā** bāhirakānaṃ saccābhisamayassa abhāvato. **Tathāti** iminā catutthapañcomesu atthavisesābhāvaṃ dasseti. Yadi evaṃ kasmā visuṃ visuṃ desanāti āha “**tena tena abhilāpenā**”ti-ādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggahito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, tasmim̐ niyyāne niyuttā, taṃ ettha atthīti **niyyānikā**, vacīduccaritasamkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ka-kāraṃ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhim̐ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṃ**. **Tiracchānabhūtanti** tirokaraṇabhūtaṃ. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sāthakanti** dānasīlādinissitattā hitapaṭisaṃyuttaṃ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā “āgato gāmo”ti-ādīsu

viya. Tenāha “**sūrā samatthā**”ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsikathā**”ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisamhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā**. Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṃ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhim**.

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. “**Isīnaṃ patanuppatanavasena** osīdana-uppatanaṭṭhānavasena **evaṃ** ‘isipatanan’ti **laddhanāme**”ti saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**ettha hī**”ti-ādi vuttam.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanattham ayaṃ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritam saṅkhepeneva pakāsetuṃ vaṭṭatīti “**Dīpaṅkarapādamūle katābhinihārato paṭṭhāyā**”ti-ādi āradham. Tattha **mārabalam bhinditvā**ti māram ca mārabalam ca bhañjitvā. Atha vā mārasa abhantaram bāhirañcāti duvidham balam bhañjitvā. “**Dveme bhikkhave antā**”ti ettha **anta**-saddo “pubbante ñāṇam aparante ñāṇan”ti-ādīsu¹ viya bhāgapariyāyoti āha “**dve ime bhikkhave koṭṭhāsā**”ti. **Saha samudāhārenāti** uccāraṇasamakālam. **Pattharivā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchimsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti ghibandhanam. **Chinditvā**ti haritvā. **Na vaḷaṅjetabbāti** nānuyuṅjetabbā. **Kilesakāmasukhassāti** kilesakāmayuttassa sukhasa. **Anuyogoti** anubhavo. Gāmaṃvāsīhi sevitaḷabbatā **gāmaṃvāsīnam santako**. **Attanoti** attabhāvassa. **Āhito** ahammāno etthāti **attā**, attabhāvo. **Dukkhakaraṇanti** dukkhuppādanam.

1. Abhi 1. 215 piṭṭhe.

Attamāraṇehīti attabādhanehi. **Upasamāyāti** kilesavūpasamo adhippeto, tadatthasampadānavacananti āha “**kilesūpasamatthāyā**”ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭam**, nāṇadassanam. Tenāha “**saccañāṇā**”ti-ādi. **Yathābhūtam nīṇanti** paṭivedhañāṇam āha. **Tesuyeva** saccesu. Nāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikkicassa ca **jānanañāṇam**, “tañca kho paṭivedhato pagevā”ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇam**. **Dvādasākāraṇanti** dvādasavidha-ākārabhedam. **Aññatthāti** aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idam tattha nāṇakiccam padhānanti katvā vuttam. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkam**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca tam cakkañca, dhammena nīyena cakkantipi **dhammacakkam**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkam, cakkañca pavattehi dhammañcāti dhammacakkam, dhammena pavattatīti dhammacakkam, dhammacariyāya pavattatīti dhammacakkan”ti-ādi¹. **Ubhayampīti** paṭivedhañāṇam desanāñāṇanti ubhayampi. **Etanti** tadubhayam. **Imāya desanāyāti** iminā suttena **pakāsenta bhagavatā** yahāvuttañāṇadvayasaṅkhātam **dhammacakkam pavattitam nāma** pavattanakiccassa aññhitattā. **Paṭiṭṭhiteti** Aññāsikoṇḍaññattherena sotāpattiṭṭhale paṭiṭṭhite. **Pavattitam** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakam kalam appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenāti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma, pāḷiyam pana “tena khaṇena tena layena tena muhuttanā”ti vuttam, tam pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññutaññāṇobhāsoti** Sabbaññutaññāṇanubhāvena pavatto obhāso cittam paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya uḷaratamam pītisomanassam udapādi, tasmā “**imassapi udānassā**”ti-ādi vuttam.

1. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasaṃvaṇṇane vaṇṇiyanteti **vaṇṇā**. Teyeva pariyāyena akkharāṇato **akkharāṇi**. Atthaṃ byañjentīti **byañjanāṇi**. Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttaṃ “**vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāmā**”ti. **Nettiyaṃ**¹ pana vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkāsana**ti atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha “**vibhattiyo**”ti. Saṅkāsanaaggahaṇeneva cettha pakāsana vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneneva vivaranti, tāhi² kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti tāhipi³ atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ**⁴ **netti-aṭṭhakathāyaṅca**⁵ vuttanayena veditabbo. **Sabbākārena**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīnanti** tasmim̐ pana vitthāre pavattavaṇṇādīnaṃ. **Tasmāti** vaṇṇādīnaṃ anta-abhāvato. **Evamāhāti** “aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsana”ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanatṭhenāti** attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajanena tathasabhāvaṃ. Tenāha “**dukkhaṃ hi dukkhameva vuttan**”ti. **Sabhāvassāti** dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyāti** avañjhatāya. **Avitathanti** na vitathaṃ. Tenāha “**na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti**”ti. **Aññabhāvānupagamenāti** samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññatham̐**. Tenāha “**na hī**”ti-ādi.

Dhammacakkappavattanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 10. 5 piṭṭhe.

2. Vivarantā tāni (Ka)

3. Tenāpi (Ka)

4. Visuddhi-Ṭī 1. 273 piṭṭhe.

5. Netti-Ṭīha 31 piṭṭhe.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya ceti** dukkhadomanassāni ajjupekkhitvā sahitehi tehi saccābhisamayo bhaveyyāti evaṃ parikappanā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsayanti** sassatādibhedam ajjhāsayaṃ. So hi “idameva saccam moghamaññan”ti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto**. Tañca apare adiṭṭhasaccā olokenṭi, diṭṭhasaccā pana neva olokenṭi.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkūti** tasseva nāman.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacintanti** lokasannivesapaṭisaṃyuttavīmaṃsāva. “Lokacittan”tipi pāṭho, taṃtaṃlokapariyāpannam cittanti attho. **Nālikerādayoti ādi**-saddena avuttānam osadhitiṇavanappati-ādīnam saṅgaho. **Evarūpanti** edisaṃ aññampi taṃtaṃlokcittam.

Vigatacittoti attatthaparattthato apagatavitakko addasa evaṃ adhiṭṭhahimsūti sambandho. **Sambarimāyanti** sambarena asurindena uppāditaṃ asuramāyaṃ, yaṃ “indajālan”tipi vuccati indassa mohanattham uppādittā. **Samparivattetvāti** paridhāvetvā. **Yathā neti** ne asure yathā so puriso passati, evaṃ adhiṭṭhahimsu. Kasmā panete evaṃ adhiṭṭhahimsūti? Taṃ purisaṃ tattha tathānisinnaṃ disvā “ayaṃ ca devo”ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷlachiddehi pavisitvā attano asurabhavanam gatā. Tenāha bhagavā “**devānamyeva mohayamānā**”ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇoti** gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasadisso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpanti** ettha rūpa-saddo sabhāvattho “piyarūpe sātarūpe”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**aniṭṭhasabhāvan**”ti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. **Upāsananti** ācariya-upāsanam, ācariyam antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmanam **kaṇḍakhipanasippam**. **Kaṇḍam atikkamanteti** saram khipante. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhasaddattham pākaṭam katvā dassetuṃ “**ekam kaṇḍam khipitvā**”ti-ādi vuttam. **Aparam anupoṅkhanti** ettha aparanti tatiyakaṇḍā. Anupoṅkha nāma idanti dassetuṃ “**anupoṅkha nāma dutiyassa poṅkhan**”ti vuttam. Tam hi tatiyena sarena vijjhīyati. **Puna param tassa poṅkhanti** idam pana aparāparam avirajjhanam dassetuṃ vuttam. **Durabhisambhavataranti** abhibhavitum asakkuṇeyyataram. **Vālantī** kesam. **Sattadhā bhinditvāti** sattakkhattum viphāletvā. **Tassa ekam bhedanti** tassa kesassa ekam amsusaṅkhātam bhedam gahetvā. **Vātiṅgaṇamajjhe bandhitvāti** vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparam bhedanti** param kesassa amsusaṅkhātam bhedam. **Aggakoṭiyam bandhitvāti** yathā tassa vālabhedassa ūkāmatam likhāmatam vā kaṇḍassa aggakoṭim adhikam hutvā tiṭṭhati, evam bandhitvā. **Usabhamatteti** vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito**. **Kaṇḍabaddhāya koṭiyāti** kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātiṅgaṇabandhanavālassa koṭim paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. **Adhiccuppattikanti** yadicchāvasena uppajjanakam. **Chiggaḷenāti** chiggaḷapadesena. **Chiggaḷaparīti** heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa upari. **Āruḷhassa chiggaḷenāti** ubhinnampi chiddena. **Gīvappavesanam viyāti** catunnam yugānam chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānam chiddantarena kāṇakacchapassa

1. Ma 1. 333 piṭṭhe.

gīvappavesanaṃ adhiccatarasambhavaṃ. Tatopi adhiccatarasambhavo manussattalābho, tato adhiccatamasambhavo ariyamaggapaṭilābhoti dassento āha “**catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo**”ti.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. **Abhisamayasāmyutte vitthāritova**, tasmā tattha vutanayeneva tassa attho veditabbo.

7. Paṭhama-āmakadhaññaḥpeyyālavagga

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Lokiyampi visuddhatthena “ariyan”ti vattabbataṃ labhatīti “**lokiyalokuttarenā**”ti vuttaṃ.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Piṭṭhasurā**ti piṭṭhena kātabbasurā, tathā **odanasurā pūvasurā**, majjarasādibhūte kiṇṇe pakkhipitvā kattabbā surā **kiṇṇapakkhittasurā sambārasāmyuttā**ti mūlabhesajjasambhārehi saṃyuttā. **Pupphāsavoti** nāḷikerapupphādito assavanaka-āsavo. Muddikaphalādito assavanaka-āsavo **phalāsavo**. Itīti ādi-attho. Tena madhvāsavaguḷāsavasambhārasāmyutte saṅgaṇhāti. **Surāsavavinimuttanti** yathāvuttasurāsavavinimuttam.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Nīcavuttinoti** kule jeṭṭhānaṃ mahāpitucūlapitujeṭṭhabhātīkādīnaṃ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikammādivasena nīcavuttino.

8. Dutiya-āmakadhaññaṭṭapeyyālavagga

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. “Mūlabījan”ti-ādīsu mūlameva bījanti **mūlabījam**, mūlabījam etassātipi **mūlabījam**. Tattha purimena bījagāmo vutto “bījanam samūho”ti katvā, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmāññaniddesena, “mūlabījañca mūlabījañca mūlabījan”ti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. **Phalubījanti** pabbabījam. Bāhirapaccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti tato nivattanattham ekena bīja-saddena visesetvā vuttam **“bījabījan”**ti “rūparūpam, dukkhadukkhān”ti¹ ca yathā. **Nīlatiṇarukkadhādikassāti** allatiṇassa ceva allarukkadhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnam gahaṇam.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva ajjhanhiko, ayam buddhādi-ariyānam āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha **“vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā”**ti.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. **Yam kiñci pupphanti** ganthimam aganthimam vā yam kiñci pupphajātam, tathā pisitādibhedam **yam kiñci gandhajātam**.

9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭapeyyālavagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇan”ti² ādinayappavattam bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgapavattito naccādīnam dassanaṃ na anulometīti āha **“sāsanaṃ ananulomattā”**ti. Attanā parehi ca

1. Sam 2. 453 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

payojiyamānaṃ payojāpiyamānañca eteneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādītasaddehi cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. Ādi-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇaṃ savanakiriyāyapi dassanaṃkhepasabbhāvato “**dassanā**”icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ¹ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā cā**”ti. Tathā hi vuttaṃ **paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya**² “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

2. Uccāsayanasantavaṇṇanā

1152. **Uccāti** ucca-saddena samānattham ekaṃ saddantaram. Seti etthāti **sayanam**, uccāsayanam mahāsayanañca samaṇasārurparahitam paṭikkhittanti āha “**pamaṇātikantaṃ akappiyattharaṇan**”ti. Āsandādi-āsanañcettha sayaneneva saṅgahitaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbam. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañcāti **uccāsayanamahāsayananti** etasmim atthe ekasesanayena ayam niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti³. Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti daṭṭhabbam.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**na uggahāpentī, na upanikkhitaṃ sādīyanti**”ti. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇam **uggahaṇam**, vācāya paṭiggahaṇam **uggahāpaṇam**, manasā paṭiggahaṇam **sādīyanam**. Tividhampi paṭiggahaṇam sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva nam uggahanti**”ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭiggahaṇā**”ti-ādīsupi.

1. Avisūkabhūtam dassanam (Ka)

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.

3. Khu 1. 77 piṭṭhe.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Nīvārādi-upadhaññassa sāli-ādimūladhaññantogadhattā vuttam “sattavidhassā”ti.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasam”ti¹ vuttattā idam uddissa anuññātam nāma, tassa pana “kāle paṭiggahitan”ti² vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭatīti āha “aññatra uddissa anuññātā”ti. Vinayavasena upaparikkhitabbo, tasmā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya³ vuttanayenettha vinicchayo veditabbo.

10. Catuttha-āmakadhaññapeyyālavagga

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kassaci bhaṇḍassa gahaṇam **kayo**, dānam **vikkayo**. **Tattha tathāti** gāmantare santike ca gamanam dūtakkammanti vuccatīti yojanā. **Pahiṇagamanam** khuddakagamanam.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. **Rūpakūṭam** sarūpena sadisena chalavohāro. **Aṅgakūṭam** attano hatthādinā aṅgānam chalakaraṇam. **Gahaṇakūṭam** mānesu gahaṇavasena. **Paṭicchannakūṭam** ayacuṇṇādinā paṭicchannena chalakaraṇam. **Mahatiyā** tulāya. **Pacchābhāgeti** tulāya pacchimabhāge. **Hatthenāti** hatthapadesena. **Akkamatīti** uṭṭhātum adento gaṇhāti. **Dadanto** pubbhāgeti paresam dadanto pubbhāge hatthena tulam akkamati. **Tanti** ayacuṇṇam.

Lohapātiyoti tambalohapātiyo. **Suvaṇṇavaṇṇā karontīti** asanikhādasuvaṇṇakanakalimpitā suvaṇṇavaṇṇā karontī.

1. Vi 3. 291, 292 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 292 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

mānabhājanassa hadayabhūtaṃ abbhantarassa bhinnam **hadayabhedo**.
 Nimiyaṃānassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭṭiyā bhinnam **sikhābhedo**.
 Khettādīnam minanarajjuyā aññathākaraṇam **rajjubhedo**. Rajjugahaṇeva
 cettha daṇḍakassa gahaṇam katamevāti daṭṭhabbam.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-1171. **Vadhoti** muṭṭhippahāraḥasātālanādīhi himsanam,
 viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati “attānam
 vadhitvā vadhitvā rodeyyā”ti-ādīsu¹. Aṭṭhakathāyam pana “māraṇam”ti
 vuttam, tam pana pothanam sandhāyāti sakkā viññātuṃ māraṇasaddassa
 vihimsanepi dissanato. Sesam suviññeyyameva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya
 Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ niṭṭhitā.

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane saṅhasukhumavisayaññatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ susaṃyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatināṃ** bhikkhūnaṃ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭiccasamuppādabhede paramatthadhamme nānāyehi ñāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṃyuttāgamavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ sārathhappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āradhāti sambandho. Savisesaṃ paññāvahaguṇattā eva hissa ganthārambhe āditopi “paññāpabhedajananassā”ti vuttaṃ. **Mahā-aṭṭhakathāya sāranti** saṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūnasaṭṭhimattoti** thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggaṇaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sārameva puna nigamavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya sāranti** porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tena etaṃ dasseti “saṃyuttamahā-aṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ sārathhappakāsinim karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya akāsin”ti. “Mahāvihārādhivāsīnaṃ”ti ca idaṃ purimacchimapadehi saddhim sambandhitabbaṃ “mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantim mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāya sāraṃ ādāyā”ti ca. **Tena** puñña. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmaṃvacarādivihāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampayuttena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā sārathhappakāsinīyā

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṃyuttaṭīkā samattā.

Saṃyuttaṭṭikāya dutiyabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko		Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]			[A]	
Aṃsakūṭato	124		Acchariyaṃ	68
Akatābhiniवेशाṃ	9		Ajajjaraṃ	387
Akaniṭṭhagāmi	420		Ajanakā	269
Akammaññatā	417		Ajātabuddhi	238
Akalyatā	417		Ajitamāṇavena	72
Akasiraṃ	196		Ajjukaṃ	223
Akālikena	78		Ajjhattikassa	17
Akāliko	384		Ajjhattikānaṃ	283
Akuppā	147		Ajjhāsayaṃ	8, 136
Akkamati	549		Ajjhupagato	2
Akkhaṇavedhino	191		Ajjhosānā	261
Akkharabhāṇakānaṃ	72		Ajjhositaṃ	106
Akkharāni	542		Aññā	74, 170
Akhārikaṃ	237		Aññāṇā	278
Aguṇaṅgehi	364		Aññātaṃ	12
Agopitā	300		Aññindriyāni	493
Aggicuṇṇo	108		Aṭṭassa	23
Aggena	62		Aṭṭhasataṃ	106
Aṅgakūṭaṃ	549		Aṭṭhasatapariyāyo	361
Aṅasantatāya	124		Aṭṭhikaṃ	168
Aṅgārakāsuṃ	114		Aṭṭhikacchako	428
Aṅgāracitake	185		Aṭṭhikacchapakulaṃ	173
Aṅgulimuddāya	389		Aṭṭhikummo	331
Acalapallaṅke	233		Aṭṭhuppattiko	7
Accantatthaṅgamo	87		Aḍḍhacūḷaṃ	107
Accuggataṃ	430		Aṇusahagato	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṇḍajā	275	Adinnaṃ	141
Atasitāye	225	Adukkhaṃ	353
Ati-abbhaṃ	277	Adukkhena	382
Atikkantarūpo	196	Addubbho	10
Atikkamma	161	Adhigacchanti	246
Atitikhīṇaṃ	372	Adhiccasaṃuppanaṃ	41
Atintā	300	Adhiṭṭhitā	187
Atimaññati	111	Adhitiṭṭhati	245
Atilīnatā	514	Adhippayāso	226, 444
Atiharaṇaṃ	106, 462	Adhimattānaṃ	322
Atītaṃ	261	Adhimokkhaṃḍo	62
Atīritaṃ	12	Adhimokkho	170
Atulitaṃ	12	Adhivacanaṃ	228
Attakāmā	460	Adhivatthā	276
Attajjhāsayo	7	Adhūpitātāya	110
Attattho	447	Anattaniyaṃ	230
Attadīpā	219	Anattā	456
Attaniyaṃ	247	Anatthā	327
Attabhāvo	31	Anaddhaniyaṃ	441
Attamaṇā	12	Ananucchavikaṃ	167
Attamano	159	Anantakāṇi	527
Attarūpo	308	Anantamāyo	198
Atthaṅgamo	234	Anantarā	224
Atthato	318	Anabhiratiṃ	448
Atthavasikā	240	Anayabyasaṇaṃ	135
Atthassa	254	Anaye	202
Adamitā	300	Anayo	173
Adiṭṭhaṃ	12	Anāhāraḱā	313
Adiṭṭhajotaṇā	11	Aniccaṃ	50
Adiṭṭhesu	117	Aniccatā	383

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aniccā	146	Anubhāgo	330
Anicchā	398	Anumatipucchā	11
Anidassanaṃ	387	Anuyāti	266
Anibaddhaṃ	355	Anuyogavattaṃ	245
Animittaṃ	421	Anuvaḍḍhiyā	481
Animisehi	22	Anusañcaritaṃ	264
Aniyamitā	218	Anusandhiṃ	139
Aniyyānikattaṃ	539	Anusayabhūtā	209
Anirassādaṃ	440	Anusayo	413
Anītikaṃ	388	Anusāsatu	202
Anu abhāvaṃ	80	Anusenti	38
Anu aye	78	Anusotāgamane	249
Anukampamānena	387	Anussavo	122
Anugataṃ	91	Anekavidhaṃ	90
Anugatavedhaṃ	356	Anelagalā	197
Anuggaṇhanto	301	Aneḷakasappo	325
Anuggayhamānā	191	Anotarantaṃ	311
Anucchavikaṃ	169, 289	Anodhijinassa	362
Anuḍahanaṭṭhena	131	Antaṃ	306
Anuttarā	232	Antako	505
Anudahanti	341	Antantena	169
Anuddhataṃ	440	Antamaso	21
Anuddharaṇīyanāgā	276	Antaragharaṃ	40
Anudhammaṃ	208, 506	Antaracaro	326
Anunetā	46	Antaradhāyanti	191
Anupatitā	148	Antarāyikā	56
Anupannehi	315	Antalikkhaṭṭhakā	310
Anupalittaṃ	199	Antā	384
Anupavajjaṃ	296	Anto	96, 210
Anubyañjanaṃ	323	Antodosatṭhena	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Andhabhūtaṃ	20	Apassayaṇḍhaṃ	335
Annaṃ	275	Appahīnakoṭiyā	82
Anvayo	477	Appahīnaṭṭhena	322
Apakassitvā	158	Appeti	30
Apagacchanto	123	Abahukato	427
Apagataṃ	181	Abbhamaṇḍapaṃ	372
Apagatapaṭalapiḷakaṃ	251	Abbheyeva	277
Apacayo	105	Abyaggo	418
Apacito	109	Abyāpādo	136
Aparāpariyakamma	183	Abyābajjhaṃ	388
Aparipuṇṇo	32	Abhijjhāyitā	240
Aparihāniye	426	Abhiññā	287
Aparihārī	381	Abhinipatati	30
Apasādeti	301	Abhinibbatti	15
Apasādentō	100	Abhinibbhijjituṃ	254
Apāyo	104	Abhinivittā	120
Apihitā	300	Abhinivesabhūtā	209
Apunabbhavo	294	Abhinivesā	261
Apūticitto	423	Abhiniveso	75
Appaññāṇaṃ	96	Abhinīhāraṃ	8
Appaññāto	294	Abhinnaṭṭhānaṃ	117
Appaṭīkūlaṃ	445	Abhibhavitāni	303
Appaṭipuggalo	235	Abhimukhagataṃ	326
Appaṭiladdhā	157	Abhiruhanakā	428
Appaṭivānī	126	Abhisāṅkhatāṃ	81
Appaṭihārikaṃ	362	Abhisāṅkharoti	237
Appatvā	21	Abhisāṅcetaṃ	81
Appanā	135	Abhisameti	50
Appamattā	187	Abhisameto	244
Appavattanakkhaṇo	82		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhisametvā	127	Avāritattā	82
Abhisambujjhati	49	Avikkayamānaṃ	171
Abhisāpo	240	Avikkhambhite	521
Abhihaṭṭhum	341	Avikkhepo	432
Abhītanādaṃ	57	Avijjā	291
Amaccā	533	Avijjānīvaraṇo	45
Amataṃ	388	Avinipātadhammo	85
Amadhuraṃ	161	Avinīto	204
Amāvasuposathe	480	Avipākajinassa	362
Ayakaṇṭako	174	Avipākattā	70
Ayakosake	174	Avibhāvitaṃ	12
Ayyadhītā	166	Avibhūtaṃ	12
Araṇiyato	202	Avibhūtavāraṃ	133
Arati	416	Avibhūtā	373
Aratitā	416	Avisāradattā	371
Ariṭṭhaṃ	342	Avūpasame	405
Ariyamaggarathe	398	Aveccappasādena	370
Ariyo	194	Asaṃkiṇṇā	228
Alamariyo	378	Asaṅkhataṃ	387
Alāmakam	246	Asadisā	232
Alikena	379	Asantaṃ	355
Alittā	231	Asambhinnāva	209
Alīnaṃ	440	Asarantena	210
Allagomayena	335	Asasmi	17
Alliyāpento	188	Asahitaṃ	161
Alliyitabbayuttaṭṭhena	388	Asiliṭṭhaṃ	210
Avadamānā	470	Asukhaṃ	353
Avantiyā	371	Asekkhabhūmivāro	225
Avasā	268	Asesanirodhā	12
Avassutassa	340	Assādaṃ	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assāditam	300	Ābādho	471
Assādentī	16	Ābhādhātu	133
Assādo	146	Ābhicetasikā	195
Assāmikabhāvo	441	Ābhujati	466
Assutavā	105	Āyaṃ	500
Ahārī	381	Āyatibhavassa	116
Ahetudiṭṭhi	205	Āyusaṅkhāro	190
[Ā]		Āyūhanam	30
Ākāsanissitā	114	Āyūhanā	414
Ākiñcaññaṃ	377	Āyūhamānāva	29
Āgataviso	325	Ārakkhasārathī	397
Āgatāgamo	377	Āraddhavīriye	62
Āgato	71	Ārammaṇam	250
Āgamanīyā	65	Ārammaṇato	147
Āgucārī	115	Ārāmanisādī	422
Ācayo	105	Āruppavimokkho	124
Ācayamuṭṭhi	124	Āropitassa	189
Ātappam	126	Āropehi	194
Āturakāyo	201	Ālayā	388
Ādānam	105	Ālasiyo	364
Ādiyanti	141	Ālasyam	416
Ādīnavo	147	Āluṭitā	373
Ādhāyitvā	158	Āvaṭṭasadisatā	321
Ādhipaccam	527	Āvaṭṭo	321
Ānisaṃsam	138	Āvaheyya	250
Ānisaṃso	339	Āvāse	339
Āpato	119	Āvāso	305
Āpanno	85	Āveṇikāni	364
Ābandhanadhātu	146	Āsabham	56
Ābādhaṭṭhena	259	Āsayato	327

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Upaṭṭhahanti	244	Uppannassa	401
Upaṭṭhātu	47	Uppātikam	298
Upaṭṭhāne	170	Uppādo	102
Upatāpenti	477	Ubbhantacittā	513
Upadahitvā	335	Ubbhamukho	274
Upadhānaṃ	335	Ummaggo	345
Upadhīhi	322	Uruvallyavāsī	133
Upanijjhānacittam	113	Ulati	240
Upanisā	65	Usabham	233
Upapatti	137, 182	Ussakkitvā	238
Upapāto	296	Ussadanandiyam	226
Upayo	37	Ussādeti	301
Upavicaranti	361	Ussādentō	100
Upasanto	100	Ussukkāpetum	362
Upādānakkhandhā	213	[Ū]	
Upādāniyam	221	Ūnādhikāni	254
Upādāniyesu	96	Ūmi	321
Upādi	448	Ūmibhayam	321
Upādiyati	245	Ūmisadisatā	321
Upādiyanti	15	Ūsaram	381
Upāyamanasikārena	23	[E]	
Upāyāso	321	Ekamsena	448
Upāyo	455	Ekaghaṇḍiniggoso	192
Upāsanam	545	Ekacarā	9
Upekkhā	170, 362	Ekajātiyam	107
Upekkhādhurasamādhī	398	Ekajjhāsayāya	76
Upeti	245	Ekattam	89
Uppattito	113	Ekattā	377
Uppathamanasikāro	415	Ekadvīhikāya	240
Uppannasaññā	448		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekantaparipuṇṇaṃ	164	Okkāmenti	381
Ekantaparisuddhaṃ	164	Oghaṭṭho	329
Ekantasantattā	525	Oghā	412
Ekapakkhalaṃ	327	Ocirakajāto	342
Ekapariññā	112	Otari	190
Ekamaggaṃ	480	Odapattakinī	142
Ekamaggo	450	Odahitvā	168
Ekavihārī	179	Odissakatā	442
Ekasabhāvaṃ	89	Opakkamikāni	361
Ekāgāriko	267	Obhaṭacumbaṭā	142
Ekābaddhe	397	Obhāse	170
Ekābhisamayo	399	Orato	32
Ekodibhūtā	469	Orabbhikā	270
Evamrūpo	210	Orabbhiko	183
Eḷake	183	Orambhāgiyāni	530
Eḷamūgo	430	Orasaṃ	58
[O]		Oraso	169
Okam	209	Olambakā	166
Okappanasaddhā	162	Olīyanā	417
Okappento	435	Olokanam	273
Okasārī	209	Ovādadhammadāyādo	169
Okāsaṃ	40	Osaranto	123
Okirinī	185	Osāpetvā	167
Okilinī	185	Ohīyati	382
Oko	209	[Ka]	
Okkantā	148	Kakkhaḷā	297
		Kacavarajāto	334

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṭṭhattham	240	Kasamburū	61
Kaṭṭhamukho	324	Kājahatthā	350
Kaṇḍakī	516	Kāmapaccanīkaṭṭhena	400
Kaṇṇacchiddakūpake	348	Kāmapaṭisaṃyutto	135
Kaṇhā	312	Kāmapadaghātam	400
Katajānanam	193	Kāmahogiseyyā	330
Katayogassa	100	Kāmupādānam	412
Katūpāsana	189	Kāmūpasamhitā	292
Kathamkathī	52	Kāyaduṭṭhullam	416
Kaniṭṭhabhātā	100	Kāyapariyantikam	93
Kandaro	66	Kāyappamāṇam	196
Kappāsavaṭṭim	188	Kāyavinamanā	416
Kamanīyā	292	Kāyālasiyam	416
Kampayanto	336	Kāyikam	496
Kammacittena	253	Kāyikā	359, 361
Kammaṭṭhānasappāyā	357	Kāyūpapannassa	100
Kammanānattamūlakā	253	Kāyo	207
Kammantā	411	Kārahāvam	342
Kammanto	167	Kāraṇam	40
Kammabhavo	66	Kāraṇḍavam	61
Kammasabhāgatāya	183	Kāriyamāno	70
Kammārohanam	97	Kālasaṅkhāto	217
Kayo	549	Kāsāyāni	165
Karaṭo	238	Kālasīho	232
Kareṇum	190	Kālasuttanāḷi	359
Kalāpasammasanena	205	Kiccato	21, 400
Kalīngarūpadhānā	191	Kiñcanam	164
Kallitam	279	Kiñcehi	377
Kavitā	191	Kibbisā	297

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Kiliṭṭhaṃ	477	Khajjaṃ	275
Kilesajallaṃ	250	Khajjamānānaṃ	255
Kilesatintaṃ	303	Khaṇanaṭṭhena	259
Kilesūpasamatthāya	330	Khaṇḍā	527
Kīlāvigamaṃ	262	Khattiyaparisā	57
Kukkuḷaṃ	261	Khantiṃ	8
Kuṇṭhapādo	329	Khandhantaraṃ	138
Kuthito	447	Khamanti	273
Kudhitaṃ	371	Khaye	65
Kupite	245	Khalaṃ	377
Kumbhakārapākā	94	Khitto	152
Kumbhīlasadiso	323	Khīṇāsavattā	235
Kummaggo	345	Khuraggaveva	239
Kulaṅgāro	383	Khuraneminā	267
Kulavasena	325	Khemappatto	56
Kulasaṅgahatthāya	98	Khemino	305
Kulūpako	159	Khobhetvā	132
Kusalavimutti	146	[Ga]	
Kūṭaṅgamā	187	Gaṅgāpiṭṭhe	236
Kūṭo	238	Gaṇḍo	351
Kerāṭīkapakkhaṃ	434	Gatagiddhena	174
Kevalaṃ	295	Gatamaggaveva	25
Kevalino	225	Gati	388
Kesarī	232	Gati-aññhattaṃ	533
Koṭṭhāsato	143	Gatijātivasena	13
Koṇaṃ	346	Gandhakuṭiṃ	298
Kodho	321	Gandhagandhe	276
Kolāhalaṃ	165	Gandhadāmaṃ	335
		Gandhabbakāyikā	276

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Gha]	
Gambhīraṃ	20	Ghaṭīkamuggarena	297
Gambhīratā	101	Ghaṭṭessati	309
Gambhīrā	190	Ghaṭṭento	348
Garahanto	527	Gharasandhi	267
Garukato	109	Ghoraviso	325
Gahaṇaṃ	373	[Ca]	
Gāmakūṭako	184	Cakkhu	281
Gāmantāṃ	292	Cakkhudassanaṃ	419
Gāmikapuriso	238	Cakkhudhātu	129
Gāmmo	384	Cakkhupasādo	129
Gāraṇaṃ	527	Cakkhubhūtā	182
Gāharakkhaso	321	Cakkhubhūto	306
Gāhena	272	Cakkhuviññānaṃ	19
Giṇṇakāvasathe	529	Cakkhusamphassaṃ	286
Giṇṇakāvasatho	88	Caṇḍā	297
Giriparikkhepe	153	Catucārī	336
Gītāṃ	277	Catupaccayaḷābho	173
Guṇo	196	Caturassavallī	237
Gūthapāṇakā	174	Candūpamā	157
Gehassitaṃ	361	Caraṇasīlā	506
Gehassitasukhena	210	Caranti	182
Goghātako	183	Cavanakavasena	14
Gocarajjhattaṃ	346	Cātumahābhūṭiko	105, 266
Gocaradhamme	77	Cāraṃ	340
Gottarakkhita	142	Citā	187
Goduhanamattaṃ	188	Cittakeḷiṃ	186
Gomaṃsapesiyo	183	Cittakkharā	191
[Gha]		Cittavatthutā	106
Ghaṭāṇiṭṭhakāya	165	Cittānaṃ	254
Ghaṭā	346		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cittīkataṭṭhena	429	Jātimahallako	201
Cuti	296	Jātimā	197
Cutūpapāto	84	Jātiliṅgupapattiyo	52
[Cha]		Jānato	63
Chandavāsīnī	142	Jāyā	110
Chandasamādhī	510	Jiyābaddho	189
Chandikataṭṭhena	131	Jīraṇatā	13
Channaparibbājako	360	Jīraṇasabhāvaṃ	291
Chavivaṇṇasundaratāya	196	Jīvā	268
Chaḷabhiññādhammesu	274	Jeṭṭhakasīlaṃ	484
Chiggaḷena	545	[Jha]	
Cheko	238	Jhānavimokkhe	309
[Ja]		Jhānassādena	119
Jaṅgaladeso	361	Jhāyitum	338
Jaṅgalānaṃ	410	[Ña]	
Jaṅghavāṇijā	199	Ñatvā	184
Jaṅghasetu	326	Ñāṇacariyāhi	374
Janakaṃ	31	Ñāṇadassanaviseso	378
Janite	199	Ñāṇapalāyanena	326
Jambhanā	416	Ñāṇappabhāvaṃ	63
Jayaggāho	386	Ñāṇaphusaṃ	354
Jarājiṇṇo	201	Ñāṇasaṃvego	235
Jarāturatā	202	Ñāṇena	231
Javanappattā	180	Ñātaṭṭhena	24
Javāpetvā	47	Ñātī	533
Javissāma	189	Ñāpane	3
Jātaṃ	73	Ñāpenti	381
Jāti	116	Ñāyo	85, 407

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha - Da]		[Ta]	
Ṭhānaso	54	Tibbaṃ	150
Ṭhānuppattikā	477	Tibbacchandataṃ	44
Ṭhāne	404	Tiyaddhagato	201
Ṭhitakappī	273	Tilakkhaṇāhataṃ	225
Ḍetukāmo	348	Tivaṅgikā	331
[Ta]		Tīraṃ	259
Takko	135, 475	Tuṅganāsā	120
Tajjātikam	108, 255	Tejussado	124
Tajjāte	206	Teparivaṭṭadesanā	125
Taṇhakkhayaṃ	388	Tepiṭakam	506
Taṇhāgāho	179	Tebhūmakavaṭṭam	116
Taṇhāsaṅkhayo	211	[Tha]	
Tathāgatamañcassa	165	Thaddham	381
Tathāgato	169	Thaddho	173
Tadaṅgappahānam	204	Thapati	359
Tanubhāvo	255	Thāmagataṃ	413
Tantākulakajātā	103	Thinam	417
Tantipālakā	140	Thiyanā	417
Tantibandho	331	Thiyitattam	417
Tandimanakatā	416	Thunanto	470
Tandiyānā	416	Thero	297
Tapati	200	[Da]	
Tapassim	384	Dakkhiṇato	333
Tāvakālikāni	465	Daṇḍakavāsī	323
Tāso	225	Daṇḍamuggaram	359
Tiṇagahane	135	Dadeyya	98
Tiṇasīho	232	Dabbajātiko	64
Tiparivaṭṭam	235	Dameti	346
Tipurisubbedhāni	343		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Darathapaṭṭipassaddhi	65	Duppayuttā	383
Darathapassaddhi	303, 418	Dubbalañāṇo	355
Dassanaṃ	208	Dubbalapīti	66, 303
Dassanavisuddhikaṃ	342	Dubbalaḥḥojakā	500
Dassanīyo	196	Durāsada	327
Daḥhadhanuno	189	Durupaṭṭhāhā	326
Daḥhikamme	10	Durūpaṭṭhānatarāni	327
Dānūpanissayo	223	Duviññeyyattā	14
Dāyo	341	Dussīlo	364
Dāsagāmā	167	Dūraṅgamā	249
Diṭṭhakālo	119	Devatā	246
Diṭṭhasaṃsandana	11	Devadaho	208
Diṭṭhigāho	179	Devapadāni	535
Diṭṭhigatiko	33, 332	Devassa	68
Diṭṭhimaṇḍale	282	Devo	372
Dibbacakkhu	281	Desanaṃ	326
Dīpo	192	Desanārūḥhaṃ	34
Dukūlacumbaṭakena	337	Deso	242
Dukkaraṃ	189	Domanassaṃ	333
Dukkhaṭṭhena	259	Dvayanissito	36
Dukkhatō	455	Dvicarā	9
Dukkhadukkhatā	367	Dvisahassathāmaṃ	189
Dukkhadhammānaṃ	340	Dvīhitikā	382
Dukkhamanaṭṭhena	179	[Dha]	
Dukkhasaccaṃ	20	Dhajāhaṭā	142
Dukkhadhivāhā	300	Dhanakkītā	142
Duggataṃ	153	Dhanāyantā	441
Duṭṭhā	297	Dhammakāyūpapannaṃ	430
Duddasaṃ	20	Dhammacakkaṃ	235
Duddasattā	400	Dhammacakkhu	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhammaṭṭhitatā	49	Nandanavasena	115
Dhammaṭṭhiti	49	Nandiṃ	454
Dhammaṭṭhitiññaṃ	79	Nandī	222
Dhammatā	349	Namanalakkhaṇaṃ	18
Dhammato	143	Namuci	505
Dhammathomanatthaṃ	76	Narā	114
Dhammadhātu	77	Navo	294
Dhammaniyāmatā	49	Nassanti	428
Dhammapāsādaṃ	96	Nāgena	241
Dhammabhūto	306	Nāṭakinī	185
Dhammarakkhitā	142	Nānājjhāsayo	349
Dhammādāsaṃ	531	Nānattaṃ	90
Dhammānusārī	490	Nānāvidhandaṇḍā	313
Dhammābhisamayo	8	Nāmarūpaṃ	180
Dhammuddhaccaṃ	170	Nārāyaṇaṃ	54
Dhammo	3	Nāsenti	365
Dhammojaṃ	479	Nikanti	29, 170
Dharamānakāle	261	Nikāmalābhī	195
Dhāraṇaṃ	101	Nikūṭanto	38
Dhāretvā	255	Nikkaḍḍhanto	106
Dhāvati	407	Nikkilesatāya	207
Dhikkāro	499	Nikkilesā	525
Dhuraṃ	195	Nikkhantā	284
Dhumetvā	108	Nikkhittassa	7
Dhūmāyanabhāvo	246	Nigghoso	11
		Niccapaṭikkhepato	179
		Nicchāto	353
		Nijjaṭaṃ	67
		Nijjarā	385
		Nijjhāyantassa	122
[Na]			
Naggabhoggaṃ	377		
Nacirassaṃ	368		
Nadīsotova	463		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nitambo	66	Nirojā	140
Niddukkhattaṃ	388	Nirodhasaññā	448
Niddhamatha	61	Nirodhento	80
Nippakkhacamme	183	Nillopo	267
Nippapañcaṃ	387	Nivattanaṭṭhāne	249
Nibbasanāni	160	Nivattanti	246
Nibbānagamanatṭhena	450	Nivattā	82
Nibbānadhammassa	39	Nivatto	73
Nibbidā	65	Nivāpapuṭṭhe	184
Nibbindanattḥāya	39	Nivisati	120
Nibbindeyya	105	Nisīdanti	195
Nibbisevanānaṃ	340	Nissaṭabhāvena	400
Nibbeṭhanaṃ	422	Nissandato	466
Nibbeṭhehi	210	Nissaraṇaṃ	147
Nibbedhabhāgiyaṃ	426	Nissirikaṃ	377
Nibbhayo	156	Nihitaṃ	383
Nibhāsarūpaṃ	244	Nīcavuttino	546
Nimittaṃ	514	Nīlapupphe	236
Nimittaggāho	323	Nīlasappo	325
Nimmathetvā	108	Nīhananti	412
Niyyātane	22	Nekkhammadhātu	136
Niyyānikā	539	Netā	46
Niyyāsavaṭṭim	188	Nepakkaṃ	72
Nirantaro	139	Neyyo	8
Nirasā	140	Nerayikaṃ	300
Nirujjhaṇaṃ	79	Nelaṅgo	372
Nirujjhanakasabhāvaṃ	51	Nopeti	355
Nirutti	228	[Pa]	
Niruddhaṃ	361	Paṃsum	98
Nirūpārambho	85	Paṃsurajollaṃ	411

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pakati	155	Paṭiccasamuppannaṃ	51
Pakativāto	277	Paṭinivattati	248
Pakatihatthikulam	54	Paṭinivattesi	117
Pakkattā	347	Paṭinissaggaṃ	357
Pakkuthati	100	Paṭipanno	91
Pakkhapañjarena	189	Paṭipāṭiyā	71
Pakkhim	348	Paṭipāḍenti	311
Pakkhipeyyūṃ	178	Paṭipīlanākārena	146
Paggahitavīriyo	195	Paṭippassambhanti	255
Paṅko	313	Paṭiyādetvā	166
Paccanīkaṃ	102	Paṭilābhakaṭṭhena	410
Paccantimam	477	Paṭilīyamānena	372
Paccayaṭṭhitiko	415	Paṭileṇchi	188
Paccayapariggaho	205	Paṭivattaṃ	160
Paccayabhūtaṃ	324	Paṭivijjhitaṃ	333
Paccayasammasanaṃ	120	Paṭisaṅkhā	134
Paccayo	74	Paṭisaraṇaṃ	499
Paccavekkhantā	4	Paṭisallānaṃ	295
Pacchātape	498	Paṭisallīyitaṃ	403
Pacchimam	240	Paṭihanti	338
Pañcakaṅgo	359	Paṭihaññati	338
Pañcakāmaguṇiko	112, 214	Paṭihārakammaṃ	445
Pañhamaggo	378	Paṇamaṇā	416
Paññāṇavā	10	Paṇidhi	137
Paññāyati	325	Paṇītataṃ	360
Paññāyanti	105	Paṇītatare	276
Paṭakoṭṭhakaṃ	253	Paṇḍito	307
Paṭavāsini	142	Paṇṇamuṭṭhidānamattaṃ	21
Paṭikacca	420	Pati	110
Paṭikotteti	188	Paṭiṭṭhahanti	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Patitṭhānaṭṭhena	187	Pariññeyye	257
Patitṭhānabhūtaṁ	38	Pariṇāmakālo	255
Patitaṁ	131	Parittaṁ	89
Patissatā	61	Parittacitto	313
Pattadāmaṁ	335	Paridevo	450
Patthanā	162	Paripantho	267
Pathaviṭṭhakā	276	Paripācenti	309
Padaparamo	8	Paripācanadhātu	146
Padaro	66	Paripucchanāṁ	101
Pannako	270	Paripuṇṇaṁ	329
Papañcasaññā	301	Paripuṇṇavīriyo	195
Papatā	173	Parimaddanadhammo	304
Pabbatapāde	236	Pariyādiṇṇarūpacittā	241
Pabbateyyā	249	Pariyādiyamānameva	293
Pabhijjanasabhāvaṁ	215	Pariyādiyitvā	212
Pamattabandhu	505	Pariyāpādentī	380
Pamāṇaṁ	62	Pariyāpuṇāti	88
Pamāṇakaraṇo	376	Pariyāyantā	312
Pamoditā	314	Pariyesitaṁ	264, 265
Payogo	332	Pariyogāḷhena	78
Parabhāgaṁ	32	Pariyosāpeti	396
Paramatthaṁ	92	Parivaṭṭetvā	133
Paramatthakathā	91	Parivattetvā	108
Paramappamāṇaṁ	124	Parivāraṇaṁ	398
Parāmāso	294	Pariveṇaggena	195
Parikammaṁ	138	Parisaṁ	383
Parikkhāro	397, 407	Parissayaṁ	26
Paricarito	296	Parihato	304
Paricārikabhāvaṁ	364	Parihānaṁ	162
Paricchedo	96	Parihārabhāriyaṭṭhena	213

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pariḷāho	131	Pāraṃ	387
Palāpe	61	Pāragā	301
Palālayamānassa	23	Pāvaḷanipphoṭṭanā	378
Palibodho	164	Pāvuraṇaṃ	275
Palimajjeyya	98	Pāsādattayaṃ	308
Palujjanaṭṭhena	259	Pāsādiko	196
Palujjanattā	249	Pāsena	229
Palokinaṃ	354	Piñchavaṭṭi	100
Palobhaniyaṃ	226	Piṭṭhasurā	546
Pallaṅkapīṭhaṃ	335	Piṇḍagaṇanāya	389
Pavaḍḍhitvā	249	Piṇḍāpacāyanā	436
Pavattaṃ	421	Piṇḍolyaṃ	240
Pavattibhāvo	206	Pittapaccayāni	360
Pavanaṃ	107	Piyarūpā	292
Pavicinati	525	Piyasabhāvaṃ	120
Paveṇiṃ	311	Pisuṇā	141
Paveṇī	202, 251	Piharaṃ	362
Pasādo	282, 527	Pīṭhamaddano	61
Passato	63	Pucchāvasiko	7
Passambhitvā	247	Puññaṃ	166
Pahāraṭṭhāne	328	Puññaniyāmena	166
Pahitatte	62	Puthubhūtaṃ	507
Pahitatto	179	Puthūnaṃ	105
Paḷāsī	248	Pupphadāmaṃ	167
Pākārasandhi	477	Pubbaṅgamā	393
Pāṭipuggalikāni	364	Pubbabhāgasukhaṃ	65
Pāṭiyekkaṃ	319	Purāṇupaṭṭhāke	227
Pāṇā	268	Parisathāmo	268
Pātaṃ	368	Pūjito	109
Pānaṃ	275	Pūtiko	327

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pūtibhāvena	240	Bandhanīyo	346
Pūtibhūtaṃ	141	Balavapīti	66, 303
Pemaṃ	527	Balasampanno	382
Pesācā	271	Balānurūpena	386
Potaṃ	178	Bahalarāgo	240
Potheyyūṃ	350	Bahulīkato	520
Ponobhavikā	214	Bāhirāni	284
Porī	197	Bāhujaññaṃ	507
[Pha]		Bujjhanatthāya	501
Phaṇijjakaṃ	223	Bujjhanabhāvaṃ	8
Phandati	250	Buddhacakkhu	281
Pharaṇa-appamāṇatāya	377	Buddhavipassanā	25
Phalaṃ	265	Bodhaṃ	414
Phalakaṃ	326	Bodhi	414
Phalakkhaṇe	58	Bodhisatto	23
Phalabojjhaṅgā	422	Byañjanāni	542
Phalāsavo	546	Byathati	299
Phaleyya	168	Byappanā	135
Phassanvayaṃ	300	Byādhiṃ	327
Phassasaṃghaṭṭanaṃ	250	Byādhiyakaṃ	416
Phassassādino	30	Byāpannaṃ	141
Phassākarānaṃ	293	Byāpādadhātu	135
Phaḷubījaṃ	547	Byābhaṅgiyā	473
Phuṭṭhavisō	293	Brahmañña	408
Phuṇanti	114	Brahmabhūta	231
Phusanto	29, 185	Brahmabhūto	307
Phusitamattesu	147	Brahmayānaṃ	396
Phussarathaṃ	166	Brahmavimānā	239
		Brahmaṇapāsaṇḍikā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhagavaṃpaṭisaṃsāraṇā	47	Magganaṭṭhena	453
Bhagavaṃmūlakā	46	Magganīyaṭṭhena	450
Bhaggā	94	Maggabhāvanāya	403
Bhaṇḍakaṃ	197	Maggasotaṃ	85
Bhattakilamatho	416	Maggāmaggeññaṃ	65
Bhattamucchā	416	Maṅku	423
Bhavarajju	262	Maṅgalikā	396
Bhāyanākārasaṅṭhitam	394	Maṅguli	185
Bhāriyaṃ	387	Maccudheyyassa	480
Bhāro	189	Macchapittam	178
Bhāvitāni	254	Maccheramalapariyuṭṭhitena	364
Bhāvito	520	Majjam	141
Bhāsanam	11	Majjhataṭṭapayogatā	438
Bhinnamariyādā	140	Maññamāno	350
Bhinnasamvarattā	206	Maṇimayaṃ	151
Bhiyyobhiñño	474	Matiyā	76
Bhuttāvissa	416	Maddantā	460
Bhūto	34	Madhubhaṇḍam	337
Bhūmaṭṭhakā	310	Madhurasabhāvaṃ	120
Bhūripaṇṇo	251	Madhuro	521
Bhedatthaṅgamo	87	Manāpā	292
Bhedo	190	Manuññavatthum	157
Bhogam	100	Mano	397
Bhogagāmaṃ	371	Manodhātu	130
Bhogavāsini	142	Manobhāvanīyā	202
Bhogehi	348	Mantakammaṃ	445
		Mandā	94
[Ma]		Mammacchedikā	141
Makkhitāni	374	Mamāyati	441
Makkhī	248	Mariyādanto	354
Maggaññū	226		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Malayaṁ	361	Muṇḍesuṁ	52
Mallapāsāṇaṁ	100	Muttaharītakaṁ	156
Mahantaṁ	337	Muni	163
Mahāpañṇesu	138	Musā	141
Mahāmukha-ukkhalīnaṁ	188	Muhuttikā	142
Mahāyāgo	265	Mūlagandhe	276
Mahāsārajjāṁ	196	Mūlapariñṇā	112
Mahāsāvajjātā	141	Mūlabījaṁ	547
Mātaṅgo	197	Mettācetovimutti	442
Mātuthañṇaṁ	151	Mettāyaṇā	136
Mānagāho	179	Metti	136
Mānito	109	Methunasamācāresu	141
Māraparisā	57	Medhāvī	477
Māriso	538	Mohapaccayā	379
Māretā	262		
Migaṁ	184	[Ya]	
Micchā	143	Yajanto	345
Micchācāro	141	Yathānusandhi	120
Micchāñāṇino	145	Yathānusiṭṭhaṁ	4
Micchādiṭṭhivūpasamo	406	Yantabaddhāni	167
Micchāpaṇihitāya	402	Yānaṁ	275
Micchāpaṭipadaṁ	21	Yāpetuṁ	246
Micchāsāṅkappo	135	Yojanāvattāṁ	196
Micchāsabhāvaṁ	407	Yojanikaṁ	337
Mukhadvāre	336	Yodhakammaṁ	445
Mucchaṁ	156	Yodhājīvo	380
Muñcanaṁ	373	Yoni	219, 329
Muṭṭhasati	513	[Ra]	
Muṇḍaghaṭaṁ	332	Rakkhaṇatthāya	329
Muṇḍapīṭhaṁ	335	Rakkhaṇabhāvaṁ	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaḍḍhitā	187	Vāavedhino	191
Vaṇasarīro	347	Vāhetha	61
Vaṇṇagītaṃ	396	Vālamigāni	338
Vaṇṇaghoso	173	Vi-asaṇaṃ	151
Vaṇṇabhāsaṇaṃ	451	Vikirati	239
Vaṇṇā	542	Vikubbaṇaṃ	138
Vaṇṇento	519	Vikkayo	549
Vataṃ	313	Vikkhittacittā	4
Vattaṃ	160	Vigacchanakasabhāvaṃ	51
Vattā	307	Vighātatthaṃ	209
Vatthikose	275	Vighāto	208, 428
Vatthaṃ	275	Vicaraṇacittaṃ	253
Vatthuvijjā	274	Vicikicchāṭṭhānīyā	417
Vadhabhāvato	251	Vicikicchābhāvaṃ	73
Vadho	550	Vicchedaṃ	309
Vanaṣaṇḍe	201	Vijambhaṇā	416
Vayovuḍḍho	201	Vijānanaṭṭhena	106
Varagandhavāsitaṃ	33	Vijjā	394, 408
Valāhakakāyikā	277	Vijjābhāgiyā	528
Vallūraṃ	110	Viññāṇaṃ	115
Vassabhaññā	228	Viññāṇassa	83
Vassāne	277	Viññātasāsano	377
Vassikaṃ	410	Viññātāro	62
Vātingaṇaṃ	237	Vitakkasahagatā	194
Vātena	325	Vitthambhaṇadhātu	146
Vādaṃ	274	Viditaṃ	74, 226
Vādo	80, 210	Vidhaṃ	91
Vāpiyā	94	Vidhamsayanti	187
Vāmato	333	Vidhā	412, 429
Vāyupatthambhaṃ	158	Vidhūpeti	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vinayanato	204	Virāgam	357
Vināsameghena	278	Virāgavasena	179
Vinicchayāmacco	184	Virāgo	12, 65
Vinicchayo	105	Viruhati	223
Vinibaddho	38	Virūpasarīravaṇṇam	196
Vinivattetvā	12	Viruḷham	115
Vinivattento	326	Vilayaṃ	168
Vinivijjhanaṭṭhena	356	Vivajjento	35
Vinivisanti	38	Vivaṭo	60
Vinīyati	147	Vivaṭṭento	80, 252
Vinetabbo	403	Vivadati	249
Vinetā	46	Vivekaṭṭho	179
Vinodeti	26	Visamahetudiṭṭhi	205
Vindītabbo	345	Visamāni	313
Vipaṅcitanāṇū	8	Visāradā	389
Vipariṇataṃ	361	Visārado	479
Vipariṇāmakotiya	179	Visiṭṭho	221
Vipariṇāmadukkhatā	367	Visuddhiṃ	451
Vipassanaṅgena	219	Visūkamiva	80
Vipāko	265	Viseso	472
Vipulalābhī	196	Vissajjeti	239
Vipphandanti	22	Vissaṭṭhakāyā	275
Vipphanditaṃ	80	Vihetṭhetuṃ	311
Vibādhenti	477	Vītihaṇaṃ	106, 462
Vimaticchedanā	11	Vītiharati	466
Vimutti	408	Vīriyaṃ	126
Virajjanaṃ	79	Vīriyacchandaṃ	401
Virajjanakasabhāvaṃ	51	Vusitavāso	226
Virajjanatthāya	39	Vūpasameti	522
Virajjeyya	105	Veganiggahaṇatthāya	330

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
	[Va]		[Sa]
Veṭṭhake	346	Saṅkhatam	51
Vedaniyam	81	Saṅkhatanissaṭatā	206
Veyyattiyam	477	Saṅkhadhamako	382
Veram	85	Saṅkhalikhitam	164
Verajjam	208	Saṅkhātadhammā	72
Vesārajjam	55	Saṅkhāram	92
	[Sa]	Saṅkhāradukkhatā	367
Saṅkīyissanti	228	Saṅkhepo	255
Saṅkhittatā	514	Saṅgati	268
Saṅghabhogaṃ	332	Saṅgahato	21
Saṅgho	199	Saṅghātam	233
Saṃyojanāni	413	Saccavacanena	267
Saṃvaraṇato	204	Sajātimaṃsatāya	110
Saṃvidhāya	335	Sañchinno	327
Saṃvejaniyāni	314	Sañjāti	15
Saṃsāro	150	Saññino	301
Sa-uttāso	212	Saṅṭhānam	282
Sakaṭasetu	326	Saṅhaṭṭhena	387
Sakaṇṭako	345	Saṅho	238
Sakāraṇā	378	Satatasampīḷanaṭṭhena	179
Sakuṇagghi	469	Satasākho	167
Sakuṇikā	104	Satasmi	17
Sakkaccakārī	279	Sato	457
Sakkato	109	Sattanikāye	182
Sakkāyadiṭṭhi	205	Sattavirahitassa	12
Sakkāyasabbam	285	Sattā	268
Sakkāro	173	Satti-anurūpena	386
Sagahano	345	Satthahārakam	297
Saṅkappo	135	Saddahanto	434
Saṅkāraṭṭhānam	192	Saddhā	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sanidānaṃ	134	Samatṭhikālo	153
Santaṃ	456	Samaṇarati	330
Santatto	327	Samatikkamaṃ	257
Santaramānova	114	Samathānurakkhaṇaṃ	346
Santānetvā	255	Samanussarato	361
Santāraṇī	326	Samantacakkhu	281
Santikattā	4	Samannāgataṃ	168
Santuṭṭhaṃ	220	Samanvesati	397
Santuṭṭho	155	Samalaṃ	192
Santharanti	334	Samasīho	233
Santhāgāraṃ	334	Samādapetvā	339
Sandacchāyo	343	Samādānavirati	145
Sandīyati	159	Samādhi	211
Sandhi	192	Samādhikammikassa	434
Sannikkhepanaṃ	107	Samādhikusalo	278
Sannipātītāni	360	Samānapaṇṇaṃ	166
Sannirujjhaṇaṃ	107	Samānetuṃ	103
Sapadeso	403	Samāraddhā	188
Saparidaṇḍā	142	Samiddhaṃ	507
Sappaṭibhayo	345	Samugghātena	187
Sappatisso	502	Samucchindanto	80
Sappurisataro	407	Samucchedavirati	145
Sabbaji	304	Samuttejetvā	339
Sabbatthikā	435	Samudayati	90
Sabbasaṅgāhikā	18	Samudayo	86
Sabbasaṃhaṃ	126	Samodahanto	331
Sabyañjano	10	Samodhānaṃ	410
Sabhayo	345	Samodhānetvā	227
Sabhāvavigamo	293	Samosarantaṃ	320
Samajjavesaṃ	379	Samosaritvā	256

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sampajānaṁ	457	Sarikkhadānaṁ	277
Sampajānakārī	457	Sarīsape	338
Sampajānena	69	Salakkhaṇagati	347
Sampajāno	454	Salākāvuttā	382
Sampattiyaṁ	120	Sallakkhitāni	283
Sampattavirati	145	Savaḍḍhi	63
Sampahaṁsetvā	339	Sasambhāraṁ	282
Sambodhi	474	Sassataṁ	36
Sambodho	23	Sassatiyo	252
Sambhārasaṁyuttā	546	Sahanato	57
Sambhijja	336	Sahabyataṁ	275
Sambhejjamukhadvāraṁ	411	Sahavati	299
Sambhūtāni	383	Sākhā	67
Sammakkhanato	467	Sātaccaṁ	126
Sammattaniyāmo	273	Sāttahasampajaññaṁ	457
Sammappaññāya	37	Sāttho	11
Sammappadhāne	309	Sādiyaṇaṁ	548
Sammasanaṁ	65	Sādhayamānaṁ	464
Sammasanacāraccitaṁ	282	Sādhukaṁ	3
Sammāpaccavekkhaṇā	146	Sādhukārikā	3
Sammāsabhāvaṁ	407	Sādhukīlikam	166
Sammukhe	298	Sādhujīvī	139
Sammuti	92	Sānisamsā	63
Sammutikathā	91	Sāmaggiṁ	50
Sammuditā	314	Sārakkhā	142
Sayanaṁ	548	Sārappaṁ	155
Saraṇaṁ	251	Sālaḷaṭṭhiṁ	120
Sarabū	113	Sālitusehi	311
Sarasaṅkappā	303	Sāsanadhammo	241
Sarasato	234	Sāhasikakammaṇa	385

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sikkhanasīlo	406	Supissāmi	348
Sikhābhedo	550	Suppavattaniyo	407
Sitaṃ	529	Subhaṃ	133
Sivaṃ	388	Subhaparamaṃ	446
Sisire	338	Suvimuttaṃ	423
Sītaṃ	338	Susajjitaṃ	153
Sīlaṃ	3	Susaṅṭhitaṃ	423
Sīlajēṭṭhakā	312	Sūkaṃ	402
Sīhanādasamodhānaṃ	232	Sūcako	184
Sukkā	418	Sūdo	470
Sukkhāpetvā	183	Sūto	184
Sukhavedaniyaṃ	108	Sūlamaṃsaṃ	110
Sukhavedanīyo	28	Sekkhā	72
Sukhitaṃ	153	Sekkho	406
Sukhito	210	Seṭṭhanādaṃ	57
Sukhindriyaṃ	359	Sedaṃ	185
Sukhumā	127	Sedalamaṃkhitāṃ	431
Sukhumotveva	26	Senāpatiṃ	160
Sukho	314	Sokasabhāvaṃ	291
Sugatā	367	Sokādibyaṃsaṃ	249
Suññatā	236	Soko	450
Sutajjitaṃ	346	Sotāpatti	488
Suttaḡuḷe	271	Sotāpattiyaṅgāni	85, 488
Suttadaṇḍo	514	Sote	249
Suttanikkhepo	7	Sotthinā	254
Suttamayaṃ	252	Sotthimaggo	326
Suduḡitaṃ	346	Sovatthikā	396
Suddharūpameva	207	[Ha]	
Supaṇṇavātaṃ	100	Hatthasatubbedho	97
Suparipuṇṇo	421	Hatthasāraṃ	328

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Hadayabhedo	550	Hīnādhimuttiko	159
Hananato	57	Hīnena	62
Hanusañcopanaṃ	373	Hīno	137
Hasitaṃ	529	Hemantikena	255
Hāpetabbaṃ	433	Herañṇiko	238
Hāsetvā	278		